

PASAULINĖS LITERATŪROS BIBLIOTEKA

XIX a. literatūra

*

Dailininkas
ARVYDAS KAŽDAILIS

PASAULINĖS LITERATŪROS BIBLIOTEKA

Paul Bourget

MOKINYS

Romanas

Iš prancūzų kalbos vertė
DALIA LENKAUSKIENĖ

VILNIUS
2009

UDK 840-3
Bo-409

Paul Bourget LE DISCIPLE
Paris, Libraire Plon, [1936]

Cet ouvrage, publié dans le cadre du programme d'aide à la publication Oscar Milosz, bénéficie du soutien du Ministère des Affaires Etrangères, de l'Ambassade de France en Lituanie et du Centre Culturel Français

Knygos leidimą remia Prancūzijos užsienio reikalų ministerija, Prancūzijos ambasada Lietuvoje, Prancūzų kultūros centras (O. Milašiaus programa knygų leidimui remti)

ISBN 978-5-415-02117-8

JAUNAM ŽMOGUI

Tau, jaunasis tautieti, noriu skirti šią knygą, tau, kurį taip gerai pažįstu, nors nežinau nei tavo gimtojo miesto, nei tavo pavardės, nei tavo tėvų, nei tavo turto, nei tavo siekių – nieko, tik kad tau daugiau kaip aštuoniolika ir mažiau kaip dvidešimt penkeri ir kad tu mūsų, vyresnių už tave, tomuose ieškai atsakymo į kankinančius klausimus. O atsakymai, rasti tuose tomuose, priklauso truputį nuo tavo dvasinio gyvenimo, truputį nuo tavo sielos; o tavo dvasinis gyvenimas yra pačios Prancūzijos dvasinis gyvenimas; tavo siela yra jos siela. Po dvidešimties metų tavo ir tavo brolių rankose atsidurs šios senos tėvynės, mūsų bendros motinos, likimas. Jūs ir būsite ta tėvynė. Ko tu būsi pasisėmęs, ko jūs būsite pasisėmę iš mūsų kūrinių? Nėra garbingo literato, kad ir paties menkiausio, kuris galvodamas apie tai galėtų nesudrebėti pajutęs atsakomybę...

Mokinyje *tu rasi tokios atsakomybės studiją. Galbūt galėtum patikėti, kad draugas, rašantis tau šias eilutes, nors ir neturi kitų nuopelnų, tvirtai tiki savo meno rimtumu. Galbūt net šiose eilutėse galėtum rasti įrodymą, kad jis nerimastingai galvoja apie tave. Taip, jis galvoja apie tave, ir jau seniai, nuo tų dienų, kai tu pradėjai mokytis skaityti, o mes, kurie dabar einame keturiasdešimtuosius, kraigliojome pirmuosius eilėraščius ir savo pirmąjį prozos puslapį griaudžiant patrankoms Paryžiuje. Mūsų moksleiviškuose kambariuose tuo metu nebuvo linksma. Vyriausieji iš mūsų neseniai buvo išvykę į karą,*

o mes, turėję likti koleže, apytuštėse klasėse jautėme didelę pareigą prikelti Tėvynę.

Tada, tais lemtingais 1871 metais, mes – mes visi, kurie norėjome atsidėti literatūrai – dažnai mąstėme apie tave, nūdienos jaunasis prancūze. Aš ir mano draugai kartodavome gražias Théodoro de Banville'io eiles[1]:

Pasitik naują aušrą, pasveikink,
Ateities jaunuolius.
Tu jų meilę pelnyk ir palaimink
Batalionus šventus!

Mes norėjome, kad rytojaus aušra būtų tokia pat spindulinga, kokia melancholiška ir aptemdyta kraujo garų buvo mūsų aušra. Troškome pelnyti jūsų meilę, išvakarėse gimusieji mūsų jaunėliai, palikdami jums peno, kad taptumėte vertesni už mus. Sau sakėme, jog mūsų darbas – naujai pertvarkyti Prancūziją, privačia ir viešа veikla, darbais ir žodžiais, savo įkarščiu ir pavyzdžiu prikelti jums pralaimėjusią Prancūziją, atkurti jos vidinį ir išorinį gyvenimą. Nors ir labai jauni tada buvome, žinojome, išmokę iš savo mokytojų, – ir tai buvo geriausia jų pamoka – kad išorinės pergalės ir pralaimėjimai atspindi vidines savybes ir netobulumus. Žinojome, kad Vokietijos prisikėlimas amžiaus pradžioje pirmiausia buvo sielos *darbas, ir suvokėme, jog Prancūzijos siela nuo1870 metų sunkiai sužeista ir ją reikia tvarstyti, gydyti, slaugyti. Nors ir labai naivūs paaugliai, mes ne vieninteliai supratome, kad didžiausia šio krašto krizė yra dvasios krizė, nes 1873 metais narsiausias mūsų gretų vadas Alexandre'as Dumas* Klodo žmonos *pratarmėje kreipdamasis į savo amžiaus prancūzą, kaip aš kreipiuosi į tave, jauniausiasis broli, rašė: „Atsargiai, tu gyveni sunkiais laikais... Ką tik brangiai sumokėjai už praeities klaidas, ir net ne viską dar sumokėjai. Nebereikia būti šmaikštuoliu, lengvabūdžiu, laisvamaniu, šaipūnu, skeptiku ir padykėliu: gana šito bent jau kuriam laikui. Priešais tave Dievas,*

gamta, darbas, vedybos, meilė, vaikas – tai rimta, labai rimta. Būtina tuo gyventi arba mirti."

Negaliu pasakyti, kad mano kartai, puoselėjančiai kilnią viltį pertvarkyti Prancūziją, tai pasisekė ar kad ji buvo vien tuo užsiėmusi. Žinau, kad ji daug dirbo, – taip, daug. Deja, nelabai metodiškai, bet visada stropiai, ir mane jaudina, kai susimąstau, kaip mažai valdžios žmonės padarė dėl jos, kaip mes buvome palikti patys sau, kaip abejingai valdantieji žiūrėjo į mus, nelaiminguosius, ir kaip jiems niekada nekilo minties mus padrąsinti, paremti, mums vadovauti. O, šauni vidurinioji klase, tvirta ir narsi Buržuazija, kurią dar turi Prancūzija! Kiek ji, šita buržuazija, per tuos dvidešimt metų davė darbščių karininkų, sumanių ir atkaklių diplomatų, puikių dėstytojų, garbingų aktorių! Kartais girdžiu sakant: „Koks gyvybingas šis kraštas! Kitas jau būtų pražuvęs, o jis tebegyvuoja iki šiol..." Ką gi! Jeigu jis iš tikrųjų dvidešimt metų vis dar gyvuoja, tai pirmiausia jaunos buržuazijos gera valia, šioji su viskuo sutiko, kad galėtų tarnauti kraštui. Ji matė niekšingus vienadienius mokytojus laisvės vardan naikinant brangiausius jos įsitikinimus, matė šlykščius politikus naudojantis visuotiniu balsavimu kaip valdymo instrumentu ir melages vidutinybes įsitaisant aukščiausiuose postuose. Tą visuotinį balsavimą ji patyrė kaip baisiausią ir neteisingiausią tironiją, nes skaičiaus jėga – pati žiauriausia jėga, neturinti net drąsos nei talento. Jauna buržuazija sutiko su viskuo, viską priėmė dėl teisės dirbti būtiną darbą. Jei mūsų kariuomenė laisvai juda, jei užsienio galybės mus gerbia, jei mūsų aukštasis mokslas vystosi, jei mūsų literatūra ir menas tebeliudija tautos dvasią, mes dėkingi tik jai. Teisybė, ši karą išgyvenusi jaunoji karta nėra laimėjusi pergalės. Ji negebėjo atkurti tradicinės vyriausybės formos nei išspręsti baisių demokratijos klaidos sukeltų problemų. Tačiau, jaunasis 1889 metų žmogau, jos neniekink. Mokėk teisingai spręsti apie savo vyresniuosius. Prancūzija išgyveno jų dėka.

O kaip tu padėsi jai gyventi – šią valandą toks klausimas kankina tavo vyresnėlius, kurie nepaisydami nieko išsaugojo tikėjimą,

kad kraštas prisikels. Tu nebeprisimeni reginio, kaip prūsų raiteliai pergalingai šuoliavo tarp gimtosios žemės tuopų. Ir apie siaubingą pilietinį karą tu nežinai nieko, be vaizdingų Tribunolo griuvėsių, kur tarp apsvilusių akmenų, vis labiau įgaunančių poetišką senų rūmų vaizdą, veši kuplūs medžiai, kol ir šie pėdsakai galiausiai taip pat išnyks. Mes niekada negalėjome pripažinti, kad 1871 metų taika viską amžinai sutvarkė...[2] *Kaip norėčiau žinoti, kad tu mąstai kaip mes! Kaip norėčiau būti tikras, kad tu neketini atsisakyti to, kas buvo kiekvieno mūsų, net tų, kurie niekada apie tai nekalbėjo, slapta svajonė, guodžianti viltis! O ne, aš tuo tikras, kaip ir tuo, kad tu nuliūsti eidamas pro Arką, pro kurią* kiti *praėjo, net jei esi su draugu ir net jei gražus vasaros vakaras. Tu linksmai viską paliktum ir eitum* ten, *taip, jei reiktų, rytoj. Tuo irgi tikiu. Bet to negana, kad mokėtum mirti. Ar ryžaisi išmokti gyventi? Kai žvelgi į Triumfo arką ir prisimeni Didžiosios armijos epopėją, ar gailiesi, kad tavo plaukų nekedeno didvyriškas ano meto šauktinių kvėpavimas? Kai prisimeni Restauraciją ir Romantizmo kovas, ar nejauti liūdesio, kad neturi kaip* Hernani *šalininkai ginti literatūros garbingos vėliavos?*[3] *Ar susijaudini sutikęs kokį nūdienos mokytoją – kokį Dumas, Taine'ą, Leconte'ą de Lisle'į*[4] *– pagalvojęs, kad štai prieš tave vienas iš tavo padermės dvasios saugotojų? Kai skaitai knygas, tokias, kokias mes turime rašyti, privalėdami atskleisti nusikalstamas aistras ir jų sukeltą kančią, ar nori mylėti geriau, nei mylėjo šių knygų autoriai? Pagaliau ar turi idealą, didesnį už mūsų idealą, tikėjimą, didesnį už mūsų tikėjimą, viltį, didesnę už mūsų viltį? Jeigu taip, duok man ranką ir leisk pasakyti: ačiū.*

O jeigu ne?..

O jeigu ne?.. *Šią valandą prieš save matau dviejų rūšių jaunus žmones, ir jie prieš tave taip pat iškyla kaip dvi pagundos, vienodai baisios ir lemtingos. Vieni – cinikai ir linksmuoliai. Nuo dvidešimties metų jie skaičiuoja gyvenimo taškus, ir jų religijai nusakyti gana vieno žodžio – malonumas, kuris verčiamas kitu žodžiu: sėkmė. Ar toks žmogus užsiima politika ar verslu, literatūra ar menu,*

sportu ar pramone, ar būtų karininkas, diplomatas ar advokatas, jis pats sau yra ir dievas, ir principas, ir tikslas. Iš šių laikų natūrfilosofijos pasiskolintą didįjį gyvybės konkurencijos dėsnį jis taiko savo likimo kūrybai, su pozityvizmo įkarščiu tapdamas civilizuotu barbaru, o tai pati pavojingiausia giminė. Alphonse'as Daudet, puikiai mokėjęs atpažinti ir apibūdinti modernų jauną žmogų, pavadino jį struggle-for-lifer**, *o pats šis veikėjas mielai save vadina „amžiaus pabaiga". Jis vertina tik sėkmę, o sėkmėje – vien pinigus. Skaitydamas, ką aš čia rašau, – kadangi skaito mane kaip visus dalykus, nors ir vien dėl to, kad „žinotų, kas dedasi", jis tiki, jog šaipausi iš publikos piešdamas šį portretą ir jog pats esu į jį panašus. Jis toks didelis savotiškas nihilistas, kad bet kurio kito žmogaus idealas jam atrodo komedija, kokia būtų ir kokia yra jo paties idealas, kai nusprendžia, sakysim, nusigrimuoti socialistu, meluodamas tautai, kad gautų jos balsus. Tas jaunuolis – pabaisa, ar ne? Dvidešimt penkerių metų vietoj sielos turėti skaičiavimo mašiną, tarnaujančią malonumo mašinai, reiškia būti pabaisa. Tačiau dėl tavęs aš labiau bijau to, kuris turi visas nervų, visas proto aristokratiškas savybes ir yra intelektualus rafinuotas epikūrininkas, koks šiurkštus ir moksliškas buvo pirmasis epikūrininkas. Kaip baisu susitikti šį delikatų nihilistą ir kaip jo pilna visur! Dvidešimt penkerių jis apsvarstė visas idėjas. Jo kritiškas, anksti pabudęs protas perprato paskutines subtiliausių šio amžiaus filosofų išvadas. Nekalbėkit jam apie bedievybę, apie materializmą. Jis žino, kad žodis* materija *neturi aiškios reikšmės, ir, kita vertus, jis per daug protingas, kad nesutiktų, jog visos religijos tam tikru laiku galėjo būti įteisintos. Tik niekada jis netikėjo ir niekada nė viena iš jų netikės, nebent linksmu savo proto žaidimu, – proto, kurį pavertė elegantiško iškrypimo įrankiu. Gėris ir blogis, grožis ir bjaurumas, yda ir dorybė jam atrodo paprasto smalsumo objektai. Visa visutėlė žmogaus siela jam tėra mokslinis mechanizmas, kurio išardymas jį domina kaip bandymo objektas.*

* Kovotojas už būvį (*angl.*).

Nieko jam nėra tikro, nieko netikro, nieko moralaus, nieko nemoralaus. Tai subtilus ir rafinuotas egoistas, ir vienintelis jo siekis, kaip savo gražiame romane – ironijos šedevre, kuriam trūksta tik išvados, – rašė žymus analitikas Maurice'as Barrèsas[5], *yra „garbinti savąjį* aš*", puošti jį naujomis pajautomis. Religinis žmonijos gyvenimas jam tėra dingstis toms pajautoms, kaip ir intelektualusis gyvenimas, kaip ir jausmų gyvenimas. Jo sugedimas didelis, bet kitoks nei malonumų ieškotojo barbaro; jis savaip sudėtingas, ir gražus intelektualumo vardas, kuriuo puošiasi, slepia šaltą žiaurumą, pasibaisėtiną abejingumą. Tą jaunuolį mes labai gerai pažįstame, visi mes vos juo netapome, mes, kuriuos apžavėjo kokio labai iškalbingo mokytojo paradoksai; kažkurią dieną, kažkurią valandą tokiu jaunu žmogumi mes buvome; blogiausiomis gyvenimo akimirkomis mes dar juo esame. Ir šią knygą aš rašau norėdamas tau parodyti, dvidešimtmeti vaike, kurio siela dabar tik formuojasi, ir sau pačiam parodyti, kokia piktadarystė slypi po šiuo egoizmu.*

Jaunasis nūdienos prancūze, nebūk nė vienas iš tų dviejų jaunuolių. Nebūk nei šiurkštus pozityvistas, piktnaudžiaujantis geidulių pasauliu, nei išpuikęs ir per anksti sugadintas sofistas, piktnaudžiaujantis intelektualiuoju ir jausmų pasauliu. Nei gyvenimo, nei proto puikybė tenepaverčia tavęs ciniku ir žongliruotoju idėjomis! Šiais pakrikusios sąmonės ir prieštaringų doktrinų laikais kaip už gelbstinčios šakos kabinkis už šios šventos frazės: „Medį pažinsite iš vaisių." Esama tikrovės, kuria tu negali abejoti, nes ją turi, ją jauti, ją matai kiekvieną minutę – tai tavo siela. Tarp apninkančių tave idėjų yra tokių, kurios silpnina sielos galią mylėti, silpnina ir valią. Būk tikras, kad tos idėjos tam tikru mastu klaidingos, nors ir kokios subtilios tau atrodytų, palaikomos gražiausių vardų, puošiamos gražiausių talentų magija. Sužadink sau ir puoselėk šias dvi didžias dorybes, šias dvi energijas: meilę ir valią, be kurių dabar – vien tik vytimas, o pabaigoje – agonija. Šių dienų mokslas, kuklus, nuoširdus, pripažįsta, kad už jo tyrimų ribos glūdi tai, kas Nepažinu. Senasis Littré[6], *kuris buvo beveik šventasis, nuostabiai kalbėjo*

apie šį slaptingą mūsų krantą skalaujantį okeaną, esantį prieš mūsų akis, realų, bet juo plaukioti neturime nei laivo, nei burės. Tiems, kurie tau sakys, kad už šio slaptingo okeano veriasi tuštuma, tamsos ir mirties pragarmė, turėk drąsos atkirsti: „Šito jūs nežinote...“ Ir kadangi tu žinai, kadangi tu jauti, jog tavyje yra siela, triūsk, kad siela nemirtų anksčiau už tave patį. Prancūzijai reikia, kad mes visi apie tai galvotume, ir te ši knyga tau padeda apie tai galvoti. Neieškok joje užuominų apie nesenus įvykius, nes nerasi. Šios knygos planas ir jos dalis jau buvo parašyta, kai atsitiko dvi tragedijos – viena Prancūzijos, kita Europos – liudydamos, jog ta pati idėjų ir jausmų sumaištis šią valandą lemia didžius ir kuklius likimus. Suteik man garbę – patikėk, kad aš nespekuliavau dramomis, kurios sukėlė kančių, kurios sukelia kančių daugeliui žmonių. Moralistai, o jų amatas ieškoti priežasčių, kartais randa analogiškų situacijų, ir tai patvirtina, kad jie teisingai įžvelgė. Tada jie nori verčiau būti apsirikę. Kaip aš trokščiau, cituodamas save kaip pavyzdį, kad tikrovėje niekada nebūtų tokių žmonių, labai ar vos vos panašių į nelaimingąjį Mokinį, *davusį antraštę šiam romanui! Bet jei tokių ir nebuvo, jei tokių dar ir nėra, aš nebūčiau tau sakęs, ką sakiau, jaunasis mano kraštieti, kuriam norėčiau sykį būti padaręs gerą poveikį, kuriam karštai linkiu būti mylimam – ir pelnytai.*

P. B.

Paryžius, 1889 metų birželio 5 diena

I

ŠIUOLAIKINIS FILOSOFAS

Legenda, dar niekieno nepaneigta, pasakoja, kad Kėnigsbergo gyventojai, pamatę, kaip filosofas Imanuelis Kantas pakeitė įprastą savo pasivaikščiojimų maršrutą, suprato, jog civilizuotąjį pasaulį sukrėtė kažkoks nepaprastas įvykis. Garsusis „Grynojo proto kritikos“ autorius iš tiesų tą dieną sužinojo, kad Prancūzijoje prasidėjo revoliucija. Nors Paryžius nelinkęs taip naiviai stebėtis, daugelis Gi de la Broso gatvės gyventojų beveik taip pat apstulbo, kai vieną 1887 metų sausio vidurdienį, apie pirmą valandą, netikėtai pasirodė filosofas, ne toks žymus kaip senasis Kantas, bet toks pat punktualus ir pedantiškas, sprendžiant iš elgesio ir veiksmų ir dar destruktyvesnės jo analizės doktrinos, – tai buvo ponas Adrienas Sikstas, kurį anglai vadina prancūzų Spenseriu. Reikia pridurti, kad Gi de la Broso gatvė, prasidedanti nuo Žiusjė gatvės ir einanti Linė gatvės link, buvo tikras provincijos kampelis tarp Botanikos sodo, Gailestingumo ligoninės, vyno sandėlio ir Šv. Genovaitės kalvos šlaitų. Vadinasi, smalsuolio akims čia atvira vieta įvairiems stebėjimams, kurie neįmanomi centriniuose miesto kvartaluose – ten nuolatos plaukia nenutrūkstamas vežimų ir pėsčiųjų srautas. Čia gyvena tiktai smulkūs rentininkai, kuklūs dėstytojai, Nacionalinio gamtos istorijos muziejaus tarnautojai, pasinėrę į mokslus studentai, pradedantieji literatai, kurie, užsisklendę vienatvėje, bijo Lotynų kvartalo pagundų. Krautuvėlės čia turi savo nuolatinius klientus, sakytum kokiame

priemiestyje. Kai tarnaitės susiruošia apsipirkti, visados tiesiog sako, vartodamos vienaskaitą: einu pas duonos pardavėją, pas mėsininką, pas bakalėjininką, pas skalbėją, pas vaistininką. Jokios konkurencijos šioje gatvėje nėra; ją aptarnauja Glasjeros omnibusai ir puošia vienintelis fontanas, pretenzingai apstatytas gyvūnų skulptūrėlėmis Botanikos sodo garbei. Botanikos sodo lankytojai retai kada įeina ten pro vartus priešais ligoninę. Todėl net gražią pavasario dieną, kai minios žmonių vaikštinėja po sužaliavusiais medžiais parke, kareivių ir auklių su kūdikiais pamėgtame prieglobstyje, Linė gatvė, nekalbu jau apie gretimas gatves, dažniausiai lieka rami. O jeigu šis nuošalus Paryžiaus kampelis neįprastai pagyvėja, vadinasi, Gailestingumo ligoninės vartai atsivėrė ligonių lankytojams, ir tada šaligatviais nusidriekia kuklių ir liūdnų figūrų voros. Šie vargani keliauninkai atvyksta čia su skanėstais kokiam giminaičiui, kenčiančiam už pilkšvų senų ligoninės sienų, ir pirmų aukštų gyventojai, namsargiai ir krautuvininkai tuos vaizdus gerai pažįsta. Jie vos pažvelgia į atsitiktinius praeivius, o visą dėmesį sutelkia į vaikštinėtojus, kurie kas dieną tuo pačiu metu pasirodo gatvėje. Krautuvininkai ir namsargiai, nelyginant medžiotojai gamtoje, iš tikslių ženklų nustato, kelinta valanda ir koks bus oras, – tokius ženklus jiems atstoja kvartalo gyventojų pasivaikščiojimai, kai tarpais suklyksi laukiniai gyvūnai gretimame žvėryne; čia ima krykauti ilgauodegė papūga, čia dramblys subaubia, čia erelis sukleketuoja, čia sumiauksi tigras. Ir štai, pamatę, kaip su senučiu odiniu portfeliu po pažastim, kramsnodamas skubomis nusipirktą pigų raguolį, kicena mokytojas, duodantis privačias pamokas – tie gatvės sekliai jau žino, kad tuoj išmuš aštuntą valandą. Kai išeina cukrainės-restoranėlio savininko padėjėjas su uždengtu dubeniu, jie žino, kad jau vienuolikta valanda ir dabar eis pusryčiauti dimisijos bataliono vadas, gyvenantis vienas šeštame aukšte, – ir taip bus visą dieną.

Moterų, čia demonstruojančių koketiškus apdarus, kiekvieną tualeto pasikeitimą pastebi, kritikuoja, vertina kokia dvidešimt ne itin atlaidžių plepučių. Pagaliau, pasak vidurio Prancūzijoj įprasto gra-

žaus priežodžio, „ant liežuvio" visi šių keturių ar penkių gatvių gyventojų darbai ir poelgiai, o ypač pono Adrieno Siksto žingsniai – tai suprasime kad ir iš trumpo jo apibūdinimo. Be to, šio vyro gyvenimo smulkmenos besidomintiems žmogaus prigimtimi suteikia autentiškos medžiagos apie gana retą socialinį tipą, tai yra filosofą profesionalą. Keletą tokių pavyzdžių mums paliko antikos rašytojai, o iš artimų laikų – Koleruso knyga apie Spinozą, Darvino ir Stiuarto Milio knygos apie pačius save.[7] Bet Spinoza buvo septyniolikto amžiaus olandas, Darvinas ir Milis užaugo prabangioje veiklios anglų buržuazijos aplinkoje, o ponas Sikstas savo filosofo gyvenimą gyveno pačiame Paryžiaus viduryje devynioliktojo amžiaus pabaigoje. Jaunystėje, kai mane domino tokie klausimai, aš pažinojau nemažai asmenų, taip pat užsisklendusių abstrakčių mąstymų vienumoje. Bet niekas iš sutiktų filosofų nepadėjo man geriau kaip Sikstas suprasti Dekarto egzistenciją prie savo krosnelės Nyderlandų glūdumoje arba gyvenimą „Etikos" autoriaus[8], kuris, kaip žinoma, tarp apmąstymų neturėjo kitokių pramogų, kaip tik sykiais užsitraukti tabako pypkę ir stebėti vorų kautynes.

Praėjo lygiai keturiolika metų nuo to laiko, kai ponas Sikstas, vos pasibaigus karui, apsigyveno viename iš namų Gi de la Broso gatvėje, kur dabar visi gyventojai jį pažįsta. Anais, gan tolimais laikais tai buvo trisdešimt ketverių metų vyras, taip pasinėręs į idėjų pasaulį, kad visi jo jaunystės bruožai buvo išnykę ir iš skusto veido negalėjai numanyti nei amžiaus, nei profesijos. Tokie šalti, lygūs, o sykiu sukaupti ir išraiškingi veidai, tik dėl kitokių priežasčių, būna gydytojų, kunigų, policininkų ir aktorių. Aukšta nuožulni kakta, atsikišusi valinga plonalūpė burna, gelsva veido spalva, karščiuojančios nuo amžino skaitymo akys, slepiamos tamsių akinių, geibus, bet stambių kaulų kūnas, visąlaik aprengtas ilgu redingotu – pūkuotos gelumbės žiemą, plono audinio vasarą, – suvarstomi batai, labai ilgi, pirma laiko pražilę ir plonučiai plaukai, išsipešę iš po vadinamojo sulankstomojo cilindro, kuris spusteltas beregint susiploja ir praranda formą, – štai kaip atrodė šis mokslininkas, nuo pat pirmo mėnesio visus savo poelgius

pedantiškai rikiuojantis tarytum dvasininkas. Jis nuomojo butą penktame aukšte už septynis šimtus frankų per metus – butą sudarė miegamasis, darbo kabinetas, valgomasis, ne didesnis kaip garlaivio kajutė, virtuvė, tarnaitės kambarys, ir pro visus langus atsiverdavo toliai iki pat horizonto. Filosofas iš savo namų galėjo apžvelgti visą Botanikos sodą, Per Lašezo kalvą tolumoje, kairėje, kitapus daubos, kuria tekėjo Sena. Tiesiai prieš akis dunksojo Orleano stotis ir Saltpetriero kupolas, o dešinėje – žalių ar plikų, nelygu metų laikas, Labirinto medžių fone juodavo kedrų tankmė. Visose šio erdvaus gamtovaizdžio pusėse iš gamyklų kaminų į pilką ar giedrą dangų raitėsi dūmai, apačioje girdėjosi tolimos žmonių jūros ošesys, sykiais perskrodžiamas lokomotyvo ar laivų švilpukų. Be abejonės, pasirinkdamas šią nuošalią vietą, ponas Sikstas rėmėsi bendru, nors ir nepaaiškinamu dėsniu, pagal kurį gyvena mąsliosios prigimtys. Ar dauguma vienuolynų nėra pastatyta tokiose vietose, iš kur galima aprėpti akimis dideles erdves? O gal šios beribės ir ūkanotos tolumos kaip tik ir padeda sukaupti mintis, nes pernelyg arti esantys smulkūs, konkretūs daiktai blaško dėmesį? Galbūt atsiskyrėliams didelį malonumą teikia kontrastas tarp jų mąslaus neveiklumo ir kitų žmonių veiklos? Tačiau nors kaip buvo sprendžiama ši problema, susijusi su kita, irgi per daug neištyrinėta – būtent su protinio darbo žmonių animalistiniu jautrumu – be abejonės, šis liūdnas gamtovaizdis jau penkiolika metų buvo tyliojo darbštuolio bendras, su kuriuo jis daugiausia kalbėjosi. Jo namų ūkį tvarkė viena iš tų ekonomių, apie kurias svajoja visi seni viengungiai, nenumanantys, kad tokie puikūs patarnavimai priklauso nuo paties šeimininko nuosaikaus gyvenimo. Įsikūręs naujoje vietoje, filosofas paprašė namsargio surasti tarnaitę, kuri tvarkytų jo būstą, ir nurodyti restoraną, iš kurio gautų pietus į namus. Abu prašymai galėjo baigtis bloguoju: kaip pakliuvus tvarkomas butas ir nuodingas maistas. Tačiau rezultatas buvo toks, kad Siksto Adrieno namuose kaip tik atsirado moteris, kuri tenkino pačius nerealiausius jo norus, jeigu apskritai subtilus analitikas, kaip Rablė pavadino tokio tipo mąstytojus, dar turi laisvo laiko savo norams sugalvoti.

Minėtas namsargis, kaip įprasta mažabučiuose namuose, prie savo gana menkų pajamų prisidurdavo rankų darbu. Jis buvo batsiuvys, „siuva batus ir taiso senus“, kaip skelbė lapelis, priklijuotas ant jo kambario lango gatvės pusėje. Tarp tėtušio Karbonė – tokia buvo jo pavardė – klientų buvo kunigas, gyvenantis Kiuvjė gatvėje. Senyvas kunigas, pasitraukęs į poilsį, turėjo tarnaitę Marietę Trapenar, kokių keturiasdešimties metų seną panelę, kuri per metų metus buvo įpratusi tvarkyti viską šeimininko namuose, bet išlikusi paprasta valstietė be jokių ambicijų dėtis ponia, – labai mėgo dirbti, tačiau nieku gyvu nebūtų norėjusi patekti į namus, kur būtų reikėję susidurti su kitos moters valia. Senasis kunigas netikėtai mirė savaitę prieš filosofui Sikstui įsikuriant Gi de la Broso gatvėje. Tėtušis Karbonė, kuriam mokėdamas nuomą naujasis gyventojas pasisakė esąs tiesiog rentininkas, iškart sumetė, kokiam žmonių tipui priskirtinas ponas Sikstas, pirmiausia dėl gausios mokslininko bibliotekos, o antra, pasiremdamas Prancūzijos koležo[9] profesoriaus, gyvenančio antrame aukšte, tarnaitės pasakojimu. Taip profesorių reklamavo ant sienų išklijuoti skelbimai apie jo paskaitų programą garsioje mokslo įstaigoje. Šiuose miesčioniškojo Paryžiaus falansteriuose viskas tampa įvykiu. Tarnaitė apie būsimą kaimyną iš penkto aukšto papasakojo savo poniai. Ta savo vyrui. Šis netrukus prie stalo prašneko apie kaimyną tokiais žodžiais, iš kurių tarnaitė suprato, jog naujasis nuomininkas „yra rašto žmogus, kaip ir jos šeimininkas“. Karbonė nebūtų buvęs vertas traukti durų virvelę Paryžiaus namuose, jeigu jo žmona ir jis pats nebūtų tučtuojau pajutę poreikio supažindinti poną Adrieną Sikstą su panele Trapenar, tuo labiau kad ponia Karbonė, senyva ir pasiligojusi moteriškė, vos pajėgė tvarkyti tris namo butus ir negalėjo imtis dar vieno. O tarnų pomėgis liežuvauti, nuomojamuose būstuose vešantis kaip fuksijos, snapučiai ir bazilikai, šią porą pastūmėjo mokslininką patikinti, kad kvartalo smuklininkų valgiai prasti, kad čia yra tiktai vienintelė ekonomė, už kurią jie galėtų guldyti galvą, ir kad ji, buvusi velionio abato Vesjė tarnaitė, yra tikras „perlas“ – kuklumo, tvarkingumo, taupumo ir kulinarijos meno pavyzdys. Žodžiu tariant, filoso-

fas sutiko pamatyti šią pavyzdingą ekonomę. Jį sužavėjo neabejotinas moters sąžiningumas, taip pat mintis, kad toks sprendimas labai palengvins jam gyvenimą, išvaduodamas nuo nemalonaus darbo pačiam davinėti aibes visokių nurodymų. Taigi panelė Trapenar stojo tarnauti naujam šeimininkui – ir liko pas jį jau visą savo amželį – už keturiasdešimt penkis frankus atlygio per mėnesį, o netrukus buvo pridėta iki šešiasdešimties. Mokslininkas jai dar dovanodavo penkiasdešimt frankų Naujiesiems metams. Jis niekad netikrindavo jos sąskaitų, ir jas be jokio priešgyniavimo apmokėdavo kiekvieną sekmadienio rytą. Ji pati tvarkė reikalus su visais tiekėjais, ponui Sikstui visiškai nesikišant į jos kombinacijas, beje, atliekamas išties sąžiningai. Pagaliau ji ėmė karaliauti namuose kaip tikra šeimininkė, ir jos padėtis, aišku, žadino pavydą mažiems žmogeliams, nuolatos lipantiems žemyn aukštyn bendrais laiptais, kuriuos kiekvieną pirmadienį nublizgindavo vaškuotojas.

– Na, panele Mariete, gerą numerį jūs ištraukėte, ar ne? – tarė Karbonė filosofo ekonomei, kai ši valandėlei sustojo paplepėti su savo geradariu, vis labiau senstančiu. Paskutiniu metu ant savo kvadratinės nosies jis turėjo užsikabinti akinius, bet vis viena plaktuku vos ne vos pataikydavo į vinis, kurias kaldavo į bato kulną, suspaudęs kurpalį tarp kelių, su odine prijuoste. Jau keleri metai savo kambarėly jis laikė gaidį, pavadintą Ferdinandu, bet niekas nežinojo, kodėl šis gavo tokį vardą. Paukštis stypinėjo tarp odos atraižų, ir lankytojai stebėjosi, su kokiu goduliu jis lesa batų sagas. Ko nors išsigandęs, gaidys ieškodavo užuoglaudos pas šeimininką: įkišdavo vieną koją į jo liemenės kišenę ir paslėpdavo galvą po senojo durininko ranka.

– Na, Ferdinandai, pasakyk labą dieną panelei Marietei, – paragino Karbonė.

Gaidys ėmė švelniai kapnoti panelės ranką, o jo šeimininkas kalbėjo:

– Aš visada sakau: nenusiminkite, jeigu metai pasitaikė blogi, po jų ateis dveji geresni. Jie veja vieni kitus, kaip kad Ferdinandas vejasi vištas. Ar ne taip, išdykėli?

– Tas teisybė, – atsakė Marietė, – reikia pripažinti, kad šeimininkas – puikus žmogus, nors jei kalbėsime apie tikėjimą, tai jis bedievis, jau penkiolika metų nė karto nenuėjo išklausyti Mišių...

– Į šv. Mišias ir be jo eina gana daug žmonių, – atkirto Karbonė, – o linksmuoliai slapčiomis laiką leidžia gerokai smagiau...

Iš to pokalbio nuotrupos matyti, kokią nuomonę apie savo šeimininką susidarė Marietė. Bet jos nuomonė liks nesuprantama, jeigu čia nepaminėsime Siksto filosofijos veikalų ir jo mokslinės minties istorijos.

Adrienas Sikstas gimė 1839 metais Nansi, kur tėvas turėjo laikrodžių krautuvėlę, ir gana anksti išryškėjo jo proto gabumai, o mokyklos draugai jį įsiminė kaip išgeibėlį ir tylenį berniuką, tačiau tokios moralinės tvirtybės, kuri neleido su juo suartėti. Pradžioje jis mokėsi labai gerai, paskui vidutiniškai, kolei filosofijos klasėje, vadinamoje logikos, parodė nepaprastus sugebėjimus. Jo mokytojas, nustebintas berniuko talento metafizikos srityje, ėmė įkalbinėti jį ruoštis stoti į Pedagogikos institutą. Adrienas atsisakė ir savo tėvui net pareiškė, kad norėtų išmokti kokio amato – rankų darbo. „Būsiu laikrodininkas kaip tu...“ – teatsakė jis į priekaištus tėvui, nors šis kaip dauguma prancūzų amatininkų ir prekybininkų, kurių vaikai lankė koležus, puoselėjo svajonę, kad jo sūnus ilgainiui taps valdininku. Ponas ir ponia Sikstai – Adrieno motina tebebuvo gyva – neturėjo ko prikišti savo berniukui: jis nerūkė, nevaikščiojo į kavines, niekada niekas nematė jo su mergina, jis buvo tėvų pasididžiavimas, nors ir teko sugrudusia širdim nusileisti jo valiai. Jie atsižadėjo minties apie sūnaus karjerą, bet nieku gyvu nesutiko atiduoti jo mokytis amato, ir jaunuolis liko gyventi pas tėvus be jokio užsiėmimo, galėdamas studijuoti, ką pats panorėdavo. Taip jis praleido dešimt metų gilindamasis į anglų ir vokiečių filosofiją, gamtos mokslus, matematiką, o ypač smegenų fiziologiją; galiausiai jis pasiekė, kaip apie jį pasakė vienas žymus mūsų laikų rašytojas, šitą „stiprų encefalitą“, tam tikrą pozityvaus pažinimo apopleksiją, kuri buvo Karlailio ir Milio, Teno ir Renano, beveik visų dabartinės filosofijos įžymybių mokymo metodas.[10] 1868 metais kuk-

laus Nansi laikrodininko sūnus, dvidešimt devynerių metų, išleido penkių šimtų puslapių veikalą „Dievo psichologija“ ir jį išsiuntinėjo daugiausia penkiolikai žmonių, bet susilaukė neregėtai skandalingos sėkmės. Ši knyga, parašyta visiškoje tyros dvasios vienatvėje, pasižymėjo dviem būdingais bruožais: aštria iki žiaurumo kritine analize ir neigimo įkarščiu, egzaltuotu iki fanatizmo. Ne toks poetas kaip Tenas, parašęs puikią veikalo „Apie protą“ įžangą ir straipsnį apie universalųjį fenomenizmą, ne toks sausyla kaip Ribo[11], kurio knyga „Anglų psichologai“ davė pradžią visai jo tyrinėjimų serijai, Adrienas Sikstas savo „Dievo psichologijoje“ tarsi jungė į viena pirmojo iškalbingumą ir antrojo gilumą, ir jo knyga, autoriui visai nesitikint, turėjo laimę tiesiogiai paliesti pačią jautriausią metafizikos problemą. Žymaus vyskupo brošiūra, vieno kardinolo piktos užuominos senate pasakytoje kalboje, garsaus kritiko spiritualisto pritrenkiantis straipsnis populiariame žurnale prisidėjo prie to, kad šis veikalas sudomino jaunimą, ties kuriuo jau dvelkė revoliucijos vėjas, artėjančių sukrėtimų pranašas. Autorius turėjo tikslą įrodyti „Dievo hipotezės“ būtinybę tam tikrais psichologijos dėsniais, sąlygojamais grynai fizinių smegenų funkcijų. Ši tezė buvo išdėstyta, pagrįsta ir išplėsta su tokiu ateistiniu aršumu, kad visa tai priminė Lukrecijaus priešiškumą jo laikų tikėjimams.[12] Taip atsitiko, kad Nansi atsiskyrėlio veikalas, sumanytas ir parašytas tarytum celėje, vos tik pasirodęs buvo įtrauktas į triukšmingą to meto idėjų kovą. Jau daug metų neteko susidurti su tokia visuotinių idėjų ir kartu didelės erudicijos jėga ir su tokia įvairialype požiūrių gausa kartu su drąsiu nihilizmu. Tačiau tuo laiku, kai rašytojo vardas išgarsėjo Paryžiuje, jo tėvus, kurie gyveno su sūnum po vienu stogu ir jį auklėjo, nors jo ir nesuprato, tokia sėkmė tiesiog pribloškė. Keletas straipsnių katalikiškuose laikraščiuose ponią Sikst įstūmė į neviltį. Senasis laikrodininkas baiminosi, kad praras klientus iš Nansi aristokratijos. Visos provincijos gyvenimo negandos užgriuvo filosofą, ir jis nusprendė palikti tėvų namus, bet staiga prasidėjęs vokiečių antpuolis ir užgriuvusi siaubinga nacionalinė nelaimė atitraukė nuo jo ir gimdytojų, ir tėvynainių dėmesį. Tėvai mirė 1871 metų

pavasarį. Tų pat metų vasarą Adrienas Sikstas neteko ir tetos, ir 1872 rudenį, sutvarkęs visus savo turto reikalus, sumanė įsikurti Paryžiuje. Tėvo ir tetos palikimas sudarė aštuonis tūkstančius frankų rentos iki gyvos galvos. Sikstas sau pasižadėjo, kad niekad neves, nesilankys viešumoje, nesieks nei garbės, nei šiltos vietos, nei gero vardo. Visa jo gyvenimo prasmė glūdėjo viename žodyje: mąstyti.

Kad geriau apibūdintume šį retų savybių žmogų, kurio čia piešiamas portretas gali pasirodyti neįtikimas skaitytojui, mažai susipažinusiam su didelių filosofų biografijomis, būtina trumpai apžvelgti šio mokslo darbštuolio gyvenimo būdą. Tiek vasarą, tiek žiemą Sikstas sėdosi prie stalo šeštą valandą ryto, išgėręs tik puodelį juodos kavos. Dešimtą valandą jis pusryčiavo, ir taip greitai pavalgydavo, kad jau pusę vienuoliktos galėjo įžengti pro Botanikos sodo vartus. Ten jis vaikštinėdavo iki vidurdienio, sykiais nukreipdamas žingsnius iki krantinės, Dievo Motinos katedros pusėn. Viena iš jo mėgstamų pramogų buvo ilgai stovėti prie beždžionių narvų ir prie dramblio. Vaikai ir auklės, žiūrėdami, kaip jis ilgai ir tyliai juokiasi iš makakų ir uističių žiaurių ir ciniškų išdaigų, nė nenumanydavo, kokias mizantropiškas mintis šis reginys kelia mokslininkui, savo galvoje lyginančiam žmogiškąją komediją su beždžioniškąja, o įprastą žmonių kvailumą – su išmintim didingo gyvūno, kuris prieš mus buvo žemės karalius. Apie pusiaudienį ponas Sikstas grįždavo namo ir vėl dirbo iki ketvirtos valandos. Nuo ketvirtos iki šeštos, triskart per savaitę, jis priiminėjo lankytojus – dažniausiai studentus, dėstytojus, kurie domėjosi tais pačiais dalykais kaip ir jis, taip pat svetimšalius, sudomintus jo šlovės, tuo laiku jau pagarsėjusios Europoje. Tris likusias savaitės dienas jis pats lankėsi pas kitus, kur būtinai reikėjo. Šeštą valandą pietavo, vėl išeidavo iš namų ir šįkart vaikštinėdavo jau uždaryto Botanikos sodo patvoriu iki Orleano stoties. Aštuntą valandą grįždavo, rašė laiškus arba skaitė. Dešimtą valandą visos šviesos jo namuose užgesdavo. Pirmadieniais šį vienuolišką gyvenimo būdą pertraukdavo poilsis, mat filosofas pastebėjo, kad sekmadieniais į miesto apylinkes pasipila srautas trukdančių vaikštinėtojų. Tądien jis išeidavo iš

namų ankstų rytą, sėsdavo į priemiestinį traukinį ir namo grįždavo tiktai vakare. Per penkiolika metų jis nė karto nesuardė šios griežtos tvarkos. Nė sykio nepriėmė kvietimo kur nors papietauti, neapsilankė jokiame teatre. Visiškai neskaitė laikraščių, o dėl savo darbų spausdinimo kreipdavosi į leidėją ir niekada nedėkojo už paskelbtus apie jį straipsnius. Filosofas buvo toks abejingas politikai, kad nė karto nedalyvavo rinkimuose. Nusakydami pagrindinius šios nepaprastos asmenybės bruožus, turime dar pridurti, kad jis nutraukė visus ryšius su savo gimine ir kad tai, kaip ir menkiausias poelgis, buvo pagrįsta teoriškai. Antrosios savo knygos „Valios anatomija" pratarmėje jis parašė prasmingą frazę: „Žmogaus, kuris nori pažinti ir išreikšti tiesą psichologijos mokslo srityje, socialiniai saitai turi būti susiaurinti iki minimumo." Tokiais sumetimais šis žmogus, dėl savo švelnaus būdo per penkiolika metų nepadaręs nė trijų pastabų ekonomei, sistemingai vengė parodyti gailestingumą. Šiuo požiūriu jis mąstė kaip Spinoza, ketvirtoje „Etikos" knygoje parašęs: „Išminčiui, kuris gyvena vadovaudamasis protu, gailestis yra blogas ir nenaudingas dalykas." Šitas Šventasis Pasaulietis, kaip jį buvo galima pavadinti kartu su garbiuoju Emiliu Litrė[13], krikščionybę laikė žmonijos liga. Tokį savo požiūrį jis grindė dviem argumentais: pirma, Dangiškojo Tėvo ir amžinosios palaimos hipotezė išugdė sielose pasibjaurėjimą realiuoju pasauliu ir sumažino žmogaus galią pasiduoti gamtos dėsniams, – pagaliau ši religija, socialinę tvarką grįsdama meile, tai yra jautrumu, atvėrė kelią žalingiems individualistinių doktrinų kraštutinumams. Tačiau ponui Sikstui nė į galvą neateidavo, kad ištikimoji jo tarnaitė į visas jo liemenes užsiuva šventus medaliukus, ir jis buvo toks neatidus išoriniam pasauliui, kad pasninkavo penktadieniais ir Bažnyčios skirtomis dienomis, nepastebėdamas slaptų senosios panelės pastangų bent taip užtikrinti savo šeimininkui išganymą – kartais, kalbėdama apie jį, ekonomė nejučiomis pakartodavo garsų posakį:

– Gerasis Dievas nebūtų Gerasis Dievas, jeigu jį pasmerktų.

Nepaliaujamo triūso metais atsiskyrėliškame būste Gi de la Broso gatvėje, be „Valios anatomijos", buvo sukurta tritomė „Aistrų teori-

ja“, kurios pasirodymas būtų sukėlęs dar didesnį skandalą negu „Dievo psichologija“, jeigu visiška spaudos ir knygos laisvė per pastarąjį dešimtmetį nebūtų pripratinusi skaitytojų prie drąsių aprašymų, su kuriais ramus techninis mokslininko žiaurumas negalėjo nė lygintis. Šiose dviejose knygose buvo tiksliai išdėstyta pono Siksto doktrina, ir ją privalu čia apibūdinti bent pagrindiniais bruožais, kad būtų suprantama proto drama, kurios įžanga buvo ši trumpa biografija. Kaip ir kritinė mokykla, kurios pradininkas buvo Kantas, šių trijų veikalų autorius pripažino, kad protas negali pažinti priežasčių ir substancijos ir turi tik koordinuoti fenomenus. Kaip anglų psichologai jis pripažino, jog viena fenomenų grupė, kuri pažymėta etikete „siela“, gali būti mokslinio pažinimo objektas, tačiau tyrinėjama griežtai moksliniu metodu. Kolei kas, kaip matome, šiose teorijose nėra nieko, kas išskirtų jas iš Teno, Ribo ir jų sekėjų svarbiausiuose veikaluose išplėtotų teorijų. Dvi savitos Siksto darbų ypatybės yra ne tos. Pirmoji – visiškas neigimas to, ką Herbertas Spenseris vadina Nepažinumu. Kaip žinoma, didis anglų mąstytojas daro prielaidą, kad visa tikrovė remiasi joje pačioje glūdinčia esme, kurią suvokti neįmanoma; vadinasi, būtina, naudojantis Fichtės formule[14], šią esmę laikyti neišaiškinama. Tačiau, kaip tai akivaizdžiai matyti iš „Pagrindinių pradų“ pirmųjų puslapių, Spenseriui tas Nepažinumas realus. Jis egzistuoja, nes juo mes gyvename. Nuo čia tik vienas žingsnis iki suvokimo, kad ši tikrovės esmė yra mintys, nes mūsų mintys ateina iš jos; ir kartu tai jausmai, nes mūsų jausmai kyla iš jos. Remdamiesi Nepažinumu, nemažai įžvalgių protų dabar numato galimą religijos ir mokslo susitaikymą. Sikstui tai atrodė tik metafizinės iliuzijos kraštutinė išraiška, ir tą iliuziją jis stengėsi žūtbūt sugriauti tokiais stipriais argumentais, kokių neteko rasti nuo Kanto laikų. Kitas jo kaip psichologo nuopelnas buvo labai nauji ir išradingi teiginiai apie žmogaus jautrumo gyvūninę kilmę. Dėl begalinės erudicijos ir detalaus gamtos mokslų pažinimo jis galėjo imtis išaiškinti minties formų genezę, kaip Darvinas bandė išaiškinti gyvenimo formų genezę. Taikydamas evoliucijos dėsnį tiems reiškiniams, kurie yra žmogaus jausmų išraiška, jis

bandė parodyti, kad patys rafinuočiausi mūsų jausmai, patys subtiliausi mūsų moraliniai išgyvenimai, kaip ir gėdingiausi nuopuoliai, yra paprasčiausių instinktų galutinė išraiška, paskutinė metamorfozė – tie patys instinktai tėra pradinės ląstelės savybių kaita; taigi jis daro išvadą, jog dvasinis pasaulis tiksliai atkuria fizinį pasaulį ir jog pirmasis tėra tik skaudus ar džiaugsmingas antrojo atspindys žmogaus sąmonėje. Tokia Siksto metafizinė išvada, pateikiama tik kaip hipotezė, yra nuostabių jo tyrinėjimų išdava, – tarp jų dera paminėti du šimtus puslapių apie meilę, parašytų labai tyro, skaistaus žmogaus su tokia drąsa, kuri atrodo net juokinga. Bet argi tas pats Spinoza nesukūrė pavydo teorijos, kuri savo žiaurumu gali būti palyginama su bet kurio dabarties rašytojo kūryba? Argi Šopenhaueris savo išpuoliais prieš moteris nesivaržo sąmoju su Šamforu[15]? Turbūt neverta pridurti, kad visose Siksto knygose, nuo pradžios iki galo, dominuoja griežtas determinizmas. Kaip tik Siksto plunksnai priskirtini keli posakiai, kuriais nepaprastai įtikinamai įrodoma, jog viskas žmogaus sielai būtina, net iliuzija, kad mes esame laisvi: „Kiekvienas veiksmas, – rašo jis, – yra ne kas kita, kaip sudėties veiksmas. Sakyti, kad tas veiksmas laisvas, vadinasi, bandyti įrodyti, kad gauta suma didesnė už sudedamųjų visumą. Psichologijoje tai toks pat absurdas kaip ir aritmetikoje.“ Ir toliau: „Jeigu mums tikrai būtų žinoma visų elementų, sudarančių šiandienį pasaulį, santykinė sudėtis, galėtume dabar pat su astronominiu tikslumu apskaičiuoti, kurią dieną, valandą, minutę, sakysim, Anglija pasitrauks iš Indijos arba kada Europa sudegins savo paskutinį gabalėlį anglies, kada toks ir toks nusikaltėlis, dar negimęs, nužudys savo tėvą arba kada bus sukurta poema, kuri dar nesumanyta. Visa ateitis glūdi dabartyje, kaip kad visos trikampio savybės glūdi jo apibrėžime...“ Netgi mahometonų fatalizmas neišreiškiamas su didesniu tikslumu.

Tokie samprotavimai leidžia spėti, jog žmogaus fantazija siaubingai skurdi. Todėl Siksto žodžiai, ne sykį pasakyti apie patį save: „Aš priimu gyvenimą jo poetine puse...“ – tiems, kurie juos girdėjo, atrodė absurdiškiausias paradoksas. Ir vis dėlto tai atitinka tikrovę,

jei omenyje turėsime ypatingą filosofo proto prigimtį. Juk apsigimęs filosofas ir paprasti mirtingieji iš esmės skiriasi tuo, kad idėjos, kurios antriesiems yra daugmaž aiškios formulės, filosofui virsta tarytum gyvomis, realiomis būtybėmis. Jo jausmai dera su mintimis, o mūsų širdis ir protas daugiau ar mažiau nesutaria. Vienas krikščionių pamokslininkas nuostabiai paaiškino šios nesantarvės prigimtį tokia keista ir labai prasminga fraze: „Mes gerai *žinome,* kad mirsime, bet tuo *netikime.*“ Filosofas, jeigu jis filosofas iš aistros, iš pašaukimo, nesupranta šio dvilypumo, šio prieštaravimo tarp jausmų ir minčių. Taip ir Sikstui paprasti apmąstymų objektai buvo viskas – ir universali esaties būtinybė, ir begalinis nepaliaujamas vienų reiškinių virsmas kitais, ir didžiulis nuolatinis kuriamasis ir griaunamasis gamtos darbas be išeities taško, be baigties, o tik dėl pradinės ląstelės raidos, ir lygiagretus darbas žmogaus sielos, minčių, jausmų ir troškimų forma atkuriančios fiziologinio gyvenimo vyksmą. Sikstas lyg apsvaigęs pasinerdavo į šių procesų stebėjimus, jausdamas juos visa savo esybe – šis geraširdis žmogelis, gailia mina sėdintis prie rašomojo stalo, tarp knygų lentynų, aptarnaujamas senos tarnaitės, verdančios valgį čia pat, šalimais, susikišęs kojas į kailinį maišą, apsigaubęs nuzulusiu apsiaustu, mintyse dalyvaudavo begalinėje pasaulio kūryboje. Jis gyveno visų gyvų būtybių gyvenimą. Persikūnydavo į visas gamtos formas – snūduriuodavo kartu su neveikliu mineralu, skursdavo su kokiu augalu, gaivelėdavosi su primityviais gyvūnais, darydavosi sudėtingesnis su aukštesnės rūšies organizmais, pagaliau tapdavo žmogum ir atsiskleisdavo su visu protu, gebančiu atspindėti bekraštį pasaulį. Šis svaigus atsidavimas bendroms idėjoms, panašus į opijų, daro tokius svajotojus abejingus mažiems išorinio pasaulio įvykiams ir, atvirai sakant, beveik visiškai svetimus paprastiems gyvenimo potraukiams. Juk mes prisirišame tik prie to, ką jaučiame esant visiškai realų, tačiau toms ypatingos sandaros galvoms tikrovė yra abstrakcija, o kasdienis realus gyvenimas – tarytum šešėlis, grubus ir prastas neregimų dėsnių atspindys. Galbūt Sikstas mylėjo savo motiną. Tikriausiai tuo ir apsiribojo emocinis jo gyvenimas.

Jis buvo švelnus ir atlaidus žmonėms, bet darė tai instinktyviai, kaip atsargiai savo kabinete stūmė kėdę. Tačiau niekada nejautė poreikio, kad būtų apgaubtas šilumos ir švelnumo, kad turėtų šeimą, patirtų meilę ir atsidavimą ar bent draugystę. Keletas mokslininkų, su kuriais palaikė ryšius, jam siejosi tik su profesionaliais pokalbiais – su vienais apie chemiją, su kitais apie aukštąją matematiką, su trečiais apie nervų sistemos ligas. Bendraudamas su tais žmonėmis, jis visai nesidomėjo, ar jie vedę, ar rūpinasi vaikų auklėjimu, ar trokšta padaryti karjerą. Ir nors kaip pasirodys keista po tokio nupiešto portreto, jis buvo laimingas.

Turint omeny tokį žmogaus charakterį, tokį vidaus pasaulį ir gyvenimo būdą, lengva įsivaizduoti, kokį įspūdį padarė šiame darbo kabinete Gi de la Broso gatvėje du įvykiai, atsitikę tą pačią dieną: pirmiausia, buvo gautas kvietimas, adresuotas ponui Adrienui Sikstui, atvykti į pono Valeto, teismo tardytojo, kabinetą duoti parodymų „dėl faktų ir aplinkybių, su kuriomis jis bus supažindintas“; antra, vizito kortelę atsiuntė ponia našlė Grelu, kuri prašė Sikstą, kad malonėtų ją priimti rytoj apie ketvirtą valandą „pasikalbėti apie nusikaltimą, kuriuo neteisingai kaltinamas nelaimingas jos sūnus“. Jau minėjau, kad filosofas niekada neskaitė jokių laikraščių. Bet jeigu porą pastarųjų savaičių atsitiktinai būtų atsivertęs vieną iš jų, būtų radęs užuominų apie šią jaunojo Grelu istoriją, kurią naujos bylos jau stūmė užmarštin. Nieko apie tai nežinančiam Sikstui kvietimas pas teismo tardytoją ir jaunuolio motinos vizito kortelė nekėlė jokių minčių. Tačiau gretindamas šį kvietimą ir motinos žodžius jis padarė išvadą, kad šie du faktai turbūt siejasi, ir staiga jam į galvą šovė mintis, ar čia tik nebus tas jaunuolis Roberas Grelu, su kuriuo susipažino praėjusiais metais, ir labai paprastomis aplinkybėmis. Tačiau tos aplinkybės pernelyg nederėjo su bet kokia mintim apie kriminalinę bylą, tad mokslininkas, šitai prisiminęs, negalėjo suregzti jokios hipotezės ir ilgai apžiūrinėjo čia kvietimą į teismą, čia vizito kortelę, apimtas veik skausmingo nerimo, kokį sukelia tam tikrų įpročių žmonėms netikėtas menkas ir miglotas įvykis.

Roberas Grelu?.. Ponas Sikstas šią pavardę pirmąkart perskaitė prieš dvejus metus po laišku, pridėtu prie rankraščio. Rankraštis buvo pavadintas „Daugybės *aš* tyrimų indėlis", – o laiške pagarbiai išreikštas pageidavimas, kad garsusis mokslininkas maloningai teiktųsi užmesti akį į jauno autoriaus pirmąjį darbą. Autorius po savo parašu pridūrė tokį paaiškinimą: „Buvęs Klermon Ferano licėjaus filosofijos klasės mokinys." Kokių šešiasdešimties puslapių darbas rodė labai anksti išlavėjusio proto skvarbumą, tokį teisingą šiuolaikinės psichologijos naujausių teorijų pažinimą, pagaliau tokius analitiko sugebėjimus, kad ponas Sikstas pamanė esant reikalinga atsakyti išsamiu laišku. Netrukus jis gavo iš jaunuolio padėkos atsakymą, kuriame šis ir pranešė mokslininkui, jog greitu laiku vyks į Paryžių laikyti egzaminų žodžiu į Pedagogikos institutą ir prašė leidimo apsilankyti pas Mokytoją. Ir štai vieną popietę Sikstas savo namuose išvydo kokių dvidešimties metų vaikinuką gražiomis, žvitriomis ir išraiškingomis juodomis akimis, šviečiančiomis gana blyškų veidą. Tiktai šis vienintelis jo veido bruožas išliko filosofo atmintyje. Kaip ir visi mąstytojai, iš regimojo pasaulio jis patirdavo tik miglotus įspūdžius, ir jam išlikdavo apie juos tokie pat neaiškūs kaip šis prisiminimai. Tačiau idėjoms Sikstas turėjo nepaprastą atmintį ir iki menkiausių smulkmenų prisiminė savo pasikalbėjimą su Roberu Grelu. Tarp jaunų žmonių, kuriuos traukė mokslininko geras vardas, nė vienas jo nenustebino tokia nepaprastai ankstyva erudicija ir samprotavimų logika. Be abejonės, to jaunuolio galvoje dar plaujojo daug nenusistovėjusių dalykų, virte virė mintys, kurias sukelia pernelyg greita įvairių mokslo žinių asimiliacija, bet kaip nuostabiai jis gebėjo gauti išvadas dedukcijos būdu! Kokia natūrali buvo jo iškalba ir koks atvirai nuoširdus entuziazmas! Mokslininkas įsivaizdavo jį tokį, kokį matė per jųdviejų pasikalbėjimą – šiek tiek mosikuodamas, jis sakė: „Ne, pone, jūs nė nežinote, kas esate mums ir ką mes išgyvename skaitydami jūsų knygas... Jūs esate žmogus, kuris įkūnijate tiesą, kuriuo galima tikėti... Sakysim, meilės analizė jūsų „Aistrų teorijoje" – tai mūsų visų parankinė knyga... Licėjuje

knyga uždrausta. Aš ją turiu, ir du mano bičiuliai laisvadieniais ateidavo pas mane nusirašyti ištisų skyrių..."

Kadangi kiekvienas, išleidęs savo knygą, netgi toks nesavanaudis kaip Sikstas, širdyje slepia autoriaus tuštybę, toks mokinių jo garbinimas, naiviai išsakytas vieno iš jų, maloniai paglostė filosofui savimeilę. Roberas Grelu prašė leidimo apsilankyti dar kartą, ir tada, prisipažinęs, kad nepasisekė išlaikyti egzaminų į Pedagogikos institutą, jis truputį pasipasakojo apie ateities planus. Ponas Sikstas, kaip nebuvo pratęs, leido sau duoti svečiui keletą asmeninių klausimų. Taigi jis sužinojo, kad jaunuolis – anksti mirusio inžinieriaus vienintelis sūnus ir kad motina, tėvui nepalikus jokio turto, daug aukojosi dėl jo mokslo: „Bet aš daugiau taip negaliu, – sakė Roberas, – dar šiais metais pasistengsiu gauti licenciato laipsnį, paskui sieksiu filosofijos dėstytojo vietos koleže ir kartu rašysiu didelį veikalą apie asmenybės pokyčius – to darbo pradmenis aš buvau pateikęs jūsų dėmesiui..." Jauno psichologo akys sužibo, kai jis ėmė dėstyti savo gyvenimo programą. Abu kartus jaunuolis apsilankė 1885 metų rugpjūčio mėnesį. Dabar buvo 1887 metų vasaris, ir per tą laiką ponas Sikstas iš savo jaunojo mokinio gavo penkis ar šešis laiškus. Viename iš jų Roberas Grelu pranešė, kad įsitaisė mokytoju vienoje aristokratų šeimoje, kuri vasaras praleidžia giminės pilyje prie gražaus Edà ežero Overnės kalnuose. Paprasta smulkmena padės skaitytojui suprasti, kaip poną Sikstą sujaudino, kad kvietimą į teisėjo kabinetą ir ponios Grelu vizito kortelę gavo tuo pat metu. Nors ant stalo gulėjo skubaus ilgo straipsnio „Filosofijos žurnalui" apmatai, jis dar tą patį vakarą ėmėsi ieškoti šio jauno žmogaus laiškų. Greitai juos surado kartono aplanke, kur kruopščiai rinko net menkiausius užrašėlius. Laiškai buvo sudėti su kitais tokios pat temos rašiniais antrašte: „Dabarties dokumentai proto formavimo klausimu". Laiškų buvo apie trisdešimt puslapių, ir mokslininkas juos perskaitė itin atidžiai – terado intelektualių samprotavimų, klausimų apie knygas, numatytas perskaityti, ir keleto mokslinių straipsnių apmatų. Kokie saitai gali sieti tokius dalykus su kriminaline byla, apie kurią kalba motina? Šis vaikinukas, kurį filo-

sofas matė vos porą kartų, regis, padarė jam nepaprastą įspūdį, nes mintis apie tai, kad kvietimas į Teismo rūmus ir netikėtas nusiminusios jaunuolio motinos prašymas pasimatyti slepia tą pačią paslaptį, neleido jam užmigti didžiąją nakties dalį. Pirmąkart per daugelį metų jis pabarė panelę Trapenar už menką aplaidumą darbe, o kai pirmą valandą po vidurdienio ėjo pro namsargio būstą, jo veidas, paprastai labai ramus, buvo toks susikrimtęs, kad tėtušis Karbonė, jau susirūpinęs dėl kvietimo, kuris gan barbarišku papročiu buvo atsiųstas neužklijuotame voke ir, aišku, perskaitytas, išplepėjo šią paslaptį žmonai, o paskui ir visam kvartalui:

– Aš nesidomiu kitų reikalais, bet atiduočiau dvidešimt savo gyvenimo metų, kad galėčiau sužinoti, ko teismo valdininkai nori iš mūsų vargšo pono Siksto. Neseniai jis nubėgo laiptais lyg pusprotis...

– Žiūrėk, ponas Sikstas pakeitė savo pasivaikščiojimų laiką, – tarė motina merginai, sėdinčiai už prekystalio duonos parduotuvėje. – Ar tik jis nenori prisiteisti paveldėto turto?

– Nagi pasigrožėk tėvuku Sikstu! Lekia kaip zebras! Atrodo, teismas jį traukia atskomybėn, – sakė savo draugui vienas iš dviejų vaistininko mokinių. – Pažįstam tuos senius – pažiūrėti lyg viskas gerai, o kad tik kas, ir iš visų kampų išlenda nešvarios istorijos... Po teisybei visi jie niekšai...

– Šiandieną jis netašytas kaip niekada. Net nesisveikina su mumis! – kalbėjo Prancūzijos koležo profesoriaus žmona, su vyru sutikusi jį laiptinėje – nuomojo butą tame pačiame name kaip garsusis filosofas. – Ir tuo geriau! Beje, jo knygų laukia teismo persekiojimas. Ir visai negaila...

Šit kaip net patys kukliausi žmonės, niekam nežinomi, negali nė krustelėti nesukėlę gausių įvairiausių paskalų, jeigu jie gyvena Paryžiuje, kokiame vadinamajame tyliajame kvartale. Pridursime, kad jeigu ponas Sikstas būtų sužinojęs apie šias apkalbas, būtų atkreipęs į jas dėmesį kaip į kokį universiteto filosofijos tomą. O tą filosofiją jis be galo niekino.

II

GRELU BYLA

Garsusis filosofas visur buvo metodiško tikslumo pavyzdys. Tarp žinomų aforizmų, kuriais jis, mėgdžiodamas Dekartą, vadovavosi nuo pat savo kaip mokslininko gyvenimo pradžios, buvo ir toks: „Tvarka padeda mąstyti.“ Į Teismo rūmus jis nuvyko penkiomis minutėmis anksčiau, negu buvo nurodyta kvietime. Turėjo laukti pusvalandį koridoriuje, kol tardytojas jį pakvietė. Ilgame koridoriuje plikomis baltomis sienomis, palei kurias stovėjo keletas stalų ir kėdžių pasiuntinukams, žmonės kalbėjosi pakuždomis kaip visose oficialiose įstaigose. Čia buvo kokie šeši ar septyni žmonės. Greta filosofo sėdėjo garbus miestelėnas su žmona, matyt, vietos prekybininkai, iškviesti dėl kitokių reikalų ir labai sutrikę, kad tenka susidurti su teisingumu. Šalia jų sėdintis vyras nuskusta barzda, po tamsiais apvaliais akiniais paslėptomis akimis, su ilgu surdutu, paslaptingu veidu taip sutrikdė šią porą, kad ji pasitraukė toliau nuo keistuolio ir ėmė šnabždėtis.

– Jis iš policijos, – tarė vyras žmonai.

– Taip manai? – atitarė žmona, su baime žvelgdama į mįslingą ir nejudrų jo veidą. – O Dieve! Kokia įtartina išvaizda!..

Tuo metu, kada ši išties juokinga scena, kai profesionalus žmogaus širdies tyrėjas nė nepajuto, kokį įspūdį padarė šalia esantiesiems, ir apskritai nepastebėjo, kad kažkas sėdi greta, tardytojas šnekučiavo su bičiuliu mažame kambarėlyje prie savo kabineto. Pagražinta keliais pagarsėjusių nusikaltėlių autografais ir portretais,

ši patalpa ponui Valetui kartu buvo tualeto kambarys, rūkomasis, taip pat priebėga, kai norėdavo paplepėti negirdint sekretoriui. Tardytojas buvo gražaus profilio vyras kokių keturiasdešimties metų, madingai apsirengęs, žiedais apmaustytais pirštais – žodžiu tariant, naujosios mokyklos teismo pareigūnas. Gatvėje šį poną su ordino juostele, gražiai pasiūtu švarku ir spindinčia skrybėle galėjai palaikyti biržos makleriu, apdovanotu už kokią sėkmingą akcijų emisiją. Rankoje jis laikė popieriaus lapą, kuriame mokslininkas buvo aiškiai ir glaustai parašęs savo pavardę, ir rodė parašą draugui, paprastam, savo malonumui gyvenančiam žmogeliui tokio neraiškaus ir sykiu nervingo veido, kokius galima pamatyti tik Paryžiuje. Pamėginkite nuspėti tokio tipo skonį, įpročius, būdą? Tai neįmanoma – tiek jo veide atsispindėjo pačių įvairiausių ir net prieštaringų jausmų. Šis malonumų mėgėjas priklausė tai padermei paryžiečių, kurie žiūri kiekvieną teatro premjerą, lankosi dailininkų dirbtuvėse, dalyvauja sensacingose bylose, pagaliau didžiuojasi tuo, kad viską žino, „eina koja kojon su gyvenimu", kaip šiandien sakoma. Perskaitęs Adrieno Siksto pavardę, jis sušuko:

– Šaunu! Sveikinu, mielasis Valetai! Turėsi puikią progą pasikalbėti su tokia įžymybe! Ar žinai, ką jis parašė apie meilę kažkurioje savo knygoje?.. Štai kas gerai pažįsta moteris... Bet kurių velnių tu jį iškvietei apklausai?

– Dėl Grelu bylos, – pasakė tardytojas. – Esą jis dažnai priimdavęs tą jaunuolį, ir gynyba jį nurodė kaip liudytoją. Man patikėta išaiškinti šią aplinkybę.

– Kaip gaila, kad negaliu jo pamatyti! – tarė bičiulis.

– Ar tau tai suteiktų malonumą? Nėra nieko lengvesnio... tuoj jį pakviesiu. O tu išeisi, kai jis įžengs į kabinetą. Taigi, kaip sutarta, šį vakarą aštuntą pas Figoną. Gledisė, žinoma, bus?

– Aišku... ar tu žinai paskutinį Gledisės sąmojį? Kartą jai girdint prikaišiojom Persi, kad apgaudinėja Gustavą. „Bet jai nenorom reikia turėti du meilužius, nes išleidžia kasmet dvigubai daugiau!.." – pasakė Gledisė.

– Iš tiesų, – tarė Valetas, – man regis, savo meilės filosofija ji nušluostys nosį visiems aukštuomenės ir demimondo Sikstams...

Abu draugai linksmai nusijuokė, paskui tardytojas liepė pakviesti filosofą. Smalsusis bičiulis, atsisveikindamas ir spausdamas Valetui ranką, vėl pakartojo:

– Taigi šį vakarą, lygiai aštuntą.

Ir tuo pat metu, primerkęs akį po monokliu, kad geriau matytų, nužvelgė garsųjį rašytoją, kurį pažinojo iš pikantiškų „Aistrų teorijos" ištraukų, skelbtų laikraščiuose. Tačiau į kabinetą nedrąsiai įžengęs žmogus savo ekscentriška išvaizda ir drovumu taip sugriovė kandaus, žiauraus ir viskuo nusivylusio mizantropo paveikslą, kokį savo vaizduotėje buvo susikūręs bulvarų lankytojas ir teismo pareigūnas, kad iš nuostabos juodu tik susižvalgė. Jie negalėjo susilaikyti nesišypsoję, tačiau tai truko akimirką. Draugužis išėjo. Tardytojas mostelėjo lankytojui sėstis į vieną iš žaliu aksomu apmuštų krėslų, kuriais buvo apstatytas kambarys, – čia, kaip įprasta oficialiose įstaigose, grindys dar buvo išklotos kilimu, taip pat žaliu, ir stovėjo raudonmedžio stalas. Tardytojo veidas surimtėjo. Tokios nuotaikos permainos daug nuoširdesnės, nei galima įsivaizduoti matant šį elgesio kontrastą, kai privatus žmogus virsta valdininku. Laimė, gerų komediantų, kurie į savo darbą žiūri su begaline panieka, mūsų visuomenėje pasitaiko labai retai. Tokiai veidmainystei mums stinga skepticizmo. Šmaikščiajam Valetui, taip vertinamam kokočių aplinkoje, klubo lankytojų ir sportininkų bičiuliui, žurnalistų varžovui sąmojo sferoje, žmogui, ką tiktai linksmai atsiliepusiam apie lengvapėdę merguželę, su kuria jo laukė vakarienė, nereikėjo jokių pastangų beregint pavirsti griežtu, šaltu ir sumaniu kvotėju, kurio uždavinys – išaiškinti tiesą įstatymo vardan. Jo žvilgsnis, staiga tapęs skvarbus, bandė įsibrauti į pačią naujo lankytojo sielą. Tikri tardytojai nuo pat pradėto pokalbio su žmogum, kurį reikia priversti kalbėti, net jeigu jis to ir nenori, turi gebėjimą pažadinti savyje visą juridinę prigimtį, kaip kad fechtuotojas pradžioje tiria nepažįstamo priešininko žaidimą, kad paskui galėtų stoti į kovą. O filosofas suprato, kad jo nuojauta neapgavo, nes ant aplanko, kurį pa-

ėmė ponas Valetas, jis perskaitė didelėmis raidėmis parašytus žodžius: „Grelu byla“ – ir nejučiomis sudrebėjo. Kambaryje tvyrojo tyla, trikdoma tik popierių šnaresio ir plunksnos čežėjimo sekretoriaus rankoje. Sekretorius jau pasirengė užrašinėti apklausą su tuo abejingumu, kuriuo iš kitų išsiskiria žmonės, pratę atlikti tik mechaninį vaidmenį prisiekusiųjų teismo dramose. Viena byla jiems visai nesiskiria nuo kitos, kaip mirusieji laidotuvių patarnautojui ar ligoniai sanitarui.

– Aš jums, pone, nepateiksiu įprastų klausimų... – pagaliau prašneko tardytojas. – Kai kurių vardų ir žmonių nevalia nežinoti...

Filosofas net nelinktelėjo išgirdęs komplimentą.

„Nežino visuomenės papročių, – pagalvojo tardytojas. – Tikriausiai čia vienas tų rašytojų, kurie iš įsitikinimo mus niekina.“

Balsu jis pasakė:

– Pradėsiu nuo fakto, dėl kurio aš privalėjau jus pakviesti... Jūs, aišku, žinote, kuo kaltinamas jaunuolis Roberas Grelu...

– Atleiskite, pone, – pertraukė jį filosofas, keisdamas pozą; iš įpratimo, kad patogu būtų klausytis tardytojo, sėdėjo alkūne pasirėmęs į krėslo ranktūrį, smakrą parėmęs ranka ir smilių įbedęs į skruostą kaip didžių apmąstymų valandėlėmis vienatvėje, – neturiu apie tai nė mažiausio supratimo.

– Tačiau apie tai rašė visi laikraščiai, ir su tokiu tikslumu, prie kokio ponai žurnalistai mūsų nėra labai įpratinę, – atsakė tardytojas, panoręs atsikirsti bent su menka pašaipa į filosofo panieką teisininkams – tą panieką pajuto iš liudytojo. O pats sau pagalvojo: „Apsimetinėja... Bet kodėl?.. Kad pasityčiotų iš manęs? Tai galvijas!“

– Atleiskite, pone, – pakartojo filosofas, – bet aš neskaitau jokių laikraščių.

Tardytojas pažvelgė į pašnekovą tarsteldamas „O!“, kuriame buvo daugiau ironijos negu nuostabos. „Na gerai, – pagalvojo jis, – tu nori mane vedžioti už nosies. Palaukš...“

Irzliu balsu jis kalbėjo toliau:

– Gerai, pone, keliais žodžiais aš jums išdėstysiu kaltinimą, bet apgailestauju, kad jūs nesusipažinęs su byla, kuri gali jus dominti,

labai dominti, jei ne dėl teisinės, tai bent jau dėl moralinės jūsų atsakomybės...

Po tų žodžių filosofas sunerimęs pakėlė galvą, ir tai paglostė tardytojui širdį. „Gavai, drauguži“, – pasakė sau mintyse, o balsu tarė:

– Šiaip ar taip, jūs, pone, žinote, kas yra Roberas Grelu ir kokią padėtį jis turėjo markizo de Žiusa-Randono namuose... Štai čia, aplanke, yra kopijos keleto jūsų laiškų, kuriuos siuntėte į Žiusa pilį ir kurie įrodo, kad jūs buvote – kaip čia pasakius? – kaltinamojo dvasinis vadovas.

Filosofas vėl kilstelėjo galvą.

– Dabar norėčiau jūsų paklausti, ar šis jaunuolis jums pasakojo apie tą šeimą ir ką būtent... Tikriausiai nepasakysiu jums nieko naujo, jei priminsiu, kad toje šeimoje buvo tėvas, motina, sūnus – dragūnų pulko kapitonas, dabar tarnaujantis Liunevilio pulke, antrasis sūnus, kuris buvo Grelu auklėtinis, ir devyniolikmetė duktė, panelė Šarlotė. Ji buvo susižadėjusi su baronu de Planu, to paties pulko, kur tarnauja jos brolis, karininku. Kažkokiais šeimos sumetimais, kurie su byla neturi nieko bendra, vestuvės buvo atidėtos keliems mėnesiams. Galutinai jos buvo numatytos praėjusių metų gruodžio penkioliktąją. Bet štai vieną rytą, savaitę prieš atvykstant sužadėtiniui ir grafui Andrė, panelės de Žiusa broliui, panelės kambarinė, įėjusi į jos kambarį įprastu laiku, panelę rado mirusią lovoje...

Teismo pareigūnas valandėlę patylėjo ir, toliau versdamas dokumentus aplanke, vogčiomis dirstelėjo į liudytoją. Filosofo veide atsispindėjo tokia nuoširdi nuostaba, kad ir pats tardytojas nusistebėjo. „Jis nieko nežino, – tarė sau, – bet labai keista...“ Vis tokia pat užsiėmusio ir viskam abejingo valdininko išraiška jis vėl ėmė stebėti garsaus mokslininko veidą. Tačiau jam trūko duomenų, kad galėtų suprasti šį paslaptingą žmogų – didelio proto abstrakčių idėjų sferoje ir naivų, drovų ir beveik juokingą kasdieniame gyvenime. Vis dar nieko nesuvokdamas, jis pasakojo toliau:

– Nors skubiai iškviestas gydytojas buvo paprastas kaimo daktarėlis, bet iškart, pamatęs, kaip atrodo lavonas, jis nustatė, kad mirtis

nenatūrali. Veidas buvo pamėlęs, dantys kietai sukąsti, vyzdžiai nepaprastai išplėsti, o kūnas, išlinkęs tarsi lankas, rėmėsi į žemę pakaušiu ir kulnais. Žodžiu tariant, buvo aiškūs apsinuodijimo strichninu požymiai. Stiklinėje ant naktinio staliuko buvo likę keletas lašų mikstūros, kurios panelė Žiusa-Randon paprastai išgerdavo vakare ar netgi naktį nuo nemigos. Jau kokie metai ji sirgo nervais. Gydytojas, ištyręs tuos lašus, rado činčibero likinių. Činčiberas, kaip žinote, – vienas iš baisiausių nuodų ir taikomas šiuolaikinėje medicinoje. Beveik tuo pat metu po merginos kambario langais sodininkas aptiko mažą buteliuką be etiketės, su trupučiu kažkokio tamsaus skysčio. Jis, be abejo, buvo išmestas, kad sudužtų, bet nukrito ant purios žemės, į ką tik sukastą lysvę. Šis rusvas skystis taip pat pasirodė esąs činčibero lašai. Neliko jokios abejonės: panelė de Žiusa buvo nunuodyta. Lavono skrodimas galutinai tai patvirtino. Tik neaišku, ar ji nusižudė, ar buvo nužudyta?.. Nusižudė? Bet kokių priežasčių tam galėjo turėti mergina prieš pat savo vestuves su patraukliu vyru, kurį pati išsirinko? Ar galėjo nusižudyti nepalikdama pasiaiškinimo žodžių, atsisveikinimo laiško tėvams?.. Kita vertus, kaip ji gavo nuodų? Kaip tiktai šis tyrimas ir pastūmėjo teismo pareigūnus iškelti kaltinimą, kurį šiandieną gvildename. Kaimo vaistininkas apklausiamas davė parodymus, kad pusantro mėnesio prieš atsitikimą pilies mokytojas jo prašė činčibero skrandžiui gydyti. Tą patį rytą, kai buvo rastas lavonas, mokytojas išvyko į Klermoną, esą aplankyti sergančios motinos, tariamai iškviestas telegrama. Greitai buvo nustatyta, kad jokios telegramos nebuvo gauta ir kad tą naktį, kai buvo įvykdytas nusikaltimas, vienas tarnas matė Roberą Grelu išeinant iš panelės Šarlotės miegamojo, pagaliau jaunuolio kambaryje buvo rastas nuodų buteliukas, pirktas iš vaistininko, – nuodai buvo nupilti iki pusės, o paskui buteliukas vėl pripiltas iki viršaus paprasto vandens, kad nekiltų įtarimų. Pagal kitų liudytojų parodymus buvo nustatyta, kad Roberas Grelu labai atkakliai meilinosi merginai slapta nuo jos tėvų. Net buvo rastas jai adresuotas laiškas, rašytas prieš vienuolika mėnesių, ir iš jo labai aiškiai buvo matyti apsukrios pastangos pa-

lenkti merginos širdį. Tarnai ir net mokytojo auklėtinis dar paliudijo, kad paskutinę savaitę panelės de Žiusa ir jaunuolio santykiai pasidarė be galo įtempti, nors iki tol buvo draugiški. Ji vos atsakydavo į jo pasveikinimą. Remiantis visais šiais liudijimais suformuluojama tokia hipotezė: Roberas Grelu, įsimylėjęs merginą, beviltiškai meilinosi jai, o paskui ją nunuodijo, kad suardytų jos santuoką su kitu. Ši hipotezė pasidarė ypač tikėtina, kai jaunuolis apklausose griebėsi melo. Jis neigė, jog kada nors rašė laišką panelei de Žiusa, tačiau tas laiškas jam buvo pateiktas, o aukos kambario židinyje tarp pelenų buvo rasti sudegintų mirties naktį laiškų likučiai, net pusė voko su adresu, rašytu kaltinamojo ranka. Jis taip pat neigė, kad tą naktį buvo panelės Šarlotės miegamajame, tačiau buvo suvestas akistaton su liokajum, kuris matė jį iš ten išeinant ir kuris taip atkakliai gynė savo parodymą, jog net prisipažino tuo laiku buvęs vienos tarnaitės, savo mylimosios, kambaryje. Vis dėlto Grelu negalėjo pateikti paaiškinimų, kokiam tikslui pirko činčibero piktnaudžiaudamas vaistininko, su kuriuo bičiuliavosi, pasitikėjimu. Buvo įrodyta, kad niekada anksčiau skrandžio skausmais jis nesiskundė. Negalėjo gerai paaiškinti ir kodėl prasimanė telegramą, kokiu reikalu skubomis išvyko nė ypač kodėl buvo taip baisiai sukrėstas, kai sužinojo apie Šarlotės nunuodijimą. Beje, jokios kitos nusikaltimo priežasties, kaip atstumto mylimojo kerštas, nebuvo įmanu pateikti dėl to paprasto fakto, kad buvo likę visos aukos brangenybės ir visi pinigai piniginėje, o ant kūno nebuvo pastebėta jokių smurto žymių. Nusikaltimo sceną būtų galima atkurti tokią: Grelu įsibrovė į panelės Žiusa-Randon miegamąjį žinodamas, kad iki antros valandos dažniausiai ji miega, o paskui atsibunda ir geria migdomųjų. Į šiuos vaistus jis įpylė tam tikrą dozę činčibero, pakankamą merginai akimirksniu nunuodyti – ji tik spėjo padėti stiklinę ant staliuko, bet pasišaukti pagalbos jau neturėjo jėgų. Paskui Grelu išsigando, kad susijaudinimas jo neišduotų, ir staigiai išvyko iš pilies, dar prieš aptinkant lavoną. Tuščią buteliuką, kuris buvo rastas lysvėje, jis tikriausiai išmetė pro pamokų kambario langą, kaip tik viršum panelės Šarlotės kambario. Kitą buteliuką, kiek

nulietą, jis pripylė vandens, šitaip tikėdamasis nuslėpti nusikaltimo pėdsakus, tačiau iš tokių painių ir negrabių gudrybių lengvai atpažįstami nusikaltėliai naujokai. Žodžiu tariant, šiuo metu Grelu laikomas Riomo kalėjime ir per vasario sesiją ar pirmomis kovo dienomis turės stoti prieš to miesto prisiekusiųjų teismą kaip kaltinamasis panelės de Žiusa-Randon nunuodijimo byloje. Kaltinimai, grėsmingai pakibę virš jo galvos, dar labiau sutvirtėjo dėl jo elgesio, kai buvo suimtas. Dabar, savo melagystes visai supainiojęs, užsisklendė visiškoje tyloje ir nustojo atsakinėti į bet kokius klausimus, taręs, kad yra nekaltas ir neturi dėl ko teisintis. Jis atsisakė advokato ir pasinėrė į tokį juodą liūdesį, jog tai kelia įtarimą, kad jį kankina sąžinės priekaištai. Daug skaito ir rašo, bet viena labai keista smulkmena rodo, koks apsimetėlis šis dvidešimt vienerių metų jaunuolis, kuris domisi vien filosofijos dalykais, be abejonės, tik tam, kad galėtų išblaškyti nemalonų savo niūrios būsenos keliamą įspūdį ir įrodyti visišką proto laisvę... Ilgą pasakojimą, pone, aš baigsiu argumentu, kad kaltinamojo užsiėmimų pobūdis kaip tiktai ir paaiškina, kodėl šio jaunuolio motina reikalauja jus iškviesti kaip liudytoją – ji kelia maištą, suprantama, prieš akivaizdžią tiesą ir kenčia iš sielvarto, bet nepajėgia įveikti sūnaus užsispyrimo ir įtikinti jo prašnekti. Jūsų knygų ir kai kurių anglų psichologų veikalų – štai ko jis prašė pristatyti. Dar pridursiu, kad jo bibliotekos lentynose buvo rasti visi jūsų darbai, ir tokios būklės, kuri rodo be galo atidų jų studijavimą: tarp puslapių įdėti popieriaus lapai, kuriuose jis rašė savo pastabas, kartais net išsamesnes negu pats tekstas... Malonėkite pasižiūrėti...

Nepaliaudamas kalbėti ponas Valetas padavė filosofui jo „Dievo psichologijos“ egzempliorių, kurį šis mechaniškai atskleidė. Pamatė, kad kiekvieną spausdintą puslapį iš tikrųjų atitinka popieriaus lapas, prirašytas gana panašia į jo paties, bet neaiškesne, nervingesne rašysena. Iš eilučių pokrypio žemyn grafologas būtų nustatęs polinkį ūmai pasiduoti nevilčiai. Mokslininkas pirmąkart atkreipė dėmesį į juodviejų rašysenos panašumą, ir tai jam paliko slogų įspūdį. Jis užvertė knygą ir, padavęs tardytojui, pasakė:

– Aš su dideliu liūdesiu ir nuostaba, pone, išklausiau, ką jūs man papasakojote apie šį nelaimingą jaunuolį, bet, prisipažinsiu, nesuprantu, kokį ryšį šis nusikaltimas turi su mano knygomis ar mano asmeniu ir kokių parodymų kaip liudytojo iš manęs gali būti pareikalauta teisme.

– Tai labai paprasta, – paprieštaravo tardytojas. – Nors kokie sunkūs būtų kaltinimai, slegiantys Roberą Grelu, vis dėlto jie paremti tik spėjimais. Jam pateiktos baisios prezumpcijos, bet visiško tikrumo nėra niekur. Jūs pats, pone, suprantate, kad per visą bylos nagrinėjimą dominuos mokslo, kuriam puikiai atstovaujate, žodžiu tariant, psichologijos problema. Kokios šio kaltinamo jaunuolio idėjos, kokio jis būdo? Akivaizdu, kad jeigu jis su begaliniu domesiu buvo pasinėręs į abstrakčių dalykų studijas, tai jo kaltumo įrodymų sumažės...

Tardamas šiuos žodžius, kuriuose mokslininkas neįžvelgė spąstų, Valetas apsimetė dar abejingesnis. Jis nepridūrė, kad vienas iš senojo markizo de Žiusa pateikto kaltinimo argumentų buvo kaip tik tas, jog Roberas Grelu – skaitymo sugadintas žmogus. Todėl tardytojas privertė poną Sikstą apibūdinti tuos principus, kuriais jaunuolis buvo persiėmęs.

– Klauskite, pone, – atsakė mokslininkas.

– Gal jūs norėtumėte, kad pradėtume nuo pat pradžios? – pasiteiravo tardytojas. – Kokiomis aplinkybėmis ir kada jūs susipažinote su Roberu Grelu?

– Prieš dvejus metus, – tarė filosofas, – jis pats man atnešė įvertinti savo grynai mokslinį darbą apie žmogų kaip asmenybę.

– Ar dažnai su juo susitikdavote?

– Tik du kartus buvom susitikę.

– Kokį įspūdį jums padarė?

– Tas jaunuolis apdovanotas nepaprastais gabumais psichologiniams tyrinėjimams... – atkirto filosofas, pasverdamas kiekvieną savo žodį.

Tardytojas iš jo intonacijos galėjo pajusti nuoširdų norą girdėti ir sakyti tiktai tiesą.

– Tai toks talentingas jaunas žmogus, kad mane beveik išgąsdino jo ankstyva branda.

– Ar jums ką nors papasakodavo apie savo asmeninį gyvenimą?

– Labai mažai, – atsakė filosofas. – Jis man tik sakė, kad gyvena kartu su motina ir kad ketina siekti dėstytojo vietos ir kartu rašyti keletą sumanytų knygų.

– Iš tikrųjų, – pritarė tardytojas, – apie tai rašoma viename straipsnyje apie jo gyvenimo programą, kuri buvo rasta tarp išlikusių popierių. Matot, yra dar vienas įkaltis: laikotarpiu tarp pirmosios apklausos ir suėmimo jis sunaikino didžiąją dalį savo rankraščių. Gal jūs galėtumėte, – pridūrė jis, – paaiškinti vieną šios programos frazę, kuri gana miglota nenusimanantiems apie šiuolaikinę filosofiją? Štai toji frazė, – ir, paėmęs vieną lapą iš kitų, perskaitė: – „Gausinti kiek įmanoma psichologinius bandymus..." Kaip jūs manote, ką Roberas Grelu čia turėjo omeny?

– Man būtų labai sunku jums atsakyti, pone, – patylėjęs tarė ponas Sikstas.

Tardytojas jau ėmė suprasti, kad gudrauti su tokiu naiviu žmogum neverta, ir jam paaiškėjo, kad filosofo tyla reiškia tik tai, jog jis galvoja, kaip tiksliau išreikšti savo mintis.

– Aš galiu tik paaiškinti prasmę, kokią pats priskirčiau tai formulei, ir spėti, jog tikriausiai šis jaunuolis taip gerai susipažinęs su psichologijos darbais, kad negali mąstyti kitaip. Aišku, kokio nors dėsnio patikra kituose tiriamuosiuose moksluose, kaip fizika ar chemija, reikalauja pozityvaus ir konkretaus to dėsnio taikymo. Sakysim, aš suskaidau vandenį į sudedamąsias dalis ir, norėdamas patikrinti, turiu atkurti vandenį iš tų pačių dalių vienodomis sąlygomis. Tai vienas iš paprasčiausių bandymų, bet jo visiškai pakanka apibūdinti šiuolaikinio mokslo metodams. Norint apie ką nors sužinoti tyrimo būdu, reikia tiksliai atkurti vieną ar kitą reiškinį kartu su jo atsiradimo sąlygomis... Ar įmanoma tokį metodą taikyti moraliniams dalykams? Aš pats tikiu, kad taip, ir pagaliau tai, kas vadinama auklėjimu, yra ne kas kita, kaip geriau ar blogiau parengtas psichologinis bandymas.

Bendrais bruožais tai gali būti nusakoma šitaip: tarkim, turim reikalą su kokiu nors reiškiniu, tegu tai bus kokia dorybė: atsargumas, kantrybė, nuoširdumas ar proto sugebėjimai, polinkis į gyvąsias ar išnykusias kalbas, ortografiją, skaičiavimą, – reikalingos dar atitinkamos sąlygos tam reiškiniui sėkmingai plėtotis... Bet ši sfera labai ribota, ir jeigu aš, žinodamas tikslias tokios aistros atsiradimo sąlygas, tarkim, panorėčiau sužadinti tą jausmą kitai būtybei, tai susidurčiau su neįveikiamomis baudžiamojo kodekso ir dorovės papročių kliūtimis. Galbūt ateis laikas, kai tokie bandymai bus įmanomi. Aš pats esu tos nuomonės, kad šiuo metu mes, psichologai, galime tik atlikti bandymus, kuriuos pasiūlo gamta ir atsitiktinumas. Mūsų žinioje tik faktų pasaulis – tai atsiminimai, literatūros ir meno kūriniai, statistikos duomenys, bylų protokolai, teismo medicinos medžiaga. Roberas Grelu iš tikrųjų kartą su manim aptarinėjo šį mūsų mokslo *desideratum*. Prisimenu, jis apgailestavo, kad nuteistiesiems mirties bausme negalima sudaryti specialių sąlygų, kuriomis būtų galima atlikti su jais tam tikrus psichologinius bandymus. Tai, beje, buvo labai nebrandaus proto hipotezė, nes dar nesuvokė, kad, norint sėkmingai darbuotis šių idėjų srityje, reikia gana ilgai tyrinėti kiekvieną atskirą atvejį...

– Tokius bandymus geriau daryti su vaikais, – pridūrė mokslininkas, išsakydamas jau savo idėjas, – bet kaip įrodyti, kad mokslui būtų naudinga, sakysim, ugdyti vaikų tam tikrus blogus polinkius ar ydas...

– Ydas?! – sukluso tardytojas apstulbęs, kaip ramiai filosofas ištarė šiuos pasibaisėtinus žodžius.

– Aš kalbu kaip psichologas, – nusišypsojo mokslininkas šūktelėjus tardytojui. – Kaip tik dėl to, pone, mūsų mokslas negali daryti pažangos. Jūsų šūksnis man tai iškalbingai įrodo, jeigu čia dar kokių įrodymų reikia. Visuomenė negali išsiversti be gėrio ir blogio teorijos, bet mums, psichologams, ji reiškia tik tam tikrų sąlygiškumų, kartais naudingų, kartais paikų, visetą.

– Tačiau jūs turbūt pripažįstate, kad esama gerų ir blogų poelgių, – tarė ponas Valetas. Bet čia jį vėl pergalėjo teismo pareigūnas,

ir jis tuoj bendro pobūdžio pašnekesį pakreipė tardymo naudai: – Jūs tikriausiai neginčysite, – tarė įtaigiu balsu, – kad panelės de Žiusa nunuodijimas yra nusikaltimas?..

– Visuomenės požiūriu, – atsakė Sikstas, – čia negali būti jokios abejonės, bet filosofui nėra nei nusikaltimo, nei dorybės. Savo valią mes išreiškiame tik pateikdami tam tikrus faktus, priklausomus nuo tam tikrų įstatymų, štai ir viskas. Bet, pone, – ir jis parodė savo kaip autoriaus naivų tuščiagarbiškumą, – šios teorijos įrodymą, drįstu tikėtis, neginčijamą, jūs rasite mano „Valios anatomijoje"...

– Ar jūs šiuos klausimus aptarinėdavote su Roberu Grelu? – pasidomėjo tardytojas. – Ar manote, kad jis pritardavo jūsų idėjoms?

– Labai galimas daiktas, – sutiko filosofas.

– Ar jūs, pone, žinote, – atskleidė savo kortas teismo pareigūnas, – kad dabar jūs beveik patvirtinote markizo de Žiusa kaltinimą, nes, jo nuomone, šiuolaikinių materialistų doktrinos sugriovė šio jaunuolio moralines nuostatas ir pastūmėjo į žmogžudystę?

– Nežinau, kas yra materija, – atsakė Sikstas, – aš gi nesu materialistas. O jei kalbėsime apie tai, kad mokslinei doktrinai reikėtų suversti atsakomybę už absurdišką jos interpretaciją, pateiktą kokio nelabai stabilios psichikos žmogaus, taigi šitai būtų beveik tas pat, kaip apkaltinti dinamitą išradusį chemiką kažkieno pasikėsinimu naudojantis šia sprogstamąja medžiaga. Tokio argumento nepripažįstu...

Iš tono, kokiu filosofas ištarė šiuos žodžius, galėjai spręsti apie neįveikiamą dvasinę jėgą, kurią suteikia tvirtas tikėjimas, tačiau beveik vaikišką baimę dėl materialaus gyvenimo rūpesčių išdavė filosofo intonacija, kai jis tuoj pat tardytoją paklausė:

– Tai jūs manote, kad man teks važiuoti į Riomą duoti parodymų?

– Taip nemanau, pone, – pasakė tardytojas, vėl nustebintas kontrasto tarp mąstytojo tvirtybės jų pokalbio pradžioje ir to susirūpinimo, su kuriuo jis ištarė paskutinius žodžius, – nes įsitikinau, kad jūsų santykiai su kaltinamuoju paviršutiniškesni, negu apie juos mano net jo motina, jeigu jie iš tiesų apsiribojo tais dviem susitikimais ir grynai moksliniu filosofiniu susirašinėjimu. Bet, leiskite grįžti prie rūpimo

klausimo: ar jums niekada neteko išgirsti kokių jaunuolio pasakojimų apie gyvenimą Žiusa pilyje?

– Niekada. Beje, kone tuoj pat, kai jis stojo tarnauti toje šeimoje, liovėsi man rašyti.

– O ar nebuvo paskutiniuose jo laiškuose kokių užuominų apie naujus siekius, nerimą, nepatirtų pojūčių troškimą?

– Nieko panašaus nepastebėjau, – atsakė filosofas.

– Na ką gi, pone, – tarė ponas Valetas po valandėlės tylos, kuria pasinaudodamas dar sykį patyrinėjo keistąjį liudytoją, – nenoriu jūsų ilgiau trukdyti. Jūsų laikas per daug brangus. Leiskite man tik reziumuoti jūsų atsakymus savo sekretoriui... Jis nepratęs prie apklausų, kuriose figūruoja tokios aukštos materijos... Paskui jūs pasirašysite...

Kol pareigūnas diktavo raštininkui tai, kuo galėjo sudominti teisingumą mokslininko parodymai, šis, sukrėstas atskleisto Robero Grelu nusikaltimo ir pokalbio su tardytoju, tylomis klausėsi, nepareikšdamas jokių pastabų, beveik nieko nesuvokdamas, – taip nepaprastas įvykis, į kurį buvo netiesiogiai įpainiotas, sujaukė jo protą. Nė nepažvelgdamas jis pasirašė popieriaus lape po savo parodymais, kuriuos ponas Valetas jam pirma perskaitė balsu, ir, prieš atsisveikindamas su tardytoju, dar kartą paklausė:

– Taigi ar galiu būti visiškai tikras, kad man nereikės ten važiuoti?

– Tikiuosi, nereikės, – nuramino jį tardytojas, lydėdamas iki durų, tačiau, jausdamas slaptą malonumą dėl vaikiškos baimės, atsispindinčios vargšelio veide, pridūrė: – O jeigu ir reikės, tai vienai dienai ar dviem.

Kai Sikstas išėjo iš kabineto, tardytojas savo sekretoriui pasakė:

– Šitą pakvaišėlį reikėtų uždaryti beprotnamyje!

Sekretorius pritardamas linktelėjo galvą.

– Tokios idėjos, kokias skelbia šitas inteligentiškas anarchistas, kaip tik ir žudo jaunus žmones... Tokios geraširdiškos išvaizdos jis atrodo ne toks pavojingas, nevidonas... Ar suprantate, kad su savo paradoksais jis padės nukirsti galvą savo mokiniui?.. Bet jam tai, regis, vis tiek. Tik rūpi žinoti, ar reikės važiuoti į Riomą... Tikras maniakas!

Ir tardytojas su raštininku, gūžtelėję pečiais, pratrūko kvatoti. Paskui tardytojas, valandėlę pamąstęs apie šitos labai jam mįslingos būtybės padarytus įspūdžius, pridūrė:

– Tikrai nesitikėjau, kad garsusis Adrienas Sikstas būtų šitoks... Tiesiog neįtikėtinas dalykas!

III

PAPRASTAS SKAUSMAS

Epitetas, kuriuo tardytojas pasmerkė mokslininką už nejautrumą, būtų buvęs dar raiškesnis, jeigu teismo pareigūnas būtų galėjęs pasekti Sikstą ir skaityti filosofo mintis tą trumpą laiką, skiriantį apklausą nuo pasimatymo su nelaiminga Robero Grelu motina. Atsidūręs erdviame apygardos teismo kieme, filosofas, kurį ponas Valetas tą akimirką pavadino maniaku, pirmiausia pažvelgė į laikrodį, kaip ir derėjo tokiam punktualiam darbštuoliui. „Penkiolika minučių po antros, – pagalvojo jis, – nespėsiu grįžti namo prieš trečią. Ponia Grelu turi ateiti ketvirtą... Tikrai negalėsiu sėstis prie darbo... Labai apmaudu!" Ir jis tučtuojau nusprendė tą laiką skirti kasdieniam pasivaikščiojimui, tuo labiau kad iš čia greitai galėjo pasiekt Botanikos sodą paupiu ir per Sitė salą, kurios senovinį vaizdą ir provincišką tylumą labai mėgo. Dangus buvo žydras – to šviesiai žydro atspalvio, koks būna šaltą dieną, ir blausiai violetinis palei horizontą. Po tiltais sruvo žali Senos vandenys, linksmai pagyvindami upę plaukė prikrauti laivai, nuo kurių vinguriavo dūmeliai iš medinių namukų kaminų – namukų langus puošė paprastutės gėlės. Ant kranto sausu grindiniu žvaliai risnojo arkliai. Nors filosofas ir matė visas šias aplinkos detales, bet kol atsargiai, tarytum ekipažų išgąsdintas kaimietis, brovėsi prie krantinės šaligatvio, jo įspūdžiai buvo dar nesąmoningesni negu paprastai. Jis tebegalvojo apie sukrečiantį tardytojo pranešimą. Tačiau filosofo galva yra tokia savotiška mašina, kad įvykiai nesukelia ten tiesioginių

ir paprastų įspūdžių, kaip tat būna normaliems žmonėms. Filosofas susidėjo iš trijų atskirų individų, kurie buvo tarytum suleisti vienas į kitą: jame gyveno geraširdis Sikstas, senas viengungis, pavergtas rūpestingos tarnaitės ir labiausiai už viską branginantis savo būvio ramybę. Jame dar slypėjo filosofas polemistas, atvirai sakant, nors pats to nesuvokė, jautrios savimeilės, būdingos rašytojams, autorius. Pagaliau jame gyveno puikus psichologas, aistringai pasinėręs į vidinio gyvenimo problemas, ir kokia nors idėja, kad visiškai paveiktų jo protą, turėjo pereiti visus tris sąmonės skirsnius.

Einant nuo Teismo rūmų prie Senos, Siksto galvoje mąstė miestelėnas. „Taip, – sakė sau, kartodamas tuos žodžius, kurie jam išsprūdo pažvelgus į laikrodį: „Labai apmaudu! Visa diena prarasta, ir kodėl?.. Pasakykite, kokį ryšį aš turiu su šia žmogžudystės istorija ir ką mano parodymai gali duoti tardymui?..“ Jam nė minties nedingtelėjo, kad jo nusikaltimo ir atsakomybės teorijos apsukraus advokato rankose gali virsti siaubingu ginklu prieš Grelu. „Geras būdas išmušti mane iš vėžių, – mąstė jis. – Bet šie ponai nenumano, kaip gyvena dirbantis mokslininkas... Koks *minus habens** šitas tardytojas, kokius kvailus klausimus jis man davė!.. Bet kad iš tiesų man nereikėtų važiuoti į Riomą ir stoti teisme prieš kitus tokius pat pusgalvius!..“ Mintyse jam vėl iškilo kelionės vaizdai – šlykšti grūstis, kokia suirus įprastai tvarkai atrodo kabinetiniam žmogui, kurį trikdo būtinybė atlikti pašalinį veiksmą ir kuriam mažiausios fizinės pastangos tampa tikra nelaime. Tokius vaikiškus jaudulius patiria visi dideli mokslo žmonės. Filosofas, akimirksniu pagautas vaikiškos baimės, jau vaizdavosi savo atvožtą lagaminą, sudėtus baltinius, darbui reikalingus užrašus šalia marškinių, matė save lipantį į fiakrą, šurmuliuojančią stotį, vagoną ir įvairiausio plauko bendrakelionius, paskui jau kūrė vaizdus, kaip atvyko į nepažįstamą miestą, varganai apsigyveno viešbutyje be panelės Trapenar paslaugų, kurios jam buvo pasidariusios būtinos kaip vaikui, nors pats jų ir nepastebėdavo. Šis mąstytojas, toks didvyriškai

* Pusprotis *(lot.)*.

nepriklausomas, kad kitais laikais dėl savo įsitikinimų ryžtingai užliptų ant laužo kaip Brunas ar Vaninis[16], prieš būsimus menkus buities rūpesčius jautė tarytum gyvulišką baimę. Jis jau matė, kaip yra įvedamas į teismo posėdžių salę, verčiamas atsakinėti į pirmininko klausimus smalsios minios akivaizdoje, be to, dar praradęs bet kokią idėją, kuri padėtų jam įveikti įgimtą drovumą ir kuri yra vienintelis tikro mąstytojo energijos šaltinis. „Daugiau aš nepriiminėsiu jokių jaunų žmonių, – nusprendė jis, sukrėstas visų šių reginių. – Taigi nuo šiol mano durys jiems uždarytos... Bet neužbėkime įvykiams už akių... Galbūt man neteks iškęsti šitų nemalonumų ir viskas baigsis..."

„Baigsis?.." Ir dabar šiame vidiniame monologe namisėda miestelėnas užleido vietą antrajam iš trijų veikėjų, pasislėpusių filosofo asmenyje, – karštus skaitytojų ginčus sukėlusių kūrinių autoriui. „Baigsis?.. Galbūt baigsis man, žmogui, kuris amžinai užsiėmęs savo darbu, kuris gyvena Gi de la Broso gatvėje ir kurį labai nuvargintų kelionė į Overnę žiemą, ir tokia kvaila dingstimi... Tačiau kaip mano knygos ir idėjos?.. Vis dėlto koks keistas dalykas yra instinktyvi tamsuolių neapykanta mokslinėms sistemoms, kurių jie net nepajėgia suprasti!.. Pavydus jaunuolis nužudo merginą, kad ji neištekėtų už kito. Šis jaunuolis susirašinėjo su filosofu, kurio veikalus studijavo. Vadinasi, kaltas filosofas! Ir štai dar aš paverčiamas materialistu – aš, įrodęs, kad materija neegzistuoja!.. Jis gūžtelėjo pečiais, paskui jo atmintyje iškilo dar vienas paveikslas – Marijus Diumulenas, Prancūzijos koležo jaunas dėstytojas, kurio jis nekentė labiau už viską pasaulyje. Kartu jis išvydo prieš akis, – lyg tos eilutės jau būtų išspausdintos kokiame nors padoriame žurnale, – keletą brangių šiam uoliam spiritualizmo šalininkui posakių: „Pražūtingos doktrinos... Proto nuodai, sunkiami plunksnomis rašeivų, kurie, norėtųsi tikėti, nežino, ką daro... Skandalingai skelbiama reklaminė ir pergedusi psichologija..." – „Taip, – apmaudžiai tarė Adrienas Sikstas, – jeigu šis tipas nepasinaudos tuo, kad vienas mano mokinys per atsitiktinumą tapo žudiku, jis nebus jis... Psichologija, žinoma, dėl visko kalta!.." Čia reikia pridurti, kad Marijus Diumulenas, iš-

ėjus „Valios anatomijai“, nurodė gana rimtą šios knygos klaidą. Mat Adrienas Sikstas vieną iš savo protingiausių tezių pagrindė tariamu vokiečių fiziologijos mokslininko atradimu, kurį jis palaikė tikru, bet kuris, kaip paaiškėjo vėliau, buvo abejotinas. Diumulenas savo kritikos straipsnyje apie jo veikalą didžiojo analitiko apsirikimą pasmerkė su ironišku ir nepagarbiu griežtumu. Nors Sikstas niekada neatsakydavo kritikams, šį kartą panoro atsakyti. Pripažindamas, jog tapo savo patiklumo auka, jis lengvai įrodė, kad ši detalė apskritai neturi didesnės reikšmės jo tezės koncepcijai. Vis dėlto mokslininkui išliko neblėstanti pagieža spiritualistui, ir tuo stipresnė ji buvo, kad galėjo ją sieti su savo gaižia panieka Diumulenui, sukompromitavusiam jo nuoširdžius įsitikinimus žemais troškimais akademinės šlovės ir aukštos vietos. „Tarytum jį girdžiu!.. – mąstė Sikstas. – Tai, ką jis gali pasakyti apie mano knygas, dar ne bėda, bet štai psichologija!.. Psichologija!.. Vis dėlto tai mokslas, nuo kurio priklauso mūsų šalies ateitis...“ Matyt, filosofas, kaip daugelis mokslinių sistemų kūrėjų, pasiekė tokį lygį, kad savo doktriną ėmė laikyti pasaulio bamba. Jis samprotavo maždaug šitaip: „Jeigu imsime kokį istorinį faktą, tai kokia pagrindinė jo priežastis? Bendra proto būklė. Proto būklę lemia vyraujančios to laiko idėjos. Prancūzų revoliucija, pavyzdžiui, kilo vien tik iš klaidingos žmogaus koncepcijos, kurios šaltinis – kartezininkų filosofija. Sikstas daro išvadą, kad, norint pakreipti įvykių eigą, pirmiausia reikia atsisakyti nusistovėjusios sampratos apie žmogaus sielą ir pakeisti ją tiksliais duomenimis, kurie duos pagrindą naujai auklėjimo sistemai ir naujai politikai. Įdomiausia, kad toji teorija pavertė šį ateistą tokiu pat karštu monarchistu kaip Bonaldas arba Žozefas de Mestras.[17] Todėl, piktindamasis Diumulenu, jis visiškai nuoširdžiai tikėjo, kad tą pasipiktinimą sužadino kliūtis į visuomenės gėrį. Filosofas išgyveno keletą nemalonių valandėlių vaizduodamasis, kad jo nekenčiamas priešininkas, pasinaudodamas spaudos tekstais apie panelės de Žiusa mirtį, gali padaryti klastingą išpuolį prieš dabartinį mokslą apie protą. „Nejaugi dar sykį turėsiu jam atsakyti? – klausė savęs Siks-

tas, jau neabejodamas varžovo puolimu. – Taip, – garsiai pabrėžė pats sau, – aš jam atsakysiu, ir taip atsakysiu, kad atsirūgs...“

Sikstas jau priėjo Dievo Motinos katedrą ir sustojo pasigėrėti architektūros paminklu. Senovinė katedra jam visada simbolizavo neaiškią vokiečių dvasią, kurią jis mintyse priešino paprastai helenistinei dvasiai, įkūnytai Partenone – šios šventyklos nuotrauką kitados jis ilgai žiūrėdavo Nansi bibliotekoje. Tokia buvo jo maniera pajausti meną. Netikėtas Vokietijos prisiminimas pakreipė jo mintis kita linkme. Nejučiom jis pagalvojo apie Hėgelį, paskui apie jo priešybių vienybės doktriną, apie evoliucijos teoriją, atsiradusią iš tos doktrinos. Pastaroji idėja siejosi su klausimais, kurie ką tiktai jam rūpėjo, ir, vėl žingsniuodamas toliau, jis ėmė ieškoti argumentų prieš spėjamas Diumuleno kalbas apie jaunojo Grelu bylą. Pirmą sykį po pasikalbėjimo su tardytoju drama Žiusa-Randonų pilyje jo protui pasirodė reali, nes dabar mąstė apie ją realiąja prigimties dalimi, pasitelkęs psichologo sugebėjimus. Jau pamiršo Diumuleną ir galimus kelionės į Riomą nepatogumus, ir visos mintys sukosi tik apie moralinę šio nusikaltimo problemą. Pirmiausia jam reikėjo duoti sau tokį klausimą: „Ar Roberas Grelu tikrai nužudė panelę de Žiusa?“ Tačiau filosofas net nesusimąstė apie tai, nes buvo visiškai pasidavęs klaidai mąstytojų, tik pusiau patikrinančių naudojamus duomenis. Faktai jiems tėra vien medžiaga teorijai formuoti, ir jie keičia faktus, kad lengviau galėtų kurti savo sistemas. Adrienas Sikstas taip pat nusičiupta formule šią dramą paaiškino pats sau: „Jaunuolis nužudė merginą iš pavydo, ir tai puikiai įrodo mano tezę, kad griovimo ir meilės instinktai vyrui pabunda kartu...“ Remdamasis šiuo teiginiu, jis parašė nepaprastai drąsų „Aistrų teorijos“ skyrių apie genetinio jausmo iškrypimus. „Norint paaiškinti tą veiksmą, tereikia pastebėti, kaip žiaurus gyvuliškas instinktas kartais pabunda civilizuotam žmogui... Taip pat neprošal būtų patyrinėti žudiko paveldėtas savybes...“ Jis mėgino įsivaizduoti Roberą Grelu. Tačiau pavyko atgaivinti tik tuos bruožus, kurie tarsi patvirtino jau susiklosčiusią jo galvoje hipotezę. „Tos tamsios spindinčios akys, pernelyg energingi judesiai, tas ūmus

ryžtas, su kokiu jis bandė užmegzti ryšį su manim, pagaliau jo jausminga kalba... Vaikinas turi nervų sutrikimo požymių. Gal tėvas mirė jaunas? Jei pavyktų nustatyti, kad jo giminėje esama alkoholikų, tai rasi būtų tas atvejis, kokį Legranas diu Solis vadina paslėpta epilepsija.[18] Tuo būtų galima paaiškinti jaunuolio tylėjimą, o jo gynimąsi reikėtų laikyti nuoširdžiu. Solio teigimu, tai esminis skirtumas tarp epileptiko ir pamišėlio. Pastarasis savo poelgius prisimena. Epileptikas juos pamiršta... Ar jis iš tiesų serga paslėpta epilepsija?.." Savo apmąstymuose priėjęs tokią vietą, filosofas akimirką net pajuto tikrą džiaugsmą. Savo padermės žmonių įpročiu jis sukurpė teoriją, kuria ir aiškino nusikaltimo faktą. Šią hipotezę apgalvojo visapusiškai, prisiminė įvairių pavyzdžių, pateiktų puikaus teismo medicinos traktato autoriaus, ir taip susimąstęs nė nepajuto, kaip priėjo Botanikos sodo didžiuosius vartus iš Sen Bernaro krantinės pusės. Jis pasuko dešinėn senų medžių alėja – kreivi medžių kamienai buvo apjuosti geležiniais varžlankiais ir daiktais pabaltinti. Ore tvyrojo gaižus kvapas, sklindantis nuo laukinių gyvūnų, kurie sukiojosi narvuose netoliese. Tas kvapas išblaškė filosofui mintis, ir jis ėmė žiūrėti į stambų didgalvį seną šerną, stovintį ant plonų kojų ir iškišusį pro virbus judrų godų snukį.

„Reikia pasakyti, – mąstė mokslininkas, – kad mes apie save žinome ne daugiau, negu apie save žino tas gyvūnas! Tai, ką vadiname savo asmeniu, yra toks neaiškus, toks miglotas suvokimas viso to, kas vyksta mumyse." Paskui, vėl grįždamas prie Robero Grelu, pagalvojo: „Ką gali žinoti? Galbūt tas jaunuolis spėjo, kad žmogiškojo „aš" esama ne vieno. Gal jis neaiškiai nujautė, kad jame glūdi du labai skirtingi asmenys, tarytum pirmas ir antras būvis, pagaliau dvi esybės: viena šviesi, išmintinga, dora, mėgstanti proto darbą – toji, kurią aš pažįstu; kita niūri, žiauri, impulsyvi – toji, kuri nužudė?.. Įdomus atvejis... Laimė, kad man teko su juo susitikti..." Jis pamiršo, kad, eidamas iš Teismo rūmų, apgailestavo dėl savo pažinties su Riomo nusikaltėliu. „Man labai pasisekė, kad turiu progą patyrinėti jo motiną. Ji padės man gauti tikslius paveldo dokumentus... To kaip

tik ir stinga mūsų psichologijai: pagal stebėjimo faktus parašytų gerų monografijų apie didžiųjų žmonių ir nusikaltėlių proto sanklodą... Aš bandysiu tai padaryti..." Kiekviena nuoširdi aistra, taip pat ir protiniam darbui, – egoistiška. Taigi filosofas, niekada, kaip sakoma, nė musės nenuskriaudęs, dabar žvaliai žingsniavo link vartų į Kiuvjė gatvę, iš kur jis pasiekė Žiusjė gatvę, paskui priėjo Gi de la Broso gatvę, galvodamas apie susitikimą su jaunuolio motina, apimta nevilties ir, be abejonės, norinčia jį maldauti, kad padėtų išgelbėti gyvybę sūnui, galbūt ir nekaltam! Tačiau mintys apie spėjamą nekaltumą, apie motinos skausmą, apie savo vaidmenį, kurį turės atlikti per skirtą pasimatymą – visa tai dabar blanko prieš įkyrią mintį, kad turės progą stebėti, praturtinti savo medžiagą puikiu faktu. Išmušus ketvirtą valandą, keistasis mąstytojas, nenumanantis apie savo žiaurumą lygiai taip pat kaip gydytojas, susižavėjęs puikiu lavono skrodimu, jau buvo prie savo namų. Tarpuvartėje stovėjo du vyrai: tėtušis Karbonė ir pasiuntinys, paprastai stovintis ties gatvės kampu. Nusisukę nuo tos pusės, iš kurios atėjo Adrienas Sikstas, jie juokdamiesi žiūrėjo, kaip kitapus gatvės šaligatviu svirduliuoja kažkoks girtuoklis, ir tarpusavyje laidė replikas, kokios kyla paprastiems žmonėms matant panašų reginį. Apie jų kojas sukinėjosi juosvai rudas blizgančiomis plunksnomis gaidys Ferdinandas, kapsnodamas ant grindinio.

– Na, šitas vyrukas, atrodo, išlenkė vieną taurelę per daug, – tarė pasiuntinys.

– O aš jums pasakyčiau, – atsakė Karbonė, – jis šitoks, kad nepakankamai pagėrė! Jeigu dar būtų truktelėjęs, tysotų pas vyno pirklį... Ir nereikėtų jam pasieniais „iš lėto virtuliuoju ir nerangus krypuoju"... Gražu! Žiūrėk, atsitrenkė į moterį juodais drabužiais...

Abu pašnekovai, nepamatę pareinant filosofo, užtvėrė jam kelią. Tas iš savo įprasto, kiek manieringo mandagumo valandėlę nesiryžo jų paprašyti, kad pasitrauktų. Negalvodamas jis taip pat ėmė žiūrėti į girtuoklį. Tai buvo vargšas nelaimėlis, apsivilkęs miestietiškais skarmalais, ant galvos užsimovęs cilindrą, gausių liūčių išblukintą, su tabaluojančiais ant kojų skylėtais batais. Jis išties atsimušė į damą ge-

dulo drabužiais, kuri stovėjo ant šaligatvio ties Gi de la Broso ir Linė gatvių kampu. Tikriausiai moteris kažko laukė iš pastarosios gatvės pusės, ir laukė tokia susirūpinusi, kad pirmą akimirką net neatsigręžė. Skarmalius įkyriai, kaip daro įkaušėliai, puolė atsiprašinėti moters, ir ši pagaliau jį pastebėjo. Su pasišlykštėjimu mostelėjusi, nuo jo nusigręžė. Girtuoklį tada pagavo pyktis, ir, remdamasis į sieną, jis drėbė moteriai keletą užgaulių žodžių. Aplink juos jau susirinko būrelis vaikų, žaidusių gatvėje. Pasiuntinys su Karbonė pradėjo juoktis. Paskui Karbonė, dairydamasis, kur dingo gaidys, ir suniurnėjęs: „Kur dabar šitas klastūnas nupėdino?“ – pamatė Adrieną Sikstą, už kurio Ferdinandas buvo pasislėpęs ir kuris sustojęs taip pat sekė akimis sceną tarp girtuoklio ir nepažįstamos moters.

– Ak, čia jūs, pone Sikstai, – tarė namsargis, – iš tiesų šita juodai apsirengusi dama jau dukart klausė apie jus prieš kokių penkiolika minučių... Ji sakė, kad jūs jos laukiate.

– Pakvieskite ją, – paprašė mokslininkas, o pats sau pagalvojo: „Tai motina...“ Pirmas jo noras buvo tuojau pat eiti į namus, tačiau lyg ir drovumas jį sulaikė tarpduryje, o tuo tarpu namsargis su aukšta kepure ir odine prijuoste apsukui nubėgo, lydimas iš paskutiniųjų skubiai tapenančio gaidžio, prie būrelio žmonių, susirinkusių ties gatvės kampu. Moteris, nebeišklausiusi iki galo tėtušio Karbonė kvietimo, pasuko link filosofo namo, palikdama Ferdinando šeimininkui sudrausti girtuoklį. Filosofas, instinktyviai toliau plėtodamas šio pasivaikščiojimo mintis, netrukus pastebėjo nepaprastą panašumą tarp paslaptingos viešnios ir jaunuolio, dėl kurio jis buvo apklausiamas. Jos buvo tokios pat spindinčios akys, toks pat labai blyškus, liesas pailgas veidas. Dabar jam nebeliko jokios abejonės, ir tuoj nenumaldomas psichologas, kurį domino tik vertas tyrimo atvejis, užleido vietą nerangiam žmogui, neprisitaikiusiam praktiniame gyvenime, nežinančiam, kur dėti ilgas rankas, ir skausmingai sutrikusiam, kai reikėjo ištarti pirmuosius žodžius. Bet ponia Grelu – tai iš tikrųjų buvo ji – tuojau pat jam prisistatė:

– Aš, pone, ta pati moteris, kuri jums vakar rašė.

– Labai malonu, ponia, – sumurmėjo filosofas. – Apgailestauju, kad neradote manęs namie anksčiau... Bet laiške rašėte, kad užeisite ketvirtą valandą... Ir be to, aš einu tiesiai iš tardytojo, – buvau pakviestas duoti parodymų dėl jūsų nelaimingo sūnaus...

– Ak pone!.. – tarė moteris, ranka liesdama Adrieno Siksto ranką, kad jis toliau nebesakytų, ir rodydama žvilgsniu jam į pasiuntinį, kuris, stovėdamas prie durų, klausėsi jų pokalbio.

– Dovanokite, – sutriko mokslininkas, supratęs, kad neapsižiūrėjo per išsiblaškymą. – Leiskite man eiti pirmam ir parodyti jums kelią.

Jis skubiai įsmuko į laiptinę, norėdamas paslėpti raudonį, užliejusį, kaip pats jautė, visą veidą. Ėmė kopti laiptais, žiemos popiečiu jau skendinčiais prieblandoje. Lipo iš lėto, atsižvelgdamas į savo pavargusią palydovę, kuri stvarstėsi už turėklų, lyg jai vos būtų pakakę energijos lipti į penktą aukštą. Vargšės moters silpnumą rodė trūksmingas alsavimas, aiškai girdimas gūdžioje tuščio namo tyloje. Nors filosofas nebuvo labai jautrus išorinio pasaulio įspūdžiams, vis dėlto jį apėmė neaiškus gailestis, kai savo kabinete uždarytomis langinėmis, silpnai apšviestame židinio ugnies ir lempos, kurias jau buvo uždegusi tarnaitė, jis pažvelgė savo viešniai į veidą. Burnos kampučiuose ir palei nosį susimetusios raukšlės, nuo karščio sukepusios lūpos, suraukti antakiai, pamėlę vokai, juodomis pirštinėmis apmautos rankos, vartaliojančios popieriaus ritinėlį, matyt, kokius nors pateisinamuosius dokumentus, – visos šios detalės pagaliau rodė, kokias kančias jai kėlė vienui viena iš galvos neinanti mintis. Vos atsisėdusi, tikriau sakant, susmukusi į krėslą, ji trūkčiojančiu balsu tarė:

– Dieve mano!.. Dieve mano!.. Juk aš pasivėlinau.. Norėjau su jumis, pone, pasikalbėti dar prieš jūsų susitikimą su tardytoju... Bet jūs mano sūnų gynėte, ar ne?.. Jūs pasakėte, kad tai neįmanoma, kad jis negalėjo padaryti to, kuo kaltinamas?.. Jūs netikite, kad jis kaltas, – jūs, pone, kurį jis vadino savo mokytoju, jūs, kurį jis taip mylėjo?..

– Man neprireikė jo ginti, ponia, – atsakė filosofas. – Buvau tik paklaustas, kokie mano ryšiai su juo, ir kadangi aš pasakiau, kad ma-

čiau jį tiktai du kartus ir kad jis su manim kalbėjo tiktai apie savo mokslinius darbus...

– Ak! – pertraukė jį moteris su dideliu nerimu ir pakartojo: – Juk aš pasivėlinau. Bet ne... – Kaip maldai sudėjusi virpančias rankas, ji ėmė prašyti: – Jūs, pone, prisiekusiųjų teismui duosite parodymus, kad mano sūnus negali būti kaltas, jūs žinote, kad jis nekaltas? Žmogus netampa žudiku, nuodytoju per vieną dieną... Nusikaltėliais virstama nuo jaunų dienų... Tai niekšai, lošėjai, kavinių lankytojai... Bet jis, pone, dar vaikas būdamas visados sėdėdavo įknibęs į knygas, kaip ir jo vargšas tėvas. Aš pati jam sakydavau: „Na, Roberai, išeik pasivaikščioti. Reikia pakvėpuoti grynu oru, prasiblaškyti..." Kad jūs žinotumėte, koks tylus ir kuklus buvo mudviejų gyvenimas, kol sūnus pateko į tą prakeiktą šeimą! Tai jis padarė dėl manęs, kad nebūtų man našta, kad galėtų toliau mokytis... O juk būtų galėjęs per trejus ar ketverius metus gauti mokslinį vardą, paskui susirasti dėstytojo vietą kokiame licėjuje, galbūt Klermone... Aš būčiau jį apvesdinusi. Buvau numačiusi jam gerą partiją... Būčiau likusi su jais, gyvenusi kur kamputyje ir prižiūrėjusi jų vaikus. Ak pone! – Moteris ieškojo atsakymo filosofo akyse – tikėjosi, kad jis patvirtins tai, ko ji karštai troško. – Sakykite, ar tokių taurių polėkių jaunuolis galėtų padaryti, kuo yra kaltinamas? Tai niekšybė! Ar ne tiesa, pone, kad tai niekšybė?..

– Nusiraminkite, ponia, nusiraminkite!

Tik tuos vienintelius žodžius sugalvojo Adrienas Sikstas pasakyti moteriai, skaudžiai apraudančiai prieš jį savo žlugusias slapčiausias viltis. Tačiau Sikstą dar tebeveikė susitikimo su tardytoju įspūdžiai, ir jam atrodė, kad moteris, aklų iliuzijų valdoma, labai klaidingai suvokia tikrąją padėtį, ir šitai jį stulbino. Be to, – kodėl gi to nepripažinti? – numatoma kelionė į Riomą jį gąsdino taip pat, kaip jaudino motinos skausmas. Visi šie įvairūs įspūdžiai neaiškiai, be tikrumo atsispindėjo jo žvilgsnyje, ir to moteris neliko nepastebėjusi. Didelės kančios sustiprina intuiciją. Ji ūmai suprato, kad filosofas netiki jos sūnaus nekaltumu, ir, sielvartingai mostelėjusi, tarytum atšlijusi nuo jo iš siaubo, sudejavo:

– Kaip, ir jūs, pone... Jūs išvien su jo priešais?.. Jūs?.. Jūs?..

– Ne, ponia, – švelniu balsu atsakė Adrienas Sikstas, – aš nesu priešas. Norėčiau tikėti tuo, kuo tikite jūs. Bet leiskite man kalbėti su jumis visiškai atvirai!.. Faktai yra faktai, ir tai šiurpus kaltinimas nelaimingam jaunuoliui... Slapta pirkti nuodai, buteliukas, perpus ištuštintas ir paskui pripiltas vandens, apsilankymas merginos kambaryje tą naktį, kai ji mirė, melaginga telegrama, staigus išvykimas, sudeginti laiškai, pagaliau neigimas...

– Bet juk visa tai nėra joks įrodymas, pone, – pertraukė jį moteris, – joks... Staigus išvykimas? Jau daugiau kaip mėnuo jis ketino atsisakyti šios vietos. Turiu laiškų, kuriuose jis man pranešė apie savo ketinimą, be to, jau baigėsi sutarties laikas. Sūnus manė, kad norės jį sulaikyti, o jam jau buvo pabodęs mokytojo gyvenimas. O kadangi jis apskritai drovus, ir sugalvojo tą nelemtą telegramą, štai ir viskas... Nuodai? Betgi juos pirko neslapta. Jau keleri metai jis galuojasi skrandžiu, nes visada kibdavo į mokslus iškart po valgio!.. Apsilankymas merginos kambaryje naktį? Bet kas jį matė? Tarnas? O jeigu tarną papirko tikrasis žudikas, kad suverstų kaltę mano sūnui?.. Aš nežinau, kokius romanus turėjo mergina ir kam galėjo būti naudinga ją nužudyti!.. Išmestas buteliukas, kitas, pusiau ištuštintas ir pripiltas vandens, sudeginti laiškai?.. Bet argi jūs nematote, kad čia planas suversti visus įtarimus mano sūnui? Kaip? Kodėl? Būkite tikras, vieną gražią dieną visa tai paaiškės. O aš žinau tik tiek, kad mano sūnus nekaltas. Prisiekiu savo tėvo atminimu! Ak! Nejaugi jūs manote, kad ginčiau jį taip, kaip dabar ginu, jeigu nujausčiau, kad jis nusikaltėlis? Prašyčiau pasigailėti, raudočiau, melsčiausi, užuot kaip dabar ieškojusi teisingumo, teisingumo! Ne, tie žmonės neturi teisės jį apkaltinti, kaip daro dabar, įkišti į kalėjimą, suteršti mūsų vardą, ir dėl nieko, dėl nieko!.. Pagaliau aš jums, pone, įrodžiau, kad nėra jokio įkalčio.

– Jeigu jis nekaltas, tai kodėl taip atkakliai tyli?.. – paklausė filosofas, pats sau pagalvojęs, kad vargšė moteris nieko jam neįrodė, nebent tik savo pašėlusias pastangas nuneigti akivaizdžią tiesą.

– Ak! Jeigu mano sūnus būtų kaltas, tai netylėtų, – sušuko ponia Grelu, – jis gintųsi, net meluotų! Ne, – pridūrė ji duslesniu balsu, – čia yra kažkokia paslaptis. Kažką jis žino, tačiau to, esu tikra, nenori sakyti. Turi kažkokių priežasčių tylėti. Kokių? Galbūt nenori suteršti merginos vardo, nes visi mano, kad jis ją mylėjo?.. Ak pone, – tarė sunerdama rankas, – štai kodėl aš norėjau žūtbūt jus pamatyti, štai dėl ko dviem dienoms išvažiavau iš Riomo. Juk tiktai jūs galite jį taip paveikti, kad prabiltų, imtų gintis, kad pasiteisintų ir viską pasakytų. Jūs turite man prižadėti, kad jam parašysite ir tenai nuvažiuosite. Jūs man tiek pridarėte, – pabrėžė ji griežtu balsu. – Jūs suteikėte man daug kančių!

– Aš? – paklausė filosofas.

– Taip, jūs, – su nirtuliu atkirto ji, ir kalbant jos veidas niūriai bylojo apie senas nuoskaudas. – Jeigu jis nustojo tikėti Dievą, kas kaltas? Jūs, pone, jūsų knygos... Dieve mano! Kaip aš jūsų andai nekenčiau!.. Tarytum dabar matau sūnaus veidą, kai jis man pasakė, kad nepriims Komunijos Mirusiųjų dieną, nes jį apnikusios abejonės. – „Ir nepasimelsi už tėvą? – paklausiau. – Mirusiųjų dieną!..“ Jis man atsakė: „Duok man ramybę, aš nebetikiu. Baigta.“ Jis sėdėjo prie savo stalo ir, kalbėdamas su manim, užvertė skaitomą knygą. Gerai prisimenu. Spėjau negalvodama perskaityti autoriaus vardą. Tai buvo jūsų knyga, pone! Tądien su juo nesiginčijau. Jis gi jau mokslininkas, o aš vargšė tamsuolė... Bet rytojaus dieną, kai sūnus buvo koleže, parsivedžiau į jo darbo kabinetą abatą Martelį, jo auklėtoją, norėdama parodyti biblioteką. Nujaučiau, kad mano sūnų pražudė knygos. Jūsų knyga, pone, dar tebegulėjo ant stalo. Abatas Martelis, ją paėmęs, tiek tepasakė: „Ši knyga – pati kenksmingiausia iš visų.“ Atleiskite, pone, jeigu jus įžeidžiau, atleiskite, bet jeigu, matot, mano sūnus tebebūtų krikščionis, eičiau maldauti jo nuodėmklausį, kad priverstų kalbėti. Jūs sugriovėte jo tikėjimą, pone! Aš jums dėl to jau nepriekaištauju ir nebepykstu, tačiau to, ko prašyčiau kunigą, dabar prašau jus... O, kad jūs būtumėte girdėjęs, ką jis kalbėjo apie jus grįžęs iš Paryžiaus! Jis man sakė: „Tu jo nepažįsti, mama,

tu jį garbintum! Tai šventasis!“ Ak! Prižadėkite man, kad įtikinsite jį prabilti. Prabilti, prabilti dėl manęs, dėl savo tėvo, dėl visų, kurie jį myli, dėl jūsų, pone! Negalite juk leisti, kad jūsų mokinys būtų žudikas! Mano sūnus jūsų mokinys, o jūs jo mokytojas! Jis turi gintis dėl jūsų, kaip ir dėl manęs, savo motinos...

– Prižadu jums, ponia, – be galo rimtai tarė mokslininkas, – padarysiu viską, ką tik galėsiu.

Jau antrą sykį tą dieną jam iškilo mokytojo atsakomybės už savo mokinį problema. Pirmąkart filosofui ją primetė tardytojas, bet jis su panieka šį neprotingą priekaištą atmetė. Dabar senyva moteris, virpanti iš sielvarto, kokio jis niekada atsiskyrėliškame intelektualo gyvenime nebuvo patyręs, savo žodžiais užgavo jo širdyje kitas nei išdidumas stygas. Dar keisčiau susijaudino, kai ponia Grelu, pastvėrusi jo ranką, su nepaprastu švelnumu, kuris tarytum paneigė ką tik griežtai ištartus žodžius, jam pasakė:

– Jis mane tikino, kad jūs geras, labai geras žmogus... aš atėjau, – kalbėjo toliau moteris, šluostydamasi ašaras, – dar ir atlikti savo vargšo sūnaus man patikėtos užduoties. Jūs pamatysite, kad tai dar vienas jo nekaltumo įrodymas. Kalėjime, per du mėnesius, jis parašė didelį filosofijos veikalą. Sūnus jį, kaip man sakė, labai vertina, laiko pagrindiniu savo kūriniu, ir aš pažadėjau, kad jums perduosiu. – Moteris padavė mokslininkui popieriaus ritinį, kurį laikė ant kelių. – Tokį jį sūnus man ir įdavė. Tenai jam leidžiama rašyti kiek nori, visi jį myli... Man suteikiama galimybė pasikalbėti su juo kitoje vietoje, o ne tame šlykščiame pasimatymų kambaryje, kur visada tarp mūsų stovėdavo sargybinis. Dabar aš pasimatau su juo advokatų kambaryje... Bet kaip jo nemylėti, kai gerai pažįsti? Gal norėtumėte peržiūrėti? – paprašė ji ir susijaudinusiu balsu pridūrė: – Jis man niekada nemelavo, ir aš tikiu, kad viskas taip ir yra, kaip man pasakė... o galbūt jis nusprendė jums parašyti tai, ko nenori atskleisti niekam kitam?..

– Aš tuoj jį peržiūrėsiu, – tarė Adrienas Sikstas, vyniodamas ritinį. Metęs žvilgsnį į pirmą sąsiuvinio puslapį, jis perskaitė žodžius:

„Šiuolaikinė psichologija“, paskui antrame puslapyje kitą antraštę: „Užrašai apie save patį“, o apačioje buvo parašytos tokios eilutės: „Prašau savo brangųjį mokytoją, p. Adrieną Sikstą laikyti save davusiu žodį, jog šiuos puslapius perskaitys tik jis vienas. Jeigu jis dėl ko nors nepanorės imtis tokio įsipareigojimo savo nelaimingam mokiniui, prašau jį sunaikinti šį sąsiuvinį ir visiškai pasitikiu jo garbingumu, kad šie užrašai nebus niekam perduoti, net kad būtų išgelbėta mano gyvybė.“ Jaunuolis pasirašė tik inicialais.

– Na kaip? – apimta nerimo paklausė moteris, filosofui sklaidant rankraštį.

– Na ką gi, – atsakė jis užversdamas sąsiuvinį ir rodydamas sunerimusiai poniai Grelu tik pirmą puslapį, – tai iš tiesų filosofijos veikalas, kaip jis jums ir sakė. Žiūrėkite...

Moteriai, skaitant šią mokslinę formulę, nesuvokiamą menkam jos proteliui, nuo lūpų buvo besprūstąs klausimas, o akyse šmėstelėjo lyg ir nepasitikėjimas. Ji pamatė, kad Adrienas Sikstas kiek sutrikęs, tačiau nedrįso klausti ir atsistojo tardama:

– Dovanokite, kad taip ilgai jus trukdžiau, pone. Bet jūs esate paskutinė mano viltis ir neapgausite motinos širdies. Prisiminsiu jūsų pažadą.

– Viską, ką bus galima padaryti, kad tiesa būtų išaiškinta, aš padarysiu, ponia, – labai rimtai tarė filosofas. – Dar kartą jums tai prižadu.

Išlydėjęs nelaimingą moterį ir likęs kabinete vienas, Adrienas Sikstas ilgam pasinėrė į apmąstymus. Pagaliau jis paėmė rankraštį, paliktą ponios Grelu, ir keliskart perskaitė jaunuolio žodžius antrame puslapyje, paskui, nustūmęs gundantį sąsiuvinį, ėmė vaikščioti po kambarį. Du kartus pastvėrė lapus ir priėjo prie židinio, bet į ugnį jų neįmetė. Jo galvoje vyko kova tarp neįveikiamo smalsumo, kurį jam pažadino mokinio išpažintis, ir įvairiausių būgštavimų. Jis nujautė: perskaitydamas šiuos puslapius prisiimtų įsipareigojimą ir galbūt iš jų sužinotų tai, kas nublokštų jį į baisią padėtį. O jeigu pasirodys, kad savo rankose jis laiko jaunuolio nekaltumo įrodymą, bet pats neturi

teisės juo pasinaudoti, arba – šito dar labiau bijojo – jo kaltės įrodymą? Aiškiai to nesuvokdamas, giliai širdyje jis taip pat bijojo rasti šiuose užrašuose savo įtakos jaunuoliui pėdsakų ir žiaurų, jau dukart drėbtą jam į akis kaltinimą, kad jo knygos turi ryšį su šia niūria istorija. Kita vertus, mokslo žmogaus, kuriam siaubą kėlė bet kokie rūpesčiai, nesąmoningas egoizmas liepė nesivelti į šią dramą, prie kurios pagaliau nebuvo tiesiogiai prisidėjęs. „Ne, – nusprendė jis, – šių užrašų neskaitysiu. Tik parašysiu jaunuoliui, kaip prižadėjau jo motinai, ir baigta." Taip mąstant atėjo pietų metas. Kaip visada jis pietavo vienas prie nedidelio apvalaus stalo, užtiesto klijuote, atsisėdęs kampe šalia fajansinės krosnelės, – labai sužvarbusiam šiluma buvo vienintelė prabanga. Ta pati lempa, prie kurios jis dirbdavo, švietė jo kuklius valgius: šį vakarą, kaip ir visada, jo pietūs buvo sriuba, vienas daržovių patiekalas, žiupsnelis razinų desertui ir paprastas vanduo atsigerti. Per pietus jis įprato pasiimti kokią pakliuvus knygą iš vienos savo knygų spintos, perkeltos į šį kambarį, kad nebūtų užgrioztas kabinetas, arba pietaudamas klausydavosi panelės Trapenar, kuri jam papasakodavo namų ūkio smulkmenas. Šį vakarą jis nepaėmė knygos, o ekonomė bergždžiai bandė išgauti iš jo, ar kokį nors ryšį turi damos apsilankymas ir kvietimas pas tardytoją. Lauke pakilo vėjas, tas nepaprastas žiemos vėjas, kuris gailiai dejuoja langinėse, o paskui nuskrieja per tuščią juodą erdvę. Po pietų, užuot išėjęs pasivaikščioti, mokslininkas atsisėdo į krėslą ir su Robero Grelu rankraščiu rankoje ilgai klausėsi monotoniškos vėjo aimanos. Jį apniko abejonės. Paskui psichologijos mokslas įveikė visus jo skrupulus, ir kai vėliau Marietė atėjusi šeimininkui pasakė, kad lova paklota, ir norėjo išnešti lempą, jis liepė jai eiti miegoti. Laikrodis išmušė antrą valandą, o jis tebeskaitė keistą analitinio darbo fragmentą, kurį Roberas pavadino „Užrašais apie save" ir kuriam labiausiai būtų tikusi antraštė: „Mūsų laikų jaunuolio išpažintis".

IV

MŪSŲ LAIKŲ JAUNUOLIO IŠPAŽINTIS

Riomo kalėjimas,1887 metų sausis

Šiuos užrašus apie save, kuriuos atsisakiau pateikti advokatui, nors kaip maldavo mano motina, aš rašau tiktai jums, pone. Rašau jums, nors taip menkai mane pažįstate – dar tokiu mano gyvenimo tarpsniu! – ir dėl tos pačios priežasties, kuri mane pastūmėjo nunešti jums savo pirmąjį darbą. Jus, garsų mokslininką, ir mane, jūsų mokinį, apkaltintą bjauriu nusikaltimu, sieja ryšys, kurio žmonės negalėtų suprasti ir apie kurį jūs pats nenumanote, bet užtat aš jaučiu, koks jis tvirtas ir nenutraukiamas. Juk lemtingiausią savo gyvenimo metą taip aistringai, taip atsidėjęs gyvenau vien tik jūsų idėjomis! Dabar, ištiktas sielvarto dėl savo dvasinės agonijos, kreipiuosi į jus kaip į vienintelį žmogų, iš kurio galiu tikėtis, laukti pagalbos, kurį galiu jos prašyti. Bet nesupraskite manęs klaidingai, garbusis pone mokytojau, ir patikėkite, jog baisias kančias išgyvenu visai ne dėl to, kad esu atsidūręs beprasmio teisingumo rankose. Būčiau nevertas filosofo vardo, jeigu jau seniai nebūčiau išmokęs savo minčių laikyti vienintele tikrove, kurios turiu paisyti, o išorinio pasaulio – abejinga ir lemtinga tikimybe. Nuo septyniolikos metų man taisykle tapo didelių ir mažų negandų valandą kartoti didvyriškojo Spinozos posakį: „Jėga, su kuria žmogus grumiasi už savo egzistenciją, yra ribota, ir išorės priežasčių jėga amžinai ją pranoksta.“ Po pusantro mėnesio aš būsiu

nuteistas mirties bausme už nusikaltimą, kurio nepadariau ir dėl kurio negaliu teisintis, – perskaitęs šiuos puslapius, jūs suprasite, kodėl aš nesudrebėjęs užlipsiu į ešafotą. Šį išbandymą ištversiu taip pat šaltakraujiškai, kaip išklausyčiau mane auskultavusio gydytojo diagnozę, kad sergu nepagydoma širdies liga. Kai būsiu nuteistas, pirmiausia turėsiu įveikti savy gyvulio maištą, paskui ištverti smūgį, kurį man suduos motinos neviltis. Bet jūsų knygose radau vaistą nuo tokių išmėginimų: greitos mirties vaizdui priešindamas neišvengiamos būtinybės pojūtį ir motinos skausmo reginį švelnindamas psichologinių paguodos dėsnių tiksliu suvokimu, aš gausiu sąlyginę ramybę. Tam pakanka kai kurių jūsų posakių, sakysim, iš „Valios anatomijos" antros knygos penkto skyriaus – juos moku atmintinai: „Visuotiniame reiškinių raizginyje kiekvienas iš jų laiko visų kitų svorį, taigi kiekviena pasaulio dalelė kiekvieną akimirką gali būti vertinama kaip visuma viso to, kas buvo, viso to, kas yra, viso to, kas bus. Ta prasme galima tvirtinti, kad pasaulis yra amžinas tiek savo atskirybėmis, tiek visuma." Kokia puiki mintis, kaip įtikinamai ji patvirtina ir įrodo, kad visa, kas yra mumyse ir apie mus – būtinybė, nesgi mes taip pat esame šio amžinojo pasaulio dalelė ir akimirka!.. Deja! Kodėl ši mintis, kuri tokia aiški mano protui, kai blaiviai mąstau, kaip dera filosofui, ir su kuria sutinku visa savo esybės galia, kodėl ji negalėtų sunaikinti tą neapsakomą mano kančią, sukylančią širdy, kai tik prisimenu išgyventą dramą, kai kuriuos sąmoningus savo poelgius, kitus įvykius, kuriuose dalyvavau netiesiogiai? Apibendrindamas visa tai keliais žodžiais, turiu jums, brangusis mokytojau, dar kartą pasakyti: aš nenužudžiau panelės de Žiusa, bet vis dėlto tiesiogiai prisidėjau prie jos tragedijos, ir dabar mane graužia sąžinė, nors doktrinos, kuriomis tikiu, tiesos, kurias žinau, įsitikinimai, kurie sudaro mano pasaulėžiūros esmę, man byloja, kad tokia graužatis – kvailiausia žmogaus iliuzija. Ir vis dėlto šie įsitikinimai nesuteikia man buvusios tikros ramybės. Mano širdis abejoja tuo, kuo tiki mano protas. Nemanau, kad žmogus, dar jaunystėje nukamuotas proto aistrų, gali patirti baisesnę kančią nei šioji. Bet kodėl stengiuosi žodžiais perteikti jums

savo proto būseną? Noriu teisingai ją atskleisti jums, didžiajam sielos negalių žinovui, kad galėčiau sulaukti iš jūsų vienintelės pagalbos, kuri man būtų išganinga: vienas jūsų žodis man paaiškintų tai, kas atrodo nepaaiškinama, mane įtikintų, kad nesu pabaisa, padėtų įveikti įsitikinimų sumaištį, įrodytų, kad neklydau daugelį metų, priėmęs naują tikėjimą su nuoširdžios būtybės įkarščiu. Pagaliau, brangusis mokytojau, aš esu labai nelaimingas ir noriu papasakoti apie savo nelaimę. O į ką man kreiptis, jeigu ne į jus? Neturiu jokios vilties, kad mane gali kas nors suprasti, be jūsų, didžio psichologo, kurio mokinys esu. Netrukus bus jau du mėnesiai, kai sėdžiu kalėjime, ir ta akimirka, kada čia nusprendžiau parašyti jums šiuos užrašus, buvo vienintelė, kai pasijutau esąs toks, koks buvau prieš kraupius įvykius. Bandžiau rašyti abstrakčia tema, bet nesisekė. Taigi aš nieko neprarasiu, jeigu rašysiu jums šiuos puslapius, tuo labiau niekieno neprižiūrimas. Jau keturios dienos vien tik apie tai galvoju, ir, ačiū jums, atgaunu mąstymo galią. Net pajutau šiokį tokį džiaugsmą, – tokį patirdavau kadaise, kai rašiau savo pirmuosius bandymus, – kad taikau šaltą ir griežtą darbo metodą – jūsų metodą. Vakar apmečiau popieriuje monografijos apie savo dabartinį „aš“ planą, suskaidęs į skyrius, kaip darote jūs savo knygose. Pats sau įrodžiau, jog puikiai pajėgiu mąstyti atkurdamas savo gyvenimą nuo pat pradžios, tarytum sintezės metodu spręsčiau geometrijos uždavinį. Dabar aiškiai matau, kad krizę, kurią išgyvenu, lėmė pirmiausia paveldėjimas, paskui dvasinė aplinka, kurioje užaugau, ir galiausiai aplinkybių Žiusa-Randonų šeimoje įtaka. Šioji krizė ir jos priežastys bus mano studijos baigiamosios dalies medžiaga, kurią apvalysiu nuo nereikšmingų prisiminimų parazitizmo ir viską suvesiu į tai, ką didysis mūsų laikų mokslininkas vadina *generuojančiomis* idėjomis. Taigi bent parengsiu jums tikslų dokumentą apie žmogaus jausmus, kuriuos kitados laikiau retais ir brangiais, ir savo pasitikėjimu visišku jūsų padorumu jums įrodysiu, kiek daug reiškiate šių puslapių autoriui. Atleiskite už tokią ilgą įžangą, ir aš tuoj pradedu savo išsamią analizę. Tikiuosi, kai baigsiu, man pavyks ją perduoti jums.

1. Mano paveldas

Kiek pajėgiu grįžti atgal į savo tolimą praeitį, galiu patvirtinti, kad svarbiausia mano savybė, pasireiškusi per visas, dideles ir mažas, mano gyvenimo krizes, kaip ji pasireiškia ir dabar, buvo ta, kad aš turėjau poreikį ir galią dvejintis. Visada manyje slypėjo du skirtingi asmenys: vienas eina, grįžta, veikia, jaučia, o kitas šaltai, bet smalsiai žiūri, kaip pirmasis eina, grįžta, veikia, jaučia. Štai ir šiuo metu, gerai žinodamas, kad sėdžiu kalėjime kaltinamas žmogžudyste, esu apjuodintas ir prislėgtas sielvarto, kad čia tikrai aš, Roberas Grelu, gimęs Klermone 1864 metų rugsėjo penktą dieną... ir ne kas nors kitas, – vis dėlto galvoju apie visa tai kaip apie spektaklį, kurio tik abejingas žiūrovas esu. Kartais net klausiu savęs, ar teisinga šiuo atveju sakyti „aš“? Žinoma, ne. Tiesą pasakius, mano tikrasis „aš“ nėra nei tas, kuris kenčia, nei tas, kuris šias kančias stebi. Jis susideda iš dviejų asmenų, ir aš turiu labai aiškią nuovoką apie tokį dvilypumą, nors andai ir negalėjau suprasti šios psichologinės būsenos, sustiprintos iki anomalijos, nuo pat vaikystės – savo vaikystę pirmiausia ir noriu atgaivinti, su istoriko nešališkumu atmesdamas visa, kas turi ryšio su dabartimi.

Mano vaikystė – tai mano pirmieji prisiminimai – prabėgo Klermon Ferano mieste, mūsų name Sablono bulvare, kuris nepaprastai pasikeitė, kai čia buvo pastatyta artilerijos mokykla. Namas buvo sumūrytas, kaip ir visi mūsų miesto namai, iš pilkšvojo Volviko akmens, kuris ilgainiui pajuodo, ir kreivos gatvelės pasidarė panašios į viduramžių miesto. Mano tėvas – jo aš netekau labai jaunas – buvo kilęs iš Lotaringijos. Klermone jis dirbo kelių inžinierium. Buvo išdžiūvęs, silpnos sveikatos, su reta barzda, ramios melancholiškos išraiškos – tokį jį su graudumu prisimenu po daugelio metų. Regiu jį sėdintį darbo kabinete, pro kurio langus matyti neaprėpiama Limanio lyguma, grakšti Kruelio kalva už jos, o tolumoje – tamsus Forė kalnagūbris. Arti mūsų namų buvo geležinkelio stotis, ir kabineto tylą nuolatos drumstė garvežių švilpukai. Dažnai tyliai žaisdavau ant kilimo prie židinio, ir tie skardūs šaukiniai jau tada kėlė man, jautriam

vaikui, keistą paslapties, tolių, laiko ir gyvenimo bėgsmo įspūdį. Tėvas braižė kreida ant juodos lentos mįslingus ženklus, geometrines figūras arba rašė algebros formules su tuo kreivų linijų ir daugianarių raidžių aiškumu, kuris buvo savitas, jo vidinę esybę atitinkantis metodas. Kartais jis rašydavo stovėdamas prie braižymo stalo, kurį mėgo labiau už rašomąjį, – tai buvo tiesiog plati nedažyta lenta, uždėta ant dviejų stovų. Prisiminimuose atgyja storos matematikos knygos, tvarkingai išrikiuotos lentynose, šalti mokslininkų veidai įstiklintuose raižytiniuose portretuose, kurie buvo vieninteliai meno kūriniai, puošiantys sienas, gaublio pavidalo laikrodis, du astronominiai žemėlapiai, kabantys ties rašomuoju stalu, o ant stalo – logaritminė liniuotė su skaičiais ir variniu slankiojančiu žiedu, kampainiai, skriestuvai, plokščia T raidės formos liniuotė, įvairūs smulkūs protinio darbo reikmenys, ir visi šie prisimenami daiktai padeda suprasti, kad jau ankstyvoje vaikystėje man kilusi svajonė apie visiškai idealų ir kontempliatyvų gyvenimą, be abejonės, siejosi su paveldu. Vėliau mąstydamas apie tai įsitikinau, jog daugelį mano būdo bruožų lėmė abstraktiems mokslams skirtas tėvo gyvenimas, kurį instinktyviai perėmiau. Sakysim, aš visą laiką siaubingai bijojau bet kokių, nors ir menkiausių, veiksmų, ir iki tokio masto, kad numatomas paprastas apsilankymas kartais mane privarydavo iki širdies aritmijos, o mažiausios fizinės pastangos man buvo tiesiog nepakenčiamos, ir stoti į atvirą kovą su kitu asmeniu diskutuojant tegu ir dėl pačių brangiausių idėjų net ir šiandieną man atrodo beveik neįmanoma. Veiksmo baimė paaiškinama nepaprastai intensyviu smegenų darbu, kuris atskiria žmogų nuo tikrovės. Toks protas nepakenčia nieko realaus, kadangi neįpratęs turėti ryšį su išoriniu gyvenimu. Taip pat esu įsitikinęs, jog polinkį sunkiai prisitaikyti prie aplinkybių esu paveldėjęs iš vargšo tėvo, kaip ir gebėjimą apibendrinti – tas gebėjimas yra mano proto stiprybė, bet kartu ir manija. Iš tėvo esu paveldėjęs ir silpną nervų sistemą, dėl to kartais prarandu savitvardą. Mano tėvas, kuriam buvo lemta mirti labai jaunam, niekada nebuvo tvirtas. Sveikata jam pašlijo brendimo amžiuje po pasirengimo egzaminams į Politechnikos

mokyklą, o tai pakenkdavo ir stipresniems organizmams. Matant jo siaurus pečius, geibų kūną, nualintą ilgo protinio darbo sėdint prie stalo, buvo galima pamanyti, kad permatomų mokslininko rankų gyslomis teka ne sveikas raudonųjų kūnelių turtingas kraujas, o skystis iš kreidos dulkių – kreida jis nuolat braižė lentoje. Tėvas man nedavė stiprių raumenų, kurie atsvertų dirglius mano nervus, ir aš jam turiu būti dėkingas ne tik už gebėjimą abstrakčiai mąstyti, – dėl to man sunkus menkiausias veiksmas, – bet ir už nežabotus troškimus. Kiekvieną kartą, kai ko nors karštai įsigeisdavau, neįstengdavau savo noro užgniaužti. Kai pats nagrinėdavau savo poelgius, dažnai kildavo mintis, kad abstraktaus mąstymo asmenybės labiau nei kiti nepajėgia atsispirti pabudusiai aistrai, ir galbūt todėl, kad įprastas ryšys tarp veiksmo ir minties jiems yra nutrūkęs. Puikiausias to įrodymas – fanatikai. Ne kartą mačiau, kaip mano tėvą, kuris paprastai buvo labai kantrus ir švelnus žmogus, ištiko tokie beprotiški pykčio priepuoliai, kad jis beveik nualpo. Šiuo požiūriu aš taip pat esu gyvas tėvas, o per jį ir senelio vertas palikuonis – senelis turėjo savitą talentą, būdamas pusiau valstietiškos kilmės savo išradimais mechanikos srity pasiekė civilinio inžinieriaus vietą, vėliau sužlugo per begalinius teismus. Iš tos giminės esu paveldėjęs vieną pavojingą elementą, tokį dalyką, dėl kurio kartais visai pašėlstu, nors niekada neprarandu intelektualumo. Kitados savo prigimties dvilypumą laikiau aukštesne būsena: tai buvo audringų aistros protrūkių ir abstrakčiai mąstančio proto neišsenkamos energijos derinys. Svajojau būti karštligiškai susijaudinęs ir kartu šviesios galvos, būti savo analizės, pasak vokiečių, subjektas ir objektas, kuris pats save tyrinėja ir randa tiek egzaltacijos, tiek ir mokslo plėtros būdų. Deja! Kur ši chimera mane nuvedė? Tačiau dar ne laikas kalbėti apie pasekmes, kol ieškome tik priežasčių.

Iš visų aplinkybių, kurios man turėjo įtakos vaikystėje, viena pačių svarbiausių laikau bažnyčią: kai tik išmokau skaityti, motina kas sekmadienį ėmė vestis mane šv. Mišių. Mišios buvo laikomos aštuntą valandą ryto Kapucinų bažnyčioje, neseniai pastatytoje tame platanų bulvare, kuris kyla nuo Sablono alėjos į Toro aikštę palei Botanikos

sodą. Prie bažnyčios durų šalia savo vežimėlio paprastai sėdėdavo pyragaičių pardavėja, visų vadinama motule Žirar, kurią gerai pažinojau, nes pavasarį iš jos pirkdavau vyšnių – po penkias šešias jos kabodavo ant plonų lazdelių, pririštos baltu siūlu. Tai būdavo pirmos vyšnios, kurių skanaudavau tą sezoną. Šio rūgštaus ir gaivaus skanėsto suteiktas malonumas buvo vienas iš mano patirtų vaikystėje geismų. Jeigu kas mane būtų stebėjęs tomis valandėlėmis, jau tada būtų turėjęs progą įžvelgti požymius tų pašėlusių mano troškimų, apie kuriuos jums pasakojau. Kai eidavau prie to vežimėlio, mane beveik pagaudavo karštligė. Bet ne tik dėl vyšnių pasirinkdavau paprastutės architektūros Kapucinų bažnyčią vietoj Dievo Motinos katedros požeminių kriptų ir skliautų, laikomų grakščių kolonų guoto. Kapucinų bažnyčioje choras stovėdavo uždaroje vietoje. Per šv. Mišias nematomi choristai už grotų giedodavo giesmes, kurios keistai žadino vaiko vaizduotę. Man rodės, kad balsai sklinda iš labai toli, tarytum iš bedugnės ar iš kapo. Žiūrėjau, kaip šalia manęs motina meldžiasi santūriai, bet karštai – tai buvo justi iš menkiausio jos judesio, ir aš galvojau, kad čia nėra tėvo, kad jis niekada neina į bažnyčią. Mano vaikiška galvelė tiek dėl jo buvo susirūpinusi, kad vieną dieną paklausiau:

– Kodėl tėtė nevaikšto su mumis į šv. Mišias?

Skvarbiomis vaiko akimis aiškiai pamačiau, kaip sutrikdė motiną mano klausimas, tačiau ši tvirtų principų, įpratusi paklusti moteris atsakė, kaip ir visada panašiais atvejais:

– Jis vaikšto į kitą bažnyčią, kitu laiku. Ir, be to, aš tau ne sykį sakiau, kad vaikai niekada neklausinėja tėvų, kodėl jų tėvai pasielgia vienaip ar kitaip...

Visas mūsų sielų skirtumas, atitolinęs mane nuo motinos, jau glūdėjo šiuose žodžiuose, kuriuos ji ištarė vieną šaltą žiemos rytą, kai ėjome namo po Sablono bulvaro medžiais. Kaip dabar matau jos peleriną, jos rankas, sukištas į audinės su rudo šilko pamušalu movą, iš kurios kyšojo maldaknygė, – nuoširdžią veido išraišką net nuolankaus melo akimirką, kai ji pasakė: „Niekada nereikia klausinėti, kodėl..." Matau jos akis – vėliau ji dažnai ėmė žvilgčioti į mane nesusigaudy-

dama ir nuo to laiko nebegalėjo perprasti mąstančio vaiko, kuriam galvoti yra tas pat kaip klausti savęs visada ir apie viską: kodėl?.. Taip, kodėl motina mane apgavo? Juk žinojau, kad tėvas į jokią bažnyčią nevaikšto. Bet kodėl jis nevaikšto?.. Bažnyčioje gaudė žemi ir liūdni nematomų vienuolių balsai, pritardami šv. Mišioms, o aš tegalvojau apie šį klausimą. Žinojau, kad mano tėvas laikomas vienu žymiausių miesto žmonių, nors nesupratau, kokios šio pranašumo priežastys. Kiek kartų per pasivaikščiojimą kas nors iš jo draugų, sustabdęs mudu ir patapšnojęs man per skruostą, sakė: „Na kaip, tu irgi būsi didelis mokslininkas kaip tėvas?..“ Tėvo nuomonę motina visada išklausydavo nuolankia išraiška ir su instinktyvia pagarba. Taigi jai atrodė suprantama, kad jis neatlieka tam tikrų veiksmų, kurie mums buvo privalomi. Vadinasi, jo ir mūsų pareigos nevienodos. Tada ši mintis mano vaikiškoje galvelėje dar nebuvo susiformavusi visai aiški, bet buvo tarsi pasėtas grūdas viso to, kas vėliau tapo vienu tvirtų mano jaunystės įsitikinimų: labai protingi žmonės nepaklūsta toms pačioms taisyklėms, kurių laikosi visi kiti. Čia, šioje bažnytėlėje, kai buvau nuolankiai palinkęs prie maldaknygės, ir susidėstė pagrindinis mano gyvenimo principas: mes, mąstantys žmonės, nelaikykime įstatymu to, kas yra ir turi būti įstatymas tiems, kurie nemąsto; ir tuo pačiu laiku iš pokalbių su tėvu per pasivaikščiojimus aš gavau savo mokslinių pažiūrų pagrindus.

Lyguma aplink Klermoną nuostabi, ir nors aš, priešingai nei poetas, esu žmogus, kuriam išorinis pasaulis menkai teegzistuoja, bet mano atminties gilumoje visam laikui išliko horizonto erdvės, atsiverdavusios mums prieš akis pasivaikščiojimų metu. Mūsų miesto vienoje pusėje plyti Limanio lyguma, o kitoje pusėje jis šliejasi prie paskutinių Domo kalnagūbrio atšakų. Užgesusių vulkanų pusapvaliai krateriai, išsiveržimų palikti gūbriai, sustingusios lavos srautai daro šio vulkaninio kalnyno apybrėžas panašias į negyvo Mėnulio vaizdus, matomus pro teleskopą. Ten, tolumoje, – kalnynas tartum šiurpus ir didis siaubingų planetos konvulsijų prisiminimas, o čia – nuostabiausia gamta su akmenuotais takais tarp vynuogynų, su upeliukais, čiur-

lenančiais gluosnių ir kaštonų paunksnėje. Begalinis džiaugsmas vaikystėje man buvo tos klajonės su tėvu visais tais takeliais nuo Kruelio kalno į Žergovi, iš Ruaja į Diurtolį, iš Bomono į Gravnuarą. Mano širdis jaunėja nuo prisiminimų rašant šiuos vardus. Štai aš vėl ilgaplaukis mažas berniukas gelumbės getrais aptemptomis kojomis, vedamas už rankutės tėvo, – toks pavaizduotas viename išlikusių portretų. Bet iš kur tėvas, apsigimęs matematikas, abstrakčiai mąstantis kabinetinis mokslininkas, turėjo tokią trauką gamtai? Vėliau dažnai apie tai mąstydavau, ir man regis, atradau mažai žinomą žmogaus sąmonės raidos dėsnį: mūsų jaunystės džiaugsmai išlieka netgi tada, kai protas jau išlavėjęs priešinga linkme, ir mes toliau jų laikomės pasiteisindami kokiais nors proto argumentais, kurie turėtų juos atmesti. Paaiškinsiu konkrečiai. Mano tėvas, suprantama, mėgo gamtą, nes užaugo kaime ir vaikystėje dienų dienas praleisdavo upelių pakrantėse, tarp gėlių ir vabzdžių. Bet užuot ir dabar atsidavęs paprastiems džiaugsmams, jis derino juos su mokslininko darbu. Jis nebūtų atleidęs sau pasivaikščiojimo po kalnus, jeigu eidamas nebūtų tyrinėjęs žemės sandaros; nebūtų galėjęs grožėtis gėlės žiedu nenustatęs jos rūšies ir pavadinimo; nebūtų paėmęs į rankas vabzdžio neprisiminęs, kokiai šeimai jis priklauso ir kokios jo savybės. Per savo griežtą metodą, kurio laikėsi kiekviename darbe, jis puikiai susipažino su vietove; ir kai mudu išeidavom pasivaikščioti, tik ir tekalbėdavome apie apylinkių gamtą. Kalnų peizažas jam buvo dingstis paaiškinti man Žemės pervartas. Nuo to jis lengvai pereidavo prie Laplaso hipotezės apie ūkus[19] ir taip paprastai aiškindavo, kad tokius sudėtingus dalykus aš ganėtinai gerai suvokdavau ir aiškiai įsivaizduodavau planetų protuberantus, išsiveržusius iš liepsnojančio branduolio, iš karštos besisukančios Saulės. Nuostabiomis vasaros naktimis dangus pavirsdavo tarytum žemėlapiu, kurį tėvas iššifruodavo mano, dešimtmečio, akims, ir aš atskirdavau septynias Didžiųjų Grįžulo Ratų žvaigždes, Vegą Lyros žvaigždyne, Sirijų, tuos nepasiekiamus ir milžiniškus pasaulius, kurių dydis, padėtis ir net sudedamieji elementai žinomi mokslui. Tas pat buvo ir su gėlėmis, kurias jis išmokė mane rinkti į herbarijų, su akmenimis,

kuriuos skaldydavau geležiniu plaktuku jo prižiūrimas, su vabzdžiais, kuriuos aš, nelygu aplinkybės, čia maitinau, čia smaigiau smeigtukais. Gerokai anksčiau, nei koležuose buvo įvestas dalykinis dėstymas, tėvas mano pradiniam mokymui pritaikė savo didžiąją taisyklę: „Visa, su kuo susiduri savo kelyje, aiškinkis moksliškai“, – taip savo vaikystės dienų meilę gamtai derindamas su matematikos studijose įgytu tikslumu. Šis mokslinis metodas, manau, nulėmė mano ankstyvą polinkį į analizę, kuris formavosi nuo pat paauglystės ir kuris, be abejonės, būtų pastūmėjęs į pozityvių disciplinų studijas, jei mano tėvas nebūtų miręs. Tačiau jis nespėjo baigti pradėtų mano mokslų pagal griežtą planą, kurio apmatus vėliau radau jo popieriuose. Per vieną iš mūsų pasivaikščiojimų tą vasarą, kai ėjau dešimtus metus, mudu netikėtai užklupo audra ir peršlapom kiaurai. Grįžtant namo sumirkusiais drabužiais mano tėvas labai sužvarbo. Vakare jis ėmė skųstis, kad krečia šaltis. Po dviejų dienų jam buvo nustatytas plaučių uždegimas, o kitą savaitę jo nebebuvo tarp gyvųjų.

Kadangi aš, trumpai vardydamas įvairias aplinkybes, turėjusias poveikio mano protui jaunystėje, noriu išvengti to, ko labiausiai nepakenčiu, tai yra atskleisti savo subjektyvius jausmus, todėl nepasakosiu jums, brangusis mokytojau, kitų smulkmenų, susijusių su tėvo mirtimi. Būta jų ir labai slegiančių, bet visą skausmą dėl to pajutau tik po kurio laiko. Prisimenu, tada, nors buvau jau didelis ir nepaprastai išsivystęs berniukas, jaučiau veikiau nuostabą negu sielvartą. Tiktai šiandieną aš tikrai gedžiu savo tėvo ir suprantu, ko netekau. Tikiuosi, jums pakankamai aiškiai pasakiau, už ką esu dėkingas tėvui: už savo polinkį ir gebėjimą abstrakčiai mąstyti, už meilę intelektualiam gyvenimui, tikėjimą mokslu, mokėjimą nuo ankstyvos jaunystės taikyti puikų metodą: visa tai proto sfera. O jei kalbėsime apie charakterio formavimąsi, tai aš dėkingas tėvui už minties didybės jaunatvišką dievinimą, o kartu ir už kiek liguistą nesugebėjimą veikti – dėl to man sunku priešintis aistroms, kai jos užvaldo.

Taip pat norėčiau tiesiai pasakyti, už ką, kaip man atrodo, turiu būti dėkingas savo motinai. Pirmiausia, pastebėjau, kad jos įtaka man

šalutinė, o tėvas veikė mane tiesiogiai. Tikrai sakant, motinos įtaką ėmiau jausti nuo tos dienos, kai ji, tapusi našlė, pati panoro man vadovauti. Iki tol ji visiškai mane buvo atidavusi auklėti tėvui. Gali pasirodyti keista, kad, likę vienudu pasauly, tokia veikli ir pareiginga motina ir jaunutis sūnus net pirmaisiais metais negyvenom vienu širdies ritmu. Išties pagal elementarią psichologiją žodžiai „motina“ ir „sūnus“ – begalinio švelnumo, sielų artimumo sinonimai. Galbūt taip ir yra senų tradicijų šeimose, nors aš netikiu, kad toks širdingumas tarp skirtingo amžiaus ir lyties asmenų būdingas žmonių prigimčiai. Šiaip ar taip, šių laikų šeimose po sąlyginėmis padorumo etiketėmis slypi šiurpi dvasinė nesantaika, didelė nesantarvė, kartais neapykanta, ir visa tai lengvai suprantama, jei pagalvoji, iš kur tie jausmai kilę. Jau šimtas metų santuokoje maišosi provincija su provincija, padermė su paderme, ir mūsų kraujas apteršiamas pernelyg prieštaringais paveldais. Žmonės, pagal pavardę priklausantys tai pačiai šeimai, iš tikrųjų neturi nė vieno bendro moralės ir proto bruožo. Kas dieną artimai bendraudami šie žmonės nuolat konfliktuoja arba veidmainiauja. Ta prasme mudu su motina esame pavyzdys, sakyčiau, puikus pavyzdys, jeigu malonumo, kurį jaučiu galėdamas pateikti labai aiškų psichologinio dėsnio įrodymą, man netemdytų skaudi širdgėla, kad aš pats tapau jo auka.

Mano tėvas, kaip jums jau sakiau, buvo civilinio inžinieriaus sūnus ir Politechnikos mokyklos auklėtinis. Taip pat jums jau sakiau, kad abu, senelis ir tėvas, buvo kilę iš Lotaringijos. Yra tokia patarlė: „Lotaringas išduos ir savo karalių, ir patį Dievą.“ Toje patarlėje, nors ji ir neteisinga, glūdi labai taiklus pastebėjimas, kad šių pasienio gyventojų sielose esama kažko labai sudėtingo. Lotaringai visada gyveno prie dviejų padermių, dviejų gyvensenų ribos – tarp vokiečių ir prancūzų. O kas iš tiesų yra išdavystės jausmas, jei ne sugedimas kito, nuostabaus proto požiūriu bruožo komplikuoti dvasinį gyvenimą? Jei kalbėsime apie mane, tai tokiam atavizmui aš priskiriu savo polinkį į dvilypumą, apie kurį jums pasakojau šių užrašų pradžioje. Turiu pridurti, kad dar vaikas dažnai patirdavau keistą malonumą nesava-

naudiškai apsimetinėdamas, ir tai aiškiai kildavo iš to paties šaltinio. Sakysim, mėgau pasakoti draugams visokiausius nebūtus dalykus apie save patį – apie savo gimimo vietą, apie tėvo gimimo vietą, apie kokį nors pasivaikščiojimą, iš kurio tariamai vos tik grįžau, ir visa tai pasakodavau ne dėl to, kad pasigirčiau, o tiesiog kad *būčiau kitas*. Vėliau patirdavau nepaprastą malonumą pareikšdamas nuomonę, priešingą tai, kurią laikiau teisinga, ir vis dėl tos pačios keistos priežasties. Vaidinti kokį nors vaidmenį šalia savo tikrosios esybės – tai, rodės, praturtinti savo asmenį: taip stipriai instinktyviai jaučiau, jog tenkintis vienu charakteriu, tikėjimu, aistra – vadinasi, apriboti savo esybę. Mano motina – tikra pietietė, kurios paprastam protui suvokiami tik nesudėtingi dalykai. Visos gyvenimo formos jos vaizduotėje atkuriamos konkrečios, tikslios ir paprastos. Galvodama apie tikėjimą, ji mato prieš akis bažnyčią, klausyklą, grotelių staldangtę einant Komunijos[20], pažįstamus kunigus, katekizmą, iš kurio mokėsi maža mergaitė. Galvodama apie karjerą, įsivaizduoja pozityvią veiklą ir jos teikiamą naudą. Sakysim, dėstytojo karjerą, kurios man troško, jai įkūnijo matematikos mokytojas ponas Limasė, mano tėvo draugas, ir ji įsivaizdavo, kad būsiu panašus į jį, dukart per dieną pereisiu miestą, su alpakos švarku ir panama vasarą, su medpadžiais batais ir apsitempęs kailinukus žiemą, kad gausiu pastovią algą, šalutines pajamas už repetitoriaus pamokas ir galėsiu būti ramus dėl pensijos. Stebėdamas motiną įsitikinau, kad tokios vaizduotės žmonės nesugeba permanyti kitų sielų vidinio gyvenimo. Dažnai apie tokius sakoma, kad jie despotai ir individualistai arba kad blogo būdo. Iš tikrųjų jie žmones, su kuriais bendrauja, supranta, kaip kad vaikas supranta laikrodį. Vaikas mato, kaip sukasi rodyklės, bet nežino nieko apie paslėptą mechanizmą, kuris jas varo. Todėl jei laikrodžio rodyklės nesisuka taip, kaip jis nori, gali jas paslinkti ar sulaužyti spyruoklę – iš nekantrumo pasielgia tikrai bukaprotiškai.

Nuo pat pirmųjų dienų po mūsų šeimos nelaimės vargšė motina su manim elgėsi lygiai taip pat. Beveik tuojau, būdamas su ja, ėmiau jausti kažkokį keistą nerimą, bet joks faktas tam nedavė dings-

ties. Pirmas įvykis, iš kurio supratau, kaip mudu nuo to laiko ėmėm skirtis, – kiek galėjo suprasti vaiko galvelė, – atsitiko vieną rudens popietę, praėjus kokiems keturiems mėnesiams po tėvo mirties. Patyriau tokį stiprų įspūdį, kad prisimenu visas smulkmenas, lyg tai būtų įvykę vakar. Mes turėjom keisti butą ir išsinuomojom ketvirtą aukštą pačiame viršuje, name siauroje Biliardo gatvelėje, juosiančioje ūksmingą Medelių aikštę, priešais prefektūrą. Motinai šis namas patiko dėl balkono, kur aną giedrą popietę aš kaip tik žaidžiau. Mano žaidimas, matysite, buvo tiesiog mokslinės krypties, įdiegtas velionio tėvo: iš vieno balkono galo į kitą slankiojau akmenį, mano vaizduotės paverstą didžiuoju tyrinėtoju, ir kišau jį tarp kitų akmenukų, kuriuos buvau paėmęs iš gėlių vazonų. Tie kiti akmenukai man įkūnijo čia kokius miestus, čia įdomius gyvūnus, apie kuriuos buvau skaitęs. Vienas svetainės langas buvo į balkoną. Jis buvo praviras, ir, per žaidimą atsidūręs prie jo, išgirdau, kaip motina su kažkokia viešnia kalbasi apie mane. Negalėjau susituręti jų neišklausęs smarkiai plakančia širdim – vėliau visada taip būdavo, kai girdėdavau kitus kalbant apie mano asmenį. Ilgainiui supratau, kad tikroji mūsų esmė ir įspūdis, kurį darome aplinkiniams, net savo draugams, nesutampa, kaip nesutampa mūsų veido spalva ir jos atspindys melsvame, žaliame arba geltoname veidrodyje.

– Galbūt jūs klystate taip manydama apie vargšą Roberą, – kalbėjo viešnia. – Dešimties metų berniuko būdas dar menkai tesusiformavęs...

– Dievas jus girdi, – atsakė motina, – bet aš sudrebu vien pagalvojusi, kad jis toks beširdis. Jūs neįsivaizduojate, koks jis buvo šiurkštus, kai mirė tėvas... Kitą dieną jis taip atrodė, lyg apie tai negalvotų... Ir nuo to laiko nė žodžio... Suprantate, nė žodžio, iš kurio būtų matyti, kad kažką prisimena... Kai aš pati kalbu jam apie tėvą, jis vos praveria lūpas... Sakytum, niekada nebūtų pažinojęs brangaus žmogaus, kuris jam buvo toks geras...

Kažkur skaičiau, kad sykį Merimė, dar vaiką, motina išbarė ir išvarė iš kambario, bet vos tik jis išspruko už durų, motina pratrūko

juoktis. Merimė juoką išgirdo ir suprato, kad jos pyktis tiktai vaidyba, ir nuo to laiko jo širdin įsismelkė nepasitikėjimas, kuris niekada neišnyko. Šis atsitikimas, kai apie jį sužinojau, mane tiesiog apstulbino. Žymaus rašytojo įspūdis, man rodės, visiškai sutapo su tuo jausmu, kurį aš patyriau balkone išgirdęs pokalbio nuotrupą. Iš tikrųjų niekada nekalbėjau apie savo velionį tėvą, tačiau buvo didelė netiesa, kad jį pamiršau! Atvirkščiai, apie jį galvojau nuolat. Negalėjau pažingsniuoti šaligatviu, pereiti gatvės, pažvelgti į kurį nors mūsų baldą, kad man neatgytų prisiminimas apie jo mirtį – tiesiog buvau skaudžiai to apsėstas. Prie šio apsėdimo dar prisimaišė baiminga nuostaba, kad jis išėjo iš gyvenimo amžinai, ir visa tai kartu pavirto slogiu nerimu, kuris surakindavo man lūpas, kai tik kildavo kalba apie mano tėvą. Dabar gerai suprantu, kad motina negalėjo įsigauti į mano minčių pasaulį. Tačiau tą akimirką, kai išgirdau smerkiant mane už beširdiškumą, pajutau baisų pažeminimą. Rodės, šitaip kalbėdama ji elgiasi su manim kaip nedera. Nujaučiau, kad ji man neteisinga, bet aš, dar laukinis, mažai prijaukintas berniukas, užuot bandęs pakeisti jos nuomonę apie mane, iš bailumo tartum susigūžiau vietoje, pasipiktinęs tokia neteisybe. Nuo tos akimirkos nieku gyvu nebegalėjau atverti motinai širdies. Tat aiškiai jaučiau, ir kai jos akys įsmigdavo į manąsias bandydamos įžvelgti, ką išgyvenu, patirdavau neįveikiamą poreikį užsklęsti nuo jos savo vidinį pasaulį.

Tai buvo pirmoji mūsų šeimos scena, – ar šis menkas atsitikimas išties vertas tokio skambaus pavadinimo? – netrukus įvyko antra, kurią taip pat pateiksiu, nors ji ir nereikšminga. Vaikai nebūtų vaikai, jeigu jautri jų vaizduotė menkų įvykių nepaverstų labai svarbiais. Tuo metu jau buvau įnikęs skaityti knygas, ir atsitiktinai man į rankas pateko kelios knygos, labai skirtingos nuo tų, kurias gauna dovanų geri mokiniai. Štai kaip tat atsitiko: nors mano tėvas, matematikas, mažai domėjosi grožine literatūra, bet mėgo kelis rašytojus, kuriuos vertino savaip; vėliau, radęs jo pastabas apie šiuos rašytojus, aš supratau, koks subjektyvus dalykas yra literatūros suvokimas – nekintamas, nebendramatis, jei apibūdinsime jo mėgstamo mokslo žodžiu, kitaip sa-

kant, nėra bendro teisingo mato, pagal kurį du protai priima ar atmeta tą patį rašytoją. Tarp kitų kūrinių tėvo bibliotekoje buvo Šekspyro vertimų dvitomis, ant kurio, paaukštinančio kėdę, aš atsisėsdavau prie stalo, kai atėjo laikas atsisveikinti su vaikišku krėsliuku. Paskui man buvo leista laisvai naudotis šiais tomais, iliustruotais raižiniais, kurie veikiai sužadino mano smalsumą, ir aš perskaičiau tekstus po jais. Štai ledi Makbet trinasi rankas, o į ją su siaubu žvelgia gydytojas ir tarnaitė; štai Otelas, su durklu rankoje įpuolęs į Dezdemonos miegamąjį ir palenkęs juodą veidą prie baltos miegančios figūros; karalius Lyras drasko ant savęs drabužius blyksint žaibui; Ričardas III miega palapinėje, apsuptas šmėklų. Įveikęs tekstus po raižiniais, kartu perskaičiau tiek ir tiek fragmentų ir, iki man sukako dešimt metų, susipažinau su šiomis dramomis, kurios audrino man vaizduotę, nes daugelį dalykų jose galėjau suprasti tikriausiai dėl to, kad buvo sukurtos paprastiems žiūrovams ir kad jose buvo primityvios poezijos elementų ir vaikiškos hiperbolizacijos. Aš mylėjau tuos karalius, kurie, linksmi ar nusivylę, žygiavo prieš mano akis savo armijos priešaky, kurie per kelias akimirkas pralaimėdavo ar laimėdavo kautynes, mėgau tas kruvinas žudynes, lydimas fanfarų, tarp išskleistų vėliavų ir pamėklių, tuos greitus persikraustymus iš vienos šalies į kitą ir tą chimerišką geografiją. Pagaliau visa tai, kas Šekspyro pjesėse ir ypač kronikose išdėstyta labai glaustai ir beveik elementariai, mane taip žavėjo, kad, likęs vienas, vaidindavau atskiras scenas su kėdėmis, kurios tapdavo Jorku arba Lankasteriu, Vorviku arba Glosteriu. O begalinis naivumas!.. Jis, mano tėvas, be galo bodėjosi realiais gyvenimo sielvartais ir gėrėjosi Šekspyro kūrybos jautriomis ir skaidriomis savybėmis, nepaprastai subtilios sielos moterų paveikslais. Imogena ir Dezdemona, Kordelija ir Rozalinda jam patiko kaip – nors koks keistas galėtų pasirodyti panašus sugretinimas – Dikenso ir Topferio romanų Floriano ir Berkeno vaikiški tauškesiai.[21] Tokie kontrastai tik parodo, kokios nenuoseklios meno sampratos, pagrįstos vien jausminiu įspūdžiu. Visas šias knygas, kaip Valterio Skoto romanus ir Žorž Sand kaimiškuosius pasakojimus, perskaičiau iliustruotuose leidiniuose. Žinoma,

būtų buvę geriau nepenėti vaizduotės tokiais skirtingais ir kartu pavojingais dalykais, bet dėl savo amžiaus galėjau suprasti tiktai dalelę to, ką perskaitydavau. O mano tėvas, beje, tuo tarpu raitydavo savo formules ant juodos lentos – net jei žaibas būtų trenkęs į mūsų namą, vargu ar tai būtų pamatęs, nešamas ant galingų abstrakcijos demono sparnų. Motina, kuriai šis demonas buvo svetimas kaip Apokalipsės žvėris, vos tik atlėgus sukrėtimui po mūsų nelaimės, ėmė raustis tame kambaryje, kur aš mokydavausi pamokas. Po pradėtu rašiniu ji rado atverstą storą knygą: tai buvo Skoto „Aivenhas".

– Kas čia per knyga? – paklausė ji. – Kas tau leido ją pasiimti?..

– Bet aš jau vieną kartą ją perskaičiau, – atsakiau.

– O štai šitos? – klausinėjo tikrindama mažąją biblioteką, kur šalia mano vadovėlių stovėjo ir Šekspyro tomai, „Ženevos apsakymai", „Nikolas Niklbis", „Rob Rojus" ir „Velnių raistas".[22]

– Tavo amžiui tai netinka, – pareiškė ji, – ir būk malonus, išnešk visas šias knygas į svetainę, o aš užrakinsiu jas tavo tėvo knygų spintoje.

Akyse dar tebestovi, kaip aš nešiau knygas, po tris iškart, kai kurios buvo labai sunkios mano mažoms rankelėms, tempiau jas į šaltą kambarį su užvalkalais aptrauktais baldais, su balkonu į gatvę – šiame kambaryje prieš kelias dienas girdėjau, kaip motina griežtai pasmerkė mane už beširdiškumą. Baltučiais pirštais, kyšančiais iš juodų mitenių, ji ėmė tomą po tomo ir statė šalia storų matematikos traktatų. Ji uždarė stiklines spintos dureles, o raktą įkabino tarp kitų raktų į ryšulį, kurį visą laiką nešiodavosi. Paskui griežtai pridūrė:

– Kai norėsi paskaityti kurią nors knygą, paprašyk manęs.

Prašyti ją vienos iš tų knygų, bet kurios? Gerai žinojau, kad ji man neduos visų tų knygų, kurias panorėsiu perskaityti ir į kurių nugarėles liūdnai žvelgiau pro stiklą! Jau tada aiškiai suvokiau, kad nė apie jokį dalyką mes nemąstysime vienodai. Buvau įsirdęs ant jos, kam atėmė iš manęs didelį malonumą skaityti, ir galbūt ne tiek dėl paties uždraudimo, kiek dėl jos man pateiktų argumentų, mat ji laikė būtina ta proga keliskart pakartoti žodžius apie romanų žalą, paimtus iš kaž-

kokio dorybingo vadovėlio ir, man rodos, reiškiančius visiškai priešinga tam, ką aš buvau patyręs. Ji taip pat pasirėmė ta dingstimi, kad neapdairus skaitymas man gali pakenkti, ir ėmė atidžiai sekti mano mokslus ir vadovauti auklėjimui. Tai buvo jos pareiga, tačiau kaip skyrėsi tos idėjos, kurias iš mažens man diegė tėvas, nuo skurdžių jos minčių, paremtų vien naiviais, menkais ir miesčioniškais įspūdžiais. Dabar jau eidavau pasivaikščioti su motina, ir tada ji su manim kalbėdavo. Visos jos šnekos apsiribodavo tik pastabomis apie mano elgesį, apie geras ar blogas mano manieras, apie mano mažuosius draugus ir jų tėvus. Jaučiau, kad mano protas, išlavintas malonumui mąstyti, dabar prislėgtas, tarytum prispaustas. Sustingęs užgesusių vulkanų peizažas man minė tą laiką, kai tėvas pasakodavo apie milžiniškus Žemės kataklizmus. Mano nuskintas gėles motina trumpam paimdavo į rankas, paskui numesdavo jas veik nepažvelgusi. Ji nežinojo jų pavadinimų, kaip nežinojo ir vabzdžių, kuriuos man liepdavo tučtuojau mesti, nes laikė juos nešvariais ir nuodingais. Keliukai tarp vynuogynų jau nevedė į atradimą didžiulio pasaulio, kur mane kvietė velionio tėvo žodžiai. Šie keliukai dabar tebuvo tik miesto gatvių ir nemielų kasdienių pareigų tąsa. Ieškau žodžių, kuriais galėčiau išreikšti tą neaiškų ir keistą nuobodulio, proto žalojimo, išretėjusios atmosferos pojūtį, kurį patirdavau per šiuos pasivaikščiojimus, bet nieko tinkamo nerandu. Kalba juk sukurta suaugusiųjų reikšti suaugusiųjų mintis ir jausmus. Joje trūksta žodžių, kurie atitiktų dar nesutvirtėjusią vaiko sampratą, jo sielos prietemį. Kaip papasakoti apie kančias, kurios dar nesuvoktos ir kurios išaiškėja tiktai praėjusios, sakysim, mano patirtas kančias, kada galvoje jau klostėsi aukštos ir didžios mintys, kada mano protas, jau pasiekęs erdvaus intelektinio horizonto ribą, staiga nesąmoningai buvo tironiškai pavergtas kito proto – riboto, menko, svetimo bet kokioms bendroms idėjoms, bet kokiam plačiam ir giliam požiūriui? Šiandieną, kai mano tramdomos ir gniuždomos paauglystės laikas jau nuslinkęs į praeitį, menkiausius jos epizodus galiu paaiškinti proto konstitucijos dėsniais ir visiškai suprantu, kad lemtis, patikėjusi tokio vaiko kaip aš auklėjimą moteriai kaip mano motina,

bandė sujungti dvi skirtingas minties formas, kurios nesujungiamos kaip dvi skirtingos rūšys gyvūnų pasauly. Dabar atminty man iškyla šimtai įvairių smulkmenų, įrodančių esminius įgimtus mūsų skirtumus. Jau ganėtinai jums apie tai papasakojau ir dabar galiu apsiriboti tiktai tiksliai nurodydamas, kokį rezultatą davė šis tylus mūsų sielų konfliktas; filosofiniu stilium kalbant, dėl tokio prieštaringo auklėjimo, kaip pastebėjau, manyje buvo padėti du pradai: vienas jausmų, kitas – protinių gabumų sferoje; visi jausmai susitelkė į mano paties vienatvę, o protiniai gabumai – į vidinę analizę.

Jau jums sakiau, kad man beveik iškart kilo įspūdis, jog negaliu visiškai atskleisti motinai nei savo jausmų, nei minčių. Vos pradėjęs intelektualųjį gyvenimą, aš taip pat supratau, kad savyje mes turime tamsių, nuo kitų slepiamų dalykų. Pradžioje man kliudė drovumas. Paskui jis virto išdidumu. Bet argi ne visada išdidumas nėra iš to atsiradęs? Nedrįsti atsiverti – vadinasi, atskirti save nuo kitų, o atskirti – tai greitai imti laikyti save aukštesniu už kitus. Vėliau kai kurių dabarties filosofų, kaip Renanas, veikaluose radau tą sielos vienatvės jausmą, bet jau pavirtusį triumfuojančia ir transcendentine didybe. Šį jausmą, pavirtusį liguistu šaltumu, aptikau Benžameno Konstano knygoje „Adolfas“, ironišką ir agresyvų jį įžvelgiau Beilio kūryboje.[23] Tačiau vargšui provincijos licėjaus mokinukui, žiemą kicenančiam apledėjusiomis kalnų miestelio gatvėmis su prikimštu knygų krepšiu, perštinčiomis nuo apšalimo rankomis, sustingusiomis medpadžiais apautomis kojomis, šis jausmas tebuvo tik neaiškus ir liguistas instinktas. Bet šis instinktyvus jausmas, pradžioje susijęs su motina, vis stiprėjo, stiprėjo, ir jį man jau ėmė kelti klasės draugai ir mokytojai. Jaučiausi kitoks negu jie, ir tą skirtumą galima taip apibūdinti: man rodės, aš juos visiškai suprantu, o jie manęs suprasti nepajėgia. Dabar aš jau linkęs manyti, kad supratau juos ne geriau negu jie mane. Tačiau dabar matau, kad tarp mūsų iš tikrųjų būta skirtumo – jie ir save, ir mane vertino paprastai, nuoširdžiai, atvirai, o aš mūsų santykius jau ėmiau komplikuoti, per daug galvodamas apie save. Labai anksti pajutau, jog, priešingai Kristaus žodžiams, neturiu artimų, ir tai atsi-

tiko dėl to, kad nuo ankstyvos vaikystės įpratau raustis savo sieloje ir išaukštinau save į neprilygstamą, nepaprastai įaitrinto jautrumo asmenybę. Iš tėvo aš paveldėjau ankstyvą proto smalsumą. Bet kadangi jo nebebuvo šalia ir nebebuvo kam kreipti manęs į pozityvių žinių pasaulį, šitas smalsumas, netenkinamas iš šalies, krito man pačiam. Protas juk taip pat gyva būtybė kaip kitos, ir jo galia, kaip kitų būtybių, diktuoja savo poreikius. Reikėtų apversti seną patarlę ir sakyti taip: „Galėti – vadinasi, norėti." Bet koks gebėjimas visada žadina norą jį realizuoti. Intelektinis paveldas ir pirmasis auklėjimas anksti padarė iš manęs mąstantį žmogų. Juo likau ir toliau, tačiau, nesant šalia tokio mokytojo, kokį buvau praradęs, protas nukrypo į mano paties jausmus, ir, gyvendamas šalia savo motinos, kuri niekada to nenumanė, pavirtau visišku egotistu, niekinančiu visus. Šie mano būdo bruožai, beje, išryškėjo jau vėliau, per dvasines krizes, kurias išgyvenau ir apie kurias turiu dabar jums papasakoti.

2. Mano dvasinė aplinka

Skirtinga įtaka, apie kurią čia pasakojau kiek abstrakčiai, bet jums, brangusis mokytojau, suprantamais žodžiais, davė pirmą ir netikėtą vaisių: tarp vienuolikos ir penkiolikos metų aš pasidariau labai pamaldus. Galimas daiktas, jeigu mane būtų įkišę mokytis į koležą, būčiau užaugęs toks pat kaip kiti mano draugai, kuriuos vėliau man teko stebėti ir kurie nežinojo, kas tai yra karštas religingumas. Mano pasakojamu metu, kai Prancūzijoje galutinai laimėjo demokratų partija, iš Paryžiaus į provinciją plūstelėjo laisvamanybės banga, bet aš buvau nepaprastai dievotos moters sūnus ir turėjau vykdyti labai griežtas religijos priedermes. Jums jau pasakojau apie ankstyvą polinkį į savo jausmų analizę, ir to įrodymas, kad aš, priešingai negu mano draugai, su kuriais kartu mokiausi katekizmo, buvau veik aistringai susižavėjęs išpažintimi. Taip, galiu pasakyti, kad ketverius paauglystės mistinės krizės metus, nuo 1876 iki 1880 metų, patys

didieji mano gyvenimo įvykiai siejosi su ilgu buvimu prie medinės klausyklos mūsų parapijos Pranciškonų bažnyčioje, kur eidavau kas dvi savaitės ir kur atsiklaupęs, plastančia širdim, kuždėdavau apie tai, kas dedasi mano sieloje. Artėjanti Pirmoji Komunija ir lėmė tokį jausmingą, iš prieštaringų elementų susiklosčiusį požiūrį į išpažintį: aš buvau tikintis, ir todėl mažos mano nuodėmės atrodė kaip tikri nusikaltimai, ir man buvo gėda jas išpažinti. Atgailavau ir buvau įsitikinęs, jog atsikelsiu gavęs nuodėmių atleidimą, su palaimingu jausmu, kad nusiploviau visą purvą. Buvau lakios fantazijos ir nervingas vaikas, ir Sakramento taurėje, vėsioje bažnyčios tyloje, šitame rūsio ir pasklidusių smilkalų kvape, mano paties balso murmesy, kai tariau „tėve mano", kunigo balso šnabždulyje, kai per groteles sakė „sūnau mano", – visame tame glūdėjo paslapties poezija, kurią stipriai jaučiau, nors dar negalėjau suprasti, kas tai yra. Prie to prisidėjo nepaprasta baimė, apėmusi mane, kai katekizmo mokė abatas Martelis, kuris turėjo mus paruošti Pirmajai Komunijai. Tai buvo mažas trumpakojis žmogutis, panašus į apoplektiką, niūraus, griežto žydrų akių žvilgsnio ir raudono plačiaskruosčio veido. Jis mokėsi vienoje provincijos seminarijoje, kur tebebuvo gyva jansenizmo dvasia. Kai iš sakyklos Pranciškonų bažnyčioje, kur mus susikviesdavo, jis kalbėdavo apie pragarą, jo akys svaidydavo žaibus ir spindinčiuose, staiga sustingstančiuose vyzdžiuose šmėkščiodavo siaubingi reginiai, kuriais mus prikaustydavo. Aš turbūt net džiaugiuosiu, kad jo nebėra tarp gyvųjų, nes kitaip matyčiau jį kalėjime ir, ką gali žinoti, vėl patirčiau baimę, kurią kitados jausdavau šioje bažnytėlėje kalkėmis baltintomis sienomis, su mediniais suolais ir maža dažyto medžio sakykla. Įprastos jo pamokslų temos buvo negausūs išrinktieji ir dieviškasis kerštas.

– Kas gali sukliudyti Dievui, – kalbėjo kunigas, – jeigu Jis visagalis, kas gali paliepti mirusiojo sielai likti prie kūno, su kuriuo ji išsiskyrusi?.. Siela bus šalia kūno, pašarvoto mirusiojo kambaryje, ir klausysis raudų, matys artimųjų ašaras, ir jai nebus skirta juos guosti... Ji bus uždaryta karste ir tenai tūnos dienų dienas ir naktų naktis,

tarp kirminų ir dūlėsių, stebėdama, kaip irsta kūnas, kuris kadaise buvo jos buveinė...

Tokie šiurpūs fantastiški vaizdai pylėsi iš jo gaižių lūpų. Jie persekiojo mane net sapnuose. Pragaro baimė pasiekė beprotybės ribą. Kita vertus, abatas Martelis su visa savo gražbylyste pamoksluose garsino išganingąją Komunijos svarbą, ir galiausiai amžinų kančių baimė man virto be galo griežta sąžinės perkrata. Netrukus tie intymūs apmąstymai, tas žvilgsnis tarsi pro lupą į menkiausius savo minčių krypsnius, tas nepaliaujamas savo slapčiausių esybės gelmių tyrinėjimas mane taip pagavo dominti, kad bet koks žaidimas, palyginti su visu tuo, visiškai nustojo rūpėti. Pirmąkart po tėvo mirties radau, kur pritaikyti jau susiformavusį, veik prigimtinį savo gebėjimą analizuoti.

Toks intensyvus vidinis gyvenimas turėjo teigiamai atsiliepti mano moralinei būklei. Tačiau tokio intensyvumo pasekmė, atvirkščiai, buvo tik begalinis jautrumas, savaiminė sugedimo apraiška, bent jau katalikiškosios drausmės požiūriu. Iš tikrųjų, knaisiodamasis po savo sąžinę, veikiau su pasimėgavimu nei atgaila, išmokau nepaprastai išradingai rasti ypatingus paprasčiausių savo poelgių motyvus. Abatas Martelis nebuvo pakankamai įžvalgus psichologas, kad galėtų sugauti šį niuansą ir suprasti, jog, šitaip draskydamas savo sielą, aš įsivariau iki to, kad sudėtingas nuodėmės peripetijas ėmiau kelti aukščiau už paprastą dorą. Mano elgesį jis suprato tik kaip labai uolaus vaiko dvasios polėkį. Sakysim, Pirmosios Komunijos rytą nuėjau pas abatą apsipylęs ašaromis ir paprašiau jį išklausyti mano išpažinties dar kartą. Mat vis rausdamasis ir rausdamasis po savo atminties gelmę suradau keistą nuodėmę – pagarbą žmogui. Prieš kokį pusantro mėnesio pamačiau, kaip du mano draugai prie licėjaus vartų tyčiojasi iš senos ponios, einančios į Karmelitų bažnyčią tiesiai priešais mūsų mokyklą. Aš taip pat iš jos pasijuokiau, užuot sudraudęs bičiulius. O juk senoji ponia ėjo į šv. Mišias. Pasityčioti iš jos – vadinasi, pasityčioti iš gražaus poelgio. Kodėl aš juokiausi? Iš apgaulingos gėdos, kliudančios man nutildyti pašaipūnus. Vadinasi, aš taip pat prisidėjau prie jų. Ar nebuvo mano pareiga prieiti prie pašaipūnų ir už bedieviš-

kumą prispirti juos atgailauti? Bet šito nepadariau. Kodėl? Vėl iš tos tariamos gėdos, o gal iš pagarbos žmogui, kaip sakoma katekizme. Visą naktį prieš didžią Pirmosios Komunijos dieną kankinausi galvodamas, ar spėsiu rytoj rasti abatą Martelį, kad jis turėtų pakankamai laiko išklausyti mano nuodėmę. Prisimenu, su kokia šypsena jis, davęs nuodėmių atleidimą, patapšnojo man per petį, kad nusiraminčiau. Kaip dabar girdžiu jo sušvelnėjusį balsą, man sakantį:

– Kad tu visada toks liktum!..

Jam nė į galvą neatėjo, kad vaikiškas nerimastis – liguistos savigraužos požymis ir kad tokia savigrauža gali man apkartinti visą Eucharistijos palaimą, kurios taip troškau. Jau keletą savaičių iki tos dienos aš ne tik rausiausi po savo sąžinę iki slapčiausių kertelių, bet ir vaizduotėje kūriau emocijas, kurios yra neišvengiama tokios proto analizės pasekmė. Tad labai aiškiai įsivaizdavau, kokius jausmus patirsiu gavęs į burną Ostiją. Ir štai aš žengiau prie altoriaus grotelių, užklotų baltu aptiesalu, visas toks įsitempęs, koks niekada vėliau nebuvau, bet, priimdamas Komuniją, tiesiog sudrebėjau nuo stingdančio nusivylimo ir pajutau tokį fizinį silpnumą, kad negaliu tat gerai apsakyti žodžiais. Vėliau savo nepalyginamą įspūdį papasakojau vienam draugui, išlikusiam tikru krikščioniu, ir jis man pasakė:

– Reikėjo žiūrėti į tai paprasčiau.

Dievotumas jam davė įžvalgias stebėtojo akis. Tai buvo tikra tiesa. Bet ką aš galėjau padaryti?

Vis dėlto didelis mano paauglystės įvykis, kai praradau tikėjimą, nebuvo susijęs su šiuo nusivylimu. Šį praradimą lėmė nemažai kitų priežasčių, bet jas aiškiai supratau tik dabar. Kai kurios jų veikė mano sielą iš lėto, bet nepaliaujamai, kaip kad kirminas graužia vaisių, niokodamas jį iš vidaus, kai iš lauko dar nematyti jokių pokyčių, tik vos pastebima dėmelė ant rausvos žievės. Pirmoji priežastis, man regis, buvo ta, kad aš savo nuodėmklausiui taikiau šį baisų kritikos metodą, griaunantį pasitikėjimą ir jau vaikystėje atitolinusį mane nuo motinos. Ir toliau be galo kruopščiai, detaliai nagrinėjau savo sąžinę, o abatas Martelis vis nepastebėjo slaptų mano kančių, kada skrodžiau

savo sielą. Mano skrupulai jam atrodė tik vaikiškumas, o taip iš tikrųjų ir buvo. Tačiau tas vaikiškumas buvo labai sudėtingos dvasinės sandaros berniuko, kuriam vadovauti galima, jeigu tik jis patiki esąs gerai suprastas. O man, bendraujant su šiuo šiurkščiu ir primityviu kunigu, netrukus kilo priešingas jausmas – jis manęs nesupranta. To neužteko, kad sukliudytų man atlikinėti religines priedermes, tačiau visiškai atėmė iš mano ankstyvos jaunystės ganytojo bet kokią galią mano mąstymui. Tuo pat metu – ir tai buvo antroji priežastis, atitolinusi mane nuo Bažnyčios, – pastebėjau, kad žmonės, kuriuos laikiau aukštesniais už kitus, tokie pat abejingi bažnytinėms apeigoms, koks, kaip mačiau vaikystėje, buvo mano tėvas. Žinojau, kad visi jauni mokytojai, atvykę pas mus iš Paryžiaus ir turintys Pedagogikos instituto absolventų autoritetą, – skeptikai ir ateistai. Išgirdau tai iš paties abato Martelio, kai jis su pasipiktinimu kalbėjo apie juos apsilankęs mūsų namuose, pas mano motiną. Lydint motiną į pamaldas Pranciškonų bažnyčioje, kaip kadaise lydėdavau į Kapucinų bažnyčią, man nejučiomis šovė į galvą mintis, kad skurdaus proto yra visi tie dievotieji žmonės, kurie susirenka rytinėms sekmadienio šv. Mišioms ir murma savo maldas bažnyčios tyloje, sutrikdomoje tik nuomotojos pastumtų kėdžių bilsnio. Ant jų kaktų, kurias nuolankiai ir uoliai nulenkdavo per Pakylėjimą, niekada nespindėjo šviesi, gyva mintis. Andai aš dar negalėjau suformuluoti šio kontrasto taip aiškiai kaip dabar, tačiau, žvelgdamas į besimeldžiančiuosius, nejučiomis lyginau juos su jaunais mokytojais, išeinančiais iš licėjaus laisvu žingsniu ir kalbančius tarpusavy apie tokius dalykus, apie kuriuos kadaise man pasakodavo tėvas, savo menkiausias pastabas paremdamas mokslo žiniomis, – ir man kilo vis daugiau abejonių katalikų tikėjimo intelektualiąja verte. Tas abejones kurstė tam tikros naivios ambicijos, sužadinusios man karštą troškimą tapti tokiu pat protingu, kokie yra patys protingieji, o ne gyvalioti tarp antrarūšių žmogystų. Šį troškimą man gerokai akino ir išdidumas, bet, prisipažįstu, ir šiandieną dėl to nesigėdiju. Tai buvo grynai dvasinis troškimas, anaiptol nesusijęs su kokiu noru konkrečios sėkmės. Ir, be to, kad dabar dar pajėgiu laikytis šiurpioje

dramoje, kurią man pasiuntė likimas, turiu būti dėkingas savo jaunystės išdidumui. Kaip tik anas išdidumas suteikia man jėgų šaltai ir teisingai atskleisti jums savo praeitį, užuot pasinėrus į efektingus šios dramos įvykius, kaip darytų paprastas nusikaltėlis. Aiškiai matau, kad pirmosios šios tragedijos scenos jau vyko gležno koležo mokinio sieloje – budo tas jaunuolis, kurį dabar matote!

Trečioji iš priežasčių, dėl kurių pamažu griuvo mano krikščioniškasis tikėjimas, buvo šiuolaikinės literatūros atradimas keturioliktaisiais gyvenimo metais. Jums jau pasakojau, kad netrukus po tėvo mirties motina atėmė iš manęs kai kurias knygas. Ir vėliau ji nepasidarė atlaidesnė, ir tėvo knygų spintos raktas tebedzingsėjo ant plieninio žiedo jos ryšuly, tarp raktų nuo rūsio ir bufeto. Aiškiausia šio draudimo pasekmė buvo ta, kad man su visu žavesiu ėmė atgyti prisiminimai, kuriuos paliko kitados ilgai sklaidyti pusiau nesuprantami Šekspyro tomai, pusiau užmiršti Žorž Sand romanai. Tačiau atsitiktinumas lėmė, kad aš, perėjęs į trečią klasę, prancūzų autorių knygoje, skirtoje mokytis deklamuoti metams, radau keletą dabartinės poezijos pavyzdžių. Čia buvo Lamartino kūrybos ištraukų, dešimt Hugo eilėraščių, Alfredo de Miusė „Stansai Malibran“, keletas fragmentų iš Sent Bevo ir Lekonto de Lilio. Gal dviejų šimtų puslapių man pakako, kad pajusčiau didžiulį skirtumą tarp dabarties rašytojų ir senųjų klasikų, kaip pajuntamas, net užsimerkus, skirtumas tarp rožių puokštės ir alyvų puokštės kvapo. Tasai skirtumas, kurį instinktyviai nujaučiau, paaiškinamas tuo, kad iki revoliucijos rašytojai savo kūrinių pagrindu niekada neėmė žmonių vidinio pasaulio ir nelaikė jo norma, vienintele taisykle. O jau nuo aštuoniasdešimt devintųjų viskas pasikeitė. To laiko rašytojų kūryboje atsirado kažkas nežabota, skausminga, subtiliai narpliojami dvasiniai ir fiziniai išgyvenimai, aštrumu pasiekiantys liguistumo ribą, ir visa tai iškart patraukė mane savo neįveikiama galia. Žavėjo „Ežero“ ir „Nukryžiuotojo“ stansų mistinis geismingumas, kai kurių „Rytų giesmių“ tvaskus puošnumas, bet ypač viliojo, tiesiog kėlė karštinę visa tai, kas nuodėminga yra iškalbingame „Dievas – mūsų viltis“ ir kai kuriuose „Paguodų“ fragmentuose. Sunkiai

sugaunamas nuodėmės peripetijas, apie kurias jums ką tiktai kalbėjau, pajutau iš kai kurių poezijos ištraukų mokyklos chrestomatijoje. Ir ėmiau jausti savo atrastiems rašytojams nepaprastą, veik beprotišką smalsumą, kaip būna tik jaunystėje. Jaunas žmogus stovi ant gyvenimo slenksčio. Jis dar jo nemato, bet jau girdi, kaip šniokščia krioklys, slepiamas medžių. O kaip tas šniokštesys svaigina laukiantįjį!..

Bičiulystė su berniuku, gyvenančiu mūsų name antrame aukšte, dar labiau pakurstė mano smalsumą. Šis draugas, vardu Emilis, kurio aš netekau labai anksti, buvo toks pat knygų rijikas, bet, laimingesnis už mane, nepatyrė jokios globos. Jo tėvai, jau senyvi žmonės, gyveno iš kuklios rentos ir valandų valandas, žaisdami kortomis mariažą, praleisdavo prie lango į Biliardo gatvę – kortų malką, prisigėrusią tabako kvapo, buvo įsigiję gretimoje kavinėje. Emilis, vienas paliktas savo kambaryje, galėjo kiek tinkamas mėgautis knygų fantazijomis. Mudu su Emiliu mokėmės vienoje klasėje, kartu ėjome į licėjų, kartu grįžom namo, ir todėl motina mielai leisdavo man ištisas valandas būti pas šį puikų berniuką, ir jį netrukus užkrėčiau aistra poezijai, kuria aš pats taip žavėjausi, ir netgi noru geriau pažinti autorius. Mes traukdavom į koležą siauromis senojo miesto gatvelėmis ir neretai sustodavom prie seno knygininko prekylentės ir kartais nusipirkdavom keletą nebenaujų klasikų leidinių. Kaip mes džiūgavom, kai sykį vienoje prekeivio dėžėje radom du gana prastos būklės Miusė poezijos rinkinius už keturiasdešimt sū abu! Kokie jie buvo aptrinti, suteplioti!.. Pasklaidėme knygas ir nebegalėjome jų neįsigyti. Abu sudėję pinigus, gautus savaitei, parsinešėm knygas ir ten, Emilio kambarėlyje, susėdę – jis ant savo lovos, aš ant kėdės – perskaitėme „Doną Paezą“, „Kaštonus iš ugnies“, „Porciją“, „Mardošą“, „Rola“. Aš visas drebėjau, lyg būčiau daręs didelę nuodėmę, ir mes ilgai skaitėme šią poeziją, svaigdami, tarsi nuo vyno, švelniai, karštai.

Nuo to laiko savo rankose turėjau daug draudžiamų knygų, tame pačiame Emilio kambarėlyje ir savajame, per visokias gudrybes, kokių griebiasi meilužiai pavojaus akimirką, – tas knygas labai mėgau pradedant Balzako „Šagrenės oda“ ir baigiant Bodlero „Blogio gėlė-

mis", jau nekalbu apie Henriko Heinės eilėraščius ir Stendalio romanus. Niekada vėliau nepatyriau tokio pakilaus jaudulio kaip per pirmą pažintį su genialiu „Rola" autoriumi. Aš nebuvau nei menininkas, nei istorikas, ir todėl didesnė ar mažesnė eilėraščių vertė dabarties požiūriu man visai nebuvo svarbi. Autorius buvo lyg vyresnysis mano brolis, kuris atvėrė man, dar silpnam ir nepažįstančiam gyvenimo, pavojingą meilės potyrių pasaulį. Tai, ką tik neaiškiai nujaučiau, tai yra protinį dievotumo skurdumą, palyginus su bedievybe, tada man atsiskleidė visai kitoje, keistoje šviesoje. Visos dorybės, kurios man buvo diegiamos vaikystėje, staiga nuvertėjo, pasirodė tokios menkos, tokios varganos šalia kai kurių nuodėmių spindesio, turtingumo, siutulio... Dievoti, taip surembėję ir pirma laiko pasenę motinos draugai man pasidarė labai paprasto tikėjimo įsikūnijimas. Bedievybę simbolizavo gražus jaunuolis, kuris paskutinį savo gyvenimo rytmetį žvelgia į raudoną kaip kraujas aušrą ir, akimirksniu atvėręs visą istorijos ir legendų horizontą, nulenkia galvą ant krūtinės gražiai kaip nuostabiausia svajonė merginai, pamilusiai jį, deja, per vėlai. Skaistybė, santuoka dabar man siejosi su pažįstamais buržua, kurie ketvirtadieniais ir sekmadieniais eina į Botanikos sodą klausytis muzikos, kurie vis tuo pačiu tonu sako tuos pačius žodžius. Mano vaizduotė piešė šalia jų ištvirkėlių ir svetimautojų iš „Ispaniškųjų poemų" ir kitų fragmentų veidus, nušviestus chimeriškų tvilkančios poezijos šviesų. Tai buvo Dalti, nužudantis Porcijos vyrą, o paskui su savo meiluže klaidžiojantis po tykius lagūnos vandenis, pro senovinių rūmų laiptus. Tai buvo donas Paezas, nužudęs Žuaną, kai nuo meilės gėrimo įpuolė į jos beprotišką glėbį; tai buvo Frankas su savo Belkolora, Hasanas su Namuna, abatas Kasijas su Siuzona. Aš nesugebėjau kritiškai vertinti viso šios aplinkos romantiško apgaulingumo nei atskirti šiose eilėse tikrą nuoširdumą nuo literatūrinio sąlyginumo. Už eilučių mačiau juodas sielos gelmes, ir jos mane traukė, žadino protą, jau ir taip trokštantį naujų išgyvenimų, ir mano šiaip jau išlavėjusį polinkį analizuoti. Kitos knygos, kurių pavadinimus jums ką tiktai pateikiau, man taip pat buvo pagunda, nors gal ne tokia didelė. Šiose knygose atvertų

žmogaus širdies žaizdų akivaizdoje aš jau penkioliktaisiais savo gyvenimo metais patyriau tokius jausmus, kokius viduramžiais patyrė šventieji, regėdami Išganytojo žaizdas. Jų gailestingumo čia būta tokio didelio, kad jiems ant rankų pasirodydavo stebuklingos stigmos, o man, karštai susižavėjusiam tomis knygomis, visiškos nežinios ir nesuteptos skaistybės amžiuje, sieloje atsivėrė dvasinių žaizdų stigmos, kraujuojančios visiems didiesiems dabarties kankiniams. Taip, tais metais, kai dar buvau koležo mokinys, mažojo Emilio draugas, ir slapta nuo motinos skaičiau draudžiamas knygas, aš jau patyriau tuos jaudulius, kuriuos drovūs mano mokytojai priskyrė labai nuodėmingiems. Mano svajonių penas buvo pavojingi gyvenimo nuodai, tačiau tuo laiku, dėl savo įgimto gebėjimo dvejintis, ir toliau dėjausi esąs labai padorus, labai pareigingas berniukas, klusnus sūnus ir uolus mokinys. Bet ne, iš tiesų buvo ne taip. Gal jums pasirodys keista, bet aš niekuo nesidėjau. Tikrai toks buvau – su savo gaivališkais prieštaravimais, galbūt ir pastūmėjusiais mane į psichologinę analizę, kuriai atidaviau ankstyvos jaunystės jėgas. Kai jūsų darbe apie valią perskaičiau įtaigias nuorodas į mūsų „aš" daugialypumą, kaip galėjau tučtuojau į tai nesikabinti po visų išgyvenimų per tuos metus, apie kuriuos dabar jums pasakoju ir per kuriuos many vienu tarpu buvo įsikūnijusios kelios būtybės?

Ši jausmingumo krizė, vykstanti vaizduotėje, ir toliau griovė mano tikėjimą gundydama subtilia nuodėme ir skausmingu skepticizmu. Tačiau jausmingumo krizė kartu vos neatgaivino gęstančio tikėjimo mano nesveikoje širdyje. Nekaltybę praradau septyniolikos metų, ir, kaip dažnai pasitaiko, labai proziškomis ir liūdnomis aplinkybėmis. Sykį po pietų likau dviese su kokių trisdešimties metų tarnaite, skaisčiaveide paprasta moteriške, kuri kartais ateidavo pas mano motiną, ir ji, pasinaudodama palankiomis aplinkybėmis, mane apglėbusi prisitraukė ir bučiniais apsvaigino. Paskui pakvietė į savo namus, ir karštligė, kurią ji sukėlė man savo glamonėmis, taip pat virpulingas smalsumas patirti kūniškus malonumus, sužadintas knygų, paskatino mane nueiti į šį pasimatymą. Ten, kambaryje, į kurį patekau visai at-

sitiktinai, lovoje, užtiestoje didele šiurkštaus kolenhoro paklode, aš praradau nekaltybę tos merginos glėbyje – mintis apie mano fizinį skaistumą jai akyse įžiebė tokį gyvulišką blizgesį, kad man darėsi šiurpu. Vos tik visa tai įvyko, sprukau iš kambario, apimtas neapsakomo pasišlykštėjimo. Rodės, mano rankos, burna, visas kūnas aplipęs tokiu purvu, kurio jokiu vandeniu nenuplausi. Pirmoji mintis buvo eiti išpažinties ir melsti Dievą, kurį dar tikėjau, kad suteiktų jėgų to nepakartoti. Tas pasišlykštėjimas truko keletą dienų, o paskui su siaubu ir kartu su džiugesiu pajutau, kad mane vėl pamažu ima geismas, ir štai tada turėjau progą stebėti tą savo bruožą, apie kurį jums užsiminiau kalbėdamas apie tėvą: nesugebėjimą protu kontroliuoti savo poelgių ir tvardytis. Bergždžiai aš savo naujo nuopuolio į geismų bedugnę gėdai priešinau ir dar išlikusius religinius įsitikinimus, ir subtilią savo vaizduotę, išlavintą skaitomos literatūros; bergždžiai save tikinau, kad tai nedora ir niekšinga, kad aš niekuo nesiskiriu nuo tų draugų, kurie ketvirtadienius leidžia kavinėje ar pas mergšes ir kuriuos mudu su Emiliu taip niekinam. Vieną vakarą, apie aštuntą valandą, išėjau iš namų prasimanęs dingstį, kad skauda galvą. Buvo vasaros vakaras. Tarytum vėl įtraukiu drėgnų dulkių kvapą, tvyrantį virš popiete palaistytos Žodo aikštės. Pasukau į Šv. Alyro priemiestį, kur gyveno Mariana, – tuo vardu buvo ši būtybė, – nerimaudamas, kad jos nebus namie. Radau ją varganame kambarėlyje, ir per šį antrą susitikimą pirmąkart iš tikrųjų atsidaviau gyvuliškam šėlsmui, tačiau paskui mane vėl apėmė toks pat baisus pasišlykštėjimas. Nuo to laiko šalia dviejų asmenų, jau gyvenančių manyje, tarp lakios vaizduotės romantiko ir doro pamaldaus jaunuolio, gimė ir užaugo gašlūnas, kamuojamas pačių žemiausių brutalių geidulių. Vis dėlto mano polinkis į intelektualų gyvenimą išliko toks stiprus, toks pastovus, kad, kankindamasis dėl nepaprastos padėties, jaučiau savo pranašumą, nes pats tai nustačiau ir tyrinėjau. Keisčiausia buvo, jog su aiškia ir šviesia sąmone pasidaviau pastarajai nuostatai, kaip ir kitoms trims. Per visus tuos nerimasčius išlikau paauglys, tai yra dar nesubrendusi, nesusiformavusi būtybė su vos ryškėjančiais būsimos asmenybės bruožais. Nesileidau nei į mis-

ticizmą, nes giliai širdyje, pačioje gilumoje, gėdijausi būti tikinčiuoju, tarytum žemesnio lygio, nei į sentimentalias svajones, nes tai laikiau paprastu literatūriniu žaidimu, nei į geidulius, kadangi, vos išėjęs iš Marianos kambario, jausdavau koktulį. Kita vertus, neturėjau drąsos nė teorinių žinių, kad galėčiau paaiškinti, kodėl taip smalsiai gvildenau savo prasižengimus. Tą vasarą aš buvau retorikos klasėje. Emilis, kuriam lemta buvo mirti nuo džiovos ateinančią žiemą, tada jau sunkiai sirgo ir visai nebeišeidavo iš namų. Jis klausėsi mano prisipažinimų susidomėjęs, tačiau kartu ir pakraupęs, ir tai glostė man savimeilę, aukštino mane mano paties akyse iki nepaprastos asmenybės. Tačiau savimeilė, kaip ir Pirmosios Komunijos išvakarėse, negožė man baimės, kurią dabar žadino abato Martelio žvilgsniai, kai jį sutikdavau. Be abejonės, jis kai ką pasakė mano motinai, išlaikydamas išpažinties paslaptį, nes ji ėmė sekti mano išėjimus, nors ir negalėjo staigiai jų sukliudyti, tikriausiai tematydama čia tik leistinas pagundas – taip aš mokėjau ir toliau veidmainiauti. Geriausio draugo liga, motinos budrumas, baimė kunigo akių man visiškai sugadino nervus, tuo labiau kad šioje vulkanų vietovėje vasaros karščiai garina iš dirvos aitrų, svaiginantį tvaiką. Tuo laiku išgyvenau tiesiog beprotiškas dienas – tiek jose buvo prieštaringų valandų, – kai rytą atsikeldavau uolus krikščionis kaip niekada. Paskaitydavau keletą eilučių iš „Sekimų“, pasimelsdavau ir išeidavau į licėjų tvirtai pasiryžęs būti labai doras ir išmintingas. Vos tik parėjęs namo, ruošiau pamokas, paskui nusileisdavau apačion aplankyti Emilio. Mudu kartu skaitėme kokią įdomią knygą. Jo tėvai, matydami sūnų merdėjant, visaip jį lepino ir leido jam pirkti knygas, kokių tik šis panorėdavo, ir dabar mudu skaitėme šiuolaikinių autorių knygas, kurios, ką tiktai gautos iš Paryžiaus, dar kvepėdavo nauju popierium ir spaustuvės dažais. Skaitydami įsivarydavom lyg ir smegenų drebulį, ir nesiliaudavo jis man visą popietę, net grįžus į licėjų. Klasėje, tvankioje vidurdienio šutroje, kai pro atlapas duris buvo matyti kieme trumpi medžių šešėliai ir girdėti tolimi užduotis diktuojančių mokytojų balsai, prieš akis man iškildavo Marianos paveikslas ir suimdavo geismas, pradžioje tolimas ir neaiškus,

paskui vis stipresnis ir stipresnis. Tramdžiau save, nors žinojau, kad neištversiu, tarytum ta kova būtų teikusi mano tamsiam geismui jėgos ir aštrumo. Grįždavau namo. Nešvankus paveikslas neidavo iš galvos. Su velnišku pakilumu mokydavausi pamokas, rasdamas tam jėgų, nors sudirgusiais ir iškrikusiais nervais. Pietaudavau sukepusia nuo tvilkančio geismo burna. Paskui nusileisdavau žemyn ta dingstimi, kad man reikia pamatyti Emilį, ir trūkčiagalviais lėkdavau į gatvę, kur gyveno Mariana. Šalia jos mane vėl pagaudavo gyvuliškas geismas, deginantis ir aštrus, paskui vėl apimdavo keistas šleikštulys, o parėjęs namo valandų valandas sėdėdavau prie lango, žvelgdamas į žvaigždes bekraščiame vasaros danguje, prisimindamas savo velionį tėvą ir ką jis kadaise man pasakojo apie šiuos tolimus pasaulius. Ir tada mane nuverdavo įstabi mintis apie gamtos paslaptį, apie žmogaus sielos, mano paties sielos, gyvenančios gamtoje, paslaptį, ir nežinau, kuo aš labiau stebėjausi – nebylaus dangaus gelmėmis ar bedugnėmis, kurios per vieną šitaip praleistą dieną atsiverdavo mano širdyje.

Su tokiomis tad nuotaikomis, brangusis mokytojau, aš perėjau į klasę, kuri man tapo lemtinga: į filosofijos klasę. Nuo pat pirmųjų kurso savaičių prasidėjo mano susižavėjimas, nors žinote, koks tai buvo kursas ir kaip buvo prikimštas klasikinės psichologijos šlamšto! Šiaip ar taip, psichologija, nors netiksli ir neišsami, oficiali ir sąlyginė, mane uždegė. Šios disciplinos taikomas metodas – asmeniniai apmąstymai ir intymių išgyvenimų analizė; tyrimų objektas – žmogiškasis „aš" su savo savybėmis ir aistromis; psichologijos siekiamas rezultatas – bendros idėjos, gebančios trumpomis formulėmis apibendrinti gausybę įvykių – visa kas šiame naujame man moksle puikiai atitiko tą proto sandarą, kurią suformavo paveldėti pradmenys, auklėjimas ir mano paties siekiai. Pamiršau viską pasauly, net savo mėgstamas knygas ir su tokiu entuziazmu pasinėriau į dar neįprastus užsiėmimus, kad Emilio, mano vienintelio draugo, mirtis tuo laiku vėl iškėlė mano mąsliam protui lemties problemą, kurios, jaučiau, nebegalės padėti išspręsti tikėjimas. Užsidegimas buvo toks stiprus, kad netrukus manęs jau netenkino licėjaus kursas. Ieškojau knygų,

kurios galėtų papildyti mokytojo teikiamas žinias, ir vieną dieną man į rankas pateko „Dievo psichologija“. Knyga mane taip paveikė, jog tučtuojau susiradau „Aistrų teoriją“ ir „Valios anatomiją“. Abstrakčių idėjų sferoje tai buvo toks pat žaibo trenksmas kaip kitados grožinės kūrybos įspūdžių sferoje – Miusė eilėraščiai. Uždanga atsiskleidė. Išorinio ir vidinio pasaulių tamsumos nušvito. Aš radau savo kelią. Tapau jūsų mokiniu.

Kad tiksliau jums paaiškinčiau, kaip jūsų idėjos užvaldė mano sąmonę, leiskite iškart pereiti prie to, kokį rezultatą davė šios knygos ir kokius apmąstymus sukėlė. Jūs pamatysite, kaip man pavyko iš jūsų veikalų susiformuoti tobulą, protu pagrįstą etiką, kuri stebuklingai man padėjo sujungti į viena visus pabirus elementus. Pirmajame iš šių trijų veikalų, „Dievo psichologijoje“, pradžioje radau visišką nuraminimą dėl religinio nerimo, kuris mane tebekamavo nepaisant abejonių. Žinoma, ir anksčiau man netrūko prieštarų prieš dogmas, nes man į rankas pakliūdavo nemažai knygų, kuriose labai drąsiai buvo neigiamas tikėjimas, o ypač mane traukė skepticizmas, kaip jau jums sakiau, kadangi įžvelgiau dvi jo vertybes: proto pranašumą ir jausmų naujumą. Be kitų, patyriau ir „Jėzaus gyvenimo“ autoriaus įtaką.[24] Mane stipriai paveikė jo stiliaus magija, jo diletantizmo įstabus žavesys, jo pagarbaus bedieviškumo ilgesinga poezija, bet aš ne be reikalo buvau matematiko sūnus ir negalėjau pasitenkinti to neprilygstamo menininko netikrumu, o kartais visišku abejotinumu. Mano protą, brangusis mokytojau, pavergė jūsų knygos matematinis griežtumas. Savo neįveikiama dialektika jūs man įrodėte, kad bet kokia hipotezė dėl pirmosios priežasties yra nesąmonė, kad pati pirmosios priežasties idėja – absurdas ir kad toji nesąmonė ir absurdas vis dėlto būtini mūsų protui, kaip Saulės sukimosi aplink Žemę iliuzija būtina mūsų akims, nors žinome, kad Saulė nejudri, o sukasi Žemė. Šio samprotavimo kūrybinga galia mane sužavėjo, ir mano protas, klusniai jūsų vedamas, galiausiai pasiekė aiškią ir teisingą pasaulėžvalgą. Pamačiau pasaulį tokį, koks yra iš tikrųjų – be pradžios ir be pabaigos liejantis neišsenkamą reiškinių srautą. Kruopštumas, su ku-

riuo jūs pagrindėte visus savo mokslo faktų argumentus, labai atitiko tėvo man kadaise duotas pamokas, ir tai mane paakino žavėtis senu įpročiu, prie kurio mano protas grįžo po daugelio metų. Skaičiau ir skaičiau jūsų veikalo puslapius, darydamas išvadas, komentuodamas ir aiškindamasis su neofito įkarščiu, kad galėčiau įsisavinti jų esmę. Proto išdidumas, kurį jaučiau kirbant savyje nuo pat vaikystės, iškerojo, kai buvau jaunuolis, išmokęs iš jūsų atsižadėti pačių maloniausių, palaimingiausių iliuzijų. Ak! Kaip jums papasakoti apie savo karštligiškus išgyvenimus patekus į naujų idėjų pasaulį, tarytum pirmąją meilę dėl beribio džiaugsmo ir entuziazmo? Beveik fizinį malonumą man teikė, su jūsų knyga rankoje, sugriauti tą senąjį tikėjimo statinį, kuriame užaugau. Taip, tai buvo narsos kupina palaima, kuria garsėjo Lukrecijus, – laisvę teikianti neigimo palaima, o ne baiminga kokio Žufrua melancholija.[25] Šio Mokslui skirto himno, kuriame kiekvienas jūsų puslapis yra kaip poezijos posmas, aš klausiausi žavėdamasis, tuo labiau kad savo gebėjimą analizuoti, kuris sudarė mano tikėjimo pamatą, jūsų dėka radau kur taikyti plačiau nei išpažintis ir kad du pagrindiniai jūsų traktatai man atvėrė mano paties vidaus pasaulį, o „Dievo psichologija“ nušvietė tokiu blyksniu, kuris net ir šiandieną tebėra mano paskutinis negęstantis žibintas audrotą naktį.

Iš tikrųjų, kaip puikiai jūs man išaiškinote visus mano jaunystės nenuoseklumus! Tik dabar supratau tą moralinę vienatvę, kurią kentėdavau šalia savo motinos, šalia abato Martelio, šalia savo draugų, šalia visų, net Emilio. „Aistrų teorijoje“ jūs įrodėte, kad mes nepajėgiame išeiti iš savojo „aš“ ir kad visi santykiai tarp dviejų būtybių remiasi iliuzija, kaip ir visa kita pasaulyje. Jūsų „Valios anatomija“, jos nepaneigiama logika atskleidė, dėl kokių priežasčių mane ištikdavo jausmingumo priepuoliai, suteikdami klaikių atgailos kančių. Jei kalbėsime apie komplikacijas, dėl kurių kaltindavau save, to priežastimi visada laikydamas nenuoširdumą, tai jūs man atvėrėte, kad tai – pačios egzistencijos dėsnis, primestas mums paveldo. Jūsų dėka aš taip pat suvokiau: šio amžiaus romanistų ir poetų kūriniuose ieškojau smerktinos ir liguistos sielos būsenos, nes, be abejonės, taip liepė mano

kaip psichologo pašaukimas. Jūs rašėte: „Žmogaus siela mokslininkui turi būti kaip gamtos duota patirtis. Kartais tokia patirtis naudinga visuomenei, ir tada kalbama apie dorybingumą, o kartais – kenksminga, ir tada kalbama apie ydą ar nusikaltimą. Tačiau pastarieji dalykai yra reikšmingesni, ir psichologijos mokslui stigtų esminių elementų, jeigu, tarkim, žemėje nebūtų gyvenęs Neronas ar koks penkiolikto šimtmečio italų tironas... Pamenu, kaip karštomis vasaros dienomis aš su viena iš jūsų knygų kišenėje eidavau pasivaikščioti ir, atsidūręs gamtos tyloje, skaitydavau kurią nors iš jūsų frazių ir su džiugesiu mąstydavau apie jos prasmę. Mane supančiai gamtai aš taikiau to, kas paprastai vadinama blogiu, filosofinę interpretaciją. Visiškai aišku, kad ugnikalniui išsiveržus iškilo Domo kalnų grandinė, kurios papėdėje vaikštinėjau, karšta lava užpylė ir suniokojo gretimą lygumą, išnaikindama bet kokią gyvybę. Tačiau visa tai sukūrė šį puikų horizontą, kuriuo grožėjausi įsmeigęs akis į Pariu kalno grakščius kontūrus, į Domo viršūnę ir visų šių didingų kalnų vaizdą. Šalikelėje žaliavo žydinčios karpažolės, kurių stiebelius laužiau norėdamas pažiūrėti, kaip sunkiasi balti kaip pienas syvai. Šiais nuodingais žiedais maitinasi gražūs žali tamsiomis dėmelėmis nusėti vikšrai, iš kurių atsiras peteliškė, vadinamasis prieblandos drugys pačių švelniausių atspalvių sparneliais. Kartais tarp dulkėto kelio akmenų prašliauždavo gyvatė, ir aš žiūrėdavau, kaip jos lankstus pilkai dėmėtas kūnas plokščia galvute rangosi per rausvą vulkaninę žemę. Pavojingas gyvūnas man atrodė tarytum dar vienas gamtos abejingumo įrodymas – gamta juk su neišsemiama energija tik ir gausina gyvybes, geradares ar piktavales. Tada neapsakomai stipriai jaučiau, kad visi šie gamtos dalykai, kaip ir jūsų veikalai, man duoda tą pačią pamoką, iš kurios sužinau, kad mes neturime nieko, tik patys save, kad tik mūsų „aš“ realus, kad gamta mūsų nepažįsta, kaip nepažįsta mūsų ir žmonės, ir mes iš gamtos ir žmonių tegalime tikėtis tik dingsties jausti ir mąstyti. Mano ankstesnis tikėjimas Dievą, Tėvą ir Teisėją, dabar atrodė kaip ligoto vaiko kliedesiai, ir vien pagalvojęs, kad aš, toks išgeibėlis, tikrai jau pajėgiu suvokti šiame pasaulyje tai, ko niekada nesupras joks valstietis iš

tų, kuriuos sutikdavau per savo pasivaikščiojimus, – troškau apglėbti visą erdvų vaizdą iki pat horizonto, iki pat bekraščio giedro dangaus gelmių. Valstiečiai nusileisdavo nuo kalno dideliais vežimais, vadelėdami rambius jaučius, ir pamaldžiai nulenkdavo galvą prieš pakelės kryžius. Su pasimėgavimu širdyje niekinau juos už nepaprastą prietaringumą, o kartu niekinau ir abatą Martelį, ir savo motiną, nors pats dar nesiryžau atskleisti savo bedieviškumo, gerai žinodamas, kokią audrą sukels tas prisipažinimas. Bet šie dalykai visiškai nesvarbūs, o dabar jums papasakosiu apie dramą, kurios jūs būtumėte nesupratęs, jeigu pradžioje nebūčiau atvėręs slaptų savo minčių ir pasaulėžiūros formavimosi.

3. Kitoje aplinkoje

Tais metais dėl intensyvių užsiėmimų, galbūt persistengęs, aš gana sunkiai apsirgau ir buvau priverstas nutraukti pasirengimą stoti į Pedagogikos institutą. Pasveikęs antriems metams likau filosofijos klasėje, bet kartu lankiau kai kurias retorikos pamokas. Laikyti egzaminų į Pedagogikos institutą atvažiavau apie tą laiką, kai turėjau garbės būti priimtas jūsų. Tolesnius įvykius jūs žinote. Per egzaminus susikirtau. Mano rašiniams stigo to literatūrinio spindesio, kurio išmokstama tiktai Paryžiaus licėjuose. 1885 metų lapkritį gavau pasiūlymą dirbti mokytoju Žiusa-Randonų šeimoje. Tuomet jums rašiau, jog atsižadu savo laisvės, kad motina neturėtų naujų išlaidų. Prie šio sumetimo prisidėjo dar ir slapta viltis, kad iš susitaupytų čia pinigų galėsiu, kai tik gausiu licenciatą, Paryžiuje ruoštis licėjaus dėstytojo karjerai. Į sostinę mane ypač traukė dėl to, – dabar galiu jums, brangusis mokytojau, prisipažinti, – kad tikėjausi apsigyventi netoli Gi de la Broso gatvės. Apsilankymas jūsų atsiskyrėliškame būste man padarė nepaprastą įspūdį. Jūs man pasirodėte kaip šių laikų Spinoza, visą savo gyvenimą, kuris atitiko jūsų knygų turinį, paskyręs filosofinei minčiai! Jau kūriau vaizduotėje visą romaną, svajodamas, kaip

sužinosiu, kokiu metu jūs einate pasivaikščioti, kaip susitikinėsiu su jumis senajame Botanikos sode, kurio medžiai ošia po jūsų langais, ir net apie tai, kad jūs sutiksite man vadovauti ir aš, jūsų padedamas ir remiamas, taip pat galėsiu užimti kokią nors vietą mokslo srityje; pagaliau jūs man buvote Tikrumo įsikūnijimas, Mokytojas, tasai, kas Vagneriui buvo Faustas psichologinėje simfonijoje Gėtės tema. Beje, sąlygos, kurias man siūlė Žiusa-Randonų šeima, buvo gana palankios. Reikėjo sudaryti draugiją dvylikamečiui berniukui, jaunesniajam markizo de Žiusa sūnui. Vėliau sužinojau, kodėl ta šeima visai žiemai turėdavo persikelti į savo pilį prie Eda ežero, kur jie paprastai praleisdavo tik rudens mėnesius. Ponas de Žiusa, kilimo iš Overnės, Imperijos laikais užėmęs įgaliotojo ministro postą, neseniai buvo pralošęs labai stambią sumą biržoje ir šiaip jau nukentėjęs per Imperatoriaus pralaimėjimą. Jo dvarai buvo įkeisti, pajamos gerokai sumažėjusios, ir todėl buvo sumanyta išnuomoti giminės namą su visu apstatymu Eliziejaus laukuose už labai aukštą kainą. Šeima nuvyko į Žiusa dvarą kiek ankstėliau negu paprastai, planuodama iš ten persikelti į savo vilą Kanuose. Tačiau pasitaikė gera proga išnuomoti ir šią vilą. Noras pataisyti savo biudžetą, o sykiu ir vis stiprėjanti hipochondrija pakišo markizui mintį, jog kiaurus metus praleisti kaimo ramybėje nėra taip jau nemalonu. Tuo pat metu markizą užgriuvo didelis netikėtumas: juos paliko sūnaus Liusjeno auklėtojas – šis, be abejonės, nenorėjo užsisklęsti keliems mėnesiams kaimo gūdumoje, – tad markizas skubiai išvyko į Klermoną. Prieš trisdešimt penkerius metus čia matematikos jį mokė ponas Limasė, mano tėvo draugas. Markizui ir šovė į galvą mintis paprašyti senąjį mokytoją, kad parekomenduotų kokį išsilavinusį, protingą jaunuolį, galėsiantį visus šiuos metus atsidėti Liusjeno auklėjimui. Už šį darbą jis siūlė penkis tūkstančius frankų. Ponas Limasė, suprantama, pagalvojo apie mane, ir dėl priežasčių, apie kurias jums jau pasakojau, sutikau būti pristatytas markizui kaip kandidatas į šią vietą. Ir štai vieno iš viešbučių Žodo aikštėje salone pamačiau gana aukštą, plikagalvį, šviesiai pilkų akių, raudonai dėmėto veido poną, kuriam neparūpo mane patyrinėti. Jis iškart prašneko

ir kalbėjo be perstojo, painiodamas savo sveikatos dalykus – jis buvo tariamas ligonis – su šiuolaikinio auklėjimo griežta kritika. Man regis, tebegirdžiu, kaip jis padrikai beria frazes, parodančias įvairias jo būdo savybes:

– Klausykite, mielasis Limasė, kada jūs susiruošite pas mus į kalnus?.. Oras tenai nuostabus. To man ir reikia. Paryžiuje aš dūstu. Apskritai mes nekvėpuojam visa krūtine... Tikiuosi, pone, – ir jis pasigręžė į mane, – kad jūs nesate naujų auklėjimo metodų šalininkas. Mokslas, tiktai mokslas! O Dievas, ponai mokslininkai, kur Jį padėjote?.. – Paskui, vėl kreipdamasis į poną Limasė: – Mano laikais, tikriau sakant, mūsų laikais, dar buvo gyvi hierarchijos ir pareigos jausmai. Auklėjimo dar neišstumdavo mokslas. Ar jūs prisimenate mūsų dvasininką, abatą Aberą? Koks buvo pamokslininkas?.. Kokios puikios sveikatos! Kaip žvaliai jis eidavo pasivaikščioti bet kokiu oru, niekada šiltai neapsikūtojęs!.. O kiek jums, Limasė, metų?.. Septyniasdešimt! Oho! Septyniasdešimt, ir jokios ligos? Jokios?.. Bet ar jūs nematote, kad nuo to laiko, kai apsigyvenau kalnuose, aš atrodau geriau?.. Nesu didelis ligonis, bet visą laiką truputį negaluoju... Supraskite, jeigu jau sirgti, tai norėčiau sirgti iš tikrųjų. Bent žinočiau, nuo ko gydytis...

Pateikiu čia jums nerišlią kalbą, kokia išliko man atmintyje, brangusis mokytojau, nes pirmiausia noriu jums parodyti, kokio protelio buvo tas ponas, kuris, kaip sužinojau iš savo motinos, leido sau įpainioti į šią bylą garbingą jūsų vardą. Taip pat noriu, kad jūs suprastumėte, kaip nusiteikęs aš, praėjus keturioms dienoms po šio pokalbio, nuvykau į pilį, kur teko patirti tokius šiurpius įvykius. Markizui patikau nuo pat šio pirmo susitikimo, ir jis pasisiūlė nuvešiąs mane ten savo lando. Kelionėje iš Klermono į Eda jis spėjo man papasakoti apie visus šeimos narius. Iš jo nepaliaujamo tarškesio, ir nuolat apie save patį, pamažu sužinojau, kad jo žmona ir duktė nemėgsta aukštuomenės ir kad abi – puikios šeimininkės; kad jo vyresnysis sūnus, grafas Andrė, šiuo metu atvykęs į pilį porai savaičių ir kad aš nekreipčiau dėmesio į atžarų jo elgesį, nes iš tikrųjų esąs geros širdies; kad jaunesnysis sūnus Liusjenas labai sunkiai sirgo ir kad svarbiausia

dabar – atgriebti jo sveikatą. Ištaręs žodį „sveikatą“, jis vėl įsivarė kalbėti apie save, o po kokios valandos prisipažinimų apie savo migrenas, virškinimo sutrikimus, nemigas, apie savo buvusias, esamas ir būsimas negales, staiga užmigo karietos kampe, matyt, pavargęs nuo vėsaus oro ir savo paties žodžių srauto. Aiškiai prisimenu visus savo planus, kuriuos, išsivadavęs nuo šito įkyruolio, – jo ėmiau tiesiog nekęsti, – rezgiau mintyse, grožėdamasis puikiais kalnų tarpeklių ir geltonuojančių rudens miškų vaizdais, horizonte iškilusiu Vašo kalnu, su rūkšlotu kraterio pusračiu, nuklotu rausvomis vulkaninėmis dulkėmis! Jeigu nebūčiau tam pasirengęs iš anksto, būtų pakakę to, kokį esant pamačiau markizą ir ką jis priplepėjo man apie savo šeimą, kad suprasčiau, jog vykstu į tremtį ir gyvensiu tarp žmonių, kuriuos priskiriu barbarams. Šiuo vardu jau seniai vadinau visus, kuriuos laikiau nepataisomai svetimais protiniam gyvenimui.

Tokios tremties perspektyva manęs visiškai negąsdino. Planas, pagal kurį ketinau rikiuoti savo gyvenimą, mano galvoje buvo toks aiškus! Nusprendžiau, kad gyvensiu tik vidinį gyvenimą ir sergėsiu savąjį „aš“ nuo bet kokių įsibrovimų iš išorės. Pilis, kur važiavau, ir žmonės, kurie ten gyveno, turėjo man tapti tiktai tyrinėjimų medžiaga mano apmąstymams – tikėjausi didelės naudos. Mano programa buvo sukurpta iš anksto: per tuos dvylika ar keturiolika mėnesių, kuriuos gyvensiu pilyje, laisvalaikiu studijuosiu vokiečių kalbą ir nagrinėsiu Boni „Psichologijos“ dvitomį[26], gulintį kelionės skrynelėje karietos gale kartu su jūsų veikalais, brangusis mokytojau, su manąja „Etika“, su Ribo, Teno, Herberto Spenserio tomais, kai kuriais psichologiniais romanais ir knygomis, reikalingomis pasirengti licenciato egzaminui. Tikėjausi jį laikyti birželio mėnesį. Švarutėlis sąsiuvinis buvo paskirtas mano pastaboms apie šeimininkų būdą. Ketinau juos išnarstyti po kaulelį ir tam prieš išvykdamas nusipirkau spynele užrakinamą albumą, kurio pirmajame puslapyje užrašiau šiuos žodžius iš „Valios anatomijos“: „Spinoza tvirtino tyrinėjęs žmogaus jausmus, kaip matematikas tyrinėja geometrijos figūras; šiuolaikinis psichologas turi juos tyrinėti kaip cheminius junginius, susidarančius retorto-

je, apgailestaudamas tik dėl to, kad ši retorta nėra tokia aiški ir patogi kaip laboratorijos retorta..." Tuos vaikiškus niekus jums pasakoju norėdamas parodyti, koks nuoširdus tada buvau ir kaip mažai panašus, kai riedėjau keliu į Eda, į tą vargšą, bet garbėtrošką jaunuolį, pavaizduotą daugelyje romanų. Gerai prisimenu, jog, turėdamas polinkį į dvilypumą, nuo pat pirmos akimirkos ne be malonumo suvokiau tą skirtumą. Prisiminiau Žiuljeną Sorelį iš romano „Raudona ir juoda", kai jis važiavo pas poną de Renalį, Balzako Riubamprė pagundas prie Baržetonų namų, taip pat kai kuriuos puslapius iš Valeso „Ventra"[27]. Nagrinėjau jausmus, kuriuos šie skirtingi veikėjai slėpė po savo geismais ar maištingumu. Pereidami iš vieno pasaulio į kitą jie visada patirdavo nuostabą. Tačiau aš tokios nuostabos, iš godulio ar pagiežos, visai nejaučiau. Labai ramiai žvelgiau į snaudžiantį markizą, tą vėsią lapkričio popietę susisupusį į kailinius, kurių pakelta apykaklė dengė pusę veido. Jo kojos buvo apklotos minkšto tamsaus vilnono pledu. Rankos, prilaikančios pledą, apmautos juodai raštuotomis rudos odos pirštinėmis. Fetrinė skrybėlė, užmaukšlinta ant akių, blizgėjo lyg šilkas. Jau vien iš tų apdarų galėjai spręsti, kaip skiriasi markizo gyvenimas nuo varganos ir skurdžios mūsų namų buities, kurią dangstė tik pedantiška mano motinos švara. Džiaugiausi, kad šie didelių turtų ženklai nekelia man nė menkiausio pavydo – nei pavydo, nei drovulio. Puikiai tvardžiausi, ir nuo bet kokio vulgaraus pasikėsinimo į mane lyg šarvai saugojo mano teorija, jūsų teorija ir akivaizdus mūsų idėjų pranašumas. Galutinai baigčiau piešti jums savo to meto vidinį portretą, jeigu dar pridurčiau, kad pats sau prisižadėjau, jog kartą ir visam laikui išbrauksiu meilę iš savo gyvenimo programos. Mat po pirmojo nuotykio su Mariana išgyvenau dar vieną mažą istoriją – apie ją nutylėjau – su licėjaus dėstytojo žmona, tokia kvaila ir kartu tokia juokingai pretenzinga, kad palikau ją su tvirta kaip niekad panieka protiniams „damos", anot Šopenhauerio, gebėjimams ir pasišlykštėjęs jos gašlumu. Bjaurėjimąsi kūnu aš priskiriu stipriai katalikybės įtakai, kurią tebejaučiau, nors ir turėjau naujas dvasinio gyvenimo dogmas. Iš patirties, pernelyg dažnai kartojamos, gerai žinojau, jog

šito bjaurėjimosi dar negana, kad galutinai nuslopinčiau geismus užkirsdamas kelią savo nuopuoliams. Bet taip pat žinojau, jog tie geismai man kilo, sakysim, susitikinėjant su Mariana, tiktai dėl to, kad buvau tikras galėsiąs juos patenkinti, ir tikėjausi, kad pilies vienatvėje išsigelbėsiu nuo bet kokių pagundų ir gebėsiu visiškai įgyvendinti senojo išminčiaus aforizmą: „Savo lytinius instinktus nuvyk aukštyn į smegenis!“ Ak, tas mano proto, mąstančiojo „aš“ aukštinimas – jis buvo taip įsišaknijęs many, jog vienu metu net ketinau studijuoti vienuolyno įstatus, kad jais pasiremdamas lengviau galėčiau realizuoti savo idėją. Taip, ketinau kasdien, kaip daro vienuoliai, skirti tam tikrą laiką apmąstymams apie kokį nors savo filosofinio kredo dalyką, kaip vienuoliai minėti dieną vieno iš savo šventųjų – Spinozos, Hobso[28], Stendalio, Stiuarto Milio, jūsų, brangusis mokytojau, atgaivindamas mintyse savo išrinktojo paveikslą ir teorijas ir semdamasis įkvėpimo iš jų pavyzdžio. Suprantu, kad tai galima paaiškinti tik jaunumu ir kad tai buvo labai naivu. Bent jau, kaip galėjote įsitikinti, aš nebuvau tas žmogus, kokiu markizo šeima mane laiko šiandieną, – plebėju intrigantu, svajojančiu apie naudingas vedybas, bet jeigu iš tiesų man šovė mintis suvilioti panelę de Žiusa, tai buvo sąlygota, nulemta, tikrai sakant, ypatingų aplinkybių.

Rašau jums ne dėl to, kad parodyčiau save romantiškoje šviesoje, ir neturiu priežasčių slėpti nuo jūsų, kad tarp aplinkybių, sukėlusių man mintį apie suviliojimą, apie kurį nė nepagalvojau tą dieną, kai atvykau į pilį, pačia svarbiausia laikau tą pirmą įspūdį, kurį man padarė grafas Andrė, vargšės velionės brolis, – jos prisiminimas, artėjant dramos atomazgai, kankina mane iki fizinio skausmo. Tačiau grįžkime prie mano atvykimo į pilį... Buvo kokia penkta valanda. Karieta riedėjo greičiau. Markizas pabudo. Jis man parodė ribantį Eda ežeriuką, rausvą ir šaltą saulėlydžiu, raudonai dažančiu sausus skroblų ir ąžuolų lapus. Tolumoje iškilo pilis – didelis baltas šių dienų konstrukcijos pastatas su pernelyg laibais bokšteliais ir kūginiais stogais – ir artėjo sulig kiekvienu pilko kelio vingiu. Virš nediduko kaimelio šiaudinių stogų stūksojo varpinė, dengta čerpėmis. Veikiai ir ji lieka užpakaly.

Štai mes jau važiuojame medžių alėja tiesiai prie pilies, paskui sustojame šalia priebučio ir tuoj pat įžengiame į vestibiulį. Paskui – į svetainę. Kokia tyla tvyrojo toje svetainėje, apšviestoje lempų su plačiu gaubtu, kaip linksmai traškėjo židiny ugnis! Pamačiau išsidėsčiusias kelias grupeles: markizė de Žiusa su dukterim kažką nėrė vąšeliu vargšams; būsimasis mano mokinys, atsišliejęs į atverstą pianiną, ant kurio buvo padėtos natos, žiūrinėjo knygą su paveikslėliais; kukliai sėdėdamos atokiai panelės Šarlotės guvernantė ir vienuolė siuvo. Grafas Andrė skaitė laikraštį, bet jį padėjo į šalį, kai mes įėjom. Taip, begalinė ramybė tvyrojo svetainėje, ir kas galėjo pasakyti, kad man čia atsiradus ramybę praras visi šie žmonės, kurių paveikslai dabar atgyja mano atminty labai aiškūs? Pirmiausia prieš akis iškyla markizė, aukšta ir apkūni stambokų veido bruožų moteris, anaiptol nepanaši į tą, kurią buvau susikūręs vaizduotėje visiškai nepažindamas aukštuomenės. Ji, matyt, iš tiesų buvo pavyzdinga šeimininkė, apie kurią man pasakojo markizas, bet kartu labai išsilavinusi dama; pakako jai ištarti kelis žodžius apie gražų orą, pasitaikiusį mūsų kelionei, ir aš pasijutau laisviau. Toliau pamatau neraiškų panelės Elizos Laržė, guvernantės, profilį, visada prielankią senmergės šypseną blausiame jos veide – tai tipiškas palaimingos ir nuolankios tarnystės pavyzdys, įkūnijantis ramų gyvenimą ir materialinį priteklių. Pamatau seserį Anakletą kaimietės akimis ir plonomis lūpomis. Ji nuolatos buvo pilyje, pasirengusi tapti slauge markizui, kuriam visad grėsė priepuolis. Paskui pamatau Liusjeną, tingų pūstažandį berniuką. Pamatau tą, kurios nebėra tarp gyvųjų, jos liekną figūrėlę šviesia suknele, jos pilkas akis, tokias romias blyškiame pailgame veide, ir jos kaštoninius plaukus, ir tą jos rankos judesį, kai ji padavė tėvui ir man po puodelį arbatos, kad po kelionės sušiltume. Tebegirdžiu jos balsą, sakantį markizui:

– Tėte, ar jūs matėte, kad šįvakar ežeriukas buvo rausvas rausvas?..

Tebegirdžiu ir pono de Žiusa balsą, atsakantį dukteriai tarp dviejų grogo gurkšnių:

– Pastebėjau, kad virš pievų tvyro rūkas, o ore dvelkia reumatu...

Tebegirdžiu įsiterpusio į pokalbį grafo Andrė balsą:

– Taip tai taip, bet kokia puiki medžioklė mūsų laukia rytoj!.. – Paskui, pasigręžęs į mane, pasiteiravo: – Ar jūs medžiotojas, pone Grelu?..

– Ne, pone, – atsakiau jam.

– O ar mėgstate jodinėti? – dar paklausė.

– Taip pat ne.

– Man gaila jūsų, – nusijuokė jis. – Be karo, tai du patys didžiausi malonumai, kuriuos man teko patirti.

Tokia pokalbio nuotrupa, žinoma, maža ką tereiškia, ir tikriausiai iš to jums nebus aišku, kodėl šios paprastos frazės buvo priežastis, kad Andrė de Žiusa man pasirodė visai nepanašus į tuos žmones, kuriuos pažinojau iki šiol; kodėl, užlipęs į savo kambarį, kur tarnas jau buvo pradėjęs kraustyti mano lagaminą, galvojau apie jį daugiau negu apie gležną ir grakščią jo seserį; nei kodėl prie pietų stalo ir paskui visą vakarą stebėjau tiktai jį. Tačiau naivaus mano stebėjimosi šiuo tvirtu, stipriu vyru priežastis buvo labai paprasta. Iki tolei aš augau tokioje aplinkoje, kur rūpėjo vien tik intelekto dalykai. Mano draugai buvo klasės pirmūnai, tokie pat gležni ir silpni kaip aš pats, ir niekada nekreipiau dėmesio į kitus mokinius, į tuos, kurie pasižymėdavo gimnastikos pratimais ir kuriems tai būdavo tik dingstis parodyti jėgą. Visi mano mylimi mokytojai ir keletas senų tėvo draugų taip pat buvo intelekto žmonės. Vaizduotėje piešdamas skaitomų romanų veikėjus, visada įsivaizduodavau ne jų fizines savybes, o daugiau ar mažiau sudėtingą jų mąstyseną. Trumpai tariant, jeigu aš mąstydavau apie didelės ir sveikos gyvuliškos energijos žmogaus pranašumą, tai tik abstrakčiai, jos nevertindamas. Grafas Andrė – trisdešimties su viršum metų, buvo nuostabus tokio pranašumo pavyzdys. Įsivaizduokite vidutinio ūgio, atletiško sudėjimo, plačiapetį ir plonaliemenį vyrą, kurio judesiai byloja apie jėgą ir kartu lankstumą – iš tų judesių tiesiog jauti vikrumo ir tikslumo tobulumą, – kurio gyslotos rankos ir kojos rodo kilmę, o nepaprastai vyriškas, rusvo atspalvio veidas išduoda jo gyslomis tekant geležies ir raudonųjų kūnelių turtingą kraują, kurio kvadratinę kaktą rėmina juodut juodi plaukai ir tokios

pat spalvos ūsai želia virš kietai sučiauptų lūpų, kurio rudos akys įsodintos arti kumptelėjusios nosies – iš profilio jis atrodė labai panašus į paukštį plėšrūną. Pagaliau drąsiai nurėžtas smakras su duobute buvo paskutinis valingas to veido bruožas. Valia ir buvo išskirtinė grafo savybė: įsikūnijęs veiksmas. Visokiomis treniruotėmis išlavinto kūno karininkas, pasirengęs bet kokiems žygiams, regis, niekada nepažeisdavo pusiausvyros tarp minties ir veiksmo, ir iš menkiausio jo mosto atsiskleisdavo visa jo esybė. Ne kartą, jau ir pirmąjį vakarą, stebėjau, kaip jis joja žirgu, ir prieš akis man atgydavo antikos mitas apie kentaurą; mačiau, kaip jis iš trisdešimties žingsnių nuotolio pistoletu įvaro vieną po kitos dešimt kulkų į lošiamąją kortą, kaip per pasivaikščiojimą dėl smagumo su profesionalaus gimnasto vikrumu šokinėja per griovius arba kartais, linksmindamas jaunesnįjį brolį, liuokteli per stalą, vos pasirėmęs į jį rankomis...

Sužinojau, kad į karą jis išėjo savanoriu, nors teturėjo tik septyniolika, ir atlaikė visą kampaniją, nepasiduodamas didžiausiems sunkumams ir keldamas senųjų karių dvasią. Stebėjau jį per pietus pirmąjį vakarą – kaip oriai jis valgo, su tokiu puikiu apetitu, kuris ir parodo visavertį žmogaus gyvenimą, kaip mažai kalba, bet skambiu ir valdingu balsu, ir aš nepaprastai aiškiai pajutau, kad toji būtybė prieš akis labai skiriasi nuo manęs, bet savaip tobula ir tokia jau susiformavusi. Dabar, rašant šias eilutes, man atrodo, kad visa tai vyko vakar ir aš esu ten, svetainėje, kur markizas su dukterim po pietų pradeda naują bezigo partiją, o aš šnekučiuoju su markize ir paslapčiom stebiu, kaip grafas Andrė vienas žaidžia biliardą. Pro atlapas duris mačiau jį lankstų ir tvirtą, vakariniu plono audeklo kostiumu, su juodu cigaru burnos kamputy, mačiau, kaip vikriai, elegantiškais judesiais jis stumdo kamuoliukus. Ir štai aš, jūsų mokinys, toks išdidus dėl savo minčių masto, prasižiojęs iš nuostabos sekiau kiekvieną menkiausią šio jauno vyro, įsitraukusio į gan vulgarų sportą, judesį – taip išprusęs viduramžių vienuolis, neįpratęs prie stipraus raumenų žaismo, pajunta pavydą ir kartu džiugesį matydamas, kaip pro jį pražygiuoja riteris su šarvais.

Tardamas žodį „pavydas", meldžiu jus: supraskite mane teisingai ir nepriskirkite niekšiškų savybių, kurios man visada buvo svetimos. Ir tą vakarą, ir kitas dienas visai nepavydėjau grafui Andrė nei titulo, nei sėkmės, nei vienos iš socialinių privilegijų, kurias jis turėjo, o aš – ne. Nejaučiau ir tos keistos patino neapykantos patinui, apie kurią jūs taip subtiliai rašote savo veikalo puslapiuose apie meilę. Mano motina turėjo silpnybę dažnai man vaikystėje sakyti, kad esu gražus berniukas. Mariana ir kita mano meilužė taip pat dažnai tą kartojo. Nors nesu pagyrūnas, vis dėlto supratau, jog mano veidas ir figūra kažkuo gali patikti moterims. Pasakoju tai jums ne iš tuštybės, o atvirkščiai – iš noro parodyti, kad tuštybė neturėjo nė menkiausios reikšmės toms netikėtoms varžyboms, kurios nuo pat pirmųjų valandų pavertė grafą Andrė mano nedraugu, beveik priešu, nors jis nė akimirkos to neįtarė. Kartoju – šiose varžybose būta tiek pat susižavėjimo, kiek ir antipatijos. Iš esmės tas jausmas, kurį dabar bandau jums apibrėžti, turėjo tam tikrų nesąmoningo atavizmo pėdsakų. Vėliau markizą išklausinėjau – paglosčiau jam aristokratišką išdidumą – apie Žiusa-Randonų genealogiją ir sužinojau, kad jie – užkariautojų palikuonys, o juk Lotaringijos valstiečių ainio, rašančio jums šias eilutes, gyslomis teka pavergtųjų kraujas, šimtmečius pririštų prie žemės palikuonių kraujas. Žinoma, mano ir grafo Andrė smegenys skiriasi, kaip, sakysim, mano ir jūsų, brangusis mokytojau, o gal dar labiau, nes aš galiu jus suprasti, o grafas vargu ar pajėgia suvokti nors kokį mano samprotavimą, kad ir tai, ką dabar kalbu apie mūsų santykius. Atvirai sakant, aš esu civilizuotas žmogus, o jis – barbaras. Na gerai! Bet aš tuoj pat pajutau, kad mano subtilumas ne toks aristokratiškas kaip jo barbariškumas. Staiga savo giliausiu gyvybės instinktu, kur mintis prasiskverbia taip sunkiai, pajutau, kad čia atsiskleidė, kiek pranašesnė gali būti padermė, – šiuolaikinis mokslas tą aiškiai pripažįsta, – ir tai, kas tinka gamtai, turi tikti ir žmonėms. Bet kam tarti netikslų žodį „pavydas" norint išreikšti nesąmoningą priešiškumą, kurį man iškart sukėlė grafas? Kodėl šis priešiškumas negalėtų būti paveldėtas kaip visa kita? Juk bet kokia žmogaus savybė, sakysim,

tvirtas būdas ar neišsenkama energija, rodo, kad per daugelį šimtmečių grupė individų, kurių aukščiausias pasiekimas – šis subjektas, reiškė savo valią ir energingai veikė. Gebėjimas mąstyti perimtas iš grupės individų, kurie, atvirkščiai, daugiau mąstė, negu reiškė savo valią, daugiau galvojo, negu veikė. Per metų metus antipatija, čia rodoma atvirai, čia slepiama, padarė pirmosios grupės žmones šlykščius antrosios žmonėms, ir kai susitinka du šio didžiulio šimtmečių darbo palikuonys, tokie pat tipiški savo grupių atstovai kaip mudu su grafu, kaipgi nesišiauš vienas prieš kitą tarytum du skirtingos rūšies žvėrys? Arklys, niekada nematęs liūto, dreba iš baimės, kai jam pakreikiama šiaudų, ant kurių prieš tai buvo gulėjęs šis plėšrūnas. Vadinasi, baimė paveldima. Bet argi baimė nėra viena iš neapykantos apraiškų? Kodėl tad negalėtume paveldėti neapykantos? Juk šimtų šimtais atvejų pavydas yra ne kas kita, kaip tik šis jausmas, – toks išties buvo ir man, – aidas tos neapykantos, kurią kadaise jautė mūsų protėviai, dabar mūsų širdyse tęsiantys kovą, pradėtą prieš daugelį šimtmečių.

Žinomas dalykas, kad antipatija paprastai sukelia antipatiją, ir jeigu sutiksime su mano hipoteze dėl šimtmečius siekiančios antipatijos kilmės, tai bus nesunku suprasti, kur glūdi šio reiškinio šaknys. Tačiau pasitaiko, kad du varžovai nejaučia antipatijos vienas kitam tuo pat metu. Taip būna tada, kai vienas šių asmenų nesiteikia pasidomėti kitu arba kai vienas slepiasi nuo kito. Nemanau, kad grafas Andrė jau po pirmo mūsų susitikimo užsidegė neapykanta, bet, žinoma, būtų pajutęs priešiškumą, jeigu būtų panorėjęs pažvelgti į mano sielą. Pirmiausia, jis mažai tekreipė dėmesio į kažkokį prasčioką, atvykusį į pilį iš Klermono mokytojauti, o aš pats, atsidūręs tarp svetimų žmonių, nusprendžiau visąlaik slėpti savo tikrąjį „aš“. Tokia gynybinė veidmainystė man nekėlė pasibjaurėjimo, kaip kad Žiusa sodininkui nėra bjauru apraišioti serbentų krūmus, kad apsaugotų jų vaisius nuo šalnų ir sniego. Melas, visados dominęs mane dėl įgimto polinkio į dvilypumą, pernelyg atitiko mano intelektinį išdidumą, ir aš pasidaviau jam su dideliu malonumu. O jis, grafas Andrė, neturėjo

jokių priežasčių slėpti nuo manęs savo būdą, ir jau tą patį pirmąjį vakarą, kai atėjo metas skirstytis, jis pakvietė mane užeiti į jo kabinetą šnektelėti. Grafas Andrė tik dirstelėjo į mane, ir aš kaipmat supratau, kad kviečiasi mane ne artimiau susipažinti, o tik išdėstyti savo požiūrį į mokytojo pareigas. Jo nedidelius apartamentus viename pilies fligelyje sudarė trys kambariai: miegamasis, drabužinė ir rūkomasis, kur mes ir nuėjome. Kambaryje stovėjo didelė drapiruota sofa, keletas krėslų, platus rašomasis stalas. Ant sienų spindėjo įvairių šalių ir laikų ginklai: Maroko šautuvai iš Tanžero, Pirmosios imperijos laikų kardai ir muškietos, prūsų kareivio šalmas, kurį grafas man parodė, kai tik čia įėjome. Jis užsirūkė trumpą viržinę pypkę, padėjo ant stalo dvi taures degtinės, atmieštos selteriu, ir, paėmęs ranka lempą taip, kad apšviestų šalmą variniu viršum, ėmė pasakoti:

– Esu tikras, šitą nudėjau savo ranka... Jūs nežinote, ką patiri, kai laikai pakėlęs šautuvą į priešą, nusitaikai, matai, kaip jis krinta, ir ištari: „Vienu mažiau!..“ Tai atsitiko viename kaime, netoli Orleano... Auštant ėjau sargybą kapinėse... Staiga žiūriu – virš tvoros išlindo kažkieno galva, paskui žmogus apsidairė, pasirodė pečiai... Tikriausiai tas smalsuolis norėjo pasižiūrėti, ką mes čia darome... Jam nebuvo lemta grįžti ir papasakoti, ką matęs.

Grafas pastatė lempą ant stalo ir, nusijuokęs iš savo prisiminimo, surimtėjo. Pamaniau, jog mandagumas reikalauja suvilgyti lūpas, nors tas alkoholio ir gazuoto vandens mišinys mane pykino, o grafas pasakojo toliau:

– Norėjau pasikalbėti su jumis, pone, jau šį vakarą ir paaiškinti, kokio būdo Liusjenas ir kokia linkme turėsite jį kreipti. Mokytojas, kurį pakeitėte, buvo puikus žmogus, bet labai silpno, vangaus charakterio. Jūsų kandidatūrai aš pritariau todėl, kad esate jaunas, o Liusjeno mokytojo pareigoms jaunas žmogus tinka geriau negu pagyvenęs... Išsimokslinimas, mano supratimu, yra niekas, kartais blogiau negu niekas, kai jums į galvą kišamos visokios nesąmonės... Svarbiausias dalykas gyvenime, beveik galėčiau sakyti, vienintelis dalykas, – tai žmogaus būdas...

Jis patylėjo, matyt, norėdamas sužinoti mano nuomonę. Atsakiau banalia fraze, kad tam pritariu.

– Puiku, – kalbėjo jis toliau, – vadinasi, mes suprasime vienas kitą. Matote, šiais laikais Prancūzijoje mūsų luomo žmogui yra tik viena verta profesija – karinė... Kol mūsų šalis bus nevidonų rankose ir kol turėsime triuškinti Vokietiją, mums likusi viena skaidri vieta – armija... Ačiū Dievui, mano tėvai šiai nuomonei pritaria. Liusjenas bus kariškis, o kariškiui nereikia daug žinoti, nors ir kas dabar apie tai būtų tauškiama... Garbė, šaltakraujiškumas, raumenys – ir jeigu, be to dar, žmogus labai myli Prancūziją, tai šito ir gana. Aš pats kiek pastangų padėjau, kol tapau bakalauru. Noriu jums pasakyti, kad šiais metais, kai jau esame kaime, Liusjenas turi kuo daugiau laiko leisti gryname ore, laikytis griežtoko gyvenimo būdo, o auklėjimą apribokite pokalbiais. Prašau jus – ypatingą dėmesį skirkite tiems pašnekesiams. Pabrėžkite praktinę, pozityvią gyvenimo pusę ir principų reikšmę. Jis turi ydų, kurias reikia dabar pat išrauti. Greitai įsitikinsite, kad jis labai geros, bet minkštos širdies. Jam reikia grūdintis. Tarkim, reikalaukite, kad eitų pasivaikščioti bet kokiu oru ir vaikščiotų po dvi tris valandas kasdien. Jis labai nepunktualus, ir aš prašau: padarykite iš jo žmogų, tikslų kaip chronometras. Kartais jis linkęs kiek pameluoti. Mano galva, tai pati baisiausia yda. Atleidžiu žmogui viską, nors kokias kvailystes iškrėstų. Aš pats darau kvailysčių. Bet niekada, niekada neatleisiu melo!.. Mes, pone, gavom iš mano tėvo senojo mokytojo puikius atsiliepimus apie jus, apie jūsų gyvenimą su motina, apie jūsų garbingumą ir sąžiningumą ir tikimės, kad turėsite jam įtakos. Jūs tokio amžiaus, kad galite būti ne tik jo auklėtoju, bet ir draugu... Suprantat, geriausias auklėjimo būdas – tai būti pavyzdžiu. Sakykite kiek norit naujokui, kad garbinga ir kilnu stoti į mūšį, jis jūsų nesupras. Bet jeigu jūs pats drąsiai ten žygiuosite, eisite pirma jo, jis dar pranoks jus drąsa... Po kelių dienų aš grįšiu į savo pulką, tačiau ar manęs čia nebus, ar būsiu čia, jūs galite tikėtis mano paramos, jei kada prireiktų imtis kokių priemonių, kad mūsų berniukas taptų tuo, kuo privalo tapti, tokiu žmogum,

kuris gebėtų narsiai tarnauti savo kraštui, o jeigu tokia būtų Dievo valia, tai ir karaliui...

Ši trumpa jo kalba, kurią aš, regis, pateikiu beveik pažodžiui, manęs niekuo nenustebino. Suprantamas dalykas, šeimoje, kur tėvas – senas maniakas, motina – tik namų šeimininkė, sesuo – visai dar jaunutė ir drovi, viską rikiavo vyresnysis brolis, ir kaip tik jis žėrė pamokymus naujajam mokytojui. Taip pat buvo labai suprantama, kad jis, kariškis ir bajoras, išauklėtas savo luomo ir profesijos idėjų dvasia, kalbėjosi su manim kaip kariškis ir bajoras. Jūs, brangusis mokytojau, visapusiškai suvokiantis žmogaus prigimtį ir gebantis lengvai atskleisti neišvengiamą ryšį tarp temperamento, žmogaus aplinkos ir jo idėjų, jūs pamatytumėte, kad grafas Andrė – labai aiškus ir įdomus tyrimų objektas. Aš pats ar ne todėl įsigijau užsegamą sąsiuvinį, kad rinkčiau duomenis apie žmogaus prigimtį ir tokį tipą? Šis karininkas man buvo nauja erdvė stebėti tokį vientisą ir primityvų žmogų, kurio mąstysena visiškai atitiko jo gyvenimo būdą, jo manierą kvėpuoti, judėti, rūkyti, valgyti. Puikiai suprantu, kad mano filosofija tada nebuvo įsigėrusi man į kraują, persmelkusi iki gyvo kaulo, jei grafo kalba ir jo išreikšti įsitikinimai, užuot patikę savo nepaprasta logika, pakurstė dar didesnį priešiškumą, netikėtai kilusį giliai širdyje, galbūt savimeilėje, nes pagaliau šalia to galiūno aš buvau išgeibėlis ir bejėgis, – tikrai tat buvo mano slapčiausia ir opiausia vieta. Nė viena grafo išsakyta mintis man neturėjo nė menkiausios vertės. Visa tai buvo grynos kvailystės, ir štai tos kvailystės iš grafo lūpų, užuot sužadinusios tiktai panieką, kaip man būtų atsitikę kitu atveju, sukėlė neapykantą. Kariškio profesija? Laikiau ją niekinga dėl šiurkštaus tarpusavio bendravimo ir dėl tuščiai leidžiamo laiko ir jaučiausi laimingas, kad esu našlės sūnus ir galiu išvengti kareivinių barbariškumo ir karinės drausmės vargų. Neapykanta Vokietijai? Stengiausi jos atsikratyti kaip blogo prietaro ir pasibjaurėjimo tais neprotingais draugais, kurie liguistai džiūgavo, apimti tamsuoliško patriotizmo, taip pat ir iš susižavėjimo, iš tikėjimo liaudimi, davusia psichologijai Kantą ir Šopenhauerį, Locę ir Fechnerį, Helmholcą ir Vuntą.[29] Politiniai įsitikinimai? Bet lygiai tokią pat

panieką jaučiau visoms toms negrabiai suręstoms hipotezėms, kuriomis, prisidengus legitimizmu, respublikonizmu ar cezarizmu, stengiamasi valdyti šalį *a priori*. Kartu su „Filosofinių dialogų“ autoriumi svajojau apie mokslininkų oligarchiją, psichologų ir ekonomistų, fiziologų ir istorikų despotizmą. Praktinis gyvenimas? Toks gyvenimas man atrodė menkavertis – man kaip žmogui, matančiam išoriniame pasaulyje tiktai potyrių lauką, per kurį laisva, prietarų nesaistoma siela atsargiai leidžiasi patirti emocijų. Galų gale panieka melui, išreikšta pašnekovo, mane paveikė tarytum užgaulė, o visiškas pasitikėjimas mano dorumu, paremtas klaidinga nuomone, mane varžė, trikdė, žeidė. Beje, tas prieštaringumas buvo ir įdomus: aš stengiausi atrodyti panašus į tą asmenį, kurį nupiešė senas mano tėvo draugas; iš dalies netgi patiko, kad esu tokiu laikomas, ir kartu erzino, kad grafas Andrė neparodė man nepasitikėjimo. Tai buvo kažkokia širdies mįslė, kuri griovė mano tyrimą. Ar tai nerodo, kad mes niekada gerai nepažįstam patys savęs? Jūs tai, mano mokytojau, puikiai išreiškėte: „Mūsų sąmonė yra nelyginant salos tamsos vandenyne, kuris visada slepia papėdę. Psichologo užduotis – tyrimais surasti tų salų žemę, ant kurios regimas viršūnes iškelia kalnų grandinė, nematoma ir nejudanti po amžinai srūvančiais vandenimis...“

Tiek daug pasakoju apie savo pirmą vakarą pilyje ne dėl to, kad jis būtų greitai turėjęs kokių pasekmių, – juk aš, užtikrinęs grafą Andrė, jog visiškai pritariu jo nuomonei apie jaunesniojo brolio auklėjimą, ir užlipęs į savo kambarį, apsiribojau tik savo užrašuose pažymėdamas jo žodžius ir daugmaž niekinamai pakomentuodamas. Tačiau pirmas mano įspūdis leis jums suprasti analogiškus įspūdžius jau po to pokalbio ir jo sukeltą man netikėtą, nors ir labai natūralią, dvasinę krizę. Tai buvo viena iš povandeninių kalnų grandinių, apie kurią jūs kalbėjote, ir dabar randu visas jos detales, panardindamas zondą į pačią gelmę, į savo širdies gelmę. Veikiamas jūsų knygų, brangusis mokytojau, ir jūsų pavyzdžio, aš vis labiau atsiduodu protiniam gyvenimui. Maniau, kaip jums neseniai pasakojau, kad jau galutinai atsikračiau liguisto aistringo smalsumo, kuris kitados pastūmėjo

mane semtis aštrių džiaugsmų iš nusikalstamo skaitymo ir netgi iš pasibjaurėtino geidulingo ryšio su Mariana. Vis dėlto mūsų sieloje glūdi tam tikros sritys, kurias kadaise stipriai jautėme, o dabar jos mums atrodo mirusios, nors iš tikrųjų tėra tik apimtos snaudulio. Ir štai pamažu, kokių pora savaičių bendraujant su tuo žmogum, vyresniu už mane vos devyneriais ar dešimčia metų, bet man įkūnijančiu tikrovę ir energiją, tą abstrakčią būtį, apie kurią kadaise nuoširdžiai svajojau, pradėjo man rodytis... Kaip tai išreikšti? Žemesnė nei grafo būtis? Ak ne! Mat aš, turėdamas savo patirtį, nesutikčiau tapti grafu Andrė su jo titulu ir laime, su jo fiziniu pranašumu ir jo idėjomis. Bespalvė? Kadgi ne! Vos tik prisimindavau vienintelį pasaulyje paveikslą – jūsų profilį jūsų darbo kabineto lange erdvaus ir liūdno Paryžiaus vaizdo fone, ir vėl pajusdavau mąslią poeziją. Žodis „nevisavertis“, man rodės, geriausiai apibrėžė tą keistą nepasitenkinimą savo paties įsitikinimais, kurį netikėtai pajutau, kai teko palyginti save su grafu. Šio „nevisavertiškumo“ pajauta ir slėpė pagundą, kurios auka tapau. Nieko originalesnio, kaip man atrodo, neturi dvasia žmogaus, kuris, ugdydamas savo mąstymo gebėjimus, staiga sutinka kitą žmogų, išsiugdžiusį tokio pat lygio gebėjimus veikti, ir kuris kankindamasis ilgisi tokio pat veiksmo, nors ir niekinamo. Gėtei iš tokio ilgesio atsirado Faustas. Aš nebuvau Faustas; neišlenkiau iki dugno pažinimo taurės kaip senasis daktaras; ir vis dėlto reikia tikėti, kad mano pastarųjų metų studijos, išjudindamos protą pernelyg siauroje srityje, paliko nepanaudotas dideles galias, kurios sukilo nuo konkurencijos jausmo susitikus su kitos padermės žmogum. Žavėdamasis juo, pavydėdamas jam ir kartu jį niekindamas, kitas dienas negalėjau sukliudyti savo galvai daryti atitinkamas išvadas. Mąsčiau: „Jeigu žmogus turėtų tokį gebėjimą veikti kaip grafas ir mąstyti kaip aš, tai iš tikrųjų būtų neprilygstamas žmogus, koks aš ir trokštu būti.“ Bet ar veiksmas ir mintis nepašalina vienas kito? Jie derėjo tarpusavy renesanso epochoje, taip pat ne per toliausia nuo mūsų laikų – Gėtė įkūnijo savyje Fausto likimą, kartu buvo filosofas ir dvariškis, poetas ir ministras; Stendalis buvo romanistas ir dragūnų leitenantas; Konstanas – „Adol-

fo" autorius ir ugningas oratorius, kartu ir dvikovininkas, lošėjas ir viliotojas. Ar be savo dvejopų gabumų lavinimo, be veiksmo gyvenimo ir minties gyvenimo gretinimo aš galiu pasiekti savojo „aš" tobulumą, šį paskutinį ir aukščiausią savo doktrinos tikslą? Tikriausiai pirmąkart gailestis dėl to, kad iš manęs atimtas visas pasaulis, būtent veiksmo pasaulis, siejosi su išdidumu. Tačiau mano esybės filosofinė prigimtis visus jausmus greitai paverčia idėjomis. Menkiausias atsitikimas mane įkvepia iškelti esminę problemą. Bet koks gyvenimo įvykis pastumia prie bendros lemties teorijų. Ten, kur kitas jaunuolis pasakytų: „Gaila, kad turiu tik vieną saviauklos galimybę", – aš savęs klausčiau, ar neklystu spręsdamas apie visuotinio vystymosi dėsnį. Nuo to laiko, kai per jūsų įstabias knygas išlaisvinau savo sielą ir užgniaužiau tuščią religinę baimę, iš ankstesnio pamaldumo liko tik vienas įprotis – kasdien tikrinti savo sąžinę dienoraštyje, ir aš kartais tarytum meldžiausi, kaip pats tai vadinau. Kaip jau jums sakiau, su keistu malonumu perkėlinėjau religines sąvokas į savo paties jutimų sritį. Ir dar vadinau tai savojo „aš" liturgija. Prisimenu, vieną vakarą, jau antrą savaitę leisdamas Žiusa pilyje, keletą valandų rašiau išsamią išpažintį, tai yra sudarinėjau visų skirtingų savo instinktų, pradedant nuo tolimo sąmonės pabudimo, paveikslą. Padariau išvadą, kad pagrindinis mano prigimties bruožas, esminė mano esybės savastis visada buvo, kaip jau pažymėjau šių užrašų pradžioje, – gebėjimas susidvejinti. Tai reiškė tokią tendenciją, kad, apimtas aistros, kartu ir mąstau apie ją, kad gyvenu ir kartu vertinu, kaip gyvenu. Tačiau savo noru užsisklendęs abstrakčiuose apmąstymuose ir atsižadėdamas gyvenimo, kad mano akys galėtų atvirai žvelgti į patį gyvenimą, ar aš nerizikuoju pasidaryti panašus į Amjelį[30], kurio skaudus dienoraštis ką tiktai pasirodė, ir, piktnaudžiaudamas savianalize, pasmerkti savęs bevaisiam mąstymui? Bergždžiai mėginau pasiremti jumis, brangusis mokytojau, norėdamas sustiprinti savo sprendimą gyventi abstrakčių minčių pasaulyje. Prisiminiau žodžius apie meilę iš jūsų „Aistrų teorijos". „Bet jis ne visada buvo toks kaip dabar, – sakiau sau, – regis, jo jaunystėje būta nuodėmingos paslapties." Ir aš vaizdavausi jus mano

metų, atsiduodantį nusikalstamiems bandymams, kurie jau neaiškiai mane gundė šiose vis plūstančiose mintyse.

Nežinau, ar visa ši sielos chemija, labai sudėtinga ir vis dėlto labai nuoširdi, pasirodys jums ganėtinai aiški. Vyksmas, dėl kurio mums kyla koks nors jausmas ir paskui pavirsta idėja, lieka toks tamsus, kad toji idėja kartais būna tiesiog priešinga tam, ką galėtų numatyti sveikas protas! Argi, sakysim, nebūtų visiškai suprantama, kad mano su pasigėrėjimu sumišusi antipatija grafui Andrė, kai su juo susitikau, pavirstų arba aiškiu pasibjaurėjimu, arba nepaprastu susižavėjimu? Pirmuoju atveju turėčiau visiškai atsidėti mokslui, antruoju – palinkėti sau didesnio doro aktyvumo, praktiško ryžto? Taip, privalėčiau tai daryti. Tačiau kiekvienas žmogus turi savo prigimtį. Mano prigimtis lėmė, kad per savo gerųjų jausmų metamorfozę, kurią mėginau jums nušviesti, mano su pasigėrėjimu sumišusi antipatija grafui tapo šaltiniu savikritikai, iš kurios kilo nauja gyvenimo teorija, pažadinusi prigimtinį mano polinkį į aistrų sritį, ir visa tai susijungė į jausmų ilgesį, o kaip tik tuo metu šalia atsirado mergina, kurios vien buvimo arti būtų pakakę, kad kiekvieną mano metų jaunuolį būtų pagavęs troškimas jai patikti. Bet aš buvau per daug protingas, kad šis troškimas man būtų kilęs širdyje neperėjęs per galvą. Šiaip ar taip, jaučiau to dvidešimtmečio vaiko grakštumo ir švelnumo žavesį, bet jaučiau tikėdamas, jog tai vyksta per mano protą. Kartais klausiu savęs, ar tai buvo iš tikrųjų, ir tada ši istorija man atrodo visų paprasčiausia, ir pats sau sakau: „Aš tiesiog įsimylėjau Šarlotę, nes ji buvo graži, laiba, švelni, o aš buvau jaunas; paskui sugalvodavau visokiausių dingsčių, nes buvau išdidus protuolis, kuris nenorėjo mylėti kaip kiti." Kokį palengvėjimą jaučiu, kai šitaip mąstau! Galiu tada gailėtis savęs, užuot bjaurėjęsis savim, kaip atsitinka, kai prisimenu, ką andai mąsčiau – tą šaltą sprendimą, kurį priėmiau galvoje, atskleidžiau savo dienoraščiuose, patikrinau – ak! – įvykiais, sprendimą suvilioti šitą vaiką nemylėdamas, tiesiog iš psichologo smalsumo, dėl malonumo veikti, savo nuožiūra valdyti gyvą sielą, iš arti stebėti jos aistrų mechanizmą, kurį ligi šiol tyrinėjau tik knygose, ir šitaip patenkinti savo tuščia-

garbiškumą praturtinant protą nauju bandymu. Taip, tai buvo, ko aš siekiau, bet ar negalėjau to nesiekti, kurstomas savo paveldo, išsiauklėjimo, apie kurį jums pasakojau, per atsitiktinumą atsidūręs naujoje aplinkoje ir pagautas žiaurios konkurencijos polėkio prieš tą akiplėšą jaunuolį, visišką mano priešingybę?

Ir vis dėlto ši tyra, nuoširdi mergina buvo verta sutikti kitą, ne tokį kaip aš, ne tokią šaltą ir pragaištingą skaičiavimo mašiną! Vien pagalvojus apie tai širdį man maudžia ir drasko, nors tada stengiausi būti šaltas ir tikslus kaip gydytojas diagnostas. Atkreipiau į ją dėmesį ne pirmą vakarą. Iš pradžių ji nepatraukė nei tobulais veido bruožais, nei švytinčiu skaistumu, nei karališka laikysena – dėl visa to apie moterį sakoma, kad ji gražuolė. Jos atvaizdą ženklino švelnumas, tarytum pustoniai nuo kaštoninių plaukų atspalvio iki pilkų, kiek pritemdytų akių nelabai blyškiame ir nelabai rausvame veide. Ji visada kėlė mintį apie kuklumą, kai stebėjai jos išraišką, ir apie gležnumą, kai matei jos laibas rankas ir kojas ir veik rafinuotus grakščius judesius. Nors buvo nedidukė, atrodė aukšta dėl išdidžiai pakeltos galvos palaisvintoje apykaklėje ir natūraliai didinga. Grafas Andrė – aiškus atavizmas – tarytum atkūrė vieną iš bendrų protėvių, o ji, nors panaši į tėvą, pasižymėjo tokia linijų tobulybe, kad tą panašumą galėjai įžiūrėti tiktai kada jie būdavo šalia vienas kito. Tačiau nesunku buvo pamatyti jo polinkį į neurasteniją, kuri tėvą privarė iki hipochondrijos. Šarlotė buvo kone liguistai jautri, ir tai sykiais išduodavo lengvas rankų ir lūpų virpulys – jos puikios, dailiai apibrėžtos lūpos alsavo beveik dievišku gerumu. Labai tvirtas smakras rodė, jog ši gležna būtybė slepia nepaprastą valią, ir šiandieną suprantu, kad jos akyse, kartais nejudriose ir tarytum įsmeigtose į kažką tik jai matoma, jau buvo justi lemtingas polinkis į įkyrią idėją. Kaipgi aš atkreipiau į ją dėmesį? Pirmas jos bruožas, kurį pastebėjau vos antrą savaitę atvykęs į pilį, buvo neapsakomas gerumas, ir tai įvyko mažojo Liusjeno dėka. Berniukas man papasakojo, kad ji daugsyk prašė iš manęs sužinoti, ar nieko netrūksta mano kambaryje – tai, aišku, labai vaikiška smulkmena, bet ji mane sujaudino, nes buvau labai vienišas šiame dideliame name, kur

niekas, nuo pat mano atvykimo, neparodė man menkiausio dėmesio. Markizas ateidavo tik pusryčių, susisiautęs chalatu, ir tik kad pasiskųstų savo sveikata arba politika. Markizė rūpinosi pilies ištaiga ir ilgai tardavosi su apmušėju, atvykusiu iš Klermono. Grafas Andrė rytais jodinėdavo, po pietų vykdavo medžioklėn, o vakarais dūmydavo cigarus netardamas man nė žodžio. Guvernantė ir vienuolė tarpusavy ir su manim elgėsi taip santūriai, kad darėsi nejauku. Mano auklėtinis buvo tingus ir nerangus berniukas, bet turėjo vieną gerą savybę: buvo labai paprastas, labai patiklus ir papasakodavo man viską, ką norėjau sužinoti apie jį patį ir jo šeimos narius. Taip netrukus sužinojau, kad visus tuos metus praleisti kaime sumanė grafas Andrė, bet tai manęs visiškai nenustebino, nes aš vis labiau įsitikindavau, kad kaip tiktai jis yra šeimos galva. Taip pat sužinojau, kad praėjusiais metais jis norėjo ištekinti seserį už vieno savo draugo, kažkokio pono de Plano, bet Šarlotė jį atstūmė, ir tas ponas išvažiavo į Tonkiną. Sužinojau... Bet kam tos smulkmenos? Per du kasdienius užsiėmimus su Liusjenu, rytą nuo aštuntos valandos iki pusės dešimtos ir po vidurdienio nuo trečios iki pusės penktos, aš vos ne vos įstengdavau sutelkti mažojo dykūno dėmesį į pamokas. Sėdėdamas ant kėdės priešais mane, kitapus stalo, ir burnoje sukiodamas liežuvį per skruostą, jis raitydavo popieriaus lape mažas ir dideles kraigliones, vis vogčiom mesdamas akį į mane. Pastebėdavo mano veide menkiausią išsiblaškymo šešėlį. Neklystančiu gyvulišku vaiko instinktu jis greitai pajusdavo, kad pasidarau nebe toks atidus jo pamokoms, kai jis kalba apie brolį ar seserį, ir šitaip iš tų nekaltų lūpų man paaiškėjo, kad šiuose šaltuose svetimuose namuose vienai būtybei rūpi mano patogumai ir ji galvoja apie mane. Man trūko motinos, nors pats sau nenorėjau to pripažinti. Ir kaip tiktai šis dėmesys, tereiškiantis paprastą mandagumą, paskatino mane įdėmiau pažvelgti į panelę de Žiusa.

Antras jos būdo bruožas, kurį pamačiau šalia gerumo, buvo polinkis į romantiką; ne dėl to, kad skaitė daug romanų, bet kad ji, kaip jau jums sakiau, buvo didelė jautruolė ir per tokį savo jautrumą tiesiog bijojo tikrovės. Pati to nenumanydama, šiuo požiūriu ji labai skyrėsi

nuo savo tėvo, nuo motinos ir brolių. Ji negalėjo nei parodyti jiems savo tikrosios prigimties, nei matyti jų prigimties nekentėdama. Todėl ji neatverdavo jiems savo sielos ir prisiversdavo tarytum nežiūrėti į juos. Širdyje ji spontaniškai, naiviai sutarė su tais, kuriuos mylėjo, ir tai neatitiko akivaizdžios tikrovės, kuri neprielankiam stebėtojui galėjo pasirodyti pilna apgaulės ir meilikavimo. Savo motinai, tokiai paprastai ir praktiškai moteriai, ji sakydavo: „Jūs, mamyte, su savo subtilumu..." Tėvui, žiauriam egoistui: „Jūs, tėte, esate toks geras..." Broliui, tokiam kategoriškam ir paisančiam tik savo nuomonės: „Tu viską supranti..." Ir ji tuo tikėjo. Tačiau tas iliuzijų pasaulis, kuriame įsikalinusi gyveno ši be galo nuoširdi ir švelni būtybė, pasmerkė ją visiškai moralinei vienatvei, pavojingai ir atėmusiai galimybę pažinti žmones. Ji nepažinojo savęs, kaip nepažinojo ir kitų. Pati to nesuvokdama, ji svajojo sutikti žmogų, kuris jaustų lygiai taip pat kaip ji. Man pasitaikė, sakysim, per pirmuosius bendrus mūsų pasivaikščiojimus stebėti, kad ji viena tikrai jautė, koks gražus mažas ežeriukas, jį supančios giraitės, tolimi ugnikalniai ir rudens dangus, dažnai gražesnis nei vasaros dangus dėl savo žydrynės kontrasto su lapų auksu, o kartais toks blausus, toks liūdnai ūkanotas ir tolimas. Tada ji pasinerdavo tyloje be aiškios priežasties, tikriausiai dėl to, kad visa jos pernelyg jausminga esybė tirpte tirpo sužavėta reginio. Užvaldyta tamsaus instinkto ir nesąmoningo jausmo, ji turėjo šitą dovaną, kuri vyrus paverčia dideliais poetais, o moteris – jausmingomis įsimylėjėlėmis, dovaną užsimiršti, ištirpti, atsiduoti tam, kas virpino širdį, ar tai būtų buvęs ūko apniauktas horizontas, tyloje skendintis pageltęs miškas, muzikos kūrinėlis, pianinu paskambintas guvernantės, ar jaudinanti graži istorija, papasakota jai girdint. Nuo pat mūsų pažinties pradžios nepalioviau stebėti, kaip skyrėsi vienas nuo kito kautynių gyvulys, koks buvo grafas, ir ši be galo grakšti ir švelni būtybė, kuri taip lengvai, vos liesdama žemę, nusileisdavo akmeniniais pilies laiptais ir kurios šypsena buvo tokia meili ir kartu tokia drovi! Išdrįsiu jums viską pasakyti, nes, kartoju, tuos dienoraščius rašau ne dėl to, kad parodyčiau save iš gerosios pusės, bet norėdamas atskleisti, koks

buvau iš tikrųjų. Negalėčiau sakyti, kad mano noras įkvėpti šiam žaviam vaikui meilę toje aplinkoje, kur man jau ėmė patikti, nebuvo kilęs ir dėl ryškaus kontrasto tarp jos ir brolio. Galbūt merginos siela, kupina meilės tokiam nepanašiam į ją broliui, tarytum tapo mūšio lauku mano slaptai, neaiškiai antipatijai, kuri per dvi savaites būnant su tuo žmogum pavirto neapykanta. Taip, galimas daiktas, mano noras suvilioti ją slėpė žiaurų geismą pažeminti šį kareivą, šį aristokratą, šį tikintįjį ir įžeisti per tai, kas jam pasaulyje buvo brangiausia. Žinau, brangusis mokytojau, mano prisipažinimas baisus, bet aš nebūčiau vertas jūsų mokinio vardo, jeigu šiuose užrašuose jums neatverčiau savo širdies paslapčių. Ir, be kita ko, argi šis bjaurus mano ano meto jausmų niuansas nebuvo toks pat būtinas reiškinys kaip ir kiti, kaip romantiškas Šarlotės žavumas, kaip tiesmuka jos brolio energija ir kaip mano sudėtingi išgyvenimai, tokie nesuprantami man pačiam!

4. Pirmoji krizė

Be galo aiškiai prisimenu tą dieną, kai mintis suvilioti grafo Andrė seserį kilo man ne kaip įsivaizduojamo romano tema, bet kaip aiški, artima, beveik pasiekta galimybė. Po dviejų mėnesių, praleistų pilyje, išvažiavau pas motiną švęsti Kalėdų ir į Klermoną grįžau po savaitės. Snigo dvi paras. Žiemos mūsų kalnuose tokios rūsčios, kad tik pono de Žiusa įgeidžiu galima paaiškinti jo užsispyrimą gyventi žiemą ten, šitoje laukinėje vulkaninėje lygumoje, visą laiką pustomoje žvarbių vėjo gūsių. Beje, reikia pridurti, kad markizė rūpinosi namų ištaiga nuostabiai suprasdama kasdienius išteklius. Be to, nors Eda laikoma dideliu užkampiu, bet visus atšiauriuosius mėnesius su Klermonu laisvai susisiekiama per Sen Satiurneną ir Sent Aman Talandą. Bet ir šiuo rūsčiu metų laiku kartais netikėtai stoja skaidri giedra. Po keleto pūgos dienų staiga popiečiu sušvinta nuostabi dangaus žydrynė, laukus nužeria saulės spinduliai, tarytum ūmai viską permainius šviesos kerams. Štai tokią dieną dabar aš bandau atgaivinti savo

atmintyje – tą dieną paaiškėjo ir įsikūnijo mano lemtingas sprendimas. Vėl matau ežerą, aptrauktą ledo plutele, po kurios raukšlėmis jaučiamas lengvas vandens virpulys. Vėl matau plačią pasislėpusią Šeros srovę, baltą nuo sniego, su pasirodančiomis tamsiomis lavos dėmėmis akinančioje baltybėje; tokia pat baltutėlė, tik jau be jokios dėmelės, visa kalnų grandinė – Domo viršūnė, Vašo kalnas, Višatelio, Rodo, Redono kalnai, o toliau sniego ir dangaus žydrynės fone ryškėja Šarmono kupolas ir Ruja miško eglių juodi masyvai. Prieš akis man atgyja visos tos menkutės smulkmenos, kurios vos įžiūrimos, bet kurios paskui ilgai glūdi kažkokiose slaptose atminties kertelėse. Vėl regiu guotą beržų, kurių plikos lajos vos parausvintos saulės. Vėl regiu šermukšnio kristalus, blyksinčius šakų viršūnėlėse, styrančius prožirnių kuokštus, varganus, bet dar žalius, lapės pėdas ant skaisčiai balto kilimo ir, akimirką, girdžiu čerškant skrendančią ties keliu šarką, ir spigus jos čerškimas tik dar labiau paryškina, kokia tyla tvyro bekraščiuose sniegynuose. Vėl matau gelzganas ir rudas avis, ganomas piemens mėlynu palaidiniu, su plačiakrašte apvalaina ir žema skrybėle ant galvos, lydimo rudo gauruoto šuns geltonomis, žibančiomis, arti viena kitos susodintomis akimis. Taip, vėl matau visą tą gamtovaizdį ir keturis žmones, vaikštinėjančius Fonfredo keliu: panelę Laržė, panelę de Žiusa, savo mokinį ir patį save. Šarlotės liemenį glaudžiai juosė karakulio švarkelis; dėl kailinio boa, apvynioto apie kaklą, jos galvutė su tokio pat karakulio kaip švarkelis kepuraite atrodė dar mažesnė ir grakštesnė. Po daugelio valandų, lyg kalėjime praleistų pilyje, toks gaivus oras, regis, ją apsvaigino. Nuo ėjimo tamsiai paraudo jos skruostai. Laibos kojos drąsiai mynė per sniegą, palikdamos lengvus pėdsakus, o akyse švietė naivus susižavėjimas gamtos grožiu – tai tyrų širdžių privilegija, kuri veikiai prapuola, kai siela sudiržta nuo visokių samprotavimų, abstrakčių teorijų ir skaitymo. Aš ėjau šalia jos, žingsniuojančios taip sparčiai, kad netrukus mes toli palikom panelę Laržė, kurios medžiokai sunkiai slydo snieginu keliu. Berniukas čia pabėgėdavo į priekį, čia atsilikdavo, sustodavo arba lėkdavo žvaliai kaip jaunas žvėriukas. Jaučiau, kad tuo metu, kai mažasis

Liusjenas ir Šarlotė džiūgauja, aš darausi vis tylesnis ir niūresnis. O galbūt kaltas čia buvo nervinis irzulys, kurį kartais mums sukelia antipatija aplinkinių džiaugsmui, kai patys jo nejaučiame? O gal man jau ėmė bręsti, dar pusiau nesąmoningai, būsimas viliojimo planas, ir savo priešiškumu merginos džiaugsmui norėjau atkreipti jos dėmesį? Paprastai su ja jau daug kalbėdavausi, bet per visą šį pasivaikščiojimą trumpai nukirsdavau Šarlotės žavesio kupinus žodžius, kuriais ji visu keliu tarsi kvietė pasidalyti maloniais jausmais. Staigūs atsakymai ir tyla taip aiškiai rodė mano blogą nuotaiką, kad panelė de Žiusa, nors ir pagauta entuziazmo, netrukus tai pajuto. Du ar tris kartus žvilgtelėjo į mane, ir jos lūpų kampučiuose buvo justi klausimas, kurio nedrįso išreikšti žodžiais, paskui jos žvalų veidą apniaukė šešėlis. Pamažu Šarlotės linksmumą tirpdė mano niauri nuotaika, ir išraiškingame veide mačiau, kad ji tapo nebejautri gamtos grožiui ir mato tiktai mano liūdesį. Pagaliau atėjo akimirka, kai ji nebegalėjo užgniaužti savo įspūdžio, kurį jai darė mano niūrumas, ir vos prislopintu iš drovumo balsu manęs paklausė:

– Ar jūs blogai jaučiatės, pone Grelu?

– Ne, panele, – atsakiau šiurkščiai, ir tai turbūt ją įžeidė, nes jos balsas dar labiau drebėjo, kai vėl paklausė:

– Tai kas nors jus nuliūdino? Jūs nesate toks kaip visada...

– Niekas nieko man nepadarė, – atsakiau papurtęs galvą. – Tiesa, – pridūriau, – šiandien turiu pagrindo būti liūdnas, labai liūdnas... Šiandien sukanka didelio skausmo metinės, bet apie tai sunku kalbėti...

Ji vėl pažvelgė į mane. Nebesitvardė, ir akyse aš toliau stebėjau ją audrinančius jausmus, kaip kad pro lupą stebimi laikrodžio mechanizmo menkiausi slinkiai. Mano elgesys jai sužadino tokį nerimastį, kad visai nebegalėjo gėrėtis nuostabia gamta. Dabar pamačiau, jog Šarlotei palengvėjo, kad aš ant jos nepykstu, bet buvo susirūpinusi dėl mano liūdesio ir norėjo sužinoti priežastį, bet nedrįso manęs klausti. Ji tik pasakė:

– Atleiskite, kad jus paklausiau...

Paskui ji nutilo. Šių kelių minučių man pakako, kad suprasčiau, kokią vietą jau užimu jos mintyse. Matydamas jos tokį jautrų, kilnų dėmesį, būčiau turėjęs gėdytis dėl savo melo, nes tariama užuomina apie didelį sielvartą tebuvo akimirksniu sugalvotas melas – paskui aš pats stebėjausi, kad taip staiga visa tai prasimaniau. Iš tiesų, kodėl netikėtai man šovė į galvą apsigaubti didžio sielvarto poezija, kai visas mano gyvenimas po tėvo mirties buvo toks ramus, nereikalaujantis iš manęs jokios aukos? O gal pasidaviau savo įgimtam stipriam polinkiui į dvilypumą? O galbūt šitas romantiškas apsimetimas parodė mano tuščiagarbiškumą, kuris kartais paskatina kai kuriuos vaikus meluoti – be jokio tikslo ir visai netikėtai? Ar gal neaiški nuojauta man pakuždėjo, kad šitaip apgaulingai vaidinti nuliūdusį ir nusivylusį – tai pats geriausias būdas ilgam patraukti prie savęs grafo Andrė seserį? Ir dabar gerai nesuvokiu, kokie motyvai lėmė mano elgesį per tą mūsų pasivaikščiojimą. Aišku, aš visai nežinojau, nei kokį įspūdį padarys merginai mano apsimestinis liūdesys, nei koks bus mano melo poveikis, tačiau prisimenu, kad, įsitikinęs, kokį įspūdį padariau, ryžtingai nusprendžiau: eisiu iki galo ir pažiūrėsiu, kokį poveikį padarysiu šiai sielai, jeigu sąmoningai ir su išskaičiavimu toliau vaidinsiu komediją, beveik instinktyviai pradėtą švytinčią sausio popietę priešais didingą gamtovaizdį, kuris galėtų tikti kaip fonas kitokiems jausmams.

Šiandieną, kai visa tai, kas nepataisoma, jau atsitiko ir kai su neapsakomu skausmu atgaivindamas praeitį įsitikinu, koks nesupratingas ir žiaurus buvau, šiandieną suvokiu, kad nuo tos dienos žadinau Šarlotei pačius tikriausius, pačius švelniausius jausmus. Visa psichologinė diplomatija, kurios tada ėmiausi, tebuvo tik bjaurus ir kvailas neišmanančio širdies mokslų mokinio darbas. Dabar suprantu, kad nesugebėjau įkvėpti sužydėjusių man jos sieloje gėlių aromato. Pakako tik leisti viskam tekėti savo vaga, ir aš būčiau pažinęs, patyręs tuos jausmus, kurių taip troškau, būčiau galėjęs gyventi pakilių ir taurių emocijų gyvenimą, savo verte prilygstantį mano intelektualiajam gyvenimui. Užuot taip pasielgęs, aš idėjų kirčiais stabdžiau savo širdies polėkius. Norėjau pavergti pavergtą sielą, sužaisti šachmatų partiją,

kai užteko paprasto nuoširdumo, ir šiandieną aš negaliu išdidžiai pasiguosti, kad bent jau buvau, mano galva, savo likimo dramos režisierius, kad kūriau scenas, dėliojau epizodus, sumaniai plėtojau intrigą. Visa drama vyko tik jos širdyje, bet aš visiškai nesupratau, kad šioje dramoje Mirtis ir Meilė, dvi ištikimos nenumaldomos gamtos talkininkės, čia veikė be mano žinios ir tyčiojosi iš visų sudėtingų mano analizių. Šarlotė mane mylėjo dėl visiškai kitokių priežasčių, nei rikiavo mano naivi psichologija. Ji mirė iš nusivylimo, kai po tragiško pasiaiškinimo pamatė mane tokį, koks buvau iš tikrųjų. Tuomet jai kėliau siaubą, ir ji paliko šitą nepaneigiamą įrodymą, kad mano subtilūs apmąstymai niekada neturėjo jai anei kokios galios. Remdamasis šios meilės patirtimi tikėjausi išspręsti vieną psichinės mechanikos problemą. Deja! Tiesiog susidūriau su nuoširdžiu ir tikru švelnumu, bet nepajutau jo žavesio. Kodėl tada nenuspėjau to, ką šiandieną matau be galo aiškiai, su akivaizdžiu žiaurumu? Juk buvo labai suprantama, kad šitas vaikas, klaidinamas savo esybės romantinių savybių, mane idealizuoja. Daugelio metų studijos mano išvaizdai suteikė truputėlio kančios išraišką, kuri visada jaudina moterų širdis. Mane auklėjo motina apdovanodama subtiliomis manieromis, judesių ir balso švelnumu, įpročiu pedantiškai prisižiūrėti save, ir tai dengė mano nerangumą ir neišmanymą. Senasis mokytojas, kuris mane rekomendavo, atsiliepė apie mane kaip apie nepriekaištingų kilnių minčių ir būdo jaunuolį. To visiškai pakako, kad labai jautri ir vieniša mergina manim ypatingai susidomėtų. Na ką gi! Dar nespėjau to dėmesio aiškiai pamatyti per pasivaikščiojimą, apie kurį jums pasakojau, o jau sugalvojau, kaip tuo papiktnaudžiauti, užuot pats buvęs to dėmesio sujaudintas. Jei kas tą vakarą po pasivaikščiojimo būtų pamatęs mane vieną savo kambaryje, sėdintį prie stalo ir rašantį, su stora psichologijos knyga šalimais, niekada nebūtų patikėjęs, kad čia vos sukakęs dvidešimt dvejų metų jaunuolis narplioja jausmus, kuriuos sužadino ar norėjo sužadinti dvidešimtmetei merginai... Pilis miegojo. Girdėjau tik, kaip žingsniuoja tarnas gesindamas šviesas laiptinėje ir koridoriuose. Už didžiulio mūro sienų čia gailiai, čia lyg aprimęs dejavo vėjas. Šiose

aukštumose vakarų vėjas būna baisus, ir kartais stiprūs jo gūsiai nuneša stogų čerpes. Tos vėjo šuorų dejonės visada man sustiprindavo vienatvės jausmą. Židinyje ramiai degė ugnis, ir aš spynele rakinamame sąsiuvinyje, kurį sudeginau prieš savo suėmimą, kraigliojau pasakojimą apie praleistą dieną ir susidarinėjau programą, kaip sugundyti panelės de Žiusa sielą. Tąvakar iš jūsų „Aistrų teorijos" nusirašinėjau ištrauką apie gailestį – jūs ją tikriausiai prisimenate, brangusis mokytojau. Prasideda taip: „Šis gailesčio reiškinys turi fizinį elementą, kuris, ypač moterims, siejasi su seksualiomis emocijomis..." Pradžioje ketinau paveikti Šarlotę per jos gailestį man. Norėjau pasinaudoti tuo įspūdžiu, kurį jai padarė pirmasis mano melas, paskui ją apipainioti kitomis melagystėmis ir viską baigti jos meile per gailestį man. Šis pasinaudojimas vienu iš tauriausių žmogaus jausmų tenkinant savo smalsią fantaziją turėjo kažką iš pamatų priešinga visuotinėms pažiūroms, ir tai neregėtai glostė man išdidumą. Kurdamas šį vilionės planą ir remdamasis filosofiniais tekstais, vaizdavausi, ką apie tai pagalvotų grafas Andrė, jei galėtų, nelyginant senovės legendose, iš savo pulko užkampyje perskaityti žodžius, paliekamus mano plunksnos. Tuo laiku jau vien mintis savo valia valdyti moters smegenų subtilų darbą, visą šį intelektualų, tokį jautrų ir sudėtingą kaip laikrodžio mechanizmą, mane skatino lygintis su Klodu Bernaru[31], Pasteru, su jų mokiniais. Tie mokslininkai operavo gyvus gyvūnus. O ar aš neketinau ilgai operuoti žmogaus sielos?

Kad būtų gautas norimas rezultatas iš gailesčio, veikiau tik pastebėto, bet ne mano išprovokuoto, pirmiausia reikėjo pratęsti to įspūdžio poveikį. Tuo tikslu nusprendžiau sąmoningai toliau vaidinti tariamo liūdesio komediją, ruošdamasis anksčiau ar vėliau pateikti jai pasiaiškinimus dėl mažo romano, kurio melagingas prisipažinimas turėtų ją sugraudinti. Todėl visą savaitę po to pasivaikščiojimo stengiausi dėtis vis labiau nusiminęs, ir ne tik Šarlotės akyse, bet ir tas ilgas valandas, kai likdavau vienas su savo auklėtiniu, būdamas tikras, kad vaikas papasakos seseriai mūsų pamokų įspūdžius. Štai jums, brangusis mokytojau, tos mano rezgamos beprasmės klastos įrody-

mas. Argi reikėjo į šią niekšišką intrigą įpainioti berniuką, kuris man buvo patikėtas? Be to, kam reikėjo šitos gudrybės šalia visų kitų, jeigu panelė de Žiusa nė akimirkos nesuabejodavo mano nuoširdumu? Tačiau dėl keisto sąmonės nuokrypio aš savo išdidumui priskyriau pastangas kuo stipriau suraizgyti savo pinkles. Mudviejų su Liusjenu pamokos vyko erdviame kambaryje, vadinamame biblioteka, nes palei vieną sieną ėjo lentynos su knygomis. Tenai, už grotų, po žalios drobės uždanga, buvo prigrūsta begalė tomų tymo viršeliais, kaip tiktai ir visa „Enciklopedijos" eilė. Tai buvo pilies įkūrėjo, aristokrato filosofo, giminaičio ir bičiulio Monlozjė palikimas – jis pastatydino šią pilį nuošalioje priekalnėje, kad galėtų čia auklėti du savo sūnus gamtos prieglobsty ir pagal „Emilio" priesakus.[32] Vienoje durų pusėje kabojo šio aristokrato laisvamanio portretas, gana vidutiniškai nutapytas pagal tų laikų skonį, su pripudrintu peruku, su skeptiška ir kartu jautria šypsena; kitoje durų pusėje buvo pakabintas jo žmonos, koketiškos moters su prašmatnia kelių aukštų šukuosena ir su muselėmis ant skruostų. Žvelgdamas į šiuodu paveikslus tuo metu, kai Liusjenas versdavo kokią Ovidijaus ar Tito Livijaus ištrauką, aš savęs klausdavau: ką veikė mano protėviai praėjusiame šimtmetyje, tuo laiku, kada gyveno šiuose portretuose pavaizduoti asmenys? Mačiau tuos storžievius, nevėkšlas, kurių palikuonis esu, mačiau, kaip jie eina paskui plūgą, geni vynuogienojus, akėja žemę ūkanotose Lotaringijos lygumose, panašūs į valstiečius, kurie bet kokiu oru traukia keliu pro pilies vartus, su batais iki kelių, vilkdami lazdą su geležiniu antgaliu, pririštą dirželiu prie riešo. Šitas vaizdas man, susirūpinusiam, kaip apniaukti savo veidą liūdesiu, teikė veik teisingo keršto žavesį. Keistas dalykas, nors aš teoriškai ir nekenčiau Revoliucijos doktrinų ir paslėptų už jų spiritualizmo apraiškų, tačiau tikrai jaučiausi esąs plebėjas, su piktdžiuga mąstydamas, kad aš, tų artojų provaikaitis, vien savo minčių galia galbūt suviliosiu didiko ir įžymios damos provaikaitę. Pasirėmiau smakrą ranka, suraukiau kaktą ir aptemdžiau akis liūdesiu, gerai žinodamas, jog Liusjenas seka mano veido išraišką su viltimi, kad jo pamokas nutrauks įprastas pašnekesys. Kai jis per kurį

laiką įsitikindavo, kad nebesulauks nei mano prielankios šypsenos, nei atlaidžių žvilgsnių, kaip būdavo per ankstesnes pamokas, ir pats susirūpindavo. Suprantama, vargšas berniukas mano liūdesį palaikydavo griežtumu, o tylėjimą – nepasitenkinimu. Vieną rytą jis net ryžosi manęs paklausti:

– Ar jūs už ką nors pykstate ant manęs, pone Grelu?

– Ne, mano vaike, – atsakiau ranka paglostydamas jam švelnų skruostelį.

Bet ir toliau likau susimąstęs ir žiūrėjau, kaip sniegas plaka lango stiklus. Dabar nuo ryto ligi vakaro krito sūkuriuojantys kąsniai, užklodami apylinkes mieguistu baltu apklotu, o šiltuose pilies kambariuose tvyrojo miela, jauki tyla ir čia neprasiskverbdavo toli kalnuose nuščiūvantys garsai, o pro langų stiklus, iš lauko šerkšnotus, o iš vidaus apgaravusius, prasismelkdavo švelni, tarytum liguista šviesa. Tai sudarė paslaptingą foną mano melancholijai, kurią nutaisydavau veide ir leisdavau stebėti Šarlotei visą tą laiką, kai būdavome kartu. Kai varpas mus sukviesdavo pusryčių į valgomąjį, jos akyse, pasitinkančiose mane, sugaudavau tą drovų ir gailų smalsumą, kurį mačiau per pasivaikščiojimą, pasižymėtą savo dienoraštyje kaip bandymo pradžią. Tokius pat žvilgsnius pastebėdavau, kai vėl susitikdavom svetainėje išgerti arbatos, ką tiktai uždegtų lempų šviesoje, paskui prie pietų stalo ir pagaliau ilgais vakarais, jeigu tik aš nebaigto darbo dingstimi neišeidavau į savo kambarį anksčiau už kitus. Gyvenimas ir pašnekesiai pilyje visada buvo labai monotoniški, ir niekas negalėjo padėti Šarlotei atsikratyti to jaudinančios mįslės įspūdžio, kurį aš jai stengiausi įteigti. Markizas, kone beprotiško savo prieštaringo būdo auka, keikė pragaištingą sprendimą praleisti žiemą šiame užkampyje. Jis pranešė, kad vos pragiedrėjus orams išvyksim iš pilies, nors žinojo, kad išvažiuoti neįmanoma. Dabar tai buvo pernelyg brangu, pagaliau ir kur vykti? Jis svarstė, ar gali turėti vilties, kad iš Klermono apsilankys bičiuliai, kurie kartais užsukdavo pusryčių, bet tiktai kada keturios valandos kelio tarp Eda ir miesto blogu oru nepadvigubėdavo. Paskui jis įsitaisydavo prie kortų staliuko, o tuo tarpu marki-

zė, guvernantė ir vienuolė imdavosi savo nepabaigiamų rankdarbių. Mano pareiga buvo prižiūrėti Liusjeną, kuris paprastai sklaidydavo kokią iliustruotą knygą arba sumaniai dėliodavo pasiansą. Aš įsitaisydavau tokioje vietoje, kad mergina, pakėlusi akis nuo kortų, kuriomis žaidė su tėvu, būtinai mane matytų. Užsiiminėjau hipnotizmu, nes smulkiai buvau išstudijavęs jūsų „Valios anatomijos" skyrių, skirtą keistiems poveikio kito valiai reiškiniams ir jūsų pavadintą „Pusine įtaiga". Tikėjausi šiuo būdu pajungti sau laisvas merginos mintis ir laukiau palankios valandos, kada galėsiu baigti kasdienį įtaigos darbą ir papasakoti jai savo istoriją, kuri, pateisindama mano liūdesį ir paaiškindama poelgius, turėjo visiškai užvaldyti jos vaizduotę, ir taip jau mano drumsčiamą.

Šią istoriją sukurpiau gana sumaniai, remdamasis dviem principais, kuriuos jūs, brangusis mokytojau, iškeliate savo puikiame skyriuje apie meilę. Šis jūsų veikalo skyrius, „Etikos" teoremos apie aistras, ir pono Ribo knyga „Valios ligos" tapo mano kelrodžiais. Leiskite man jums priminti šiuos du principus, bent jau pačią jų esmę. Pirmasis yra tas, kad dauguma žmonių jausmus patiria tiktai per imitaciją; klausantiems savo prigimties balso, meilė, sakysim, kaip ir gyvūnams, tėra tik lytinis instinktas, kuris, vos patenkintas, nuslopsta. Antrasis principas skelbia, kad pavydas gali kilti pirmiau už meilę; vadinasi, kartais jis gali sužadinti meilę ir dažnai gali trukti ilgiau už ją. Labai nustebintas šių dviejų teiginių teisingumo, nusprendžiau, kad romanas, kurį papasakosiu panelei de Žiusa, turės suaudrinti jos vaizduotę ir pakurstyti garbėtrošką. Man jau pavyko suvirpinti jos gailesčio stygą, ir norėjau užgauti jai sentimentalaus pavydo ir savimeilės stygas. Todėl ir sumaniau savo istoriją remdamasis mintimi, kad kiekvienos moters, neabejingos kokiam nors vyrui, savimeilė pažeidžiama, jeigu tas vyras jai parodo, jog mintyse prisirišęs prie kitos moters. Bet aš turėčiau parašyti dvidešimt puslapių, jeigu imčiau jums pasakoti, kaip kamavausi kurpdamas melagingą istoriją. Progą papasakoti šį vilionės pramaną man suteikė pati auka po kokių dviejų savaičių, kai ėmiausi įgyvendinti savo „kūrinį", kurį ir toliau išdidžiai vadinau bandymu.

Markizas iš kažkur sužinojo, kad vienas „Enciklopedijos“ tomas skirtas kortoms. Jis panoro susirasti keletą senovinių kortų žaidimų, kaip *Impériale*, *Hombre*, *Manille*, ir mėginti sužaisti. Ši nuostabi mintis jam kilo po pusryčių, kai, skaitydamas laikraštį, aptiko informaciją apie naują žaidimą pokerį, prie kurios žurnalistas pateikė visą sąrašą nebemadingų žaidimų. Jeigu tam maniakui šaudavo į galvą kokia paikystė, jis visai negalėdavo laukti, ir jo duktė turėjo tuojau pat užlipti į biblioteką, kur aš tuo metu kažką išsirašinėjau. Peržiūrinėjau Helvecijaus knygą „Apie protą“[33], kurią čia radau tarp kitų XVIII šimtmečio veikalų. Pasisiūliau panelei de Žiusa surasti reikalingą tomą, ir kai ji paėmė iš mano rankų knygą, nuo kurios dar spėjau nušluostyti dulkes, kaip paprastai maloniai man pasakė:

– Tikiuosi, čia rasite kokį nors žaidimą, kuriame ir jūs neatsisakysite dalyvauti... Mes taip bijome, kad jūs čia nuobodžiaujate, visada toks liūdnas...

Paskutiniuosius žodžius ji ištarė tokia pat išraiška, kuri mane nustebino per mūsų pasivaikščiojimą – ji tarsi atsiprašė už netaktą ir iš kuklumo sakė žodį „mes“, nors gerai žinojau, kad kiti niekuo dėti. Jos balsas buvo nepaprastai švelnus, mes buvom visiškai vieni tas dešimt ar penkiolika minučių, tad valandėlė man pasirodė tinkama paaiškinti jai savo apsimestinį liūdesį.

– Ak, panele, – atsakiau, – kad jūs žinotumėte, koks mano gyvenimas!..

Jeigu Šarlotė nebūtų buvusi patikli būtybė, romantiška mergaitė, kokia išliko, nors du ar tris sezonus praleido Paryžiaus aukštuomenėje, – būtų greitai supratusi, kad pasakoju jai iš anksto pramanytą istoriją, tais pačiais kaip pradžioje, taip pat suręstais sakiniais tęsdamas ir toliau. Tariant tuos posakius man pačiam jie atrodė pernelyg negrabūs, pernelyg nenatūralūs. Pasakojau, kad Klermone buvau susižadėjęs su viena mergina, bet slapta. Vyliausi, kad šį nuotykį dar labiau supoetinsiu jos akyse, jei pasakysiu, jog ši mergina svetimšalė, rusė, viešėjusi pas savo giminaitę. Pridūriau, kad mergina išklausė mano meilės prisipažinimą ir pati pasisakė mane mylinti. Vienas kitam pri-

siekėme, paskui ji išvažiavo. Jai pasitaikė proga ištekėti už turtingo vyro, ir ji išdavė mane dėl pinigų. Pasistengiau pabrėžti savo neturtą net leisdamas suprasti, kad motina gyvena beveik tik iš mano uždarbio. Šią smulkmeną sugalvojau čia pat, nes kai veidmainiauji – tiktai vis daugiau prisimeluoji. Pagaliau tai buvo vaikiškos ir kartu niekšingos komedijos scena, kurią suvaidinau labai nemokšiškai. Tačiau priežastys, paskatinusios mane šitaip meluoti, buvo tokios savitos, kad joms suprasti reikėjo būti nepaprastai įžvalgiam, visiškai permanyti mano proto sandarą, turėti psichologo talentą kaip jūs, brangusis mokytojau. O mano tariamą sumišimą buvo galima lengvai paaiškinti jauduliu dėl tokių prisiminimų. Tačiau pasakodamas tą istoriją aš likau visiškai šaltakraujiškas ir galėjau tuo pat metu stebėti Šarlotę. Ji klausėsi manęs labai ramiai, nuleidusi akis į storą knygą, į kurią rėmėsi ranka. Kai baigiau, ji paėmė knygą ir blankiu balsu, iš kurio neįmanoma buvo suprasti, kas po juo slypi, pasakė:

– Nesuprantu, kaip jūs galėjote pasitikėti mergina, jeigu ji klausė jūsų slapčia nuo savo tėvų...

Ir ji išėjo išsinešdama storą tomą su raudonais kraštais, grakščiai linktelėjusi galva. Kokia ji buvo graži šviesia gelumbės suknia, veik idealiai laiba, plonu liemeniu, su laisvoku korsažu, truputį pailgo veido, nušviesto pilkų mąslių akių! Ji atrodė panaši į pagautą ekstazės, gležną ir sielvartingą Memlingo „Madoną", kurios silueto raižiniu aš kadaise žavėjausi abatui Marteliui priklausančio didelio formato „Sekimo" pirmajame puslapyje.[34] Paaiškinkite man dar vieną širdies mįslę, jūs, didis psichologe: niekada taip nejaučiau tos būtybės švelnaus ir tyro žavesio kaip tą akimirką, kada jai melavau, ir kaip tąsyk iš jos atsakymo pasirodė, melavau visai beprasmiškai. Taip, buvau toks naivus, kad jos atsakymą supratau pažodžiui, nors jis, atvirkščiai, turėjo įkvėpti man vilties. Nesuvokiau, jog jau vien tai, kad mano išpažinties išklausė tokia išdidi ir santūri būtybė, esanti toli nuo manęs pagal savo socialinę padėtį, buvo labai didelio prielankumo įrodymas. Nesuvokiau, kad šie kone griežti žodžiai, tarstelėti atsakant į mano melagingą išpažintį, iš dalies padiktuoti slapto pavydo, kurį kaip tik ir

norėjau jai sužadinti, iš dalies ir noro patvirtinti savo gyvenimo nuostatas ir pasiteisinti sau pačiai dėl parodyto per didelio familiarumo. Kaip ji nesugebėjo įžvelgti mano pasakojime melo, taip aš nepajėgiau sugauti jos žodžiuose tiesos. Stovėjau prieš uždarytas duris jausdamas, kaip griūva visos mano viltys, kurtos jau porą savaičių. Ne. Aš nesudominau jos iš tikrųjų, nesukėliau jai palankumo, kurį galėčiau paversti aistra. Ir apskritai koks buvau kvailys savo chimeras laikydamas realiomis! Aš tuoj pat apibendrinau mūsų santykius, kuriais remdamasis maniau galįs ją suvilioti. Kokius turėjau įrodymus, kad ji manim domisi? Rūpestį mano materialia būtim, kuriuo mane taip subtiliai apgaubė? Bet tai buvo paprasčiausias jos gerumas. Jos dėmesingumas mano liūdnai būsenai? Na ir kas! Ji buvo smalsi, ir tiek. Drovų jos balsą, kai apie tai teiraudavosi? Aš, kvailys, nesupratau, kad tai įprastas švelnios merginos kuklumas. Išvada: mano pastarąsias dvi savaites vaidinta komedija, mano čatertoniškos grimasos[35], mano tariamos dvasinės dramos melas – visa tai juokingos gudrybės, nė trupučio nepriartinusios manęs prie širdies, kurią norėjau pavergti. Trumpos Šarlotės frazės, ištartos santūriai, pakako, kad padaryčiau sau tokį nuosprendį praėjus penkiolikai minučių po mūsų pokalbio – esu linkęs į tokią staigią savianalizę, stingdančią visą mano esybę, kaip kad šalto vandens čiurkšlė nuslopina karšto garo srovės šėlsmą.

Aš vėl parimau prie knygos „Apie protą“, bet jau neįstengiau sukaupti dėmesio į Helvecijaus abstraktų tekstą. Rašau jums apie šį savo vaikiškumą, brangusis mokytojau, kad jums būtų aiškiau, kokio keisto naivumo ir sugedimo mišinio buvo prikimšta mano galva. Ar šis greitas nusivylimas iš tiesų tik neparodė, kad aš ketinau valdyti Šarlotės mintis taikydamas psichologijos dėsnius, pasiskolintus iš filosofų, visiškai taip pat kaip jos brolis, grafas Andrė, savo nuožiūra stumdė biliardo rutulius tą vakarą, kai mane apstulbino savo santūriais judesiais? Baltasis rutulys iš kairės vos paliečia raudonąjį, nurieda į šoną, paskui vėl grįžta jau prie kito baltojo rutulio. Tai galima nubraižyti ranka popieriuje, paaiškinti atitinkama formule, tai numatoma ir atliekama dešimt, dvidešimt, šimtą, tūkstantį kartų. Nepai-

sant mano didelio apsiskaitymo, o galbūt dėl to, aistrų žaismė tada man atrodė tokia pat idealiai paprasta schema. Tik gerokai vėliau supratau, kaip klydau. Kad galėtum permanyti žmogaus širdį, analogijos reikia ieškoti augalų pasaulyje, o ne mechanikoje. Kad galėtum ją valdyti, turėtum taikyti botaniko metodus – jis veikia deramai, kantriai daro įskiepus, ilgai laukia, rūpestingai puoselėja. Jausmas išdygsta, auga, pražysta ir nuvysta kaip augalas, evoliucionuodamas kartais lėtai, kartais greitai, bet visada nesąmoningai. Gailesčio, pavydo, pavojingo pavyzdžio sėkla, per apgaulę mano įmesta į Šarlotės sielą, turėjo išdygti ir augti, bet tik po daugelio daugelio dienų, ir šitas vyksmas buvo tuo labiau neįveikiamas, nes mergina manė, kad esu įsimylėjęs kitą ir dėl to neketino gintis nuo manęs. Bet kad visa tai perprastum iš anksto ir neprarastum vilties, reikėjo būti Ribo, Tenu, Adrienu Sikstu, tai yra tobuliausiu žmogaus sielos žinovu, o aš atrodžiau veikiau panašus į keliauninką, kuris eina per lygumą nenutuokdamas, kad žemė brandina derlių ir kad vasarą čia netrukus bus pjaunami javai. Keliauninkas bent tuo pateisinamas, kad nematė, kaip čia buvo sėjama, o aš juk pats sėjau daigius grūdus ir vis dėlto nesitikėjau, kad sužels želmenys!

Įsitikinimas, jog visiškai pralaimėjau savo pirmąjį bandymą paveikti Šarlotę, kad mane pamiltų, dar labiau sustiprėjo kitomis dienomis po mano melagingo pasipasakojimo. Mat ji beveik nesikalbėjo su manim. Vėliau iš jos pačios prisipažinimų sužinojau, kad po savo šaltumu slėpė vis didėjantį jaudulį, kuris ją trikdė naujumu, jėga ir gilumu. Tuo laukimo metu ji, rodės, įnikusi tyrinėja triktrako žaidimą, kurio taisykles markizas aptiko sklaidydamas „Enciklopedijos“ tomą. Prisiminęs, kad šis žaidimas jo seneliui emigrantui buvo mėgstamas laiko leidimo būdas, markizas nepanoro pasidomėti kitais žaidimais, pateiktais knygoje. Netrukus vienas Klermono pirklys atsiuntė čia viską, kad markizas galėtų tenkinti savo įgeidį. Vos tik svetainėje buvo pastatytas triktrako staliukas, visus vakarus tėvas ir duktė leido mėtydami kauliukus, kurie sausai tarškėjo į lentą. Kabalistiniai terminai, kaip „mažasis tablo“, „didysis tablo“, „grįžtamasis tablo“, „du

po du“, „du po tris“, „du po penkis“, „mušu“ ir „užpildžiau“ dabar maišėsi su markizės ir dviejų jos mezgėjų pašnekesiais. Kartais Šarlotę pakeisdavo ir partiją markizui sudarydavo Eda klebonas, senas kunigas, abatas Bartomefas, kuris blogu oru sekmadieniais aukodavo šv. Mišias pačioje pilyje. Nors markizas elgėsi su manim nepriekaištingai mandagiai, niekada manęs neklausė, ar norėčiau išmokti žaisti triktraką. Tai, kad jis darė skirtumą tarp manęs ir abato Bartomefo, mane žeidė, nors ir keista, nes aš kur kas mieliau skaičiau knygą sėdėdamas ant savo žemos kėdutės ar iš veidų spėliojau, kokio būdo čia esantieji. Bet ar neįsižeidžia kiekvienas, patekęs į tokią padėtį, kurią laiko žeminama? Savimeilę užgauna, kada tau parodoma, jog esi nelygus. Atsigriebdavau stebėdamas, kokių juokingų bruožų turi abatas, kuris viską pilyje, o ypač markizą, tiesiog dievino. Kaip tamsiai išrausdavo jau ir taip raudonas jo veidas, kai jis sėsdavosi priešais senąjį aristokratą, sykiu tikėdamasis išlošti keletą sidabrinių monetų, kurios turėjo labiau sudominti lošimo partija, ir net jo ranka drebėdavo, kai mesdavo lemtingus kauliukus iš odinio ragelio. Tačiau tai stebėti man greitai nusibodo, ir veikiai visą dėmesį nukreipiau į merginą, kuri, atlikusi užduotį, su rankdarbiu atsisėsdavo prie motinos. Nepasisekus bandymui paveikti ją, kad mane pamiltų, aš pasidariau rūstesnis, nors vis labiau žavėjausi skaisčiu šito vaiko grožiu. Tikrai sakant, jos akivaizdoje mano jausmai ėmė darytis veikiau geismingi nei psichologiniai. Buvau jaunas, ir, nepaisant filosofinių užmojų, mano kūnas tebeatminė seksą, kurio neišvengiamą fatališkumą ir neįveikiamą gyvybingumą jūs taip nuodugniai analizuojate. Pasak vienos jūsų metaforos, goslus žvėris, įskiepytas man į mąstantį žvėrį per mūsų geidulingą patirtį, virpėdavo vien merginos suknelei prisilietus. Jos lankstus liemuo, grakštūs judesiai, maža kojytė, pasirodanti iš po sijono krašto, liesoki petukai, nuspėjami po palaidinukės audiniu, šviesūs plaukai, paprastai sukelti ant viršugalvio į mazgą, rudas apgamėlis prie gaivios burnos, kitos jos smulkmenos – visa tai man žadino neaiškų ir beveik skausmingą geismą. Ketinau ją suvilioti, ir štai aš pats pasijutau suviliotas, o iš viso to, ką jums papasakojau apie savo

išdidumą ir ambicingą savitvardą, jūs suprasite, kokią slaptą sumaištį man tai kėlė! Ir jūs, taip gerai parodęs žiaurios neapykantos elementą, kurį sužadina lytinis potraukis, jūs suprasite, kad šitas nepatenkintas geismas man varė žvėrišką įsiūtį matant jos žavų veidą, visada ramų ir šaltai svajingą, taip stipriai mane jaudinantį, nors mergina to tikriausiai ir nematė.

Kiek laiko truko šis neveiklos tarpsnis, kai buvau apimtas aistros ir kartu nevilties? Nežinau. Mudviejų, panelės de Žiusa ir mano, padėtis buvo ypatinga: ją prie manęs traukė bundanti, bet dar nesuvokta meilė, o mane prie jos – daug neaiškių priežasčių, kurias jums aiškinau ir kurios man rūpėjo labiau negu ji pati. Nors mes praleisdavom kartu daug valandų per dieną, nė vienas nenumanėme apie kito jausmus. Esant panašiai padėčiai nesuvokiama, ar įvykiai po naujo jausmų protrūkio yra pasekmė ar priežastis, ar jie reikšmingi savaime, ar tėra tiesiog priemonė išreikšti slaptą sielos būseną. Beje, ar toks klausimas apskritai negali būti keliamas dėl kiekvieno žmogaus likimo? Kiek kartų, ypač nuo to laiko, kai stumiu valandas penktoje vienutėje, tarp keturių kalkėmis baltintų sienų, tematydamas lopinėlius dangaus pro keturias pastogės angeles, vis nagrinėdamas savo trumpos istorijos smulkmenas, – taip, kiek kartų klausiau savęs, ar mūsų likimas pažadina mūsų mintis, ar, atvirkščiai, mūsų mintys sukuria mūsų likimą, net ir išoriniame pasaulyje? Tikriausiai mes, Šarlotė ir aš, turėjome pasinaudoti pirma pasitaikiusia proga – ji, kad galėtų atsiduoti savo jausmams, vis dėlto pavojingiems, nes pati jų aiškiai nesuprato, o aš – kad galėčiau toliau tęsti nutrauktą bandymą. Ir štai kokiomis aplinkybėmis tokia proga pasitaikė. Vieną vakarą markizas, sėdėdamas prie židinio susisiautęs į chalatą, su kuriuo kartais išbūdavo visą dieną dėl tariamų ligų, taigi markizas ilgai pasakojo savo žmonai apie straipsnį, pasirodžiusį rytiniame laikraštyje. Buvo kalbama apie šventę, kurią savo namuose surengė jų pažįstami. Kaip tik tuo metu aš laikiau rankose laikraštį, ir ponas de Žiusa, jį pamatęs, staiga manęs paprašė:

– Ar jūs, pone Grelu, nesiteiktumėte to straipsnio mums perskaityti?..

Širdyje jau kelintą kartą nusistebėjau, kaip šis aristokratas moka įžūliai paprašyti kad ir menkiausių dalykų. Jau vien jo tonas mane užgavo. Tačiau paklusau ir ėmiau skaityti šią kroniką, daug subtiliau nei įprasti tokios rūšies straipsniai aprašančią spalvingą ir tviskantį kaukių balių – įdomus reportažo ir poezijos mišinys panėšėjo į rafinuotą brolių Gonkūrų stilių. Kol skaičiau, markizas žvelgė į mane nustebęs. Turiu jums pasakyti, brangusis mokytojau, per savo bičiulystės su Emiliu laiką įgijau tikrą skaitovo talentą. Sergančiam mano mažajam draugui nebuvo didesnio malonumo nei klausytis, kaip aš skaitau ilgas mūsų mėgstamų autorių ištraukas. Mano balsas, iš prigimties duslokas, nuo šitų pratybų pasidarė švelnus ir aiškus.

– Bet jūs labai gerai skaitote, labai gerai!.. – sušuko ponas de Žiusa, kai baigiau.

Jo nuostaba ir pagyros vėl užgavo man savimeilę. Jis pernelyg aiškiai parodė, kad nesitikėjo, jog toks kuklus jaunuolis iš Klermono, tylus ir drovus, į pilį patekęs senojo Limasė rekomendacija išsilavinusio liokajaus vieton, galėtų turėti nors menką talentą. Paskui, iš įpročio pasidavęs savo impulsyviam įgeidžiui, jis kalbėjo toliau:

– Puiki idėja, iš tikrųjų... Jūs mums paskaitysite vakarais... Tai mus prablaškys labiau negu triktrakas... Mažasis tablo, didysis tablo, grįžtamasis tablo, skylė, dvi skylės, trys skylės, vis tas pats ir tas pats, be to, ir tas kauliukų kaukšėjimas mane erzina... Šuniškas oras!.. Jeigu vėl snigs, mes čia neišbūsime nė savaitės... Tu juokiesi, Šarlote, visada tyčiojiesi iš savo seno tėvo! Nė savaitės... Na ir kokią knygą mums parinksite pradžiai?..

Taigi visai netikėtai gavau naujas tarnystės pareigas, nė nespėjęs sumesti, ar tai nekliudys mano užsiėmimams, nes vakarais dažnai į svetainę atsinešdavau kokį licenciato kūrinį truputį padirbėti neatsitraukdamas nuo Liusjeno. Tačiau nė į galvą nešovė mintis atsisakyti šios užduoties, ir aš net nesusikrimtau. Pirmiausia markizo šiurkštumą man atlygino kone maldaujantis merginos žvilgsnis, vienas tų žvilgsnių, kuriais moterys moka be žodžių prašyti atleisti kaltę tam, kurį myli. Kita vertus, tučtuojau mintyse man kilo naujas planas. Ar

negalėčiau, pasinaudodamas šia skaitovo pareiga, vėl imtis pradėto, bet jau atsižadėto bandymo suvilioti panelę de Žiusa, kurios žvilgsnis į mane dabar suteikė vilties, kad galiu tikėtis sėkmės? Į markizo klausimą, ką pasirinksiu skaityti, atsakiau ieškosiąs. Iš tikrųjų ieškojau, bet ieškojau tokios knygos, kuri padėtų man prisiartinti prie aukos, apie kurią sukau ratus, kaip kad virš gražaus paukštelio suko peslys, kurį kartą mačiau prie Domo kalno. Ar tai nebuvo likimo man pakištas naujas būdas padaryti Šarlotei poveikį, kurio tuščiai siekiau savo melaginga išpažintim? Tai jums, brangusis mokytojau, turėčiau dėkoti už įtaigiausius puslapius, parašytus apie tai, ką jūs tiksliai vadinate „literatūros siela", apie tai, kaip mūsų širdis nesąmoningai mėgdžioja menamas aistras, pavaizduotas poetų. Ir štai jau neaiškiai mačiau naują būdą, kaip paveikti Šarlotę, ir sau prikaišiojau, kad jo dar gerai nesugalvojau. Bet kaip rasti romaną, kuriame būtų ganėtinai apstu aistrų, kad ją sujaudintų, ir kuris būtų ganėtinai korektiškas iš pažiūros, kad būtų galima skaityti visai šeimai kartu? Išrausiau visą biblioteką. Padrikas ir prieštaringas knygų rinkinys rodė, kad čia jau būta kelių įvairaus skonio kartų. Bibliotekoje buvo visa aštuonioliktojo amžiaus kūrinių kolekcija, apie kurią jums jau kalbėjau, – o paskui nemaža spraga. Emigracijos metais pilyje niekas negyveno. Paskui pirmosios romantikų knygų laidos rodė, ką vertino markizo tėvas, kuris, kaip žinau, buvo Lamartino draugas. Galiausiai pasitaikė ir prastų šiuolaikinių romanų, kurie perkami geležinkelio stotyse ir paskui aplamdyti, kartais ne peiliu, o pirštais atskirtais lapais, numetami kokioje atokesnėje lentynoje, o šalimais jų gulėjo politinės ekonomijos traktatai – ponas de Žiusa pamiršo šį savo trumpalaikį potraukį. Pagaliau tarp to šlamšto radau „Eženi Grandė", kuri man pasirodė visiškai atitinkanti trokštamą sąlygą. Jaunai vaizduotei nieko nėra patrauklesnio kaip ši skaisti ir kartu deginanti idilė, kur nekaltybę poezijos ūku gaubia aistra. Tačiau markizas, mąsčiau, šį garsų romaną tikriausiai moka atmintinai, ir baiminausi, kad jis nepanorės jo klausyti.

– Puiku! – netikėtai sušuko jis, kai pasiūliau savo idėją. – Tai viena iš tų knygų, kurios perskaitomos vieną kartą, apie kurias daug

kalbama, o paskui visai pamirštama... Tą Balzaką aš kartą mačiau Paryžiuje, pas Kastrus...[36] Tai buvo prieš keturiasdešimt metų, tada dar buvau geltonsnapis... Bet gerai jį prisimenu: storas, kresnas ir nedidukas, triukšmingas, orus, gražių žvitrių akių, iš pažiūros prasčiokas...

Šiaip ar taip, po pirmųjų puslapių jis ėmė snausti, tuo tarpu markizė, panelė Laržė ir vienuolė mezgė neparodydamos jokios savo nuomonės, o mažasis Liusjenas, neseniai gavęs dovanų dažų rinkinį, uoliai spalvino kažkokios storos knygos paveikslėlius. Skaitydamas aš ypač atidžiai sekiau Šarlotę, ir man buvo nesunku pastebėti, kad šį kartą mano įžvalgos buvo teisingos ir kad ji virpėjo nuo romano žodžių, kaip kad smuikas virpa nuo stryko įgudusiose rankose. Ji buvo pasirengusi priimti tuos įspūdžius – nuo pat jau įsiaudrinusių jausmų iki nervų, kiek įtemptų dėl fizinių priežasčių. Negalima ištisas savaites nebaudžiamai gyventi tokioje kaip šios pilies atmosferoje, visada prikaitintoje, beveik troškioje. Dėl markizo hipochondrijos krosnelė šildė namus dieną ir naktį. Tas menkas kasdienis nervų dirgulys tapo mano paspirtim, kurios niekada nedrįsau tikėtis ir kurią dabar kaip psichologas su malonumu pažymiu. Mačiau, kad nuo to vakaro merginos žvilgsnis buvo tarsi prikaustytas prie mano lūpų, skaitančių apie jaudinančius Eženi ir jos pusbrolio Šarlio naivios meilės epizodus. Ta pati instinktyvi veidmainystė, kuria grindžiau melagingą išpažintį, skatino mane kiekvieną frazę tarti tokia intonacija, kuri, kaip maniau, turėjo jai ypač patikti. Tikrai sakant, šią mažą knygutę mėgstu, nors labiau vertinu dešimtį kitų Balzako romanų, tokių kaip, sakysim, „Tūro klebonas“, kuriame sukurti raiškūs tikroviški paveikslai ir kurio kiekvienoje frazėje glūdi daugiau filosofinės išminties negu kokioje Spinozos scholijoje. Vis dėlto aš stengiausi dėtis, kad mane iki slapčiausių širdies kertelių sujaudino nelaiminga šykštuolio dukters lemtis. Mano balsas skambėdavo su užuojauta švelniajai Somiūro atsiskyrėlei, o apie pusbrolio neištikimybę skaitydavau pagiežingu balsu. Bet ir čia kaip anksčiau bergždžiai dėjau pastangas. Tokių sudėtingų priemonių anaiptol nereikėjo. Jautrios lakios vaizduotės Šarlotei bet koks meilės romanas kėlė pavojų. Jeigu jos tėvas ir motina būtų tu-

rėję nors menkiausią pastabumo dovaną, visada būtiną tėvams, būtų įžvelgę tą pavojų dukters veide, nes ji visus tuos tris vakarus, kol skaičiau, vis labiau ir labiau žavėjosi romanu. Markizė tik tarstelėjo, kad tokių blogų žmonių „kaip tėvas Grandė“ ir pusbrolis apskritai nebūna. O pats markizas per savo amžių buvo per daug visko regėjęs, kad susidarytų tokią naivią nuomonę, ir savo abejingumą skaitomam romanui taip paaiškino:

– Iš tikrųjų, romanas be galo išgirtas. Nesibaigiantys aprašymai, samprotavimai, skaičiavimai... Tai puiku, nieko nepasakysi... Bet aš skaitau smagesnius romanus...

Ir jis baigė pageidavimu, kad iš Klermono knygyno reikėtų parsisiųsti visą Labišo komedijų rinkinį.[37] Ši nauja markizo užgaida mane nuliūdino. Galėjau prarasti galimybę veikti jau suaudrintą Šarlotės vaizduotę, ir dar tuo metu, kai, regis, iš tikrųjų sekėsi. Tačiau aš menkai tesupratau, kad jau sužeista siela, pati to nežinodama, bando priartėti prie manęs, mane suprasti ir būti suprasta, gyventi sutartinai su mano mintimis. Rytojaus dieną po to, kai markizas padarė nuosprendį psichologiniams romanams, panelė de Žiusa įėjo į biblioteką, kai aš ten dirbau su jos broliu. Ji atsinešusi padėjo į vietą nebereikalingą „Enciklopedijos“ tomą ir su drovia, sutrikusia šypsena man tarė:

– Norėčiau paprašyti jus vienos paslaugos. Čia turiu daug laisvo laiko ir nelabai žinau, ką veikti... Norėčiau, kad patartumėte, ką man skaityti. Ta knyga, kurią parinkote aną dieną, man suteikė tiek džiaugsmo... – Ir dar pridūrė: – Paprastai romanai man nusibosta, bet šis buvo labai įdomus...

Girdėdamas ją taip kalbant jaučiau tokį džiaugsmą, kokį grafas Andrė turėjo patirti, pamatęs, kaip virš tvoros smalsaudamas iškišo galvą priešo kareivis, kurį jis tuojau nušovė. Man pasirodė, kad esu nutaikęs šautuvą į žmogiškąjį laimikį. Ar Šarlotė, prašydama manęs parinkti jai knygų, nenori būti arčiau manęs? Kaip atsakyti į šį prašymą, man pasirodė taip svarbu, kad apsimečiau labai sutrikęs. Padėkojęs jai už pasitikėjimą, pasakiau, kad ji man užkraunanti labai subtilią užduotį, kurią atlikti aš nepasirengęs. Trumpai tariant, nutai-

siau miną, lyg atsisakyčiau pagelbėti, nors iš tiesų jos pageidavimas mane be galo sužavėjo, jaučiausi kaip apgirtęs nuo tokio laimėjimo. Ji primygtinai prašė, ir galiausiai prižadėjau, kad rytoj duosiu jai sudaręs kūrinių sąrašą. Dabar reikėjo nesuklysti parenkant knygas, ir tai buvo daug sunkiau nei išrinkti „Eženi Grandė“. Visą vakarą iki vidurnakčio praleidau imdamas ir apmąstęs vėl padėdamas šimtus knygų. Kaip parinkti tokias, kurios išjudintų jos vaizduotę, bet nesukrėstų, kurios ją sujaudintų, bet nepapiktintų. Pagaliau staiga, mėgdžiodamas savo tėvo balsą, sau pasakiau jo mėgstamą posakį: „Dirbkime metodiškai“, – ir ėmiau spręsti uždavinį kitokiu būdu: kokios knygos ir kaip veikė mano vaizduotę, kai buvau paauglys? Prisiminiau – kaip jums jau pasakojau smulkioje išpažintyje, – kad literatūra mane ypač traukė savo nepažįstamu jausmų pasauliu. Mane pagavo troškimas išgyventi nepatirtas emocijas, ir jos mane tiesiog užbūrė. Padariau išvadą, kad „apsinuodijimas“ literatūra – visuotinis dėsnis. Vadinasi, turėjau parinkti merginai tokias knygas, kurios sukeltų jai tokį pat troškimą, bet reikėjo atsižvelgti į skirtingus mūsų charakterius. Aš pats mėgau sudėtingus kūrinius apie meilę, nes tai atitiko du esminius, pagrindinius mano prigimties bruožus. Šarlotė buvo subtili, tyra ir švelni būtybė. Lengviausia buvo įsivilioti ją į pavojingą romantinio smalsumo kelią aprašymais jausmų, kurie būtų panašūs į jos širdies išgyvenimus. Galų gale nusprendžiau, kad labiausiai tam tiktų Fromanteno „Dominikas“, „Kunigaikštienė de Klev“, „Valerija“, „Žiulija de Treker“, „Slėnio lelija“, Žorž Sand kaimiškieji romanai, kai kurios Miusė komedijos, ypač „Meile nežaidžiama“, Siuli Priudomo eilėraščiai, Vinji poezija.[38] Šiaip taip sudariau tą knygų sąrašą ir dar pridėjau patrauklius paaiškinimus, kuriuose kruopščiai nurodžiau gražiausias kiekvieno iš tų rašytojų savybes. Šį sąrašą vargšė mergaitė išsaugojo, o teismo pareigūnai jį įvertino, kad tuo pradėjau merginti. Ak! Keistas merginimas! Ir kaip menkai jis panašus į niekšingą užmojį siekti naudingų vedybų, kuriomis tie bukagalviai mane kaltina! Jeigu nebūčiau turėjęs rimtos dingsties atsisakyti gynybos, – tai pasakysiu jums prisiminimų pabaigoje, – būčiau tylėjęs

vien iš pasibjaurėjimo tais skystapročiais, kurie niekada negalės suvokti, kad ką nors padaryti gali pastūmėti vien tik abstrakčios idėjos. O, kad gaučiau į teisėjus jus, brangusis mokytojau, ir kitus šiuolaikinės minties korifėjus! Tada galėčiau kalbėti, kaip dabar kalbuosi su jumis. Bet jūs, šiaip ar taip, žinote, kad ši lemtinga valanda man buvo skirta, kaip ir toji, kai jums rašiau, ir šita veidmainių visuomenė verčiau mėgsta gyventi už Mokslo ribų – to Mokslo, kuriam tuo metu aš tarnavau, tarnavau jam vienam.

Netrukus mano parinkti kūriniai buvo atsiųsti iš Klermono. Markizas jokių pastabų apie juos nepareiškė. Bet reikia turėti daugiau proto negu tas vargšelis, kad suprastum, jog blogų knygų apskritai nėra. Esama tik blogų laiko tarpsnių skaityti geriausias knygas. Jūsų, jūsų, brangusis mokytojau, skyriuje apie literatūros sielą yra teisingas palyginimas: atvirą žaizdą, kurią kai kurių žmonių vaizduotei padaro perskaitytos knygos, jūs lyginate su gerai žinomu reiškiniu, būdingu sergantiesiems diabetu. Menkiausia žaizdelė jiems užsikrečia ir gali gangrenuoti. Jeigu dar reikia šios „predispozicijos“, anot jūsų, teorijos įrodymo, tai negalėčiau rasti geresnio kaip tas faktas, kad panelė de Žiusa šiose knygose ieškojo įvairių žinių, informacijos apie mane, apie mano jausmus, galvoseną, gyvenimo ir charakterių supratimą. Tų kenksmingų knygų kiekvienas skyrius, kiekvienas puslapis jai tapo dingstimi davinėti man klausimus be galo ilgai, karštai ir naiviai. Taip, esu tikras, kad taip ji elgėsi su gerais ketinimais ir anaiptol neįsivaizdavo daranti blogai, kai dar ateidavo aptarti su manimi vieną ar kitą frazę apie Dominiką ar Žiuliją, Feliksą de Vandenesą ar Perdikaną. Prisimenu, kokį pasibjaurėjimą jai sukėlė šis jaunuolis, didžiausias viliokas ir nusižengėlis iš visų Miusė veikėjų, ir su kokiu įkarščiu aš antrinau jai smerkdamas jaunuolio dviveidystę bendraujant su Kamile ir Rozete. Tačiau man pačiam nė vienas jokios knygos veikėjas nepatiko labiau kaip šitas meilužis – išdavikiškas ir kartu nuoširdus, klastingas ir švelnus, naivus ir suktas, – kuris taip pat savaip sėmėsi patirties darydamas jausmų vivisekciją savo dailiai ir išdidžiai pusseserei. Šį pavyzdį iš dvidešimties kitų jums pateikiu dėl to, kad su-

prastumėte, kokie pokalbiai nuolatos vyko tarp mudviejų su Šarlote pilyje, kur buvom taip keistai atskirti vienas nuo kito. Iš tikrųjų niekas mūsų nestebėjo. Kaukė, kurią užsidėjau čia atvykęs, slėpė mane ir toliau. Markizas ir markizė nuo pat pradžios susidarė apie mane visiškai neteisingą nuomonę. Jie nesivargino patikrinti, ar pirmas įspūdis jų nesuklaidino. Geroji panelė Laržė, maloniai sau įsitaisiusi pilyje kaip meili įnamė, buvo per daug naivi, kad įtartų, kokios nuodėmingos mintys sukasi mano protingoje galvoje. Abatas Bartomefas ir sesuo Anakleta, kuriuos skyrė slapta konkurencija, paslėpta po dvasiškuoju mandagumu, turėjo tiktai vieną rūpestį: palenkti sau pilies šeimininkų prielankumą – abatas to siekė savo bažnyčiai, vienuolė – savo ordinui. Liusjenas buvo per jaunas, o dėl tarnų, tai dar nežinojau, kokia klasta slepiasi po abejinga jų skustų veidų išraiška ir nepriekaištinga ruda livrėja su metalinėmis sagomis. Mes, Šarlotė ir aš, buvome laisvi ir galėjome kalbėtis beveik visą ilgą dieną. Rytą ji pasirodydavo valgomajame, kur mudu su mokiniu gerdavome arbatą, ir čia, pusryčių kartu dingstimi, mes šnekteldavome prie stalo kampo – nuo jos dvelkdavo kvapi gaivuma po vonios, jos plaukai būdavo supinti į sunkią kasą, ir žavų liauną jos kūną tarsi regėdavau po laisvoka suknia. Paskui ją matydavau bibliotekoje, kur ateiti ji visada rasdavo priežastį. Čia ji buvo visai kitokia, susišukavusi, ir jos liemenį juosė dieninis korsažas. Mes vėl susitikdavom svetainėje, prieš antruosius pusryčius ir dar po jų; su įprastu grakštumu ji mums visiems patarnaudavo pilstydama kavą šiek tiek paskubomis, kad galėtų ilgiau užtrukti prie manęs – mane aptarnaudavo paskutinį, ir dėl to dar galėdavom šnektelėti prie lango kampo. Geru oru po vidurdienio mes, dažniausiai visi keturi – guvernantė, Šarlotė, mano mokinys ir aš – eidavom pasivaikščioti. Penktą valandą vėl susirinkdavom prie arbatos, paskui per pietus aš sėdėdavau šalia Šarlotės. Pagaliau vakare likdavom dviese, tad mūsų pokalbiai, dieną pertraukiami ir vėl užmezgami, susiliedavo į vieną ištisinį pašnekesį. Mintyse lyginau merginos elgseną su savo jaukintų gyvūnų stebėjimais. Vienu metu mane domino gyvūnų psichologija, ir aš parašiau apie tai keletą straipsnių. Jeigu mano motina, kaip ją prašiau, po mano

mirties perduos jums tuos popierius, kuriuos jai grąžins teismas, jūs rasite ten pastabas apie klusnius gyvūno ryšius su žmogum. Turiu pagrindo tikėti, kad apie tai nėra skelbta ir mano pastabos vertos jūsų dėmesio. Išeities taškas man buvo viena Spinozos teorema. Tiksliai nepamenu teksto, bet esmė tokia: įsivaizduoti kokį nors veiksmą – vadinasi, mintyse jį atlikti. Tikras dalykas tiek žmogaus, tiek gyvūno atžvilgiu. Kaip reta nusipelnęs ir gerai jums pažįstamas mokslininkas, ponas Espinas[39], taip pat įrodė, kad kiekviena bendruomenė paremta mėgdžiojimu. Aš padariau išvadą, jog prisijaukinti žmogui gyvūną, priversti jį gyventi žmogaus bendrijoje galima tiktai tada, kai savo santykius su tuo gyvūnu apriboji vien tuo, ką jis geba pakartoti įkandin jūsų, tai yra pasidaryti panašus į jį. Šį dėsnį patikrinau nustatydamas paslaptingą fizionomijų panašumą, atsirandantį, sakysim, tarp medžiotojų ir jų šunų. Taip pat pastebėjau – ir tai buvo įrodymas, kad panelė de Žiusa kas dieną vis labiau prisijaukinama, – kad mes, aš ir ji, pradėjom vartoti savo kalboje analogiškus sakinius, veik panašius posakius. Kartais susigriebdavau tariąs žodžius tokiu pat tonu kaip ji, o jos judesiai man atrodė panašūs į manuosius. Žodžiu sakant, tapau jos gyvenimo dalimi, bet ji pati nematė, kas vyksta, nes aš dėjau daug pastangų, kad neišgąsdinčiau jau pasirengusios pasiduoti sielos kokiu žodžiu, iš kurio ji galėtų pajusti pavojų.

Tas diplomatiškas gyvenimas, kuriam pasmerkiau save du mėnesius, kol truko mūsų grynai intelektualūs santykiai, buvo pilnas kone kasdienės vidinės kovos. Mano programa buvo ne tik sudominti jos protą, pamažu užvaldyti jos vaizduotę. Norėjau būti mylimas ir gerai supratau, kad dvasinis susidomėjimas tėra tik aistros pradžia. Šita pradžia turėjo neišvengiamai baigtis kitokiu, kūnišku intymumu, nes kitaip būtų likusi bevaisė. Jūsų „Aistrų teorijoje“, brangusis mokytojau, vieno puslapio apačioje yra pastaba, kurią tuo laiku aš vis skaičiau ir skaičiau ir todėl moku atmintinai: „Viliotojų profesionalų, – anot jūsų, – gyvenimo išsamus tyrimas aiškiai nušviestų meilės atsiradimo problemą. Bet mums trūksta duomenų. Beveik visi viliotojai buvo veiklos žmonės ir nemokėjo apie save papasakoti. Vis dėlto kai kurie

didžiausio psichologinio susidomėjimo verti fragmentai Kazanovos „Atsiminimuose“, maršalo Rišeljė „Privačiame gyvenime“, Sen Simono skyriuje apie Lozeną leidžia mums teigti, kad devyniolika iš dvidešimties atvejų drąsa ir familiarumas yra patikimiausios priemonės meilei sužadinti. Ši hipotezė kaip tik ir patvirtina mūsų doktriną apie meilės aistros gyvūninę kilmę. Mintyse kartojau sau šią tezę, kai kalbėjausi su Šarlote literatūros temomis, ir su vis didesniu įsitikinimu, nes budo mano prigimtis, kaip jau jums sakiau, ir merginos buvimas šalia žadino man deginančius prisiminimus. Kartais, kai mes valandėlę likdavom dviese ir ji padarydavo kokį judesį arba žengdavo manęs link, atsikvėpdavo ir aš pajusdavau ją šalimais, karšta geismo banga paplūsdavo mano gyslomis ir turėdavau nusukti akis, kad nesukeltų jai baimės. Žiūrėjau, kaip jos balta ranka sklaido knygą, kaip jos pirštukas išsitiesia rodydamas man kokią nors eilutę. O jeigu aš suimsiu šią mažą rankutę, jeigu švelniai ją suspausiu ir ilgai laikysiu savojoje? Įtikinėjau save, kad turiu tai padaryti. Tačiau neišdrįsau. Dažnai, kai jos nebūdavo šalia, man dingodavosi, kad lengviau bus parodyti drąsą, jeigu pasiryšiu padaryti ką nors daugiau. Tada sugalvojau, kad ją stipriai apglėbsiu, prispausiu lūpas prie jos lūpų. Įsivaizdavau, kaip ji leipsta nuo mano glamonių, nebesitvardydama, pakirsta lyg žaibo šiurkštaus mano aistros proveržio. O kas bus toliau? Vien nuo šios minties širdis man daužėsi krūtinėje. Mane tramdė ne baimė, kad galiu būti gėdingai pavarytas. Mano išdidumui gėdingesnė buvo nedrąsa. Ir aš neišdrįsau. Kiek kartų pašokdavau naktimis nuo dar beprotiškesnių minčių! Po ilgų nerimasties valandų pakildavau iš lovos išpiltas šalto prakaito. „O jeigu dabar nueičiau į jos kambarį? – mąsčiau. – Jeigu prigulčiau šalia jos? Kas būtų, jeigu ji pabustų mano glėbyje – mūsų lūpos susiliejusios, kūnai susijungę?..“ Su pašėlusiu sumanymu nusiritau iki to, kad atsargiai kaip vagis praveriau savo kambario duris, nulipau žemyn vieną aukštą, pasukau koridorium iki kitų durų, Šarlotės durų. Rizikavau, kad mane pamatys ir išvarys, šį kartą už nieką. Uždėjau ranką ant durų rankenos. Vario šaltis nudegino pirštus. Toliau žengti neišdrįsau. Nemanykite, kad tai paaiški-

nama tiesiog drovumu. Bejėgiškumas, kai reikia veikti, – mano būdo bruožas, bet tik jeigu nesu įkvėptas kokios idėjos. Tačiau kai mane pagauna kokia nors idėja, apima neįveikiama energija iki pat esybės gelmių. Tada net mirtis atrodo nebaisi. Jūs tuo įsitikinsite, jei būsiu pasmerktas myriop. Ne, prie panelės de Žiusa durų mane suparalyžiavo, sakytum kokia magnetinė įtaka, jos tyrumas, – tai suvokiu, nors negaliu gerai paaiškinti. Iš pirmo žvilgsnio atrodo absurdiška, kad suvilioti nekaltą merginą daug sunkiau negu užvaldyti moterį, kuri jau buvo atsidavusi ir žino, kaip geriau gintis. Ir vis dėlto tai tiesa. Bent jau aš nepaprastai stipriai jaučiau tą neišvengiamą atostūmį nuo skaistybės. Dažnai, kai tarp Šarlotės ir manęs iškildavo ta neįveikiama užtvara, prisimindavau legendą apie angelus sargus ir suprasdavau, iš kur kilo ši poetinė katalikų fantazija. Jeigu šio reiškinio analizę susiesime su jo realia esme, įsitikinsime, kad dviejų būtybių santykius veikia abipusė trauka vieno prie kito net jiems to nežinant. Iš šalto apskaičiavimo stengiausi tą merginą prisijaukinti darydamasis panašus į ją, tačiau be jokio išskaičiavimo jaučiau dvasinę galią, kurią skleidžia išties tauri asmenybė. Begalinis jos sielos paprastumas kartais stelbė visas mano idėjas, ir mano prisiminimus, ir troškimus. Žodžiu tariant, nors laikiau šią silpnybę neverta tokio proto kaip manasis, vis dėlto gerbiau Šarlotę – ak, kaip lengvai mes pasiduodame prietarų įtakai! – lyg būčiau nežinojęs tokio žodžio kaip „pagarba“ reikšmės ir kad jis rodo kvailiausią mūsų neišmanymą. Argi mes imsime gerbti ruletės lošėją, kuris dešimt kartų paeiliui stato ant raudono arba juodo? Na ką gi! O šioje rizikingoje pasaulio loterijoje dora ir yda – tai tas pat, kas raudona ir juoda ruletėje. Padori mergina ir laimingas lošėjas išties verti vienas kito.

Atėjo pavasaris užklupdamas mane pasinėrusį į tokią jaudinančią kaitą – įžūlių sumanymų ir beprotiško drovumo, prieštaringų samprotavimų, suktų gudrybių ir naivaus įkarščio. Koks tai buvo pavasaris! Reikia pažinti rūsčią žiemą šiuose kalnuose, paskui staigią atgimusios gamtos saldybę, kad suprastum, koks gyvenimo žavesys tvyro atmosferoje, kai balandis ir gegužė atneša šventąjį metų laiką. Pradžioje

drėgnose pievose pabunda vanduo ir virpuliuoja po plonyčiu ledu, paskui jį sulaužo, srūva lengvai, čiurlena laisvas ir skaidrus. Dykuose miškuose be paliovos šnara sniegas – atsiplėšdami vienas per kitą balti tumulai krinta ant amžinai žaliuojančių pušų šakų, ant geltonų ir sudžiūvusių ąžuolų lapų. Ežeras, išsivadavęs iš ledo, ima ribuliuoti nuo vėjo, sklaidančio debesis, ir vėl sušvinta dangaus žydrynė, toji žydrynė virš kalnų atrodanti vaiskesnė, gilesnė nei virš lygumų, ir šit po kelių dienų monotoniškas gamtovaizdis įgauna švelniausių ir skaidriausių atspalvių. Ant plikų šakų subręsta gležni pumpurai. Žalsvi lazdynų žirginėliai susipainioję su gelsvais gluosnių kačiukais. Net juoda Šeros lava tarytum atgyja kartu visa gamta. Aksominės samanų sporos įsimaišiusios tarp balzganų kerpių dėmių. Vašo ir Lasolà kalnų krateriai pamažu atveria savo raudono smėlio karštą spindesį. Sidabriški beržų ir margaspalviai skroblų kamienai ryškiai žiba saulėje. Krūmynuose ima skleisti žiedus gražios gėlės, kurias aš kitados skyniau su savo tėvu ir kurių vainikėliai žvelgė į mane lyg akies vyzdžiai, o aromatas rodėsi tartum gyvas alsavimas. Pirmiausia pražydo slenktenės, raktažolės ir žibuoklės, paskui ėmiau rasti šviesiai violetinių laukinių kartenių, žalčialunkių, kurie rausvus žiedus sukrauna anksčiau, nei išskleidžia lapus, baltų plukių, slyvomis kvepiančių muskatinių hiacintų, aromatingų dvilapių jūrinių svogūnų, vadinamųjų Saliamono antspaudų su baltais varpeliais ir paslaptingai klaidžiojančiomis po žemę šaknimis, pakalnučių nedideliuose slėniukuose ir erškėtrožių palei gyvatvores. Gėles pūsčiojo švelnus vėjelis nuo kalnų, tebenuklotų sniego. Vėjas nešė gėlių, saulės ir sniego kvapą, kažką kartais taip glostančio ir tokio gaivaus, kad žmogus, įkvėpdamas oro, svaigo nuo jaunystės pajautos, nuo suvokimo, kad pats yra įsiliejęs į didžiulio pasaulio atgimimą. Aš taip pat, nors atsidavęs savo teorijoms ir doktrinoms, jaučiau tą visos gamtos jaunystę. Abstrakčių idėjų ledas, kaustęs mano sielą, ėmė tirpti. Kai vėliau aš skaičiau dabar jau sunaikinto dienoraščio puslapius, kur aprašiau savo jausmus, pats buvau nustebintas, su kokia jėga atsivėrė manyje naivumo šaltiniai, veikiami vis dėlto tiktai fizinės įtakos, ir koks jų srautas užplūdo mano širdį!

Dabar pykstu ant savęs, kad taip niekingai galvojau. Vis dėlto jaučiu švelnumą prisimindamas, kad tuo laiku aš nuoširdžiai mylėjau tą, kurios nebėra. Taip, mintyse kartoju su tikru palengvėjimu, kad bent jau tą dieną, kai pagaliau išdrįsau prisipažinti jai meilę, – tą lemtingą dieną, kuri mums abiem tapo mūsų pražūties pradžia, – nuoširdžiai buvau apgautas savo paties kalbų. Jūs matote, brangusis mokytojau, koks silpnas pasidariau, jeigu teisinuosi šitos saviapgaulės nuoširdumu. Dėl ko teisinuosi? Ar ne dėl to, kad tyrėjas apgailėtinai atsižada savo paties sumanyto bandymo?

Kad būčiau visiškai atviras ir nesistengčiau pasirodyti stipresnis, nei buvau iš tikrųjų, turiu pasakyti, kad meilę prisipažinau atsitiktinai, nors labai tam ruošiausi. Prisimenu, tai buvo gegužės dvyliktoji. Data tiksli. Reikia tik pamanyti, kad nepraėjo nė metų, o kiek paskui visko būta!.. Tą rytą oras buvo kažko nepaprastai spindulingas, ir po vidurdienio mes keturiese – panelė Laržė, Liusjenas, Šarlotė ir aš, išėjome pasivaikščioti iki Sen Satiurneno kaimo per ąžuolų, beržų ir lazdynų sąžalyną, kuris šį kaimą skyrė nuo Monredono pilies griuvėsių ir buvo vadinamas Prada mišku. Kelias per šį sulaukėjusį parką – puikus. Įkandin mūsų važiavo nedidelis angliškas vežimaitis, kuriame prireikus galėjom sutilpti visi keturi. Bet dabar mes sėdom į jį paeiliui. Ne, niekados dar nebuvo šiltesnės dienos, žydresnio dangaus, svaigesnių pavasario kvapų, kuriuos nešė vėjas... Nenuėjus mums nė mylios, panelė Laržė, nuvarginta saulės, įsitaisė ant suoliuko vežimaityje, kurį vadelėjo antrasis pilies vežėjas. Vėliau tas nevidonas davė prieš mane bjaurius parodymus, galbūt prisiminęs viską, ką matė, arba ką numanė iš to, apie ką jums dabar pasakosiu. Liusjenas netrukus taip pat pasisakė esąs pavargęs ir prisidėjo prie guvernantės. Taigi pėsčiom toliau keliavom tik mudu su panele de Žiusa. Ji sugalvojo prisiskinti puokštę pakalnučių, aš jai padėjau. Atsidūrėme po šakų skliautais, kurių švelni, vos išsiskleidusi lapija tarytum gaubė mišką dailiu žaliu debesiu. Ji ėjo priekyje, vis toliau į gilumą, ieškodama gėlių, kurios čia klojo žemę tarsi tankus kilimas, čia visiškai išnykdavo. Galiausiai, vis žingsniuodami, vienu metu atsidūrėme kažkokioje proskynoje, ir

taip toli, kad nebematėme per sąžalyną, tegu ir vaiskų, savo trijų bendrakelionių ir vežimaičio. Šarlotė pirmoji pastebėjo, kad esame vienudu. Ji sukluso ir, negirdėdama kaukšint arklių kanopų keliu, sušuko vaikiškai nusijuokdama:

– Mes paklydome... Laimė, kelią nebus sunku „atrasti“, kaip sako sesuo Anakleta... Ar jūs palauksite, kol aš sutvarkysiu puokštę? Gaila būtų sugadinti tokias gražias gėles...

Ji atsisėdo ant akmens, nužerto saulės, ir, paskleidusi ant sijono ką tik nuskintas pakalnutes, ėmė perrinkinėti stiebelį po stiebelio. Atsisėdęs ant to paties akmens kito krašto, aš traukiau į save tų blankių kekių lyg muskuso aromatą. Niekados ši būtybė, į kurią jau keletą mėnesių krypo visos mano mintys, neatrodė man tokia švelni, tokia žaviai švelni ir įstabi kaip šią valandėlę, gryname ore parausvėjusiu veidu, ryškiai purpurinėmis lūpomis, kurios susidėdavo į mielą šypsenėlę, skaidriai pilkomis akimis, subtiliai elegantiška visa savo esybe. Ji vilkėjo tamsia vilnone suknia, liemenį lengvai ryškinančiu švarku. Iš po sijono krašto matėsi suvarstytais batais apautos kojos, o nuo jos kaštoninių plaukų, sukeltų į mazgą po juoda fetrine skrybėlaite, saulėje krito rusvas atšvaitas. Kad patogiau būtų perrinkinėti pakalnutes, ji nusimovė pirštinaites, ir aš mačiau, kaip mikliai juda jos gražių baltų rankų pirštai. Jaunystės žavesys, sklindantis nuo jos, stebuklingai derėjo su gamtovaizdžiu, kuris mus supo. Juo ilgiau į ją žiūrėjau, tuo stiprėjo mano įsitikinimas, kad *būtinai* reikia pasinaudoti šia proga ir pasakyti jai, ką norėjau pasakyti jau gana ilgą laiką. Be abejonės, kitos tokios palankios progos niekada nepasitaikys. Kokioje mano sielos gilumoje kilo ši mintis ir kurią akimirką? Nežinau, bet žinau, kad vos pabudusi manyje ji ėmė didėti, didėti... Prie jos prisimaišė neaiški sąžinės graužatis, nes mačiau, kokia Šarlotė patikli, kaip menkai nutuokia apie kantrias pastangas, kuriomis aš, piktnaudžiaudamas kasdieniu mūsų artumu, išmokiau ją elgtis su manimi beveik seseriškai švelniai. Širdis man daužėsi. Stebuklingas jos buvimas šalia išjudino man kraują. Savo nelaimei ji atsigręžė į mane norėdama parodyti beveik baigtą puokštę. Be abejonės, mano veide ji išvydo susijaudinimą,

nuo kurio man galvoje sukosi minčių spiečius, nes jos veidą, paprastai tokį džiugų, tokį atvirą, staiga apniaukė nerimastis. Turiu pridurti, kad per tuos du mėnesius, kai mudu su ja artimai susibičiuliavome, vengėme – ji iš mandagumo, aš iš gudrumo – bet kokių užuominų apie mano prasimanytą beviltišką romaną, kuriuo bandžiau sužadinti jai gailestį. Supratau, kaip ji patikėjo šiuo romanu ir nesiliovė apie jį galvojusi, kada su nevalingu liūdesiu akyse man pasakė:

– Kodėl jūs norite susigadinti šią gražią dieną liūdnais prisiminimais? Man atrodė, kad jūs tapote protingesnis....

– Ne! – atsakiau. – Jūs nežinote, dėl ko aš liūdžiu... Ak! Čia kalti ne prisiminimai... Žinau, turite omeny mano praeities sielvartus... Klystate... Mano širdyje jų nebėra, ne, – jų nebėra, kaip nebėra ant šakų pernykščių lapų...

Parodžiau jai į jauno beržo šaką, metančią nėriniuotą šešėlį ant akmens, ant kurio mes sėdėjome. Išgirdau savo balsą, tariantį šiuos žodžius, bet rodės, lyg juos pasakė kažkas kitas. Tuo pat metu savo bičiulės akyse pamačiau, kad ji mane suprato, nors po poetiniu palyginimu paslėpiau tiesioginę tų žodžių prasmę. Kas įvyko manyje ir kaip visa tai, kas iki šios akimirkos buvo neįmanoma, staiga tapo lengva? Kaip ryžausi padaryti tai, ko, maniau, niekados neišdrįsiu? Paėmiau jos ranką ir pajutau, kaip ji virpa mano delne, lyg vargšą vaiką ūmai dėl kažko būtų apėmusi baimė. Jai pakako jėgų atsistoti pasiryžus eiti, bet jos keliai taip pat drebėjo, ir aš lengvai priverčiau ją vėl atsisėsti ant akmens. Buvau taip suaudrintas savo paties drąsos, kad jau nebesivaldžiau ir ėmiau jai kalbėti apie savo jausmus tokiais žodžiais, kokių negalėčiau rasti šiandieną – taip menkai tą valandėlę paisiau savo išskaičiavimų. Visos mano emocijos, kurias patyriau apsigyvenęs pilyje, taip, visos emocijos nuo pačių bjauriausių, kaip pavydas grafui Andrė, iki tauriausių, iki sąžinės graužaties, kad piktnaudžiauju merginos patiklumu, visos dabar susiliejo į kone mistinį, pusiau beprotišką šios virpančios, susijaudinusios, tokios gražios būtybės dievinimą!... Mačiau, kaip man kalbant ji darėsi blyški kaip gėlės, išskleistos ant jos kelių. Prisimenu, kad nuo lūpų

man sprūdo žodžiai, egzaltuoti iki kvailybės, padriki iki neatsargumo, ir kad baigiau prisipažinimą spausdamas jai ranką savosiose ir vis artėdamas prie jos:

– Kaip aš jus myliu! Ak! Kaip aš jus myliu!..

Ji pasilenkė, lyg būtų pristigusi jėgų laikytis tiesiai. Laisva ranka apglėbiau ją per liemenį, tačiau taip sutrikau, kad nė nepagalvojau, jog galiu ją pabučiuoti. Nuo šio mano judesio, kuris sukėlė jai dar didesnę baimę ir drebulį, ji atgavo jėgas – pašoko ir ištrūko iš mano rankų. Veikiau sudejavo, negu ištarė:

– Palikite mane... Palikite mane...

Traukdamasi atbula ir ištiesusi į priekį rankas, tarsi gintųsi, ji nuėjo iki beržo, kurį ką tiktai jai rodžiau. Atsirėmė į kamieną, dusdama iš susijaudinimo, ir didelės ašaros pabiro jai skruostais. Tos ašaros bylojo įžeistą skaistybę, o iš pravirų virpančių lūpų buvo justi toks skaudus pasipiktinimas, kad aš likau stovėti kaip stovėjęs ir tik murmėjau:

– Atleiskite...

– Tylėkit, – griežtai tarė ji mosteldama ranka.

Taip mes tylėdami stovėjome vienas priešais kitą kurį laiką, tikriausiai neilgai, nors man pasirodė – ištisą amžinybę. Staiga miške pasigirdo kažkieno balsas, pradžioje šaukė toli, paskui vis arčiau, mėgdžiodamas gegutę. Jau buvo sunerimta, kad mūsų nėra, ir mažasis Liusjenas šaukė mus įprastiniu sutartu signalu. Išgirdusi tokį paprastą garsą iš tikrovės, Šarlotė sudrebėjo. Jos skruostai vėl paraudo. Ji pažvelgė į mane, ir iš jos akių supratau, kad dabar išdidumas įveikė baimę. Lyg pabudusi iš baisaus sapno, ji pasižiūrėjo į savo nuogas rankas, dar tebedrebančias, netarusi nė žodžio pasiėmė pirštines ir gėles ir leidosi bėgti tolyn nuo manęs, taip, ji bėgo kaip persekiojamas žvėris į tą pusę, kur girdėjosi balsas. Po kokių dešimties minučių mes vėl buvom ant kelio.

– Kažko prastai jaučiuosi, – pasakė ji guvernantei, lyg užkirsdama kelią klausimams, kurie galėjo kilti dėl jos sutrikusio veido. – Gal aš galėčiau sėstis į karietą? Laikas grįžti...

– Jums negera nuo karščio, – atsakė sena panelė.

– O ponas Grelu?.. – paklausė berniukas, kai jo sesuo įsitaisė ant sėdynės, o jis pats atsisėdo užpakaly.

– Pareisiu pėsčias, – pasakiau.

Vežimaitis greitai nudardėjo keliu, nors ir su keturių keleivių krūviu, o Liusjenas man pamojo ranka. Kurį laiką mačiau panelės de Žiusa nejudrią skrybėlaitę greta vežėjo, raginančio arklį, paskui vežimaitis išnyko, ir aš pajutau vienas bežingsniuojąs keliu, po tuo pačiu žydru dangum ir tarp tų pačių medžių, apsidengusių švelnute jaunų lapų žaluma. Tačiau džiugią nuotaiką ir laimingą būseną, kokia buvo apėmusi mane pasivaikščiojimo pradžioje, dabar pakeitė baisus nerimas. Šį kartą burtai buvo mesti. Aš stojau į mūšį ir jį pralaimėjau, dabar būsiu gėdingai išvarytas iš pilies. Bet mane labiau slėgė ne ši perspektyva, o keistas gailesio, gėdos ir geismo mišinys. Štai kur mane nuvedė mokslinė psichologija, štai ką padarė pradėta pagal taisykles merginos širdies apgultis! Jokio atsako į mano karščiausią prisipažinimą! Be to, ir aš tą valandą, kai atėjo metas veikti, nesugalvojau nieko kito, kaip tik kalbėti romanų frazėmis! Tik vienas paprastas jos judesys, jos bėgimas tolyn nuo manęs ištiestomis į priekį rankomis prikaustė mane vietoje. Be abejonės, mano aistra Šarlotei šiuo mūsų santykių metu turėjo nemažai puikybės ir goslumo, nes žavesio polėkis, pastūmėjęs mane išlieti jai savo jausmus nuoširdžia gražbylyste, staiga pavirto įsiūčiu, kad nepargrioviau jos ant žemės ir nepaėmiau čia pat, prie to paties medžio, į kurį ji ne sykį rėmėsi, o stovėjau per keturis, vos keturis žingsnius nuo jos ir nieko nesugalvojau, kaip tik prašyti atleidimo. Mintyse iškilo grafo Andrė veidas. Akimirksniu pamačiau niekinamą grimasą, kai jam bus papasakota apie šią sceną. Kai atsidūriau prie pilies tvoros, nebebuvau nei subtilus psichologas, nei susijaudinęs iš meilės jaunuolis, o tiktai žmogus kruvinai įžeista savimeile. Kai tik pažvelgiau į ežerą, į pažįstamą kalnų virtinę, pilies fasadą, mano išdidumą nustelbė siaubinga baimė to, ką turėsiu patirti, ir galvoje dingtelėjo mintis bėgti iš čia, grįžti į Klermoną greičiau, nei teks tverti panelės de Žiusa panieką ir kęsti jos tėvo įžeidimus...

Bet jau buvo per vėlu: pagrindine alėja tiesiai į mane žingsniavo pats markizas, lydimas Liusjeno, kuris mane pašaukė. Berniuko balsas skambėjo įprasta nuoširdžia intonacija, o tėvas taip mane pasitiko, kad galutinai patikėjau, jog dar ne viskas taip greitai prarasta.

– Jie jus paliko, – tarė jis man, – ir net nesusiprato pasiųsti jums vežėją... Jums teko gerai pamiklinti kojas!.. – Jis pažiūrėjo į laikrodį. – Bijau, kad Šarlotė nebūtų persišaldžiusi, – pridūrė jis. – Ji atsigulė vos tik grįžusi... Pavasario saulė – tikra išdavikė!

„Vadinasi, panelė de Žiusa dar nieko nepasakė!.. Šįvakar ji nesveikuoja, o rytoj viską papasakos“, – galvojau ir, likęs vienas, ėmiau krautis savo popierius. Vertinau juos tuo laiku, naiviai tikėdamas savo kaip filosofo talentu. Rytojus atėjo. Vis dar nieko. Susitikau su Šarlote prie pusryčių stalo; ji buvo išblyškusi, atrodė išgyvenusi didelį sielvartą. Mačiau, kad nuo mano balso garso ji suvirpa. Ir tik tiek. Dieve mano! Kokią keistą savaitę tada išgyvenau, kas rytą laukdamas, kad ji viską atskleis; mane kankino nežinia, bet pats negalėjau užbėgti įvykiams už akių ir išvažiuoti iš pilies! Ne vien tinkamos dingsties trūko. Mane čia laikė deginantis smalsumas. Norėjau ne tik mąstyti, bet ir gyventi. Na ir ką gi! Aš gyvenau, ir su kokiu įkarščiu! Pagaliau po savaitės markizas paprašė mane užeiti į jo kabinetą. „Na, dabar, – sakiau sau, – išmušė mano valanda. Turbūt taip geriau...“ Maniau, pamatysiu rūstų veidą, išgirsiu užgaulius žodžius. Bet, atvirkščiai, hipochondrikas šypsojosi, atrodė žvalus ir pajaunėjęs.

– Mano duktė, – tarė jis man, – vis dar labai serga... Nieko rimto... Bet su ja dedasi keisti nerviniai dalykai... Ji žūtbūt nori pasikonsultuoti su Paryžiaus gydytojais... Žinote, ji ir anksčiau sunkiai sirgo, ir ją išgydė vienas daktaras, kuriuo ji pasitiki. Be to, ir man pačiam praverstų pasikonsultuoti su juo. Taigi poryt mudu su ja išvažiuojame. Galimas daiktas, paskui mes leisimės į nedidelę kelionę, kad ji prasiblaškytų... Norėjau duoti jums keletą nurodymų dėl Liusjeno, kai manęs čia nebus, nors esu patenkintas jumis, brangusis pone Grelu, labai labai patenkintas... Vakar rašiau Limasė... Man didelė laimė, kad jus sutikau...

Iš to, ką jums papasakojau apie savo būdą, jūs, brangusis mokytojau, nuspręsite, kad visi tie komplimentai mane pamalonino tarytum įrodymas, kad tobulai vaidinau savo vaidmenį, ir apramino dėl pastarųjų dienų įvykių. Anaiptol to nebuvo. Supratau vieną aiškų ir teigiamą dalyką: Šarlotė nenori pasakoti apie mano mėginimą prisipažinti jai meilę, ir aš klausiau savęs: kodėl? Užuot jos tylėjimą vertinęs kaip prielankų man ženklą, įtariau ką kita: ji nenorėjo palikti manęs be duonos kąsnio iš gailesčio, bet ne iš įsimylėjusios moters gailesčio, kokį norėjau sužadinti. Vos tik sugalvojau šį paaiškinimą, ir jis tuoj pasidarė man akivaizdus ir kartu nepakenčiamas. „Ne, – sakiau sau, – to nebus. Aš nepriimsiu išmaldos, užgaulaus atleidimo... Kai panelė de Žiusa grįš, neberas manęs čia. Ji man leidžia suprasti, ką aš turėčiau daryti, ir taip padarysiu. Bandžiau patraukti jos dėmesį, bet nesukėliau net pykčio... Nepaliksiu jai prisiminimo apie save kaip apie netikėlį tarną, kuris kabinasi į savo vietą nepaisydamas baisios nešlovės..." Mane visiškai išmušė iš vėžių sugriuvusi viltis ją prisivilioti, kuri palaikė visą žiemą, taigi naktį po pokalbio su markizu parašiau laišką tajai, kurią svajojau priversti įsimylėti mane, o laiške vėl prašiau ją atleidimo. „Suprantu, – rašiau jai, – kad visiškai neįmanomi pasidarė mūsų santykiai", – ir pridūriau, kad grįžus jai nebeteks kęsti pasibaisėtino mano buvimo. Rytojaus rytą, per pasiruošimo išvykai sumaištį, aš, nutaikęs akimirką, kai Šarlotę pasikvietė motina, puoliau į jos kambarį. Įsmukęs tenai padėjau savo laišką ant rašomojo stalo. Tarp knygų ir visokių smulkmenų, parengtų dėti į kelionės skrynią, buvo ir jos biuvaras. Atvožiau jį ir pamačiau voką, ant kurio buvo užrašyta data: 1886 metų gegužės 12 diena... Tai buvo lemtingo prisipažinimo diena!.. Paėmęs voką praskleidžiau. Jame buvo apdžiūvusios pakalnutės, ir aš prisiminiau, kad per paskutinį mūsų pasivaikščiojimą nuskyniau jai keletą labai gražių stiebelių ir kad ji tada prisisegė juos prie palaidinukės... Tas gėlytes ji išlaikė! Išlaikė nepaisydama to, ką aš jai pasakiau, – o galbūt dėl to, ką aš jai pasakiau, nes tai rodė jos ranka ant voko užrašyta data: 1886 metų gegužės 12 diena. Netikiu, jog kada nors patirsiu tokį susijaudinimą, koks apėmė mane,

kai pamačiau tą paprastą voką. Išdidumo banga staiga užliejo man širdį. Taip, Šarlotė mane atstūmė. Taip, ji pabėgo nuo manęs. Bet ji mane myli! Štai kas įrodo jausmus, apie kuriuos nedrįsau nė svajoti. Užvožiau biuvarą ir nuėjau į savo kambarį bijodamas, kad ji manęs čia neužkluptų, bet savo laiško nepalikau ir tučtuojau jį sunaikinau. Ak! Dabar jau negalėjo būti nė kalbos apie mano išvykimą. Dabar reikėjo laukti, kada ji grįš, ir šį sykį aš nepasiduosiu, aš laimėsiu... Ji mane myli!..

5. Antroji krizė

Ji mane mylėjo. Bandymas suvilioti, pradėtas iš mano smalsumo ir išdidumo, pavyko. Šitas netikėtai rastas aiškus įrodymas – nė akimirkos tuo nesuabejojau – man ne tiktai padėjo išgyventi merginos išvykimą, bet kartu be jos darėsi beveik malonu. Jos pabėgimą supratau kaip pastangas kovoti su savo jausmais, ir tai rodė, kokie jie gilūs. Be to, jos išvykimas kelioms savaitėms pagelbėjo man išsikapanoti iš sunkios painiavos. Tikrai sakant, ką gi man daryti? Kaip išsaugoti ir įtvirtinti savo netikėtą sėkmę? Kol merginos nebuvo, turėjau laisvo laiko apie tai pamąstyti, tačiau tai trukti negalėjo labai ilgai, nes ponai de Žiusa šiuo metu galėjo gyventi tik Overnėje. Taigi savo naująjį planą atidėjęs vėlesniam laikui, aš vaikščiojau tarsi apgirtęs nuo savo džiūgaujančios savimeilės, padėdamas ruoštis Šarlotės ir jos tėvo kelionei. Su keliauninkais atsisveikinau svetainėje nelyginant iš mandagumo, kad netrukdyčiau jiems paskutinėmis minutėmis, ir užlipau į savo kambarį. Stiprus, nuoširdus markizo rankos paspaudimas man dar sykį įrodė, kokia tvirta mano padėtis šiuose namuose, o už pabrėžtino merginos šaltumo jaučiau širdies virpulį, kurio priežasties ji nenorėjo atskleisti. Mano kambarys buvo trečiame aukšte, kampinis, su langu į kiemą priešais pilies fasadą. Pasislėpiau už užuolaidos, kad nemačiom galėčiau stebėti, kaip išvykėliai sės į vežimą. Prie durų stovėjo karietukė, pridėta kailinių užtiesalų kojoms, su įkinkytu bėru

arkliu, kuris aną atmintiną dieną traukė anglišką vežimaitį. Ant pasostės ramiai lyg statula sėdėjo tas pats vežėjas ruda livrėja, su botagu rankoje. Pasirodė markizas, paskui Šarlotė. Per šydą ir iš aukšto buvo neįmanoma įžiūrėti jos bruožus, ir kai ji pakėlė šydą norėdama nusišluostyti akis, aš negalėjau žinoti, kas ją taip sujaudino – paskutiniai motinos ir brolio bučiniai ar neviltis dėl be galo sunkaus sprendimo. Bet kai karieta pasuko pilies vartų link, gerai mačiau, kaip ji atsigręžė. Kadangi namiškiai jau buvo suėję į vidų, į ką ji galėjo taip ilgai žiūrėti, jei ne į langą, pro kurį aš pats ją stebėjau? Paskui karieta dingo už medžių, dar sykį pasirodė ežero pakrantėje, vėl dingo ir nuriedėjo keliu per Prada mišką, – tuo pačiu keliu, kur jos laukė prisiminimas, nuo kurio, buvau tikras, dar stipriau ims plakti jos širdis, pagaliau sujaudinta, pagaliau nugalėta.

Patenkinto išdidumo jausmas neapleido manęs visą mėnesį, nedingdamas nė minutei, ir – tai įrodymas, kad šios merginos atžvilgiu aš tebebuvau mokslininkas ir psichologas, – mano protas dar niekada nebuvo toks aiškus, toks lankstus ir toks imlus idėjoms kaip tuo laiku. Tada parašiau geriausius savo puslapius – gabalą apie valios poveikį miego metu. Su tyrėjo malonumu, kuris jums suprantamas, panaudojau visus savo kelių mėnesių stebėjimus dėl šiokių ir tokių, kilnių ir niekšiškų savo paties sprendimų. Rašiau, kaip jums jau minėjau, išsamų dienoraštį, vakare prieš miegą ir ryte vos pabudęs nagrinėdamas mažiausius savo dvasinės būsenos niuansus. Taip, tos dienos buvo itin turtingos išgyvenimų, aš buvau labai laisvas. Panelė Laržė ir sesuo Anakleta lydėdavo markizę sudarydamos jai draugiją. Su savo mokiniu Liusjenu per pasivaikščiojimus leidom gražias ir malonias valandas. Mokymo dingstimi skiepijau jam potraukį rinkti drugelius. Su ilgakočiu graibštuku žaliu gazo tinkleliu rankose jis dienų dienas toli nuo manęs vaikėsi auroras su oranžiniais sparnelių kraščiukais, mėlynuosius drugelius, ruduosius moriosus, margaspalves vanesas ir auksinius citrinukus. Jis palikdavo mane vieną su savo mintimis. Mudu su juo keliaudavom čia Prada keliu, dabar išsipuošusiu žaliais pavasario apdarais, čia kopdavom Vernežo pusėn ir leisdavomės į Sen

Ženes Šampanelės slėnį, tokį pat gražų kaip ir jo pavadinimas. Aš atsisėsdavau ant sustingusios lavos luito – mažytės dalelės to didžiulio srauto, kitados pasipylusio iš Vašo kalno, ir tenai, davęs Liusjenui laisvę, atsiduodavau keistai nuotaikai, kurios veikiamas toje laukinėje gamtoje, nuostabiai įkūnijančioje mano doktrinas, mačiau nenumaldomą lemtį, tarsi girdėjau patarimą visiškai abejingai žvelgti tiek į gėrį, tiek į blogį. Žiūrėjau į medžių lapus, išsiskleidusius saulėje. Prisimindavau žinomus augalų kvėpavimo dėsnius ir mąsčiau, kaip paprasta šviesos kaita gali pakeisti augalų gyvenimą. Šitaip būtų galima savo nuožiūra vadovauti sielos gyvenimui, jeigu gerai žinotum jo dėsnius. Man jau pasisekė įžiebti aistrą jaunutės merginos sieloje, nors mane nuo jos skyrė bedugnė. Kokiais naujais būdais sumaniai ir gudriai galėčiau sustiprinti šį jausmą? Įsigilinęs į psichologinės algebros formules, pamiršau dangaus vaiskumą, miškų vėsą, ugnikalnių didybę, bekraštį gamtovaizdį, plytintį aplinkui mane. Dvejojau, kaip reikės pasielgti tą nebetolimą dieną, kai vėl susidursiu akis į akį su panele de Žiusa pilies vienumoje. Ar jos grįžimo valandą parodyti visišką abejingumą, kad ji sutriktų ir pasijustų pažeminta, pradžioje sukelti jai nuostabą, paskui užgauti savimeilę ir įskaudinti? O gal pakurstyti pavydą užsiminus, kad svetimšalė iš mano tariamojo romano grįžo į Klermoną ir man rašo? O galbūt, priešingai, toliau tęsti savo karštus prisipažinimus su nepaprasta drąsa, kuri moteris nuginkluoja, su beprotybe, kuri jas apsvaigina? Blaškiausi nuo vieno sprendimo prie kito ir perkratinėjau dar kitus. Tai man teikė malonumą, nes ir pačiam rodės, kad nesu įklimpęs, kad filosofas manyje stipresnis už įsimylėjėlį, pagaliau kad manasis „Aš“, galingasis „Aš“, kurio žynys esu, lieka aukščiau už visa kita, nepriklausomas ir išmintingas. Kaip už niekšingą silpnybę, pykau ant savęs už svajones, kurios sykiais išstumdavo suktus išskaičiavimus. Dažniausiai svajonės mane užplūsdavo pilyje, priešais Šarlotės portretus, kabančius ant sienų, stovinčius ant staliukų svetainėje ir Liusjeno kambaryje. Įvairaus dydžio fotografijose Šarlotė buvo čia šešerių, čia dešimties, čia penkiolikos metų, ir aš galėjau sekti jos grožio istoriją nuo mažos mergytės grakštumo iki tra-

paus žavesio šiandien. Jos bruožai fotografijose keitėsi, bet žvilgsnis liko toks pat. Toks pat jis buvo mažos mergytės ir jaunutės merginos akyse – jame spindėjo kažkokia rimtis, švelnumas ir kartu stiprybė, išduodanti gebėjimą patirti gilų jausmą. Tas žvilgsnis neseniai buvo nukrypęs į mane, ir nuo tų valandėlių prisiminimo širdį man užliedavo neaiškus jaudulys. Ak! Kodėl neatsidaviau jam visiškai? Kodėl mano tuštybė atėmė iš manęs tokį džiaugsmą? Tačiau kodėl daugelyje portretų Šarlotė nufotografuota šalia savo brolio Andrė? Kokią slaptą neapykantos stygą užkliudė mano širdyje šitas žmogus vien savo buvimu, kad vos pamačius jo atvaizdą šalia sesers mano švelnumas staiga ištirpdavo ir telikdavo tik ryžtas? Koks ryžtas?.. Dabar, kai tikėjau sugavęs jos širdį į spąstus, drįsau savo ryžtą suformuluoti. Taip, aš norėjau būti Šarlotės meilužiu... O paskui?.. Stengiausi negalvoti, kas bus paskui, kaip stengiausi užgniaužti sąžinės graužatį dėl to, kad nederamai naudojuosi svetingumu. Bandžiau sutelkti visą vyrišką savo proto jėgą ir dar labiau gilinausi į savojo „Aš“ kulto teoriją. Šis bandymas, rodės, mane praturtins naujomis emocijomis ir prisiminimais. Tokia bus moralinė nuotykio nauda. O materiali nauda – grįšiu pas motiną, kai tik baigsis mano, kaip mokytojo, sutartis. Bet kai sąžinės graužatis ypač sustiprėdavo ir kai vidinis balsas manęs klausdavo: „O Šarlotė? Kokia teisę turi paversti ją paprastu savo bandymo objektu?“ – imdavau tada į rankas Spinozą ir skaitydavau teoremą, kurioje rašoma, jog mūsų teisę riboja mūsų galios. Tada imdavau jūsų „Aistrų teoriją“ ir studijuodavau jūsų samprotavimus apie lyčių kovą meilėje. „Gyvenimo dėsnis, – mąsčiau, – kad visa egzistencija laikosi pergale, kurią laimi ir įtvirtina stiprieji prieš silpnuosius. Tai tinka tiek jausmų, tiek fiziniam pasauliui. Esama žmonių plėšrūnų, kaip esama vilkų, leopardų ir paukštvanagių.“ Ši formulė man pasirodė įtaigi, nauja ir teisinga. Pritaikiau ją pačiam sau ir kartojau: „Aš esu plėšrūnas, esu plėšrūnas“, – ištiktas to audringo jausmo priepuolio – tą jausmą mistikai vadina gyvenimo puikybe, o aplink mane žaliavo jaunučiai lapai, mėlynavo dangus, šalimais skaidri upė tekėjo iš kalnų į ežerą. Taip aš savotiškai bendravau su akla, kurčia, kenksminga gamta.

Pergalingos puikybės svaigulį išsklaidė netikėtas įvykis. Markizas parašė, kad grįžta į pilį, bet vienas. Panelė de Žiusa, vis dar nesveikuojanti, lieka Paryžiuje, pas tetą – savo motinos seserį. Pietavome, kai markizas mums pranešė šią naujieną. Mane pagavo toks baisus pyktis, kad netgi pats nusistebėjau ir turėjau išeiti iš užstalės, pasiteisinęs ūmiu galvos svaiguliu. Norėjosi šaukti, ką nors sudaužyti, kokiu nors beprotišku poelgiu parodyti širdį man draskantį įsiūtį. Apimtas garbėtroškos jau nuo pat Šarlotės išvykimo viską buvau numatęs, bet nebuvau nuspėjęs, kad mergina, nors įsimylėjusi, gali turėti pakankamai ryžto nesugrįžti į Eda. Ji surado labai paprastą būdą išsivaduoti iš savo jausmo – labai paprastą, bet kartu labai griežtą ir tvirtą. Mano psichologijos mokslo gudri taktika tapo tokia pat bevertė kaip tobuliausias patrankos mechanizmas, kai priešas paspukęs per nepasiekiamą atstumą. Ką aš galėjau daryti, jeigu Šarlotės čia nebuvo? Nieko, visiškai nieko, o vytis ją į Paryžių man buvo užginta. Aš taip stipriai, taip skausmingai jaučiau savo bejėgiškumą ir taip buvo sukrėsta mano nervų sistema, kad nei miegojau, nei valgiau nuo to laiko, kai atėjo šis laiškas. Parvažiavus markizui tikėjausi bent sužinoti, ar šis sprendimas paliko vilties, kad mergina grįš liepos gale, rugpjūčio mėnesį ar bent jau rugsėjį. Mano sutartis baigėsi spalio viduryje. Širdis man daužėsi, gniaužė gerklę, kai mudu su Liusjenu vaikštinėjom po Klermono stotį laukdami šeštos valandos traukinio iš Paryžiaus. Degdamas nekantrumu mygau, kad mums leistų važiuot pasitikti tėvo. Ir štai lokomotyvas įvažiuoja į stotį. Ponas de Žiusa iškiša pro užuolaidas smulkų ir susimurkšlinusį veidą. Rizikuodamas išduoti savo jausmus aš klausiu:

– Kaip panelė Šarlotė?

– O, dėkui, dėkui, – atsakė jis karštai spausdamas man ranką, – daktaras sako, kad jai labai stiprus nervų sukrėtimas... Atrodo, kalnų oras jai netinka... O aš, atvirkščiai, tik čia ir jaučiuosi gerai!.. Tikrai sakant, tai skaudu, labai skaudu... Žodžiu, mes nusprendėme atlikti ilgą šalto dušo kursą Paryžiuje, o paskui galbūt Ragace...

Ji negrįš!.. Šiandieną, brangusis mokytojau, aš pirmąkart pasigailėjau, kad sudeginau tą sąsiuvinį su spynele ir nebeturiu psichologinio

dokumento, kasdienio savo minčių dienoraščio nuo to birželio vakaro, kai markizas man pranešė, kad jo duktė visai čia nebegrįš. Dienoraštį rašiau iki spalio mėnesio, kada nenumatytos aplinkybės staiga pakeitė įprastą gyvenimo tėkmę. Tuose užrašuose, kaip dvasinės anatomijos atlase, jūs būtumėte radęs savo puikios meilės analizės iliustraciją – geismą, sielvartą, pavydą, neapykantą. Taip, per tuos keturis mėnesius perėjau visas šias fazes. Pradžioje padariau beprotišką, bet labai suprantamą bandymą, būdamas visiškai tikras: tai, kad Šarlotės čia nebėra, tiktai rodo, jog ji mane myli. Aš jai parašiau. Tame laiške, sumaniai išdėstytame, pirmiausia paprašiau atleidimo už savo įžūlumą Prada miške ir tuoj pat dar įžūliau pasielgiau aprašydamas deginančią savo neviltį, kad ji toli nuo manęs. Laiškas buvo dar beprotiškesnis prisipažinimas negu anas ir toks drąsus, kad kai vokas dingo mažoje dėžutėje kaimo pašte, kur pats jį nunešiau, mane vėl apėmė baimė. Praėjo dvi dienos, trys dienos... Jokio atsako, tačiau laiškas negrįžo pas mane neatplėštas – to labai bijojau. Tuo metu markizė susiruošė taip pat važiuoti pas dukterį. Jos sesuo turėjo Paryžiuje, Šanalejo gatvėje, namą, gana erdvų, kad galėtų patogiai įkurdinti svečius. Sermuazų namas, Šanalejo gatvė, Paryžius... Kaip aš jaudindavausi kaskart rašydamas šį adresą – pasiunčiau penkis ar šešis laiškus!.. Tikrai sakant, tikėjausi, kad merginos teta griežtai netikrina jos korespondencijos, kaip tat darys jos motina. Reikėjo pasinaudoti laiku, kai motina tebebuvo Eda, ir dar sustiprinti įspūdį, kurį, be abejonės, padarė mano pirmasis laiškas. Ir aš kas dieną rašiau laiškus, panašius į pirmąjį, iki pat išvyko markizė, ir man nebuvo sunku vaidinti įsimylėjėlio. Mano karštas noras, kad Šarlotė kuo greičiau grįžtų, išties buvo nuoširdus – toks pat nuoširdus, kaip ir nelabai protingas. Vėliau sužinojau, kad kas kartą, gavusi naują pavojingą laišką ir vos tik pažinusi mano rašyseną, ji ištisas valandas kovodavo su pagunda atplėšti voką. Galiausiai jį vis dėlto atplėšdavo. Ji vis skaitė ir skaitė tuos puslapius, kurių nuodai tikrai veikė. Kadangi Šarlotė neįtarė, kad atidaręs biuvarą sužinojau jos paslaptį, nė neketino sugriauti mano nuomonės, kurią galėjau susidaryti apie ją. Teisindama pati save, kad skaito laiš-

kus, ji tikriausiai tikėjosi, kad aš niekados apie tai nesužinosiu, kaip nesužinojau apie jos beįsižiebiančią meilę. Šie keli laiškai Šarlotę taip sujaudino, kad ji juos saugojo. Paskui jų pelenai buvo rasti jos kambario židinyje. Sudegino juos naktį prieš mirtį. Aiškiai įsivaizdavau jaudinantį vaizdą, kaip dega mano laiškai, kuriuos paskubom kraigliojau naktimis, apniktas minties, kad šaudau paskutinius šovinius, ir tai išties buvo panašu į šaudymą tirštame rūke, nes nebuvo jokių ženklų, iš kurių galėčiau kaskart spėti, ar pataikiau tiesiai į mylimosios širdį. Iš pradžių tą visišką nežinią vertinau savo naudai. Paskui, kai motina iš pilies išvažiavo lankyti dukters ir aš jau negalėjau rašyti laiškų, Šarlotės tyloje įžvelgiau tikrą įrodymą ne to, kad ji visai nemyli manęs, o kad visomis savo galiomis stengiasi įveikti meilę ir, matyt, jai pasiseks. „Na ką gi! – tariau sau, – reikia jos atsižadėti, jeigu negaliu pasiekti, ir štai viskas baigta..." Tuos žodžius pasakiau balsu, vienas savo kambaryje, klausydamasis, kaip darda karietaitė, šįkart išvežanti markizę. Ponas de Žiusa ir Liusjenas palydėjo ją iki Martr de Veiro, kur ji turėjo sėsti į traukinį. „Taip, – kartojau, – viskas baigta. Bet kas man iš to, jeigu aš jos nemyliu?.." Valandėlę ši mintis mane truputį apramino, ir jaučiau tiktai maudžiantį sunkumą krūtinėje, kaip būna ištikus dideliems nemalonumams. Išėjau iš namų norėdamas atsikratyti šito sunkulio, ir iš savo nutrūktgalviškumo, kaip mėgau įrodinėti sau pačiam savo jėgą, nudrožiau į tą vietą, kur išdrįsau prisipažinti meilę Šarlotei. Kad dar labiau patikėčiau savo sielos laisve, pasibrukau po ranka ką tik gautą naują knygą – Darvino laiškų vertimą. Diena buvo apsiniaukusi, bet gana karšta. Pietų vėjas, savotiškas samumas, pučiantis iš Limanės, savo alsavimu šildė dabar jau žalias medžių šakas. Juo toliau ėjau į mišką, juo stipriau vėjas dirgino man nervus. Kaip tiktai vėjui norėjau suversti kaltę dėl mane kaustančio sunkumo. Ilgai ieškojęs Prada miške, pagaliau suradau proskyną, kur mudu, Šarlotė ir aš, sėdėjome ant akmens – prie beržo. Dabar visas medis virpėjo nuo karšto vėjo, o jo karpytų lapų šešėlis buvo daug tirštesnis. Ketinau perskaityti savo knygą kaip tik šioje vietoje. Atsisėdau ir atsiverčiau tomą. Tačiau įstengiau perskaityti tik

kokią pusę puslapio... Prisiminimai užplūdo mane, užvaldė, ir aš vėl mačiau jaunutę merginą, sėdinčią ant to paties akmens ir perrinkinėjančią pakalnučių stiebelius; staiga ji atsistojo, atsirėmė į beržą, paskui lyg pakvaišusi nubėgo takeliu per žolę. Širdy man vis kilo ir kilo neapsakomas skausmas, gniaužė, dusino, degino ašarotas akis, ir su siaubu suvokiau, kad, nepaisydamas visų savo painių samprotavimų, visų subtilių analizių, aš pats, be abejonės, beprotiškai įsimylėjau tą mergaitę, kurios čia nebėra, kurios čia niekada nebebus.

Tas visiškai netikėtai atrastas jausmas, prieštaraujantis apgalvotai mano meilės nuotykio programai, beveik tučtuojau sukėlė man maištą ir prieš patį jausmą, ir prieš tąją, kuri teikė tiek skausmo. Per visas ilgas savaites nebuvo dienos, kad nekovočiau su gėdingu suvokimu, jog pakliuvau į savo paties paspęstus spąstus, ir kad neužeitų man karčios pagiežos nesančiajai protrūkis. Kokia stipri šita pagieža, supratau iš to, kad piktas džiaugsmas užplūsdavo man širdį, kai markizas gaudavo laišką iš Paryžiaus ir skaitydavo jį suraukęs antakius ir dūsaudavo: „Šarlotė vis dar nesveikuoja..." Paguoda man buvo, tegu ir menka, silpna, bet vis dėlto paguoda, kad aš taip pat sužeidžiau jai širdį ir kad ta užkrėsta žaizda ilgai neužgis. Man netgi atrodė, kad tai ir bus mano tikrasis kerštas – tegul ji kenčia, o aš pasveiksiu pirmas. Šaukiausi filosofo, kokiu save išdidžiai laikiau, kad padėtų įveikti manyje įsimylėjėlį. Griebiausi savo senų samprotavimų: „Esama tam tikrų sielos gyvenimo dėsnių, ir jie man žinomi. Negaliu jų taikyti Šarlotei, nes ji pabėgo nuo manęs. Bet nejaugi nepajėgiu pritaikyti jų sau pačiam?" Ir tada mąsčiau apie naują problemą: „Ar yra vaistų nuo meilės?.." – „Taip, yra, – atsakiau sau. – Ir aš juos surasiu." Savo įprastu, beveik matematiniu analizės metodu ėmiausi gydymo projekto: kaip geometras išskaidžiau problemą į dalis. Šį klausimą prijungiau prie kito: „Kas yra meilė?" – ir šiurkščiai atsakiau jūsų apibrėžimu: „Meilė – tai lytinis apsėdimas." Tačiau kaip kovojama su apsėdimu? Taigi per fizinį nuovargį, kuris pristabdo ar bent susilpnina minties darbą. Todėl prisiversdamas leisdavausi su savo mokiniu į ilgus pasivaikščiojimus. Sekmadieniais ir ketvirtadieniais, kai neturė-

davau užsiėmimų, vos auštant išeidavau vienas, sutaręs su Liusjenu, kada ir kur jis atvažiuos pas mane vežimu. Prisiversdavau atsikelti antrą valandą nakties. Iš pilies išeidavau dar tvyrant šaltai apyaušrio prieblandai. Eidavau kur akys veda, kaip beprotis pasirinkdamas giliausias daubas, kopdamas į stačiausius, beveik nepasiekiamus kalnus. Rizikuodavau nusisukti sprandą risdamasis biriu kraterių smėliu ar leisdamasis bazalto uolų kyšuliais. Viskas buvo nė motais. Man žingsniuojant imdavo brėkšti. Dangaus pakrašty sušvisdavo oranžinė juostelė. Apyaušrio vėjas vėl plakdavo į veidą. Žvaigždės nelyginant brangakmeniai nykdavo skęsdamos banguojančioje žydrynėje, iš pradžių labai blyškioje, paskui vis sodresnėje. Vėliau saulė ant gėlių, medžių, žolių uždegdavo žėrinčią rasą. Bandžiau pasinerti į laukinį gyvulišką svaigulį, kokį kitados buvau patyręs per ilgus pasivaikščiojimus. Įsitikinęs, jog esama priešistorinių atavizmo dėsnių, stengiausi ilgais vaikščiojimais ir aukštumų pajauta pažadinti savyje mūsų visų protėvio – šiurkštaus urvinio žmogaus – dvasią. Šitaip prisivarydavau iki savotiško laukinio siuto, bet tai nesuteikdavo man nei trokštamos ramybės, nei džiaugsmo, o vos tik prisiminus savo santykius su Šarlote, tas siutas išgaruodavo. Vingiuotas kelias, kuriuo kadaise mes vaikščiojom kartu, mėlyna ežero plynė, atsiverianti nuo viršūnės, čerpinių pilies stogų vora tolumoje, ne tokios reikšmingos smulkmenos, kaip virpantys beržo lapai, jo sidabraspalvis kamienas, kaimo pavadinimo užrašas pakelėje – apie tą kaimą ji vienąkart pasakojo, – to pakako, kad mano tariamą niršta pakeistų deginanti skaudi širdgėla, jog Šarlotės nebėra šalia manęs. Girdėjau skambų jos balsą, dailiai man tariantį: „Nagi pažvelkite..." – taip ji kartais man sakydavo, kai mes kartu žiemą klajodavom po sniego nuklotus kalnus, – bet tada tarp sniegynų skleidėsi gyva jos grožio gėlė, – dabar pasipuošusius žaluma, o gyvoji gėlė iš čia pradingusi, ir šitas jausmas, kad Šarlotės nebėra šalia, darėsi vis labiau nepakenčiamas, kai susitikdavau su Liusjenu, kuris dažnai kalbėdavo apie seserį. Jis ją mylėjo švelniai, ja žavėjosi, ir jo nuoširdus atvirumas kaskart man įrodydavo, kad ji išties verta susižavėjimo ir meilės! Tuo metu mano fizinį nuovargį

nustelbė stiprus nervinis jaudulys, ir prasidėjo neramios, tarsi kartėliu apnuodytos nemigo naktys, kai aš be paliovos verkiau pasikūkčiodamas, šūkaudamas jos vardą kaip beprotis.

„Kankinuosi dėl to, kad vis galvoju apie ją, – tikinau save, kai manęs neišgelbėjo nė didelis fizinis nuovargis. – Bandysiu įveikti tas mintis kitomis mintimis...“ Atėjo naujas tarpsnis, kai mėginau perkelti savo dvasinių jėgų centrą. Ėmiau studijuoti objektą, atitraukiantį nuo minčių apie moterį. Mažiau nei per dvi savaites su pieštuku rankoje išnagrinėjau sunkiausiai man įkandamus du šimtus puslapių atsivežtos čia Boni „Fiziologijos“ apie gyvų kūnų chemiją. Tačiau nors kaip stengiausi suprasti ir apibendrinti savo analizę, reikalingą laboratorinių tyrimų, aš nieko nepešiau, tiktai atbukinau savo protą ir dar mažiau pajėgiau kovoti su įkyria mintimi. Supratau, kad vėl pasirinkau neteisingą kelią. Ar ne teisingesnį metodą siūlė Gėtė: sutelkti visas savo mintis į skausmą, iš kurio nori išsivaduoti? Šis didis mąstytojas, puikiai žinojęs, kaip gyventi, praktikoje taikė Spinozos teoriją, kuri pateikiama penktoje šio filosofo knygoje ir kurios esmė ta, kad už atsitiktinių mūsų gyvenimo įvykių reikia ieškoti dėsnių, juos siejančių su didžiuoju Pasaulio gyvenimu. Tenas iškalbinguose puslapiuose apie Baironą taip pat mums pataria „suprasti save“, kad „proto šviesa skleidžia širdies ramybę“. Ir jūs, brangusis mokytojau, tą patį kalbate savo „Aistrų teorijos“ pratarmėje: „Savo asmeninį likimą laikykite tos gyvosios geometrijos, kokia yra gamta, išdava ir galbūt amžinõsios aksiomos, kurios plėtra be galo tęsiasi laike ir erdvėje, neišvengiama pasekme – toks vienintelis kelio į laisvę principas.“ Ir štai dabar, tvarkydamas savo užrašus, ar aš nesiremiu tais aforizmais? Bet ar padės jie man dabar daugiau nei andai? Iš tikrųjų tada bandžiau savo jausmų Šarlotei istoriją apibendrinti savotiškoje autobiografinėje apysakoje. Joje pavaizdavau psichologą, kurį patarimo prašo vienas jaunuolis – žiūrėkite, kaip kartais per atsitiktinumą keistai išsipildo mūsų svajonės! Pabaigoje psichologas atėjusiam pas jį dvasios ligoniui surašo jo aistras ir nurodo priežastis. Šį fragmentą rašiau rugpjūčio mėnesį, kamuojamas nežmoniško karščio. Paskyriau

jam kokių porą savaičių ir dirbau nuo dešimtos valandos vakaro iki pirmos nakties. Visi langai buvo atlapi, aplink uždegtą lempą sukosi dideli naktiniai drugiai – tarytum aksominės tamsios peteliškės su baltomis dėmėmis ant nugaryčių, panašiomis į kaukolę. Kilo mėnulis, melsva šviesa užliedamas ežerą, spindintį lyg perlamutras, miškus, kurie atrodė dar paslaptingesni, ir virtinę užgesusių vulkanų, panašių į tuos, kuriuos tėvas per teleskopą rodė man, dar vaikui, tame pačiame Mėnulyje. Padėjau į šalį plunksną ir žvelgdamas į tą tylų vaizdą priešais pasinėriau į kosmogoniškas svajones, kurios kitados man buvo įprastos. Kaip anais laikais, kai vargšo tėvo žodžiai man vėrė Visatos istoriją, vėl mačiau pirminį ūką, paskui Žemė atsiskyrė nuo jo, o nuo Žemės – Mėnulis. Šiandien Mėnulis – mirusi planeta, o Žemė kada nors taip pat mirs. Žemė jau miršta, šaldama sekundė po sekundės. Nepastebimas tų sekundžių bėgsmas per tūkstantmečius jau užgesino vulkanų gaisrą – iš jų dar kartais išsiverždavo verdanti ir viską naikinanti lava, ant kurios dabar stovi pilis. Šaldama lava tarytum užtvėrė kelią vandens srautui, kuris dabar plačiai išsiliejęs ežero pavidalu, tačiau garuodamas vanduo ežere taip pat pamažu nyks, kaip kad nyks ir supanti mūsų Žemę atmosfera – kokių keturiolikos kilometrų storio oro sluoksnis, reikalingas kvėpavimui. Aš užsimerkiau ir jaučiau, kaip per begalinę erdvę lekia šitas pasmerktas pražūčiai Žemės rutulys, abejingas mažiems pasauliams, kurie siuva aplinkui jį, kaip beribė erdvė abejinga Saulėms, Mėnuliams ir Žemėms. Mūsų planeta toliau suksis ir tada, kai pavirs rutuliu be oro ir vandens, kai iš čia išnyks paskutinis žmogus, gyvūnai ir augalai. Tačiau, užuot nuteikusi ramiai stebėti, šita neišvengiamos katastrofos vizija mane supurtė: visas susigūžiau ir su baime suvokiau turįs sąmonę, vienintelę tikrovę, kurią valdau. Ir jau kiek laiko? Tiktai minutę, vieną valandėlę! Prisiminiau naivius Marianos žodžius, kuriuos ji kartą pasakė verkdama, kai ją įskaudinau: „Be savęs, nieko neturime... – kartojo mergina pro ašaras, – be savęs, nieko neturime..." Dabar ir aš kuždėjau šiuos žodžius ir supratau visą jų prasmę. Kadangi nesulaikomai bėgančiame laike ši mūsų sąmonės akimirka, ši valandėlė yra vienin-

telė mūsų vertybė, reikia ją dar sustiprinti, išaštrinti. Nustūmiau į šalį popieriaus lapus, kuriuose ką tiktai rašiau savo išpažintį, daugiau ar mažiau moksliškai pagrįsdamas. Su šiurpiu aiškumu jaučiau, kad tokį didžiausią jausmų intensyvumą man galėtų sukelti tiktai Šarlotė, jeigu būtų šiame kambaryje, sėdėtų krėsle, gulėtų šioje lovoje, sujungdama savo mirtingą kūną su mano mirtingu kūnu, savo pasmerktą sielą su mano pasmerkta siela, savo trumpą jaunystę su mano jaunyste; ir kaip visi orkestro instrumentai susilieja į vienintelę gaidą, taip visos įvairios mano esybės galios – protinės, jausminės, juslinės – susilieja į veriantį geismo šauksmą. Deja, dėl to, kad žinojau geismo priežastis, jis virto beprotybe, o Visatos regėjimas, užuot mane nuraminęs, tik dar labiau pakurstė šėlui asmeniniame gyvenime.

Marianos žodžiai, netikėtai atėję man į galvą, priminė tuos laikus, apie kuriuos jums pasakojau, ir tada patirtas karštas aistras. Pagalvojau: be abejonės, klystu manydamas, kad esu abstraktas, grynas intelektualas. Ar ne prieš savo charakterį aš jau mėnesių mėnesius gyvenu išmintingai? Ar nepaprasta mano aistra Šarlotei nekilo tiesiog dėl pernelyg ilgo susilaikymo? Galbūt mano geismas neturi nieko psichologiško ir rodo tik jaunystės verdantį kraują, gyvybinių syvų perteklių, kuriam reikia išsilieti? Taigi geismo niežulį galima numalšinti tiktai jį patenkinus. Ta dingstimi, kad man reikia susitvarkyti šeimos reikalus, paprašiau markizą išleisti savaitei atostogų ir išvažiavau į Klermoną tvirtai nusprendęs, kad lig valiai pasismaginsiu su pirma pasitaikiusia moterimi. Kadangi paskutiniu metu galvojau apie Marianą, prisiminęs jos žodžius, kuriuos jums citavau, sumaniau ją susirasti. Be vargo ją greitai radau. Mariana nebedirbo kaip kitados. Dabar buvo išlaikoma vieno žemvaldžio; jis ją gerai įkurdino, išpuošė, ir parvažiuodamas į miestą tik kartą per savaitę globėjas davė jai daug laisvalaikio – gyveno kaip ponia. Tokia jos gyvenimo permaina ir atkirtis, kurį man iš pradžių davė, darė pikantiškas mano pastangas atnaujinti seną istoriją ir linksmino mane ištisą parą. Nors žiauriai nutraukiau su ja ryšius, vargšė mergina išlaikė man švelnius jausmus, ir rytojaus dieną, kai atvykau, įsikūręs taip, kad motina apie tai ne-

nutuoktų, naktį praleidau Marianos namuose. Širdis man daužėsi, kai lipau laiptais name, kur ji dabar gyveno, Tranšė de Gra gatvėje, netoli niūrios katedros, pro kurią turėjau pas ją eiti. Grįžimas į aistrų pasaulį mane jaudino kaip pažinties atnaujinimas. Norėjau sužinoti, kiek Šarlotės prisiminimas graužia man sielą. Sėdėdamas lovos kojūgaly, žiūrėjau, kaip nusirenginėja ši moteris, ant kurios puoliau pagautas pirmojo pašėlusio geismo. Ji buvo kiek papilnėjusi, bet jauna, gaivi ir tvirta. Ak! Koks ryškus šią valandėlę prieš akis iškilo panelės de Žiusa paveikslas, ir jos siluetas, panašus į trapią graikišką statulėlę, ir grakštaus kūno spėjamas gležnumas! Koks gyvas stovėjo man prieš akis tas paveikslas tuo metu, kai, išsitiesęs lovoj, spaudžiau glėbyje savo pirmąją meilužę apimtas gyvuliškos aistros, sumišusios su begaliniu liūdesiu! Šita būtybė buvo paprasta mergina iš liaudies ir nemokėjo giliau protauti. Tačiau net visai eilinės moterys turi neapsakomo jautrumo, kai myli, o Mariana savaip mane mylėjo. Ir šit pastebėjau, kad ji taip pat nebepatiria su manim ankstesnių jausmų. Mačiau, kaip mano glamonės ją audrina, bet paskui, užuot buvusi pakiliai džiaugsminga kaip kitados, ji tarytum jautė nusivylimą savo geismu, ją lyg trikdė mano žvilgsniai, ir, sakytum užsikrėtusi mano liūdesiu, staiga manęs paklausė tarp dviejų bučinių:

– Ko toks nusiminęs?.. – Ir, pavartodama Klermono posakį: – Niekada nemačiau tavęs tokio liūdno. – Paskui geraširdiškai gudriai pajuokavo kaip overniečiai: – Matyt, nuo kokios ištekėjusios moterytės gavai per nosį... Ir šiaip tavo nosis ne kažin kokia...

Patvirtindama savo banalų žodžių žaismą, ji suėmė man nosį dviem stambių rankų storais pirštais. O Šarlotės tokie nuostabiai ploni delikatūs piršteliai, kaip ir jos siela, palyginus su Marianos šiurkštumu. Tačiau mane apėmė neviltis, sugniaužė širdį – ir ne dėl Marianos žodžių, ne dėl to, kad tos moterys visiškai priešingos. Ne! Argi mano siela tokia pasiligojusi, kad net ši moteris pajuto mano būseną? Tačiau kaip įmanydamas stengiausi išblaškyti tą įspūdį, šaipiausi iš jos spėlionių ir prisiversdamas griebiausi entuziastingų gyvuliškų geidulio veiksmų, o paskui visas gerumas buvo, kad rytą parėjau namo su

kartėliu širdy dėl paleistuvystės. Nebegalėjau grįžti pas Marianą nė eiti pas kitas moteris. Kelias likusias dienas praleidau vaikštinėdamas su motina, kuri, matydama, kad aš paskendęs giliam liūdesy, ėmė nerimauti ir savo klausimais tik draskė man žaizdą. Tai buvo taip slogu, kad su palengvėjimu galvojau apie artėjantį išvykimą atgal į pilį. Tenai bent jau gyvensiu tarp savo prisiminimų. Tačiau manęs laukė baisus smūgis, kurį markizas sudavė vos grįžus.

– Gera naujiena, – tarė jis, kai tik mane pamatė. – Šarlotė sveiksta! Ir dar viena gera naujiena... Ji išteka... Taip, taip, ji sutiko su pono de Plano pasiūlymu. Tiesa, apie jį nieko nežinote: tai Andrė draugas, kuriam pirmą kartą ji atsakė, o štai dabar sutinka... – Ir savo įpročiu vėl pereidamas pries savęs paties kalbėjo toliau: – Taip, tai labai gera naujiena. Suprantate, aš gyvensiu nebeilgai... Esu nesveikas, labai nesveikas...

Jis galėjo kalbėti man, kiek širdis geidžia, apie savo įsivaizduojamas ligas, apie skrandį, podagrą, žarnyną, inkstus, galvą; klausiau jo ne geriau kaip pasmerktasis, kuriam ką tik paskelbtas mirties nuosprendis, klausosi kalėjimo sargo plepalų. Visos mano mintys sukosi tiktai apie vieną tą įvykį, be galo skaudų šiuo metu. Jūs, brangusis mokytojau, parašėte tokius nuostabius puslapius apie pavydą, apie kančias, kurios kyla įsimylėjėlio širdy vien tik nuo minties apie varžovo glamones, ir jūs suprasite, kokių deginančių nuodų užpylė ši naujiena man ant žaizdos. Gegužė, birželis, liepa, rugpjūtis, rugsėjis – štai jau beveik penki mėnesiai praėjo nuo to laiko, kai Šarlotė išvažiavo, o mano žaizda, užuot randėjusi, vis gilėjo, vis labiau buvo aitrinama, iki paskutinis smūgis mane visai pribaigė. Dabar jau negalėjau pasiguosti, kad mano kančią atjaučia kita būtybė. Ar šita būsima santuoka neįrodė, kad ji visiškai pasveiko iš meilės man, kai aš tuo laiku tiesiog merdėjau nuo savo jausmų? Dar labiau mane ėmė siutas dėl to, kad jos meilė, įsižiebusi taip neseniai, iš manęs išplėšiama tuo metu, kada jau, siekdamas jos pilnatvės, ketinau imtis ryžtingų veiksmų. Turbūt tokį niršulį išgyvena lošėjas, kuris, priverstas palikti stalą, tą pat akimirką sužino, kad laimėjo tasai numeris, ant kurio jis norėjo statyti ir kuris

būtų davęs jam trisdešimt šešis kartus daugiau negu jo statyta suma. Priekaištavau sau už tai, kad nemečiau visko, kai tik Šarlotė išvažiavo, ir nesekiau paskui ją su keliais šimtais frankų, kuriuos pats užsidirbau. Buvo per vėlu. Įsivaizdavau ją Paryžiuje, kur, kaip žinojau, ponas de Planas atostogauja ir kur mergina priiminėja savo jaunikį beveik vienumoje, leistino intymumo aplinkoje, stebint atlaidžioms markizės akims. Dabar jos išdidi ir drovi šypsena skiriama kitam vyrui – ir tie švelnūs, sutrikę žvilgsniai, ir blyškaus, mielo veido skaistūs paraudimai, ir grakštūs visada truputį laukinės būtybės judesiai. Pagaliau ji myli jį, nes teka už jo. Ir jis man pasirodė panašus į grafą Andrė, kurio bjaurią įtaką tebejaučiau, ir ėmiau jo nekęsti kaip jo sesers jaunikio, jausdamas tiems dviem aristokratams, dykūnams, karininkams vienodą tūžmingą neapykantą. Apimtas beprasmio vaikiško pykčio, vaikščiojau po mišką neryškių, šviesių spalvų apdaru, žadančiu netrukus pasikeisti į rusvus auksinio rudens tonus! Kregždės jau būriavosi, ruošdamosi išskristi. Medžioklė buvo prasidėjusi, be paliovos poškėjo šūviai, ir išsigandę paukščiai glaustu būreliu beregint pakildavo, ir tas jų skrydis man priminė skrendantį laukinį paukštį, kurio aš vieną dieną vos nenudėjau. Kalvose Sen Satiurneno pusėje raudonavo vynuogės, jau beveik prisirpusios skynimui. Žiūrėjau į varganus lyg našlaičiai vynuogienojus, kurių žiedus buvo apkapojusi pavasario kruša. Pagalvojau, kad lygiai taip pat iškart, neprinokęs, žuvo ir mano svaigių jausmų, švelnios laimės, karšto džiaugsmo derlius. Jaučiau aitrų, keistą džiugesį, aplinkinėje gamtoje ieškodamas savo išgyvenimų simbolių; sielvarto alchemija trumpam laikui mane apvalė nuo bet kokių išskaičiavimų. Jeigu kada ir buvau tikras įsimylėjėlis, be atodairos atsiduodantis žiauriai apgailestavimų, prisiminimų ir nevilties kaitai, tai tik tomis dienomis, tomis paskutinėmis savo mokytojavimo pilyje dienomis. Mat markizas pranešė ketinąs netrukus išvažiuoti. Jis pamiršo savo hipochondriją ir žvalus, pilkomis, visai šviesiomis akimis nebe tokiame raudoname veide man kalbėjo:

– Aš dievinu savo būsimą žentą... Norėčiau, kad jūs susipažintumėte... Tai labai sąžiningas, šaunus, geras, išdidus žmogus. Tikrai

mėlynas kraujas teka jo gyslomis... Ir supraskite moteris! Juk Šarlotė nėra kvailesnė už kitas, priešingai, ar ne? Jau prieš dvejus metus jis jai pasipiršo. Tada jį atstūmė. Na žinoma, mano berniukas pametė galvą ir išvažiavo ten, iš kur vos gyvas parsirado... Ir dabar štai sutiko!.. Žinote, visada maniau, kad jos nervų liga kažkuo susijusi su įsimylėjimu... Suprantu tokius dalykus. Maniau: tikriausiai ji kažką myli... Pasirodė – jį. O jeigu dabar būtų apsigalvojęs, kas būtų buvę?..

Pasakoju jums šį pokalbį, panašų į daugelį kitų, norėdamas paaiškinti, kaip vis surasdavau priežasčių, kad mano širdis apsipiltų krauju. Ne, ne poną de Planą šią žiemą mylėjo Šarlotė, bet ji iš tikrųjų mylėjo. Mūsų būtys susikirto viename taške kaip tie du keliai, kuriuos mačiau pro langą: vienas leidžiasi nuo kalnų ir eina link lemtingojo Prada miško, kitas kyla į Rodo kalną. Kartais būdamas vienas, vakaro prieblandoje, matydavau, kaip šiais keliais vienas po kito rieda vežimai. Beveik susilietę, paskui jie dingdavo priešingose pusėse. Taip išsiskyrė mūsų likimai – ir visam laikui. Baronienė de Plan Paryžiuje gyvens aukštuomenės gyvenimą, o mano vaizduotėje tai buvo nepažįstamų ir kerinčių įspūdžių sūkurys nesibaigiančios šventės aplinkoje. Savo būsimą gyvenimą įsivaizdavau labai aiškiai. Mintyse jau atsibusdavau mažame kambarėlyje Biliardo gatvėje. Jau žingsniavau tomis trimis gatvėmis, kuriomis reikia iš čia eiti į fakultetą. Įžengiau į raudonų plytų Akademijos rūmus ir pasiekiau konferencijų salę plikomis sienomis, kur tebuvo tik juodos lentos. Klausiausi profesoriaus, nagrinėjančio kažkokį autorių, įtrauktą į licenciato ar konkursinio egzamino dėstytojo vardui gauti programą. Paskaita truko pusantros valandos, paskui su portfeliu po pažastim grįžau namo šaltomis senojo miesto gatvelėmis; taip man reikėjo praleisti dar vienerius metus, nes aš nedirbau ganėtinai noriai, kad sėkmingai išlaikyčiau egzaminą. Vėl vaikščiosiu pro juodus namus, prieš akis regėdamas snieguotų kalnų virtinę horizonte, vėl matysiu mažojo Emilio tėvus, vis taip pat sėdinčius prie lango ir žaidžiančius kortomis, senąjį Limasė, skaitantį laikraštį „Paryžiaus kavinės" kamputyje, *Royat* ombnibusus Žodo aikštėje. Taip, brangusis mokytojau, aš vėl atsidūriau tame vargana-

me menkapročių pasaulyje – prisirišę prie išorinių gyvenimo formų, jie nesugeba įsigilinti į esmę. Buvau praradęs savo tikėjimą Mokslo pranašumu, kai trijų kvadratinių metrų kambarėlio pakanka, kad koks Spinoza ar Adrienas Sikstas užvaldytų beribę Visatą ir ją permanytų. Ak! Šiuo bejėgiškų geismų ir nugalėtos meilės laikotarpiu aš buvau apgailėtina vidutinybė. Keikiau – ir kaip tat buvo neteisinga! – abstrakčių studijų gyvenimą, į kurį turėjau grįžti! O kaip šiandien norėčiau, kad jis iš tikrųjų vėl taptų mano lemtimi ir vėl pabusčiau būdamas Klermono universiteto filologijos fakulteto vargšas studentas, Emilio tėvo nuomininkas, senojo Limasė mokinys, tamsių gatvelių niūrus praeivis, – bet nekaltas! Nekaltas! O ne tas žmogus, kuris išgyveno tai, ką aš išgyvenau ir apie ką reikia papasakoti.

6. Trečioji krizė

To baisaus rugsėjo pabaigoje Liusjenas ėmė skųstis sunegalavęs, ir daktaras iš pradžių tai palaikė paprastu persišaldymu. Po dviejų dienų ligonis pasijuto dar blogiau, ir du Klermono gydytojai, skubiai iškviesti, nustatė silpnos formos skarlatiną. Jeigu tuo metu nebūčiau buvęs apsėstas įkyrios idėjos, kuri vertė mane tikru maniaku, būčiau radęs, kuo užpildyti savo dienoraščio puslapius. Būtų užtekę tik sekti, kaip keičiasi markizo nuotaika, kokia kova vyksta jo širdyje tarp hipochondrijos ir tėvo meilės. Čia jis, nors gydytojai ir užtikrino, kad nieko pavojingo nėra, taip nerimaudavo dėl sūnaus sveikatos, kad kiauras naktis budėdavo prie jo lovos; čia jį pagaudavo baimė, kad gali užsikrėsti, pats atsiguldavo į lovą, skųsdavosi tariamais skausmais ir skaičiuodavo valandas, kada pasirodys daktaras. O kai jis ateidavo, markizas kartais reikalaudavo, kad pirmiau apžiūrėtų jį – ligos požymiai jam atrodė labai rimti. Paskui pats susigėsdavo dėl sukeltos panikos. Jame vėl pabusdavo tauri senoji giminė, kurios kraujas tekėjo jo gyslomis. Jis atsikeldavo, kandžiais žodžiais smerkdavo save už baimę, už senatvės silpnybes ir vėl grįždavo prie

sūnaus galvūgalio. Jo pirma mintis buvo vaiko ligą nuslėpti nuo markizės, taip pat nuo Šarlotės ir grafo Andrė. Tačiau dvi savaites uoliai rūpindamasis ligoniu ir būgštaudamas dėl savęs, jis taip nusivarė, kad jau panoro, jog žmona būtų šalia ir jį palaikytų; negalėdamas apsispręsti net tarėsi su manimi.

– Ar jūs nemanote, kad mano pareiga būtų parsikviesti žmoną?.. – paklausė jis.

Žemėje esama, brangusis mokytojau, veidmainių žmogystų, kurie puikiai moka paslėpti po gražiomis paskatomis savo bjauriausius poelgius. Jeigu būčiau iš jų, galėčiau priskirti sau kaip nuopelną, kad markizui patariau nesikviesti žmonos. Tikrai supratau, koks svarbus mano atsakymas ir pono de Žiusa sprendimas. Žinojau, kad jeigu jis tik duos žinią markizei, ji parvyks pirmuoju traukiniu, o aš gerai pažinojau Šarlotę ir neabejojau, kad duktė grįš kartu su motina. Taigi vėl ją pamatyčiau, turėčiau gerą progą vėl pažadinti jos širdy beįsižiebiančią meilę, kurios įrodymas man buvo pakliuvęs į rankas. Galėčiau pasakyti, kad pasielgiau sąžiningai davęs markizui patarimą nedrumsti poniai de Žiusa ramybės. Taip, iš pažiūros tai atrodė sąžininga. Kodėl? Jeigu nebūčiau įsitikinęs, kad nėra pasekmės be priežasties ir kad nėra sąžiningumo be paslėpto egoizmo, savo bjaurų poelgį būčiau aiškinęs nenoru dėl nuodėmingos aistros pasinaudoti kilniausiu jausmu – sesers meile broliui. Tikroji tiesa tokia: poną de Žiusa bandžiau atkalbėti dėl to, kad buvau įsitikinęs, jog visos mano pastangos pavergti Šarlotės širdį būtų bergždžios. Iš to grįžimo galėjau tikėtis tik naujo pažeminimo. Per ilgus mėnesius pavargęs nuo vidinės kovos, nesijaučiau turįs pakankamai jėgų vėl atnaujinti žaidimą. Joks mano nuopelnas, kad atkreipiau markizo dėmesį, kokie nepatogumai ir pavojai laukia abiejų moterų pilyje, kur ligonis jas gali užkrėsti.

– O aš? – paklausė jis naiviai. – Juk man kas dieną gresia pavojus? Tačiau jūsų tiesa, jei kalbėsime apie Šarlotę. Parašysiu, kad ji nevažiuotų...

– Ak Grelu! – tarė jis man po dviejų dienų, gavęs telegramą. – Paskaitykite, ką jos man daro...

Jis man padavė telegramą, pranešančią, kad parvažiuoja panelė de Žiusa kartu su motina.

– Na žinoma, – dejavo hipochondrikas, – ji panoro parvykti nepagalvojusi, kad toks jaudinimasis dabar man kenkia.

Su markizu kalbėjomės apie antrą valandą po vidurdienio. Žinojau, kad Paryžiaus traukinys išvyksta devintą valandą vakaro ir į Klermoną atvažiuoja apie penktą ryto, nes man teko važiuoti tuo traukiniu, kai susipažinau su jumis. Ponia de Žiusa ir Šarlotė ekipažu pilį turėjo pasiekti prieš dešimtą valandą. Praleidau baisų vakarą ir naktį, kadangi dabar buvau praradęs tą filosofinę įtampą, be kurios virstu būtybe be energijos, pasinėrusia tik į savo nervinius įspūdžius. Vis dėlto sveika nuovoka man kuždėjo labai paprastą išeitį. Mano sutartis, kaip jums sakiau, baigėsi spalio penkioliktąją. Jau buvo šio mėnesio penkta diena. Berniukas ėmė greitai taisytis. Netrukus šalia jo bus motina ir sesuo. Galėjau pasinaudoti pirma pasitaikiusia dingstimi ir be jokios sąžinės graužaties grįžti namo. Galėjau ir turėjau taip pasielgti tiek iš savigarbos, tiek dėl savo ramybės. Rytą po bemiegės nakties nusprendžiau išvažiuoti. Tuojau pat nuėjau pas markizą to pasakyti; jis neleido man nė prasižioti, toks buvo susijaudinęs dėl dukters apsilankymo.

– Gerai, – tarė man, – paskui, paskui. Dabar visai susisuko galva... Amžinai kokie nemalonumai!.. Šit kaip nuo jų greitai pasenau... Visada nauji smūgiai, visada...

Ką gali žinoti? Rasi mano likimą nulėmė tik seno kvailio trumpalaikis susierzinimas, dėl kurio jis atsisakė mane išklausyti. Jeigu tą valandėlę man būtų pavykę su juo pasikalbėti ir jeigu būtume sutarę, kada išvyksiu, norom nenorom būčiau turėjęs tikrai palikti tuos namus; vien Šarlotės pasirodymas, užuot sutvirtinęs mano ketinimus išvykti, pakeitė tai ryžtu pasilikti, kaip kad lempa, įnešta į kambarį, tučtuojau tamsą pakeičia šviesa. Kartoju jums: buvau įsitikinęs, kad Šarlotė jau paliovė manim domėtis, o kita vertus, kad aš pats sunkią krizę išgyvenau ne dėl meilės jai, o dėl įžeistos savimeilės ir liguisto seksualumo. Na štai! Vos tik pamatęs, kaip Šarlotė lipa iš vagono į

peroną, įsitikinau, kad mano artumas ją jaudina, o jos – varo mane iš proto, ir tada labai aiškiai supratau du dalykus: pirma, man tiesiog fiziškai neįmanoma išvažiuoti iš pilies, kol ji čia, o antra – nuo gegužės mėnesio ji išgyvena tokias pat kančias kaip ir aš, gal dar sunkesnes. Spėdamas apie ją iš pažiūros, kai ji laikė pakalnučių stiebelius, aš nesuklydau. Ji galėjo nuoširdžiai drąsiai pabėgti nuo manęs, – neatsakyti į mano laiškus, jų neskaityti, susižadėti tam, kad pastatytų tarp mūsų neperžengiamą sieną, netgi įtikinti pati save, kad nebemyli manęs, ir grįžti į pilį su tuo įsitikinimu. Ji mane mylėjo. Kad patikėčiau jos meile, man anaiptol nereikėjo kruopščios analizės, kurios paprastai taip uoliai imdavausi ir kuri kartais taip mane suklaidindavo. Ūmi, pasąmoninga, neginčijama intuicija man įrodė, kad aiškiaregystės teorijos, dėl kurių ginčijasi mokslas, yra visiškai teisingos. Susijaudinusiose mergaitės akyse aš skaičiau apie netikėtą meilę, kaip ir jūs skaitote mano žodžius, kuriais bandau jums perteikti šią akivaizdžią tikrovę, kuri blykstelėjo kaip žaibas ir trenkė į mane. Ji stovėjo priešais mane su kelionės kostiumu, išblyškusi, išblyškusi kaip popieriaus lapas. Ar turėčiau paaiškinti, kad išblyškusi ji buvo dėl nuovargio, vagone praleistos nakties arba iš nerimo dėl sergančio brolio? Jos akys, susitikusios su manosiomis, buvo pilnos virpulingo jaudulio. Tai galėjo būti paaiškinama įžeistu drovumu. Ji buvo sulysusi, tarytum ištirpusi; ir kai pilies vestibiulyje nusivilko apsiaustą, pamačiau, kad ant jos suknelės, pernykštės suknelės, kurią pažinau, aplink pečius atsiradusios klostės. Betgi ji sirgo... Aš, taip tikėjęs indukciniu metodu, išprotavimų sudėtingumu, staiga pajutau visą instinkto galią, kurios niekuo neįveiksi! Ji mane tebemylėjo. Ji mylėjo dar labiau. Tai kas, kad nepadavė man rankos dabar mums susitikus, kad tik per pusę lūpų kalbėjo su manim vestibiulyje, kad, kopdama didžiaisiais laiptais kartu su motina, neatsigręžė į mano pusę! Ji mane mylėjo. Šitas tikrumas, po ilgų kančių ir nerimo, širdį man užliejo tokia džiaugsmo banga, kad, lipdamas kilimu nuklotais laiptais į savo kambarį, pasijutau visai blogai. Ką gi man vis dėlto daryti? Alkūnėmis atsirėmęs į stalą ir rankomis spausdamas smilki-

nius, kad apraminčiau širdies tvinksnius, kėliau sau šį klausimą, bet atsakymo rasti negalėjau, tik žinojau, kad dabar nebegaliu išvažiuoti, kad Šarlotės ir mano susitikimas negali baigtis išsiskyrimu ar tyla; pagaliau žinojome, kad artėjame prie tos valandos, kai mūsų abipusės pastangos, slapta kova, vieno ir kito slopinami troškimai mus prives prie didžiausio pasiaiškinimo. Jaučiau, kad šitas pasiaiškinimas, tragiškas, lemtingas, neišvengiamas, jau arti. Iš pradžių Šarlotė buvo priversta kęsti, jog aš būnu šalia. Kad ir kaip ji būtų į tai žiūrėjusi, mums tekdavo susitikti prie jos brolio lovos, ir pirmąjį rytą, jai grįžus į pilį, apie vienuoliktą valandą, kai buvo mano eilė budėti prie mažojo ligonio, aš ją ten radau – ji kalbėjosi su broliu, o markizė, stovėdama prie lango, pakuždomis klausinėjo seserį Anakletą. Nuo Liusjeno buvo nuslėptas laukiamas abiejų moterų apsilankymas, ir dabar jo sulysęs veidas ir nervingi judesiai rodė tą truputį dirglų, beveik karštligišką džiaugsmą, koks būna sveikstančiųjų. Jis pasveikino mane linksma šypsena ir, paėmęs už rankos, tarė seseriai:

– Kad tu žinotum, kaip ponas Grelu rūpinosi manim visas tas dienas!..

Šarlotė nieko neatsakė, bet aš mačiau, kaip sudrebėjo jos ranka, padėta ant pagalvės šalia brolio skruosto. Ji prisivertusi pažvelgė į mane, tačiau jos žvilgsnis nieko neišdavė. Iš mano veido, be abejonės, buvo matyti, jog esu smarkiai susijaudinęs, ir tai ją paveikė. Ji suprato, kad neatsiliepdama į nekaltus vaiko žodžius nuliūdintų mane, ir anų dienų balsu, švelniu, žvaliu balsu, kuriame buvo justi slopinamas virpančios širdies pulsas, ji pasakė nesikreipdama tiesiai į mane:

– Taip, žinau, ir jam dėkoju. Mes visi jam labai dėkingi...

Daugiau ji nepridūrė nė žodžio. Esu tikras, kad jeigu tą akimirką vėl būčiau paėmęs jos ranką, ji būtų apalpusi – taip buvo sukrėsta šio paprasto pokalbio. Sumurmėjau kažką neaiškiai, sakytum: „Tai savaime suprantama“, – nors apie nieką panašaus nepagalvojau. Ir pats nelabai tvardžiausi. Tačiau Liusjenas, nepastebėjęs, nei kad sesers sujaudintas balsas, nei kad aš sutrikęs, klausinėjo toliau:

– O Andrė? Ar neatvažiuos manęs aplankyti?

– Gerai žinai, kad jis negali palikti pulko, – atsakė ji.

– O Maksimas? – nerimo berniukas.

Jau žinojau, kad tuo vardu buvo panelės de Žiusa sužadėtinis. Vos tik šis žodis išsprūdo ligoniui iš lūpų, jos blyškus veidas staiga užkaito priplūdus kraujui. Trumpam stojo tyla, ir tada aiškiai išgirdau, kaip šnabžda sesuo Anakleta, kaip spragsi ugnis židinyje, kaip ritmingai tiksi laikrodžio švytuoklė; berniukas, nustebintas tokio tylėjimo, pakartojo klausimą:

– Taip, Maksimas? Ar jis irgi neatvažiuos?..

– Ponas de Planas taip pat išvyko į pulką, – atsakė Šarlotė.

– Ar jūs jau išeinate, pone Grelu? – paklausė Liusjenas, kai aš staigiai atsistojau.

– Tuoj grįšiu, – tariau, – pamiršau laišką ant stalo...

Ir išėjau palikdamas Šarlotę prie ligonio lovos, vėl išblyškusią ir nuleistomis akimis.

Ak, brangusis mokytojau! Norėčiau, kad jūs patikėtumėte tuo, ką jums papasakosiu; norėčiau, kad jūs neabejotumėte, jog tuo laiku tikrai buvau nuoširdus, nors ir surizgę buvo mano jausmai, kurių nė pats nesupratau. Man pačiam reikia tuo daugiau neabejoti; sau kartoju, kad tada nemelavau. Patikėkite manim! Nė trupučio neapsimetinėjau, kai ūmai pašokau vien išgirdęs vardą to žmogaus, kuriam Šarlotė turėjo priklausyti, kuriam jau priklausė. Nebuvo jokio apsimetimo, kai ašaros ištryško man akyse, vos išėjus pro duris, nė kai jas liejau kitą naktį, pasidavęs nevilčiai dėl dvigubai skaudžios tikrovės: mes mylime vienas kitą, bet niekada, niekada nepriklausysime vienas kitam. Neapsimetinėjau nė patirdamas skausmo šuorus jos akivaizdoje paskutinėmis dienomis. Jos sukritęs veidas, dar liaunesnis siluetas, skausmingi žvilgsniai nuolatos mane kankino, jos blyškumas draskė širdį, grakščios kūno linijos žadino pašėlusį geismą, bet jos akys mane maldavo: „Nekalbėkite... Žinau, jums taip pat sunku... Būtumėte per daug žiaurus, jei man prikaišiotumėte, gailėtumėtės, atvertumėte man savo žaizdas.“ Na sakykite, jeigu tomis dienomis aš

nebūčiau buvęs sąžiningas, ar būčiau praleidęs progą, kai valandos buvo suskaičiuotos? Bet neprisimenu, kad būčiau turėjęs kokių minčių, kokių ketinimų. Prisimenu tik jausmų sūkurius, kažką, kas degino, siutino, buvo nepakenčiama, prisimenu slogią nervinę visos savo esybės būseną, nemalštantį duriantį skausmą ir stiprėjančią, visąlaik stiprėjančią mintį viską baigti, nusižudyti... Kada, dėl kokios klaikios kančios ji kilo? Negaliu to pasakyti... Betgi jūs aiškiai matote, kad tuo metu aš ją tikrai mylėjau, jei visos mano gudrybės išsilydė šitos aistros liepsnoje kaip švinas žarijose, jei negalėjau nieko analizuoti, nes tai buvo tikras proto aptemimas, skausmingas savo buvusio „Aš" išsižadėjimas. Šita mintis apie mirtį, kilusi pačiose mano esybės gelmėse, šitas beatodairiškas noras gultis į kapą, mane užvaldęs kaip fizinis troškulys ar alkis, jums bus pažįstamas, brangusis mokytojau, kaip neišvengiama meilės ligos pasekmė – tai jūs nuostabiai ištyrėte. Mane patį apniko griovimo instinktas, kuris, kaip teigiate, paslaptingai pabunda žmoguje tuo pat metu kaip lytinis instinktas. Pradžioje tai pasireiškė begaliniu nuovargiu, nuovargiu dėl savo niekada neišsakomų išgyvenimų, kadangi, jums tai dar sykį kartoju, Šarlotės liūdnos akys, kai susitikdavo su manosiomis, ją gynė daug geriau negu bet kokie žodžiai. Be to dar, mes niekada nelikdavome dviese, be tų retų atsitiktinių minučių svetainėje, bet ir tas kelias minutes tvyrodavo gūdi tyla, tarytum kas geležine ranka man suspausdavo gerklę. Pasakyti tada ką nors buvo taip pat neįmanoma kaip paralitikui pajudinti kojas. Nebūtų čia padėjusios nė antžmogiškos pastangos. Tik iš patirties sužinome, kad pasiekus tam tikrą pakopą jausmai tampa neišreiškiami. Tokiomis valandomis jautiesi įkalintas, užmūrytas savajame „Aš", ir tada norėtum ištrūkti iš šio nelaimingojo „Aš", pasinerti, susiriesti, paskęsti mirties vėsoje, kur viskas išnyksta. Kartu ir toliau beprotiškai troškau palikti Šarlotės širdyje neišdylančią žymę, pašėlusiai norėjau palikti jai savo meilės įrodymą, kurio niekada negalėtų užtemdyti nei jos būsimo vyro švelnumas, nei prabangi aplinka, kurioje jai buvo lemta gyventi. „Jeigu aš mirštu iš nevilties, kad būsiu atskirtas nuo jos amžinai, tai tegul ilgai, labai ilgai prisimena

paprastą mokytoją, vargšą provincialą, gebantį su visa energija patirti tokius jausmus!..“ Man rodos, teisingai formuluoju ano meto savo mintis. Matote, aš sakau: „Man rodos.“ Mat tomis dienomis nesupratau pats savęs. Nepažinau pats savęs, apimtas šitos nežabotos ir tragiškos karštligės, kuri mane sekino. Vos ne vos galėjau toje minčių maišatyje išskirti saviįtaigą, kaip jūs vadinate. Pats save hipnotizavau ir lunatiko būsenos nusprendžiau nusižudyti tokią ir tokią dieną, tokią ir tokią valandą ir nuėjau pas vaistininką nusipirkti lemtingojo buteliuko su činčiberu. Tų pasirengimų metu ir veikiamas savo prisiimto sprendimo aš jau nieko nebesitikėjau, nieko nebesvarsčiau. Mane sekino kažkokia jėga, visiškai svetima mano sąmonei. Ne! Niekada taip kaip tuomet nebuvau toks savo judesių, savo minčių ir poelgių stebėtojas, sakyčiau, abejingas stebėtojas – ir beveik visai atsijęs nuo savęs kaip veikiančios ir mąstančios būtybės. (Briero de Buamono knygos apie savižudybę[40] mano egzemplioriaus antraštiniame puslapyje jūs rasite pastabą apie šią būseną.) Tam ruošdamasis jaučiausi nenusakomai, lyg sapnuočiau nemiegodamas, aiškiai automatiškai. Tuos keistus reiškinius priskiriu pakrikusiems nervams, besiribojantiems su pamišimu ir pažeistiems įkyrios minties. Tik tą dieną, kurią buvau numatęs įvykdyti savo sumanymą, rytą, man atėjo į galvą paskutinįkart bandyti paveikti Šarlotę. Sėdau prie stalo parašyti jai atsisveikinimo laiško. Jau įsivaizdavau, kaip ji skaito šį laišką, ir netikėtai man kilo klausimas: „Ką ji darys?“ Ar gali būti, kad žinia apie mano savižudybę jos nesujaudintų? Nejaugi ji nepuls man sukliudyti? Taip, ji atbėgs į mano kambarį. Ras mane negyvą... Galbūt verta pamėginti paskutinį kartą prieš pasitraukiant iš gyvenimo?.. Čia aš visai aiškiai susigaudau savyje. Žinau, kad kaip tik šitaip įsižiebė viltis ir kaip tik tuo laiku. „Na ką gi! – tariau pats sau, – pabandysime!“ Nusprendžiau: jeigu iki vidurnakčio ji neateis pas mane, išgersiu nuodų. Jau buvau ištyrinėjęs, kaip jie veikia. Žinojau, kad mirštama beveik žaibiškai, ir turėjau vilties, jog neteks kentėti ilgai. Keista, bet visą tą dieną praleidau nepaprastai ramus. Turiu pasakyti ir štai dar ką. Man tarytum kalnas nusirito nuo pečių, lyg būčiau išsivadavęs iš savęs pa-

ties, ir nerimas mane pagavo tiktai apie dešimtą valandą vakaro, kai, pirmas išėjęs iš svetainės, padėjau laišką ant stalo merginos kambaryje. Pusę vienuoliktos pro praviras duris išgirdau markizo, markizės ir jos žingsnius – jie lipo viršun ir sustojo koridoriuje paskutinę minutę persitarti keliais žodžiais, paskui mane pasiekė įprasti palinkėjimai labos nakties, ir kiekvienas nuėjo į savo kambarį... Vienuolikta valanda... Penkiolika minučių dvyliktos. Dar tylu. Žiūrėjau į laikrodį, padėtą priešais mane, šalia trijų laiškų – ponui de Žiusa, motinai ir jums, brangusis mokytojau. Širdis man vos neplyšo krūtinėje, bet valia liko tvirta ir šalta. Panelei de Žiusa pranešiau, kad rytoj ji manęs nebepamatys. Buvau tikras, jog išlaikysiu savo žodį, *jeigu*... Nedrįsau gilintis, kokia viltis glūdi tame *jeigu*. Žiūrėjau, kaip bėga sekundinė rodyklė, ir mechaniškai skaičiavau uoliai daugindamas: „Minutė turi šešiasdešimt sekundžių, turiu pamatyti apsisukant rodyklę dar tiek kartų, o vidurnaktį nusižudysiu..." Staiga laiptinėje pasigirdo žingsniai, atsargūs, lengvi, ir aš, be galo susijaudinęs, palioviau skaičiuoti. Žingsniai artėjo. Sustojo prie mano durų. Staiga durys atsivėrė. Priešais mane buvo Šarlotė.

Aš atsikėliau. Mes sustingę stovėjom vienas prieš kitą. Jos veidas, dar blyškesnis nei visada, buvo iškreiptas jaudulio dėl netikėto poelgio, o akys neįprastai blizgėjo. Jos atrodė juodos – taip buvo išsiplėtę vyzdžiai nuo susijaudinimo. Atkreipiau į tai dėmesį, nes visas jos veidas buvo persimainęs. Paprastai toks santūrus, beveik abejingas, jos veidas dabar alsavo įsiūčiu kaip žmogaus, kurį pagavusi aistra stipresnė už valią. Turbūt Šarlotė jau buvo atsigulusi, bet paskui atsikėlė, nes jos plaukai buvo supinti į storą kasą, o ne suimti ant pakaušio kaip paprastai. Ji buvo su šviesiu chalatėliu, sujuostu virvute ir nuo juosmens krintančiu klostėmis, ir, visai apkvaišusi nuo susijaudinimo, skubomis išėjo nuogas kojas įsispyrusi į naktines šlepetes, negalvodama ką daranti. Buvo matyti, kad nepakeliamas nerimas ją bloškė iš lovos į mano kambarį. Jai neberūpėjo, nei ką aš apie ją pagalvosiu, nei ką jai pasakysiu. Ji patikėjo mano laišku ir atskubėjo persmelkta tokio kankinamo jaudulio, kad net pamiršusi baimę.

– Ak! Ačiū Dievui, aš nepasivėlinau!.. – pirmąją minutę patylėjusi, tarė ji virpančiu balsu. – Jau maniau, kad rasiu jus mirusį!.. Ak! Kaip baisu!.. Bet dabar su tuo baigta, ar ne? Pažadėkite, kad klausysite manęs ir nebesižudysite. Prisiekite, prisiekite man...

Ji paėmė mano ranką į savąsias maldaujamu judesiu. Pirštai buvo šalti šalti. Jos atėjimas buvo toks lemiamas įvykis, toks meilės įrodymas tą akimirką, kai aš pats buvau taip susijaudinęs, kad nieko nemąsčiau; prisimenu, kaip, nieko neatsakęs, verkdamas ją apkabinau, kaip lūpomis pasiekiau jos lūpas ir per ašaras pabučiavau ją karščiausiu, švelniausiu, nuoširdžiausiu, koks tik gali būti, bučiniu; tai buvo begalinės ekstazės, aukščiausios palaimos akimirka, bet ji ištrūko iš mano rankų, ir jos veide, vis dar paklaikusiame, atsispindėjo gėda dėl to, ką ji man leido.

– Visai pasimaišė protas, – tarė ji. – Man reikia eiti!.. Leiskite man išeiti!.. Nebelieskite manęs...

– Jūs suprantate, kad man verčiau mirti, – atsakiau jai, – nes jūs nemylite manęs, nes jūs ketinate ištekėti už kito, nes tai mus išskirs, ir visam laikui.

Aš paėmiau nuo stalo juodą buteliuką ir, pakėlęs prie lempos, parodžiau Šarlotei.

– Tik ketvirtis šio buteliuko, – kalbėjau toliau, – ir baigsis visos kančios... Per penkias minutes viskas bus baigta.

Ir ramiai, nedarydamas jokio staigaus judesio, kad ji neimtų vėl gintis, pridūriau:

– Eikite! Ačiū, kad atėjote! Po kokių penkiolikos minučių aš nustosiu jausti tai, ką jaučiu dabar, – šitą nepakeliamą praradimą, dėl kurio kentėjau tiek mėnesių... Na, sudie! Neatimkite iš manęs drąsos...

Kai lempos šviesa krito ant buteliuko su juodu skysčiu, ji visa sudrebėjo. Ištiesė į mane ranką ir išplėšė buteliuką tardama:

– Ne, ne!

Šarlotė pažvelgė į buteliuką, perskaitė trumpą užrašą ant raudonos etiketės – vėl visa sudrebėjo. Jos veidas dar labiau persimainė. Tarp antakių įsirėžė raukšlė. Lūpos virpėjo. Akyse atsispindėjo bai-

sus nerimas; paskui, beveik griežtai, su pertrūkiais tardama kiekvieną žodį, tarytum juos būtų plėšusi kokia skausminga ir kartu neįveikiama galia, pasakė:

– Aš taip pat, labai kenčiu, labai kenčiu, taip kovojau su savimi... Ne, – priėjusi prie manęs ir paėmusi už rankos, kalbėjo toliau: – ne jūs vienas, ne vienas... Mes mirsime kartu. Po viso to, ką padariau, man nieko daugiau nelieka...

Ji pakėlė ranką su buteliuku sau prie lūpų. Aš jį atėmiau, bet ji kone su beprotiška šypsena pakartojo:

– Mirti, taip, mirti šalia jūsų, su jumis...

Ji dar sykį priėjo prie manęs, uždėjo galvą man ant peties, ir aš skruostu pajutau jos švelnius plaukus.

– Šitaip... Ak! Jau seniai jus myliu, seniai... Dabar galiu jums tai prisipažinti, nes moku gyvybe už šią savo teisę... Ar jūs neatsisakytumėte paimti manęs kartu? Mes išeisime kartu, dviese, dviese, ar ne?..

– Taip, – atsakiau jai, – kartu, mes mirsime kartu. Aš jums prisiekiu. Tačiau ne dabar... Ak! Duokite man laiko pajusti, kad jūs mane mylite...

Mūsų lūpos vėl susiliejo, bet šįkart ji atsakė į mano bučinius. Glaudžiau ją prie savęs. Jaučiau, kad ji alpėja mano glėbyje. Nusitraukiau ją prie lovos, ji prigludo prie manęs, ir jėgos ją visiškai apleido. Ak! Nuo tokių bučinių sielos ekstazė užlieja visą kūną ir liepsningai aistrai suteikia dvasinį polėkį, kur praeitis, dabartis, ateitis išnyksta, palikdama vietą tiktai meilei, skaudžiai, svaigiai geismo beprotybei. Šita gležna mergelė, šita gyva Tanagros skulptūrėlė atsidavė man su visa nekaltybe. Ji atsidavė man nesipriešindama, paklusdama kaip užhipnotizuota, ir man rodėsi, kad ta valanda iš tiesų kaip pasaka – ji pranoko nerealiausias mano viltis, beveik patį geismą. Blausioje lempos ir prigesusio židinio šviesoje savo švelniais ištįsusiais bruožais, išblyškusiu ir išsekusiu veidu, dabar palaidais plaukais ji buvo panaši į šmėklą, nors man ir paaukojo savo kūno fizinę dovaną. Vaiduoklės balsu ji pasakojo ilgą savo jausmų istoriją. Kalbėjo, kaip pamilo mane beveik iš pirmo žvilgsnio, pati to nenu-

manydama, paskui kaip kentėjo matydama mane liūdintį ir pasakojantį apie nelaimingą meilę; paskui kaip ėmė svajoti, kad taps mano drauge, drauge, kuri guos mane labai švelniai; paskui kaip mano prisipažinimo miške baisi šviesa atvėrė šiurpią tiesą ir ji prisiekė sau iškasti tarp mūsų prarają. Papasakojo, kaip kovojo pati su savimi, kai gavo mano laiškus ir be reikalo nusprendė jų neskaityti, kaip iš nevilties susižadėjo su kitu, kad užkirstų kelius trauktis, papasakojo apie savo grįžimą į pilį ir visa kita. Atskleisdama savo meilės romano paslaptį, ji rado gražių ir aistringų žodžių, kurie liejosi iš paslaptingos sielos, kaip kad ašaros liejasi iš akių.

Ji kalbėjo:

– Jeigu aš net galėčiau, nenorėčiau, kad man atmintyje išdiltų tos kančios – man taip džiugu jausti, kad gyvenau tik meile jums... Leiskite man numirti pirmajai, kad nematyčiau jūsų kenčiant...

Ji apskleidė mane savo plaukais, ir jos veide, kuriame taip mokėjo neparodyti jausmų, pamačiau kančios ekstazę, neapsakomą džiaugsmą išvien su giliu skausmu, su atgaila sumišusią egzaltaciją. Kai ji nutildavo mano glėbyje, lyg ištirpusi manyje, mūsų lūpos vėl susiliedavo, rankos susipindavo, ir mes girdėdavom, kaip apie uždarus langus liūdnai šniokščia ir šniokščia vėjas, ir ramioje tyloje užmigusi pilis jau tapo mūsų kapu, kapu, į kurį mes ritomės, ritomės traukiami iš gyvenimo liepsningos meilės, kuri bloškė mus prie vienas kito širdies.

Ir štai kaip tik tada, brangusis mokytojau, atsitiko pats keisčiausias šios istorijos epizodas, kurį žmonės palaikys gėdingiausiu, bet jums ir man šie žodžiai neturi jokios reikšmės, ir man pakaks drąsos papasakoti jums apie šią valandą. Jau sakiau, kad buvau tikrai nuoširdus ir neturėjau nė šešėlio išskaičiavimo, kai, nusprendęs nusižudyti, įsigijau buteliuką činčibero, paskui parašiau laišką Šarlotei. Kai ji atėjo pas mane, kai puolė man į glėbį ir sušuko: „Mirkime kartu!“ – aš nuoširdžiai įsitikinęs atsakiau: „Mirkime kartu!“ Man atrodė, kad tai labai paprasta, labai suprantama, kad labai lengva palikti šį pasaulį dviese! Jūs parašėte puikius puslapius apie iliuzijų miglą, kurią su-

kelia mums fizinis geismas, apie lytinį svaigulį kaip nuo vyno, ir dėl to jūs nepalaikysite manęs pabaisa, kai patirsite, kad šita migla ėmė sklaidytis kartu su geismu, o svaigulys garavo tenkinant aistrą. Šią beprotišką naktį atėjo valanda, kai abu pavargom nuo glamonių: aš nusilpau nuo geidulio, ją iškamavo emocijos, ir mes leidom sau pailsėti vienas šalia kito. Kurį laiką tylėjome. Šarlotė padėjo galvą man ant krūtinės. Ji užsimerkė, nusialinusi nuo užplūdusių jausmų. Gerai viską prisimenu. Žiūrėjau į ją ir jaučiau, nors nesupratau, kaip tat vyksta, kad mano siela, egzaltuota ir įsiaudrinusi, kokia buvo iki tos laimės akimirkos, vėl virsta mąslia, filosofiška ir protinga, kokia buvo anomis dienomis ir kokią ją buvo pakeitę geismo apžavai. Žiūrėjau į Šarlotę, ir mane apniko mintis, kad po kelių valandų tas žavus kūnas, šiomis valandėlėmis įkvėptas gyvenimo liepsnų, bus nebejudrus, šaltas, miręs – mirusios bus plonos lūpos, dar virpančios nuo mano bučinių, mirusios bus gražios akys, dengiamos plastančių blakstienų, saugančių miegą, miręs bus kūnas, kuriame ką tiktai pažadinau meilę, mirusi bus jos siela, priklausanti man, apsvaigusi ir prisipildžiusi manęs! Mintyse keletą sykių pakartojau: „Mirusi, mirusi, mirusi..." Ir ūmai man suspaudė širdį, suvokus, kad tas žodis reiškia staigią prapultį naktyje, negrįžtamą skrydį į juodą tamsą, į šaltį, į tuštumą. Krytis į nebūties bedugnę, kurį anksčiau, kai mane buvo apėmęs siutas dėl nelaimingos meilės, suvokiau ne tik kaip lengvą, bet ir karštai geistiną, dabar, aistrai numalšus, staiga pasirodė baisiausias, beprotiškiausias, visiškai neįmanomas poelgis... Šarlotė tebegulėjo užmerktomis akimis, išsidraikiusiais plaukais. Kokia ji buvo jauna, gležna, beveik vaikiško elgesio, visiškai mano užvaldyta! Suvargęs nelaimingas jos veidelis, išryškintas švelnios lempos šviesos, man bylojo tai, ką ji išgyveno pastarosiomis dienomis. O aš ketinu ją nužudyti ar bent padėti jai nusižudyti. Dabar abu nusižudysime... Nuo tos minties mane visą nukrėtė drebulys, suėmė baimė... Dėl jos? Dėl savęs? Dėl abiejų? Nežinau. Mane surakino baimė, stingdanti baimė, nuo kurios suledėjo didžiausia mano esybės paslaptis, mano sielos siela, nesuvokiama mūsų energijos versmė. Ūmai mane ištiko kažkas, kas įvyksta

mirštantiesiems, kai jie meta paskutinį žvilgsnį į savo gyvenimą ir begalinio sielvarto miraže išvysta tai, kas juos džiugino ar ko geidė; taip ir man mintyse iškilo mokslui skirtas gyvenimas, kurio taip troškau ir kurio paskutiniu metu atsižadėjau. Pamačiau jus, brangusis mokytojau, mąstantį savo celėje, ir proto pasaulis vėl atvėrė man spindinčius horizontus. Savo paties darbus, kuriuos jau kurį laiką apleidau, savo protą, kuriuo taip didžiavausi, savąjį „Aš", taip mielai ugdytą, – visus tuos lobius paaukosiu... „Dėl duoto žodžio..." – derėjo atsakyti sau pačiam. „Dėl aistros įgeidžio..." – atsakiau. Griežtai kalbant, savižudybė turėjo prasmę tada, kai gresiantis amžinas išsiskyrimas su Šarlote mane varė į neviltį. O dabar? Mes juk mylime vienas kitą, priklausome vienas kitam. Kas gali sukliudyti mums, abiem laisviems ir jauniems, pabėgti kartu, jeigu po tos svaigios nakties nepajėgsime tverti išsiskyrimo? Pagalvojus apie Šarlotės pagrobimą, mintyse man iškilo grafo Andrė paveikslas. Ar to irgi nereikia pažymėti? Grafo prisiminimas maloniai pakuteno savimeilę. Vėl pažvelgiau į Šarlotę ir pajutau, kaip širdį man šįkart užlieja nežabotas išdidumas. Kartu su pergale netikėtai vėl pabudo konkurencijos poreikis, kitados sukeltas slapto pavydo jos broliui. Garsi patarlė sako, kad kiekvienas gyvūnas po meilės džiaugsmų nuliūsta: *„Omne animal..."** Ne tokį liūdesį tada patyriau. Pajutau, kad mano švelnumas visiškai išseko, kad įvyko greitas – greitas kaip cheminė reakcija – grįžimas į ankstesnę sielos būseną. Regis, mano jautrumas išblėso greičiau nei per pusvalandį. Ir toliau žavėdamasis žvelgiau į Šarlotę, bet jau paniręs į savo mintis, džiaugdamasis atgauta laisve. Laisvės ir išminties kupinas gyvenimas dabar vėl užtvindė mane, kaip vanduo užtvindo upę, kai pakeliamas šliuzas. Liguistas ilgesys Šarlotės mūsų išsiskyrimo laiką buvo pastatęs užtvarą, kuri sulaikydavo mano ankstesnių išgyvenimų srautą. Vos tik užtvaros nebeliko, aš vėl tapau savimi. Tuo tarpu Šarlotė pamažu užmigo. Girdėjau, kaip ji lygiai, lengvai kvėpuoja, paskui staiga giliai atsiduso ir pabudo.

* Kiekvienas gyvūnas... (*Lot.*)

– Ak! Jūs čia, jūs čia, – sukuždėjo glausdamasi prie manęs beveik konvulsyviai. – Aš užmigau... Sapnavau sapną... Ak! Koks baisus sapnas!.. Mačiau, kaip jus trypia brolis... Dieve mano! Koks baisus sapnas!.. Ji vėl pabučiavo mane, ir tą akimirką, kai jos lūpos susiliejo su manosiomis, ėmė mušti laikrodis. Ji klausėsi laikrodžio dūžių ir suskaičiavo keturis.

– Ketvirta valanda, – tarė ji, – jau laikas... Sudie, mylimasis, dar kartą sudie...

Ji dar sykį mane pabučiavo. Jos veidas vėl buvo ramus, beveik džiaugsmingas.

– Duokš tu man nuodus, – paprašė ji tvirtu balsu, pirmąkart mane patujindama.

Aš tebegulėjau nejudėdamas ir nieko neatsakiau.

– Tu bijai dėl manęs? – paklausė ji. – Nebijok, mirties aš nesibaiminu... Duokš...

Atsikėliau iš lovos, vis nieko neatsakydamas. Ji atsisėdo ant patalo ir sudėjo kaip maldai rankas, į mane nežiūrėdama. Ar ji meldėsi? O gal tai buvo paskutinė sielos pastanga išrauti gyvenimo meilę, kuri taip giliai įleidusi šaknis į širdį kiekvienai dvidešimtmetei būtybei? Jūs pamatysite, koks aš buvau šaltakraujiškas, kai pasakysiu jums vieną menką, bet reikšmingą smulkmeną: ėmiau skubom tvarkytis savo drabužius, kad neatrodyčiau juokingas toje scenoje, kuri man jau atrodė neišvengiama. Mat galutinai tvirtai dabar apsisprendžiau žūtbūt sukliudyti dvigubą savižudybę. Vis taip pat šaltakraujiškai paėmiau nuo stalo tamsųjį buteliuką, padėjau į spintą ir vienąkart pasukau raktą. Šie pasiruošimai, į kuriuos Šarlotė neatkreipė dėmesio, jai pasirodė be galo ilgi, nes, atsigręžusi į mane, ryžtingai tarė:

– Aš pasirengusi.

Bet staiga ji pamatė, kad mano rankos tuščios. Ekstazės išraišką jos veide pakeitė didelis nerimas, ir griežtu balsu ji pakarotojo:

– Kur nuodai? Duokite man nuodus... Paskui, lyg atsakydama į savo mintį, kuri jai staiga šovė į galvą, karštligiškai pridūrė: – Ne, tai neįmanoma...

– Ne, – sušukau puldamas ant kelių prie lovos ir stverdamas jos rankas. – Ne, tavo tiesa, tai neįmanoma... Aš negaliu tau leisti, kad mirtum priešais mane, dėl manęs, negaliu tavęs nužudyti... Maldauju, Šarlote, neprašyk, kad įvykdytume šį pražūtingą sumanymą... Kai pirkau nuodus, aš buvau kaip išprotėjęs, maniau, tu manęs nemyli... Norėjau, nuoširdžiai norėjau nusižudyti!.. Bet šiandieną, kai tu mane myli, ir aš tai žinau, ir kai tu man atsidavei, ne, aš negaliu, nenoriu... Gyvenkim, mylimoji, gyvenkim, pažadėk, kad gyvensim... Jeigu nori, išvažiuosim kartu kur nors. Mes turime teisę susituokti. Esame laisvi... Bet jeigu tu šito nenori, jeigu tu gailiesi tų valandų, kai davei sau valią, na ką gi, aš kentėsiu, bet, prisiekiu, viskas bus taip, lyg nieko nebūtų atsitikę, niekuo nedrumsiu tavo gyvenimo... Bet padėti tau numirti, tave nužudyti, tave... Ne, ne, ne, neprašyk to manęs daugiau...

Kiek laiko aš kalbėjau ir ką dar jai pasakiau? Nebeatsimenu. Jau mačiau jos veide tylų susijaudinimą, moterišką silpnybę, akyse – vieną iš tų „taip“, kurie paneigia „ne“, ištartą lūpomis. Ji tylėjo, įsmeigusi į mane akis, kuriose dabar degė kraupi liepsna. Ji ištraukė rankas iš manųjų, susinėrė ant krūtinės ir, kai tik nustojau ją maldauti, lyg nublokšta nuo manęs neįveikiamos baimės, ji pasakė:

– Vadinasi, jūs nenorite laikytis duoto žodžio.

– Ne, – sumurmėjau, – aš negaliu... Negaliu... Nesupaisiau, ką tada kalbėjau...

– Ak! Verčiau pasakykite, kad jūs bijote!.. – tarė su nuožmia panieka, ir jos gražios lūpos suvirpėjo. – Duokite man nuodus! Grąžinu jums jūsų žodį... Mirsiu viena... Bet įtraukti mane į tuos spąstus... Bailys! Bailys! Bailys!..

Kodėl tas įžeidimas nepaveikė manęs, kodėl negriebiau buteliuko ir nepakėliau jo sau prie lūpų tardamas: „Žiūrėkite, koks aš bailys...“? Šito nesuprantu, kai galvoju apie tai, kai prisimenu nenumaldomą neapykantą jos veide. Tikriausiai tą valandą iš tikrųjų bijojau, nors dabar nedrebėdamas žengčiau ant ešafoto, nors dabar pakanka drąsos tris mėnesius tylėti per tardymus rizikuojant savo galva. Tačiau dabar mane palaiko viena idėja, šaltai, protu pasiekta valia, o tą baisią

valandą visos mano sielos galios buvo iškrikusios, atsidūrusios tarp paskutinių mėnesių aštrių jausmų ir tos valandos išgyvenimų, ir, atsisėdęs ant kilimo, kur ką tiktai klūpėjau, tarytum nebūčiau turėjęs jėgų stovėti stačias, aš purtydamas galvą pasakiau: „Ne, ne!" Šį kartą ji nieko neatsakė. Mačiau, kaip suėmė savo gražiuosius plaukus ir paskubom susuko į mazgą, kaip įsispyrė į šlepetes, susisupo į šviesųjį chalatą. Akimis paieškojo juodojo buteliuko su raudona etikete ir, nematydama jo ant stalo, nuėjo durų link, paskui, net neatsigręžusi, dingo už jų, vėl drėbusi man baisųjį žodį:

– Bailys! Bailys!..

Lyg pakirstas ilgai gulėjau prie lovos, ir tik sujauktas patalas man rodė, kad nesapnuoju. Staiga baisus nerimas sugniaužė man širdį. O jeigu Šarlotė, sugrįžusi į savo kambarį, iš nevilties pasikėsins į savo gyvybę? Kankinamas šios naujos kraupios nerimasties, išdrįsau išeiti į koridorių, nusileidau laiptais iki jos kambario ir, priglaudęs ausį prie durų, bandžiau išgirsti kokį garsą, dejonę, ženklą, iš ko galėčiau spėti, kas dedasi už plonų medinių durų, kurias lengvai išverščiau petimi, ir suteikčiau jai pagalbą. Nieko. Negirdėjau nieko. Pirmasis pilies šurmulys jau pasigirdo iš pusrūsio. Tarnai budo. Turėjau grįžti į savo kambarį. Apsirengiau. Šeštą valandą jau buvau sode po merginos langais. Mane buvo apėmusi paniška baimė – įsivaizdavau, kaip ji iškrinta pro langą ir guli ant žemės sulaužytomis kojomis ir rankomis. Bet pamačiau, kad jos langinės tebėra uždarytos, o žemai nepaliestoje gėlių lysvėje šalto rudens prieblandoje žydėjo paskutinės rožės, virpančios ir sužvarbusios. Tą naktį Šarlotė man pasakojo, kad sielvarto valandomis, kai slėpė savo meilę man, vakarais ilgai rymodavo prie lango ties rožynu ir pasimėgaudama traukdavo į save salsvą gėlių aromatą, atnešamą vėjo. Nusiskyniau kurį pakliuvus žiedą, ir nuo jo kvapo man apsvaigo galva. Kad numalšinčiau kaskart vis stiprėjančią nerimastį, patraukiau kur akys veda, į lygumą, dar gaubiamą blandaus lapkričio ryto ūko. Nuėjau labai toli, net aplenkiau savo beatodairiškame kelyje Sozė le Frua kaimą ir vis dėlto aštuntą valandą jau buvau pilies valgomajame, kad

galėčiau papusryčiauti su visais ar dėtis pusryčiaująs. Žinojau, jog kaip tik tuo metu kambarinė įeina pas panelę de Žiusa. Jeigu atsitiko kokia nelaimė, mergina turi tuoj pat pranešti. Koks neapsakomas lengvumas mane pagavo, kai pamačiau, kad kambarinė nusileido žemyn laiptais, pasuko į bufetinę ir išėjo iš ten su padėklu, pasirengusi patiekti arbatą! Šarlotė nenusižudė! Tada man sušvito viltis. Galbūt, gerai pagalvojusi ir sutramdžiusi pirmą pykčio priepuolį, ji mano atsisakymą žudytis supras kaip meilės įrodymą? Tuojau ir tai sužinosiu. Pakako tik palaukti jos pasirodant brolio kambaryje. Mažasis ligonis jau buvo beveik visiškai pasveikęs ir, nors jam dar neleido vaikščioti, jau rodė įprastą linksmumą kaip vaikas, grįžtantis į gyvenimą. Tą rytą jis mane sutiko be galo maloniai, ir džiugi jo nuotaika sustiprino man viltį. Berniuko švelnumas turėjo padėti sudaužyti ledą tarp sesers ir manęs. Kaip greitai gali susijungti jaunuolio ir merginos rankos virš garbanotos nekalto berniuko galvos! Bet kai Šarlotė įėjo, visa balta, su šviesia suknele, kuri dar labiau ryškino jos blyškumą, karščiuojančiomis akimis tarp sausų, kiek paglebusių vokų, ir migrenos dingstimi išsisuko nuo Liusjeno išdykavimų, aš supratau, kad per greitai tikėjausi susitaikymo. Pasveikinau ją. Ji net rado dingstį, kaip neatsakyti man į pasveikinimą. Jau pažinojau joje tris skirtingus asmenis: švelnią, mandagią, gailiaširdę būtybę, mane gąsdinančią merginą ir aistringą ligi ekstazės meilužę. Dabar tauriame veide mačiau šaltą, neperžvelgiamą paniekos kaukę. Taip, sena ir banali formulė: tą akimirką supratau, kad esama patricijų išdidumo ir kad tyla kartais baudžia kaip budelis įkaitinta geležim. Tas įspūdis man buvo toks slogus, kad negalėjau su tuo susitaikyti. Tą dieną patykojau Šarlotės, tikėdamasis išgirsti iš jos lūpų bent vieną žodį, tegu ir užgaulų, ir tuo metu, kada ji pavakare ėjo į savo kambarį persirengti pietums, užlipau paskui ją laiptais. Ji sustabdė mane išdidžiu mostu ir virpančiomis lūpomis nuožmiai tarė:

– Aš jūsų daugiau nepažįstu...

Jos žvilgsnis buvo pilnas tokio pasipiktinimo, kad neradau žodžių, ką atsakyti. Ji teisė ir nuteisė.

Taip, nuteisė. Nuosprendis buvo tuo žiauresnis, kad buvo pelnytas. Ji niekino mane už mirties baimę; ir tai buvo teisinga, nes aš kraupiai bijojau juodos duobės, kai žiūrėjau į ją, besiilsinčią ant mano krūtinės. Iš tikrųjų turėjau teisę sau pačiam pasakyti, kad vien tik baimė nebūtų sulaikiusi nuo mudviejų savižudybės, jeigu nebūtų čia įsimaišęs gailestis merginos ir filosofo ambicijos. Tai nesvarbu. Ji atsidavė man su tam tikra sąlyga, ir į tą sąlyga atsakiau „taip" prieš tai ir „ne" po to. Na ką gi! Tai, ką jūs, brangusis mokytojau, vadinate patino išdidumu, yra be galo stiprus pojūtis, ir suvokimas, kad aš tikrai užvaldžiau moterį, turėjau ją su visu kūnu, siela, meile, jausmais, taip patenkino mano išdidumą, kad nors ir kokia nuožmi, žeminanti buvo Šarlotės panieka, negalėjo įžeisti manęs, kaip kadaise užgavo tyla po pirmojo meilės prisipažinimo, arba jos pabėgimas iš pilies, arba sužadėtuvės. Ji mane niekino, bet vis dėlto priklausė man. Laikiau ją glėbyje, glamonėjau, pirmas ją paėmiau. Taip, aš baisiai kankinausi po tos beprotiškos nakties, laukdamas, kada būsiu išvarytas iš pilies. Tačiau tai jau nebuvo pralaimėjusiojo šią vasarą tuščia neviltis, nebuvo visiškas pasidavimas sielvartui. Savo esybės gilumoje saugojau tai, ką rasi ir negalėčiau pavadinti laime, bet kas mane kažkodėl tenkino ir palaikė krizės metu. Kai Šarlotė praeidavo pro mane nė nepažvelgdama, lyg pro kokį daiktą, užmirštą tarno, kai žiūrėdavau, kaip ji lipa laiptais ir kaip dingsta koridoriuje, – mintyse įsivaizduodavau ją palaidais plaukais, nuogomis kojomis, jos lūpas prie manųjų, visišką mergišką atsidavimą, kurio niekada, niekada jau nepadovanos niekam kitam. Baisiai kentėjau dėl to, kad meilės naktis buvo tokia trumpa, vienintelė ir niekada nebepasikartos. Už valandą tada patirtos laimės galbūt vėl sutikčiau su lemtinga sutartimi, šaltai pasiryžęs ją įvykdyti. Bet patirta laimė vis dėlto buvo tikrų tikriausia, ir nedylantis prisiminimas gelbėjo mane nuo klaikios nevilties. Bet ar ši meilė iš tiesų amžinai užgeso? Elgdamasi taip, kaip ji elgiasi su manimi, panelė de Žiusa tik įrodo savo gilią aistrą. Ar gali būti, kad jos romantiškoje širdyje nieko nebeliko? Šiandieną tragedijos, kuria baigėsi graudi istorija, akivaizdoje suprantu, kad kaip tik romantiškas

būdas sukliudė jos jausmingai širdžiai grįžti pas mane. Ji negalėjo nė pagalvoti, kad gali tapti mano žmona, sukurti su manim šeimą. Tai, ką ji padarė, galėjo padaryti tik ištikta kliedesio priepuolio, kuris išplėšė ją iš gyvenimo, iš įprasto jos gyvenimo. Ji pamilo manyje miražą, būtybę, visiškai kitokią, nei buvau iš tiesų, ir netikėtas susidūrimas su tikrąja mano prigimtimi, sudaužęs iliuzijas, sužadino jai neapykantą, tokią pat stiprią, kokia neseniai buvo jos meilė. Deja! Nors turėjau tiek pretenzijų į mokslinę psichologiją, tada nepastebėjau jos sielos evoliucijos. Taip pat neįtariau, kad ji kaip įmanydama stengsis sužinoti apie mane kuo daugiau ir kad, dabar apimta pasišlykštėjimo, prieis iki to, kad ims vertinti mane, kaip teisėjai vertina kaltinamuosius; pagaliau kad ji įsigeis perskaityti mano užrašus ir jokie skrupulai jos nuo to nesulaikys. Aš ir nenumaniau, kad ji ne iš tų merginų, galinčių paminti savo gėdą, kurią, kaip jai atrodo, užsitraukė naktį, ir nepagalvojau, jog reikia sunaikinti nuodų buteliuką, kurio jai nedaviau. Tikėjau esąs didelis stebėtojas, nes daug mąsčiau. Mano tyrinėjimų žodinės gudrybės užgožė tikrąją tiesą. Tuo laiku nereikėjo mąstyti. Reikėjo geriau įsižiūrėti. Užuot tai daręs, aš, suklaidintas šio išprotavimo, kurį ką tiktai jums pateikiau, ir įsitikinęs, kad Šarlotė mane tebemyli, nors ir niekina, bandžiau priminti jos meilę pačiais paprasčiausiais būdais, bet visiškai neveiksmingais tomis aplinkybėmis. Aš jai parašiau. Tačiau tą pačią dieną radau savo laišką neatplėštą ant rašomojo stalo. Naktį nusėlinau prie jos kambario durų ir ją pašaukiau. Durys buvo užrakintos, ir jokio atsako neišgirdau. Mėginau vėl ją užkalbinti. Ji atstūmė mane ranka dar valdingiau negu pirmąjį kartą, į mane nė nežvilgteldama.

Galiausiai širdgėla dėl nesibaigiančių užgaulių nustelbė man vėl beužsidegantį geismą. Pamenu, tą dieną, kai ji mane taip atstūmė, vakare aš ilgai verkiau, paskui tvirtai nusprendžiau. Atgavau truputį buvusios energijos, nes tas sprendimas privalėjo būti įgyvendintas. Pridursiu, kad būtų pasakyta visa tiesa: buvo gauta žinia, kad netrukus atvyks ponas de Planas ir grafas Andrė. Ši naujiena man padėjo galutinai apsispręsti, jei dar būčiau dėl ko nors abejojęs. Šių dvie-

jų žmogystų apsilankymą, man patyrus dvigubą lemtingą smūgį – ir meilei, ir išdidumui, – aš negalėjau, be to, ir nenorėjau kęsti. Štai ką nusprendžiau daryti. Markizas paprašė mane pasilikti iki lapkričio penkioliktosios. Buvo jau trečia diena. Tos pragaištingos lapkričio trečiosios rytą markizui pranešiau, kad gavau iš motinos nerimą sukėlusį laišką, o dieną pasakiau, kad atėjo liūdna telegrama, dar padidinusi mano nerimą. Paprašiau poną de Žiusa, kad leistų man išvykti į Klermoną kitą dieną, pirmą valandą, pridurdamas, kad jei negrįšiu, supakuotų mano likusius daiktus ir atsiųstų. Tyčiomis kalbėjau apie tai girdint Šarlotei, būdamas tikras, kad ji mane supras atitinkamai: „Jis išvažiuoja ir daugiau negrįš." Tikėjausi, jog naujiena apie galutinį išsiskyrimą ją sujaudins, ir, norėdamas tuoj pasinaudoti jos emocijomis, vėl įsidrąsinau parašyti jai laiškutį, šįkart tiktai dvi eilutes: „Prieš palikdamas jus visam laikui turiu teisę prašyti paskutinio pasimatymo. Užeisiu pas jus vienuoliktą valandą." Reikėjo taip padaryti, kad ji negalėtų grąžinti man laiškučio neperskaičiusi. Padėjau jį neužklijuotą ant naktinio staliuko, rizikuodamas pražudyti save ir Šarlotę, jeigu laiškutis kristų į akis kambarinei. Ak! Kaip daužėsi man širdis, kai be penkių vienuoliktą žengiau prie jos durų ir paspaudžiau skląstį. Durys nebuvo užsklęstos. Ji manęs laukė. Vos pažvelgęs į ją pamačiau, kad kova bus sunki. Jos veidas labai aiškiai rodė: leido man ateiti anaiptol ne dėl to, kad man dovanotų. Ji vilkėjo tamsia vakarine suknia, ir niekada jos akys dar nežvelgė taip kietai, nenumaldomai tvirtai ir šaltai.

– Pone, – tarė ji, kai tik uždariau duris ir sustojau kaip įbestas, – nežinau, ką jūs norite man pasakyti, ir nenoriu žinoti... Jus įsileidau ne dėl to, kad išklausyčiau. Prisiekiu jums, – o aš moku laikytis žodžio, – jeigu jūs žengsite bent vieną žingsnį manęs link arba mėginsite kalbėti, aš paskambinsiu ir liepsiu jus iš čia išmesti kaip vagišių...

Tardama šiuos žodžius ji uždėjo pirštą ant elektrinio skambučio mygtuko prie lovos galvūgalio. Jos kakta, burna, judesiai, balsas – visa kas liudijo tokį ryžtą, kad aš tegalėjau tiktai tylėti. Ji kalbėjo toliau:

– Jūs pastūmėjote mane, pone, į tris žemus poelgius... Pirmąjį dar galima pateisinti tuo, kad aš nelaikiau jūsų linkusiu į niekšybę, ko-

kią padarėte... Be to, šį savo poelgį galiu išpirkti, – pridūrė, lyg būtų kalbėjusi pati su savim. – O antrasis? Nebandau jo teisinti... – Ir jos veidas visas nukaito iš gėdos. – Man nepakeliamai sunku, kad jūs taip padarėte. Norėjau tikriau sužinoti, koks jūs esate. Norėjau jus pažinti... Jūs man sakėte, kad rašote dienoraštį... Norėjau jį perskaityti... Aš jį perskaičiau... Nuėjau į jūsų kambarį, kai jūsų ten nebuvo. Rausiausi po jūsų popierius. Net sulaužiau sąsiuvinio spynelę. Taip, aš, aš tai padariau!.. Bet pernelyg skaudžiai esu nubausta to, ką tuose puslapiuose perskaičiau... Trečias poelgis... Atskleidusi jį, išpirksiu savo kaltę, kurią padariau per antrąjį. Trečias... – Ji suabejojo, bet paskui prisipažino: – Apimta pykčio parašiau broliui. Jis viską žino.

– Ak! – sušukau. – Jūs pražudėte save!..

– Jūs žinote, kuo aš prisiekiau, – pertraukė mane ir, vėl uždėjusi ranką ant skambučio, kalbėjo toliau: – Tylėkite!.. Niekas nebegali manęs pražudyti! Niekas jau nepadarys nieko nei man, nei prieš mane. Mano brolis sužinos, kas atsitiko ir ką aš nusprendžiau. Laišką jis gaus rytoj rytą. Turėjau jus įspėti, kadangi jūs taip kabinatės į gyvenimą. O dabar išeikite...

– Šarlote... – maldavau.

– Jeigu tuojau pat neišeisite, – tarė, žiūrėdama į laikrodį, – pašauksiu tarnus...

7. Pabaiga

Ir aš paklusau! Kitą dieną, apie šeštą valandą ryto, palikau pilį, apniktas niūrios nuojautos, tuščiai mėgindamas įtikinti save, kad paskutinis susitikimas tikrai neturės jokių pasekmių, kad grafas Andrė atvažiuos ganėtinai anksti ir išgelbės ją nuo nepataisomo sprendimo iš nevilties, kad paskutinę akimirką ji pati nesiryš, kad jai sukliudys netikėta aplinkybė... Ką gali žinoti? Bet nė akimirkos nepagalvojau apie tai, kad pabėgdamas išsigelbėsiu nuo galimo jos brolio keršto. Dabar vėl atgavau tvirtumą, nes mane palaikė vis dingsinti mintis,

kad daugiau niekam neleisiu savęs žeminti. Taip, aš parodžiau trumpam užėjusį silpnumą dėl laimingos meilės šalia pakvaišusios merginos, bet niekada to nepasikartos, jeigu man grasins vyras. Klermoną pasiekiau apimtas šiurpaus nerimo, tačiau tai truko neilgai, kadangi greitai sužinojau apie panelės de Žiusa savižudybę ir tuoj pat buvau suimtas. Iš pirmųjų tardytojo žodžių atkūriau visas savižudybės smulkmenas: Šarlotė nusipylė iš mano įsigyto nuodų buteliuko tiek, kiek, jos supratimu, turėjo pakakti nusižudyti. Ji tai padarė tą pačią dieną, kai skaitė mano dienoraštį. Išties sąsiuvinio spynelė buvo nulaužta. Tada net nepamačiau, kad ji nulaužta – ne tie bevaisiai užrašai man buvo galvoje. Kad nekiltų man įtarimų, Šarlotė pripylė į buteliuką vandens tiek pat, kiek buvo nuliejusi činčibero. Savąjį buteliuką ji išmetė pro langą, nes norėjo, kad tėvai apie jos savižudybę sužinotų tiktai iš jos brolio. O aš, žinantis visą teisybę apie tą šiurpią tragediją ir galintis bent jau pateikti dienoraštį kaip savo nekaltumo įrodymą, – aš tą dienoraštį sunaikinau vos parėjęs po pirmosios apklausos; atsisakiau duoti parodymus ir gintis – dėl jos brolio. Jums jau sakiau, kad išgėriau ligi dugno pažeminimų taurę ir daugiau to nenorėjau. Ir dabar nenoriu. Tas žmogus, kuriam taip pavydėjau nuo pat pirmosios dienos, tas žmogus, kuris dabar tarytum atstovauja velionei ir kuris žino visą tiesą, turi laikyti mane paskutiniu niekšu; aš nenoriu, kad jis turėtų teisę mane niekinti, ir jis tos teisės neturi. Jis tos teisės neturi, nes mudu abu tylime. Bet aš tyliu rizikuodamas savo galva ir gelbėdamas velionės garbę, o jis tylėdamas žudo nekaltą žmogų ir taip pat saugo sesers garbę. Kuris iš mudviejų šiuo metu – aš, nenorintis gintis ir besislepiantis už Šarlotės lavono, ar jis, turintis ir laikantis Šarlotės laišką apie jos būsimą savižudybę ir smerkiantis mane kaip sesers žudiką iš keršto – katras iš mudviejų elgiasi kilniau? Katras aristokratas? Visą savo silpnumo gėdą tą naktį, kai Šarlotė man atsidavė, – jeigu tai iš tiesų gėda, – aš nuplausiu negindamas savęs, o už paskutiniųjų dienų pilyje siaubą man tarytum atlygina išdidus palaimingas suvokimas, kad dabar nenoriu baigti gyvenimo, nenoriu prašyti mirties, kad pasiimtų mane ir užmirščiau visas savo kančias. Tegul grafas André

parodo savo niekšybę iki galo. Jeigu aš būsiu pasmerktas myriop, o jis, žinodamas, kad esu nekaltas, ir turėdamas rankose įrodymą, vis dėlto tylės, na ką gi! Žiusa-Randonams nebus už ką man priekaištauti, ir mes būsime atsiteisę.

Tačiau jums, didžiai gerbiamasis mokytojau, papasakojau viską, atvėriau slaptąsias savo esybės gelmes ir kas glūdi už jų, bet, patikėdamas jums paslaptį, pernelyg gerai žinau, į ką kreipiuosi, ir todėl neprimenu pažado, kurio leidau sau prašyti jus pirmame šito sąsiuvinio puslapyje. Bet, tikrai sakant, ši tyla mane dusina; aš dūstu nuo to sunkulio, kurį visada, visada jaučiu savyje. Kad išreikščiau jums savo jausmus keliais žodžiais, – o noras išreikšti tuos jausmus yra teisėtas kaip patys jausmai, – turiu prisipažinti, kad mane graužia sąžinė. Noriu, kad mane kas suprastų, paguostų, mylėtų; kad kieno nors balsas manęs pagailėtų ir ištartų žodžius, kurie išsklaidytų visas pamėkles. Pradėdamas savo išpažintį, galvoje surikiavau visą sąrašą klausimų, kuriuos norėjau pateikti jums užrašų pabaigoje. Guodžiausi viltimi, kad pavyks papasakoti jums savo istoriją taip pat aiškiai, kaip jūs dėstote psichologijos problemas savo veikaluose, kuriuos taip dėmesingai skaičiau, o štai dabar nerandu nieko jums pasakyti, kaip tik nevilties žodį: „De profundis!“ Parašykite man, brangusis mokytojau, patarkite! Sustiprinkite mano tikėjimą doktrina, kuri buvo ir lieka mano doktrina, mano tikėjimą visuotine būtinybe; doktrina moko, kad net patys bjauriausi, patys lemtingiausi mūsų poelgiai, net šaltai mano sumanytas suvedžiojimas, net mano silpnumas dėl susitarimo žudytis kartu neatsiejami nuo bendrų didžiulio pasaulio dėsnių. Pasakykite man, kad aš nesu pabaisa, kad apskritai nėra pabaisų, kad jūs mane laikysite savo mokiniu, savo draugu, jei man pavyks išlipti iš šios gilios duobės. Jeigu jūs būtumėte gydytojas ir pas jus ateitų ligonis, ir parodytų savo žaizdą, jūs aptvarstytumėte iš žmogiškumo. Jūs taip pat esate gydytojas, didis sielų gydytojas. Mano siela giliai sužeista, smarkiai kraujuojanti. Maldauju jus, pasakykite nors vieną žodį, kuris ją apramintų, nors vieną, vienintelį žodį, ir jus visada garbins jums atsidavęs

Roberas Grelu

V

MINČIŲ SŪKURIAI

Mėnuo praėjo nuo to laiko, kai Robero Grelu motina atnešė į tylų būstą Gi de la Broso gatvėje šį keistą rankraštį, kurį Adrienas Sikstas taip ilgai nesiryžo skaityti. O po mėnesio jį perskaitęs, filosofas taip susijaudino, kad net paprasti jo aplinkos žmonės pamatė, kaip jis pasikeitė. Dabar tai dažnai aptarinėdavo panelė Trapenar ir sutuoktiniai Karbonė, susiėję oda pradvisusiame tarnų kambarėlyje – čia ištikimoji tarnaitė ir išmoningieji namsargiai ligi pakvaišimo ginčydavosi, dėl ko taip keistai pasikeitė garsiojo filosofo elgesys. Nuostabus, beveik automatiškas Siksto išėjimų ir grįžimų namo reguliarumas, per penkiolika metų tapęs tarytum gyvu chronometru visam tyliam Botanikos sodo kvartalui, staiga pavirto karštligišku ir nesuprantamu chaosu. Po ponios Grelu apsilankymo filosofas išeidavo iš namų ir pareidavo bet kuriuo laiku, kaip nerimasties apsėstas žmogus, negalintis nustygti vietoje – vos tik išėjęs pasivaikščioti, jau ketina grįžti, o vos grįžęs nenusėdi savo kambaryje. Gatvėje, užuot žengęs tuo tolygiu žingsniu, rodančiu nepaprastai ramią nervų sistemą, jis čia skuba, čia sustoja, mostaguoja, tartum ginčydamasis pats su savimi. Jo nervingumas kartais pasireikšdavo dar keistesniais būdais. Panelė Trapenar sutuoktiniams Karbonė pasakojo, kad jos šeimininkas dabar nesigula anksčiau kaip antrą ar trečią valandą nakties.

– Ir visai ne todėl, kad jis dirba, – tikino šaunioji moteriškė, – nes vis vaikščioja... vaikščioja... Pirmą kartą pamaniau, kad apsirgo, ir

atsikėlusi nuėjau paklausti, ar nenorėtų kokio antpilo... Visada labai mandagus, labai švelnus, kad ir nepagalvotum, jog toks išsimokslinęs, – staiga mane išvijo kaip tikras storžievis...

– O aš aną dieną, – pridūrė motušė Karbonė, – kai grįžau su pirkiniais, mačiau jį kavinėje!.. Netikėjau savo akimis... Jis sėdėjo tenai, prie lango, ir skaitė laikraštį... Jei nebūčiau jo pažinojusi, būčiau išsigandusi... Kad būtumėte tada jį matę, jo veidą, surauktą kaktą, burną...

– Kavinėje?.. – sušuko panelė Trapenar. – Per visus šešiolika metų, kai jam tarnauju, nė karto nemačiau laikraščio jo rankose...

– Šitas žmogus, – padarė išvadą tėtušis Karbonė, – turi kokį nors nemalonumą, kuris *gadina* jam kraują... O kiekvienas nemalonumas, matot, panele Mariete, yra bedugnis sakytum Adelaidės statinė... Šiaip ar taip sakysi, o viskas prasidėjo nuo kvietimo pas tardytoją ir nuo damos juodais drabužiais apsilankymo... Žinote, ką aš galvoju? Galbūt jis turi sūnų, kuris pasuko klystkeliais...

– Jėzau Kristau! – sušuko Marietė. – Jis turi sūnų?

– O kodėl negalėtų turėti? – klausimu atsakė namsargis, žaismingai mirkčiodamas už akinių stiklų. – Ar jis negalėjo *paišdykauti* jaunystėje kaip kiti?.. Štai ir tu, nevidone, vėl nori nusidėti?.. – kalbėjo jis toliau kreipdamasis į gaidį, kuris vaikštinėjo kudakindamas, kapstėsi tarp odos atraižų, rydamas sagas ir purtydamas skiauterę.

Gėrėdamasis „mergišium Ferdinandu“, kokiu vardu jį dar vadino, Karbonė net pamiršo savo, kaip Paryžiaus durininko, smalsumą. Ferdinandas užšoko jam ant peties ir tupėjo ten nejudėdamas, o tuo tarpu jo šeimininkas vėl ėmė plaktuką ir kalė batui puspadį ant geležinio kurpalio, žaismingai murmėdamas susižavėjimo žodžius:

– Argi čia paukštis? Ar gal žmogus?.. Na.. Aš jus klausiu...

Paskui jis papasakojo išsigandusiai panelei Trapenar gandus, sklindančius apie vargšą poną Sikstą tarp Linė gatvės pirmojo aukšto gyventojų nuo to laiko, kai šis aiškiai pakeitė savo įpročius. Visi ilgaliežuviai sutartinai tikino, kad dėl filosofo nerimasties kaltas kvietimas pas teismo tardytoją. Skalbėja sakė gavusi iš pono Siksto „kraš-

tiečio“ žinių, kad jo tėvui kitados buvo duota pasaugoti pinigų, bet šis juos iššvaistęs ir dabar mokslininkas turįs viską atlyginti. Mėsininkas pasakojo visiems, kas tik netingėjo klausyti, kad mokslininkas vedęs ir kad žmona neseniai ištaisė jam siaubingą sceną ir net iškėlė skyrybų bylą. Anglininkas buvo įtikėjęs, kad iš pažiūros garbingas žmogus yra žudiko brolis – mirties bausmė tam niekšui, prisidengusiam netikru Kampi vardu, šiuo metu labai domino gyventojus.

– Nieku gyvu dabar nebeisiu pas juos, – piktinosi panelė Trapenar, – Dieve gailestingas, kaip galima sugalvoti tokį siaubą?

Ir vargšė panelė nusiminusi išėjo iš kambarėlio. Ši stambi moteriškė tamsraudonio veido, stipri kaip jautis, nors jau ir penkiasdešimt penkerių, visada ir likusi valstietė, su grubiais batais, mėlynomis vilnonėmis kojinėmis, savo pačios nusimegztomis, ir su kepure, užspausta ant tvirto šinjono, savo šeimininkui jautė juo didesnį prielankumą, kad ir pati juo žavėjosi visa savo atvira ir paprasta prigimtimi. Gerbė jį kaip savo šeimininką, išsimokslinusį žmogų, apie kurį dažnai rašė laikraščiai. Ji brangino savo vietą pas tą seną viengungį, kuris niekada netikrino jos sąskaitų ir kurio namuose ji tapo tikra šeimininke, turėjo gerą gyvenimą ir užsitikrino rentą senatvėje. Pagaliau ji, tvirta, stipri, globojo silpno kūno, beveik geibią būtybę, ir tokią naivią, kad, anot jos, kiekvienas dešimtmetis vaikas jį apmulkintų... Todėl tokie liežuviai žeidė ir jos išdidumą, o kartu taip netikėtai keičiantis mokslininko nuotaikai tuose namuose jai darėsi veik nebejauku. Iš nuoširdaus prielankumo šeimininkui ji nerimavo, kad jis beveik nieko nebevalgo ir mažai miega. Marietė matė, kaip jis išeina liūdnas, kosintis, ligotas, ir niekaip negebėjo jo pralinksminti nei atspėti stiprėjančios melancholijos ir nerimo priežasties. Kaip ji galėjo pasijusti, kai vieną kartą, kovo mėnesį, Sikstas, papietavęs kažkur mieste, parėjo apie penktą valandą ir iškart tiesiai paklausė:

– Ar mano lagaminas sutvarkytas, Mariete?

– Nežinau, pone, – atsakė tarnaitė. – Jūs, pone, nesinaudojote juo nuo to laiko, kai aš atėjau į jūsų namus...

– Suraskite jį, – paliepė filosofas.

Senoji panelė pakluso. Iš patalpos po laiptais, kur buvo sandėlis ir malkinė kartu, ji atnešė nedidelį odinį lagaminą, visą dulkiną, surūdijusiomis spynelėmis, kurių rakčiukai seniai buvo prapuolę.

– Na gerai, – pasakė ponas Sikstas. – Dabar nueikite nupirkti man kitą lagaminą, panašų į šitą, ir sudėkite į jį viską, kas reikalinga kelionėje...

– Jūs išvažiuojate, pone? – pasiteiravo panelė Trapenar.

– Taip, – atsakė filosofas, – kelioms dienoms...

– Bet, pone, jūs nieko neturite, ko reikia kelionei, – tarė senoji tarnaitė. – Ponas negalite išvažiuoti be kelionės pledo, be...

– Parūpinkite visko, kas būtinai reikalinga, – pertraukė ją filosofas, – ir paskubėkite: traukinys išvyksta devintą valandą.

– Ar man reikės lydėti poną?..

– Ne, neverta, – tarė Sikstas. – Bet jūs turite labai mažai laiko...

– Kad tik jis nepražudytų savęs... – susirūpino Karbonė, kai Marietė namsargio būste papasakojo apie naują įvykį, beveik taip pat apstulbinusį šį mažutį pasaulio kampelį, kaip, sakysim, jei filosofas būtų pranešęs apie savo vedybas.

– Ak, kad bent mane vežtųsi kartu!.. – pasakė tarnaitė, atsakydama į savo mintį. – Važiuočiau, net jei tektų susimokėti iš savo kišenės...

Vien tas kilnumo šūksmas iš lūpų moters, kuri atvyko iš Ardešo departamento, iš Pogrų, tarnauti jam ir taip taupė, kad siuvosi palaidines iš senų mokslininko redingotų, – vien tas šūksmas aiškiau už visas analizes įrodė, kokį nerimą tiems mažiems žmogeliams sukėlė filosofo permaina, o iš tikrųjų jis tuo metu išgyveno labai sunkią dvasinę krizę. Neįtardamas, kad yra stebimas, didžiausią savo nerimastį jis išduodavo menkais judesiais ir veido mimika. Tokių slogių valandų nepatyrė nuo to laiko, kai mirė motina, bet andai jo kančios dėl nepataisomos netekties ribojosi tik jo paties jausmais, o Robero Grelu užrašai sudavė skaudų smūgį filosofo esybės šerdžiai, protinio gyvenimo gelmei, vienintelei jo egzistencijos prasmei. Duodamas nurodymus Marietei paruošti lagaminą kelionei, jis jautė tokią pat nenugalimą baimę kaip tą naktį, kada pirmąkart sklaidė Grelu išpažin-

ties sąsiuvinį. Šita slogi baimė suėmė jį nuo pat pirmųjų pasakojimo puslapių, kuriuose su tokiu cinizmu ir taurumu nagrinėjami, atvirai atskleidžiami nusikalstami sielos paklydimai. Perskaitęs Robero Grelu žodžius apie savo glaudų ir neišardomą ryšį su juo, didysis psichologas sudrebėjo, ir drebėjo jis kiekvieną kartą, radęs paminėtą savo vardą toje nepaprastoje analizėje, radęs ištrauką iš savo veikalų, kurie šiam keistam jaunuoliui davė teisę vadintis jo mokiniu. Pagautas žavesio, kuriame siaubas maišėsi su smalsumu, Sikstas neatsiplėšdamas nuo pradžios iki galo perskaitė šią žmogaus sielos išpažintį, kurioje jo idėjos, jam brangios idėjos, jo mokslas, brangus mokslas siejami su gėdingais poelgiais. Ak! Kad bent tik būtų siejami! Bet ne, jo idėjomis, jo mokslu tas Riomo kaltinamasis teisindamasis rėmėsi kaip siaubingiausio, nevaldomo ištvirkimo priežastim! Skaitant toliau rankraštį Sikstui ėmė rodytis, kad dalelė ir jo paties esybės niekinama, teršiama, gadinama – tiek tenai rado savo paties, matė, kad jis pats kažkokiu paslaptingu būdu pririštas prie jausmų, kurių labiausiai nekentė. Mat šis garsus filosofas buvo šventai išlaikęs nesuteptą savo sąžinę, ir už drąsaus nihilisto proto visada slėpėsi kilni naivuolio širdis. Kaip tik dėl savo nesuteptos sąžinės, nepriekaištingo padorumo ir jautėsi netikėtai sužeistas to išdaviko auklėtinio mokytojas. Taip niekšiškai suregzta suviliojimo, tokios šiurpios išdavystės, tokios liūdnos savižudybės istorija bloškė jį tiesiai prieš visų baisiausią viziją: prieš jo idėjų, kenksmingų ir ydingų, įtaką, nors jis pats gyveno labai nepriekaištingai ir jo idealas visada buvo tyrumas. Robero Grelu nuotykis Sikstui parodė, kad knygos yra tarytum jo žemo išdidumo ir niekingo jausmingumo bendrininkės, o juk jis visada tarnavo tik psichologijos mokslui, kukliai dirbo tą darbą, kurį tikėjo esant taurų, ir visada laikėsi griežto asketizmo, niekada neduodamas savo doktrinos priešams dingsties pasinaudoti jo gyvenimo pavyzdžiu kaip argumentu prieš jo principinius teiginius. Dienoraštis padarė juo stipresnį įspūdį, kad buvo netikėtas. Tokį baisų nerimą galėtų patirti geros širdies medikas, sukūręs vaistą nuo kokios nors ligos ir sužinojęs, kad vienas iš jo praktikantų sumanė jį išbandyti realiai ir kad dėl to visa

palata jau merdi. Labai apmaudu, kai žmogus pasielgia blogai tai suvokdamas ir to norėdamas, nors sąmonė tam nepritaria. Tačiau trisdešimt metų būti atsidavusiam vienam veikalui, tikėti šio darbo nauda, trisdešimt metų darbuotis nuoširdžiai, dorai, atmetant užgaulius priešininkų kaltinimus amoralumu ir niekada neabejojant savo protu – ir staiga, žaibiško atvėrimo akimirką, gauti neginčijamą, tikrą kaip pats gyvenimas įrodymą, kad šis veikalas apnuodijo žmogaus sielą, kad jame glūdi žūties pradas, kuris šiuo metu skleidžiamas visuose pasaulio kraštuose, – tai baisus sukrėtimas, baisi žaizda, nors tas sukrėtimas tetrunka ne ilgiau kaip valandą, o žaizda traukiasi bemat!

Visiems perversmų mąstytojams pažįstamos šios nerimasties valandos. Dauguma jų tai įveikia greitai. Ir štai kodėl. Retai pasitaiko, kad žmogus, puolęs kovoti už savo idėjas, veikiai neprarastų nuoširdžių pradinių įsitikinimų ir nepasidarytų panašus į aktorių. Jis gerai atlieka savo vaidmenį. Atsiranda šalininkų, ir jis labai greitai, kai nesiseka gyvenime, pereina prie laisvokų pažiūrų, kurios leidžia tam tikrą neišvengiamą jūsų idealų sumenkinimą. Jis pats save teisina, kad nors dabar elgiasi blogai, bet teisingai pasielgė kitais kartais ir kad galų gale visi žmonės daro taip pat. Adrienas Sikstas buvo pernelyg nuoširdus, kad panašiai samprotautų. Jis neturėjo nei vaidmens, kurį reikėtų vaidinti, nei sekėjų, kurių privalėtų paisyti. Jis buvo vienui vienas. Jo filosofija ir jis pats sudarė vieną visetą, ir kompromisai, paprastai lydintys šlovingą vardą, nekliudė gražios, rūsčios ir išdidžios mokslininko sielos. Reikia pridurti, jog dėl savo nepriekaištingo tyrumo jis gyveno visuomenėje tarytum jos nepastebėdamas. Aistros, kurias jis aprašinėjo, nusikaltimai, kuriuos tyrinėjo, jam rodėsi nelyginant objektai, kurie pažymimi ligos istorijose: „A... 35 metų... profesija... nevedęs...“ Toliau aprašomas tas susirgimo atvejis, be vienos detalės, kuri leistų skaitančiajam pajusti ligonio individualybę. Tikrai sakant, šis griežtas aistrų teoretikas, tikslus valios anatomas, niekada nepažvelgė į veidą gyvai būtybei iš kūno ir kraujo; todėl Robero Grelu išpažintis ne tik supurtė garbingo žmogaus sąžinę. Jis turėjo godžiai imtis ir ėmėsi jaunojo filosofo vaizduotės kūrinio, kaip saulės

šviesą ima ligonio akies vyzdys po ką tiktai išoperuotos kataraktos. Pirmąkart perskaitęs užrašus, Sikstas visą savaitę buvo lyg apsėstas, ir tas apsėdimas dar labiau sustiprino jo dvasinį skausmą pridėjęs dar lyg ir fizinį negalavimą. Šio žmogaus smegenys, įpratusios mąstyti konkrečiomis sąvokomis, pakliuvo į konkretaus ir įkyraus košmaro gniaužtus. Psichologas savo nelaimėlį mokinį matė tokį, kokį matė kadaise, tame pačiame kambaryje, stovintį ant to paties kilimo, atsirėmusį į tą patį stalą, alsuojantį, judantį. Už popieriuje parašytų žodžių jis girdėjo dusloką balsą, tariantį jam baisią frazę: „Aš taip aistringai, taip visapusiškai gyvenau jūsų mintimis ir su jūsų mintimis..." Išpažinties žodžiai jau nebebuvo negyvi žodžiai, parašyti šaltu rašalu abejingame popieriuje, – dabar jie atgijo, ir už jų filosofas jautė pulsuojant gyvą būtybę. „Ak, – mąstė jis tada, kai vaizdas pasirodydavo nepakenčiamai ryškus, – kodėl jo motina atnešė man tą sąsiuvinį? Būtų buvę labai suprantama, jeigu nelaiminga moteris, beprotiškai trokšdama įrodyti savo sūnaus nekaltumą, būtų tam panaudojusi patikėtą rankraštį! Betgi ne, Roberas ir ją apgavo, griebęsis veidmainystės, kuria nenaudėlis didžiuojasi tarytum kokia psichologine pergale..." Jaunuolio veidas, įkyriai lyg per haliucinaciją šmėkšantis prieš akis, stūmė Adrieną Sikstą į neviltį. Kai Robero motina jam drėbė: „Jūs ištvirkinot mano sūnų!" – mokslininko ramybė buvo tik vos vos sutrikdyta. Senojo de Žiusa kaltinimai, apie kuriuos sužinojo iš tardytojo, taip pat šio teismo pareigūno žodžiai apie moralinę atsakomybę jam sukėlė tik panieką. Koks ramus, kone linksmas, net susidomėjęs ta byla jis išėjo iš Teismo rūmų! O dabar neberado savy tos paniekos galios; jo ramybė buvo visiškai sudrumsta, ir jis, laisvės neigėjas, jis, fatalistas, su tiriančio dujų savybes chemiko šaltakraujiškumu skaidė į dalis dorybę ir ydą; jis, drąsus mokymo apie visuotinį mechanizmą pranašas, iki šiolei pažinęs tik savo širdies ir proto dermę, dabar kentė nepakeliamas kančias, prieštaraujančias visoms jo doktrinoms: kaip ir jo mokinį, jį graužė sąžinė, kankino atsakomybės jausmas!

Praėjus tik savaitei po pirmojo sukrėtimo širdies ir proto konfliktas Adrienui Sikstui aprimo, ir filosofas jau skaitė ir vis iš naujo skaitė

Grelu išpažintį, net būtų galėjęs pacituoti bet kuriuos jos žodžius ir jau bandė ko nors imtis. Vieną vasario pabaigos popietę, šiltą kaip pavasarį, jis vaikščiojo po Botanikos sodą. Savo mėgstamoje alėjoje, kuri eina išilgai Biufono gatvės, jis atsisėdo ant suolo prie akacijos, atvežtos iš Virdžinijos ir jau paremtos geležiniais ramsčiais, aptinkuotos lyg siena, išsikraipiusiomis kaip podagros išsukinėti milžino pirštai šakomis. „Dievo psichologijos“ autorius labai mėgo šį seną medį, kurio gyvybiniai syvai jau buvo išsekę, mėgo dėl to, kad lentelėje, tarytum vargšo medžio pase, įrašyta data skelbė: „Pasodintas 1632 metais...“ 1632-ieji – Spinozos gimimo metai! Antros valandos saulė tądien maloniai šildė, ir puikus oras kiek apramino vaikščiotojui nervus. Jis išsiblaškęs dairėsi aplinkui ir kurį laiką su malonumu stebėjo, kaip netoliese šalia motinos išdaigauja du berniūkščiai. Mediniais kastuvėliais jie kasė smėlį ir statė įsivaizduojamą namą. Staiga vienas jų pašoko ir atsitrenkė galva į suolą, kuris buvo už jo. Berniūkščiui turbūt labai skaudėjo, nes jo veidukas persikreipė, akimirką jam užėmė kvapą, ir ne iškart pratrūko raudoti. Paskui, įniršio pagautas, jis ūmai atsigręžė į suolą ir ėmė piktai daužyti medį kumštukais.

– Koks tu kvailutis, mano mažiuli! – tarė jam motina, purtydama nuo jo smėlį ir šluostydama akis. – Na, gerai nusišnypšk nosį, – ir padėjo jam nusišnypšti. – Argi tau pasidarys lengviau, kai iš pykčio padaužysi suolą?..

Ta scena kiek prablaškė mokslininką. Atsikėlęs ir vaikščiodamas toliau šildant saulutei jis ilgai mąstė: „Aš panašus į tą berniūkštį, – sakė pats sau. – Iš vaikiškumo jis gyvu palaiko negyvą daiktą, užkrauna jam atsakomybę... Ar ne panašiai elgiausi daugiau kaip savaitę?..“ Pirmą kartą nuo tada, kai perskaitė tuos užrašus, jis išdrįso suformuluoti savo mintį su tokiu aiškumu, kuris buvo išskirtinė jo proto ir visų darbų savybė: „Aš taip pat turėčiau laikyti save iš dalies atsakingu už tą šiurpią istoriją... Atsakingu?.. Betgi šis žodis beprasmis...“ Eidamas prie sodo vartų, Šv. Liudviko salos link, Dievo Motinos katedros link, jis nagrinėjo mintyse atsakomybės kontrargumentus, išdėstytus „Valios anatomijoje“, ypač savo priežasties ryšio

idėjos kritiką. Ši knygos vieta jam visada buvo itin svarbi. „Štai kas neabejotinai aišku“, – padarė išvadą. Paskui, dar kartą įtikėjęs savo idėjų teisingumu, ėmė mąstyti apie Grelu, apie dabartinį Grelu, sėdintį Riomo kalėjime, penktoje kameroje, ir apie anų dienų Grelu, jauną studentą iš Klermono, palinkusį prie „Aistrų teorijos“ ir „Dievo psichologijos“ puslapių. Jį vėl apėmė nepakeliamas jausmas nuo minties, kad tas jaunuolis naudojosi jo knygomis, mąstė apie jas, mėgo jas. „Kokie mes dvilypiai! – pagalvojo jis. – Ir kodėl neįstengiame išsklaidyti iliuzijų, kurios, kaip žinome, apgaulingos?..“ Staiga jam į galvą atėjo viena frazė iš Grelu užrašų: „Kartais mane graužia sąžinė, betgi doktrinos, kuriomis tikiu, tiesa, kurią pažįstu, įsitikinimai, sudarantys mano proto esmę, sąžinės priekaištus priskiria prie kvailiausių žmogaus iliuzijų...“ Jo paties dabartinės dvasinės būsenos ir jo mokinio dvasinės būsenos tapatumas mokslininkui pasirodė toks nepakenčiamas, kad jis bandė atsikratyti tų minčių samprotaudamas kitaip. „Na gerai, – tarė sau, – pasiremsime geometrais: sakysim, tai, kas mums atrodo apgaulinga, iš tiesų yra tikra... Pradėsim absurdu. Taip, žmogus – tai tam tikra priežastis, laisva priežastis. Vadinasi, jis yra atsakingas... Tebūnie. Bet kada, kur, kaip aš pasielgiau neteisingai? Kodėl mane graužia sąžinė dėl to niekšo? Kur mano kaltė?..“ Jis parėjo namo, nusprendęs perkratyti visą savo gyvenimą. Pamatė save dar mažą vaiką, kruopščiai besimokantį pamokas, kaip dirbdavo jo tėvas laikrodininkas. O ką gi jis mėgo, ko siekė vėliau, kai pradėjo mąstyti? Tiesos. Argi ne tiesai jis tarnavo, kai ėmė į rankas plunksną, kai rašė savo knygas? Tiesai jis paaukojo viską: laimę, tarnybą, šeimą, sveikatą, meilę, bičiulystę. Ar ne tai skelbia net pati krikščionybė, persismelkusi idėjomis, kurios priešingos jo idėjoms? „Taika žemėje geros valios žmonėms“, tai yra tiems, kurie ieško tiesos. Jo praeityje, kurią jis dabar skvarbė visu savo aštriu protu, lig šiol tarnavusiu nepaperkamai sąžinei, nebuvo nė vienos dienos, nė vienos valandos, kad jis būtų išdavęs idealią savo jaunystės programą, kadaise išreikštą tauriu ir paprastu šūkiu: „Pasakyk viską, ką galvoji, ir tik tai, ką galvoji.“ – „Tai pareiga visų, kurie tiki pareiga, – tarė sau, – ir šią

pareigą aš vykdžiau..." Tą naktį, blaiviai apmąstęs savo, dorai dirbančio mokslininko, likimą, šis didis garbingas žmogus pagaliau ramiai užmigo, ir Robero Grelu prisiminimas jau netrikdė jam miego.

Atsibudęs kitą rytą po savotiškos išpažinties, kurią atliko pats sau ir dėl savęs paties, Adrienas Sikstas pasijuto dar visai ramus. Jis buvo per daug įpratęs mąstyti, kad neieškotų priežasties, dėl ko persimainė jo nuotaika, ir kartu buvo per daug sąžiningas, kad tokios priežasties neįžvelgtų. Laikiną sąžinės nusiraminimą buvo galima paaiškinti tuo paprastu faktu, kad keletą valandų jis pripažino, jog tikros yra tokios žmogaus moralės idėjos, kurias jo protas smerkė: „Vadinasi, esama gerų idėjų ir blogų, – padarė išvadą. – Na ir ką? Argi idėjos blogumas įrodo, kad ji klaidinga? Sakykim, nuo markizo de Žiusa pavyko nuslėpti Šarlotės mirtį, ir jis nusiramino tikėdamas, kad duktė gyva. Ši idėja jam išganinga. Bet ar dėl to ji tapo tikra?.. Ir atvirkščiai..." Adrienas Sikstas kai kurių filosofų spiritualistų argumentus prieš pražūtingas naujų teorijų pasekmes visada laikė sofistika ir bailumu ir, apibendrindamas problemą, sau dar pasakė: „Ko verta žmogaus siela, to verta ir jo teorija. To įrodymas, kad Roberas Grelu net religinę praktiką pavertė savo ištvirkimo įrankiu..." Jis vėl paėmė užrašus, norėdamas peržiūrėti tuos puslapius, kuriuose kaltinamasis rašo apie religinius išgyvenimus, bet skaitymas jį vėl taip patraukė, kad perskaitė visą ilgą analizės gabalą, šįkart sustodamas prie tų puslapių, kur buvo minimas jo vardas, jo teorijos ar veikalai. Adrienas Sikstas įtempė visas savo proto galias, norėdamas įrodyti, jog kiekvienas iš jo teiginių, cituojamų Grelu, galėtų pateisinti ir veiksmus, visiškai priešingus tiems, kuriuos teisino ligotas jaunuolis. Atidžiai skaitant lemtingąjį rankraštį jam užėjo stiprus jaudulys. Šįkart nepadėjo jokie proto argumentai. Būdamas nepaprastai nuoširdus, filosofas negalėjo savęs apgauti: Robero Grelu charakteris, pavojingas jau savo prigimtimi, jo doktrinose rado tokią dirvą, kurioje galėjo tarpti patys blogiausi polinkiai, ir prie šios pirmosios akivaizdžios tiesos pridėjo dar vieną, ne mažiau skaudžią: Adrienui Sikstui trūko jėgų atsakyti į beviltišką mokinio šauksmą iš kalėjimo vienutės gilumos. Paskutinės

tos išpažinties eilutės užkliudė filosofui pačią jautriausią vietą. Nors žodžio „pareiga“ jose nebuvo, mokslininkas jautėsi esąs nelaimingojo skolininkas. Grelu pasakė tiesą: mokytojas paslaptingais saitais susiję s su siela, kuriai vadovauja, net jei ir nesiveržia vadovauti, net jei toji siela neteisingai vertino jo mokymą, ir tie saitai neleidžia mokytojui žvelgti į jo dvasines kančias su Poncijaus Piloto abejingumu. Tai sužadino jam baisesnius išgyvenimus negu tada, kai tik visa tai sužinojo. Pirmiau, kai ji apėmė klaikus nerimas supratus, kokią griaunamą įtaką padarė jo veikalas, mokslininkas veikiau buvo paniškos baimės auka. Jis galėjo raminti save, – ir apramino tuo, kad jį veikia pats šiurpaus atvėrimo netikėtumas. O dabar, atgavęs šaltakraujiškumą, kraupiai aiškiai įsitikino, kad psichologija, nors kokia būtų moksliškai pagrįsta, nepajėgia valdyti tokio nepaprasto mechanizmo kaip žmogaus siela. Kiek kartų vasario pabaigoje ir pirmomis kovo dienomis jis ėmėsi rašyti laišką Roberui Grelu, bet vis pajusdavo nesugebąs jo baigti. Iš tikrųjų, ką galėjo pasakyti vargšui jaunuoliui? Kad reikia susitaikyti su neišvengiamybe tiek išoriniame, tiek vidiniame pasaulyje, priimti savo sielą, kaip priimame kūną? Taip, tai buvo visos jo filosofijos esmė. Betgi neišvengiamybė šiuo atveju buvo šlykšti paleistuvystė praeityje ir dabartyje. Patarti jaunuoliui susitaikyti su savo esybe, su savo prigimties bjauriu ydingumu būtų reiškę tapti jo piktadarystės bendrininku. Jį pasmerkti? Tačiau kokio principo vardan galėjo tai padaryti, kai pareiškė, kad dorybė ir yda yra tik kokybinės sąvokos, gėris ir blogis – bevertės socialinės etiketės, pagaliau kad kiekviena mūsų esybės dalelė, kaip visoje pasaulio sandaroje, – būtina? Tuo labiau kokį patarimą duoti jam ateičiai? Kokiais žodžiais sukliudyti, kad šiam dvidešimt dvejų metų jaunuoliui smegenų neardytų išdidumas ir gašlumas, liguistas smalsumas ir ištvirkėliški paradoksai? Ar gyvatei įrodysi, jeigu ji gebėtų protauti, kad neturėtų gaminti nuodų? „O kodėl aš esu gyvatė?..“ – galėtų atsakyti. Mėgindamas patikslinti mintį kitais vaizdais iš savo asmeninių prisiminimų, Adrienas Sikstas dvasinį mechanizmą, išardytą prieš jį Robero Grelu, palygino su laikrodžio mechanizmu – visai mažas

stebėdavo, kaip juda jo račiukai ant tėvo darbastalio. Spyruokliukė įsitempia, paskui stumteli, paskui vėl, paskui dar kartą... Rodyklės sukasi. Jei išimsi ar tik paliesi vieną detalę, sustos visas laikrodis. Pakeisti ką nors žmogaus sieloje – vadinasi, sustabdyti gyvenimą. Ak! O jei mechanizmas galėtų pats keisti ratukų judėjimą? O jei laikrodininkas galėtų pataisyti mechanizmo dalis? Juk esama būtybių, kurios nuo blogio grįžta prie gėrio, kurios krinta ir vėl keliasi, kurios moraliai smunka ir vėl tampa dorybingos. Taip, tačiau reikalinga atgailos iliuzija, kuri suponuoja laisvės iliuziją, teisėjo, Dangaus Tėvo iliuziją. Ar gali jis, Adrienas Sikstas, parašyti jaunuoliui: „Atgailaukite!" – kai jo, nuoseklaus neigėjo, plunksna parašytas šis žodis reikštų: „Liaukitės tikėti tuo, ką aš jums įrodžiau kaip neginčijamą tiesą!" Vis dėlto kraupu suprasti, kad žūsta žmogaus siela, ir niekuo negalėti jai padėti. Savo apmąstymuose priėjęs prie tokios minties, filosofas pajuto užkliudęs neišsprendžiamą problemą – tą neišaiškinamą sielos gyvenimo pradą, kuris sukelia neviltį psichologui taip pat, kaip kad fiziologui sukelia neviltį nepaaiškinami žmogaus kūno dalykai. Knygos apie Dievą autorius, parašęs žodžius: „Nėra jokios paslapties, yra tik mūsų nežinojimas..." – nemanė galįs pažvelgti į aną pasaulį, kuris, atverdamas bedugnę už bet kokios realybės, atveda mokslą prie būtinybės nusilenkti mįslei ir prisipažinti, jog „nežinau, niekada nežinosiu", kartu leisdamas įsikišti religijai. Jis jautė, kad visiškai nepajėgia padėti tai žūstančiai sielai ir kad jai reikia, teisybę sakant, antgamtinės pagalbos. Bet tik ištarti tokius žodžius po viso to, ką jis skelbė, dabar jam atrodė tokia pat beprotybė, kaip kalbėti apie rato kvadratūrą ar trikampiui priskirti tris tiesius kampus.

Tačiau vienas labai paprastas įvykis dvasinę filosofo kovą padarė dar tragiškesnę ir pastūmėjo jį imtis neatidėliotinų veiksmų. Nežinoma ranka jam atsiuntė laikraštį, kuriame ryšium su Robero Grelu byla buvo išspausdintas be galo griežtas straipsnis, nukreiptas prieš jį ir jo įtaką jaunimui. Reporteris, neabejotinai paskatintas kokio Žiusa šeimos giminaičio ar draugo, plakė šiuolaikinę filosofiją ir jos idėjas, kurias įkūnijo Adrienas Sikstas ir daugelis kitų mokslininkų. Paskui

jis pateikė pavyzdį. Paskutinėje pastraipoje, parašytoje šiuolaikiškai, su visu tikroviškumu, kuris tipiškas šiandieną, kaip metaforų poezija buvo tipiška kadaise, jis nupiešė vaizdą, kaip panelės de Žiusa žudikas lipa į ešafotą, ir šis pavyzdys, jo manymu, turėjo visą jaunųjų dekadentų kartą atkratyti nuo pesimizmo. Bet kokiomis kitomis aplinkybėmis didysis psichologas, skaitydamas šiuos paistalus, būtų tik nusišypsojęs. Būtų pamanęs, kad laikraštį jam atsiuntė priešininkas Diumulenas, ir dirbęs toliau pertrauktą darbą, kaip kad Archimedas ramiai sau braižė ant smėlio geometrines figūras, kai jo miestui grėsė priešo užpultis. Bet, skaitydamas tą straipsniūkštį, pakeverzotą bulvarinio moralisto ant stalo kampo kokios nors mergšės namuose, filosofas atkreipė dėmesį į vieną faktą, kuris anksčiau jam praslysdavo – maniakiška abstrakti mąstysena šį protautoją nukreipdavo nuo visuomenės gyvenimo: dabar jis pamatė, kad dvasinė drama susidvejinusi su realia drama. Po kelių savaičių, galbūt po kelių dienų, tas žmogus, kurio nekaltumo įrodymą jis turi savo rankose, stos prieš teismą. Žmonių teisingumo supratimu, panelės de Žiusa suviliotojas yra nekaltas; jeigu tie užrašai ir nebus galutinis nekaltumo įrodymas, vis dėlto jie tokie neginčijamai teisingi, kad gali išgelbėti jo galvą. Argi jis leis, kad jaunuoliui nukirstų galvą – jam patikėta jaunuolio nelaimė, gėda, klasta, jis žino, kad tas intelektualus niekšas ne žudikas! Be abejonės, jį saisto tylus pasižadėjimas, kurį davė atversdamas rankraštį. Bet ar galioja toks pasižadėjimas mirties akivaizdoje? Tasai atsiskyrėlis, visą mėnesį kentęs moralines kančias, turėjo tiesiog fizinį poreikį išsivaduoti nuo beprasmės ir tuščios graužaties pozityvia valia ir išties pajuto palengvėjimą, kai pagaliau priėmė tam tikrą sprendimą. Iš kitų laikraščių, kuriuos su nerimu peržvelgdavo, jis sužinojo, kad Grelu byla bus nagrinėjama Riomo prisiekusiųjų teisme kovo vienuoliktąją, penktadienį. Dešimtąją jis paliepė Marietei sukrauti lagaminą, be galo nustebindamas tarnaitę, ir tą patį vakarą išvažiavo traukiniu, įmetęs į pašto dėžutę laišką ponui grafui Andrė de Žiusa, Liunevilio dragūnų pulko kapitonui. Laiške, be parašo, tebuvo vos keletas eilučių: „Ponas grafas de Žiusa turi sesers

laišką, kuris yra Robero Grelu nekaltumo įrodymas. Nejaugi jis leis, kad būtų nuteistas nekaltas žmogus?" Psichologas nihilistas negalėjo parašyti žodžių „teisė" ir „pareiga". Bet jis priėmė sprendimą. Lauks, kol bus išnagrinėta byla, ir jeigu ponas de Žiusa tylės iki pat galo ir jeigu Grelu bus nuteistas mirties bausme, jis tučtuojau įteiks užrašus teismo pirmininkui.

– Jis nusipirko bilietą į Riomą, – pasakė panelė Trapenar tėtušiui Karbonė, grįžusi iš stoties, kur lydėjo šeimininką beveik prieš jo valią. – Ir kokio galo jam šovė mintis ten važiuoti, vienam, žiemos pabaigoje, kai čia taip jauku?..

– Būkite rami, panele Mariete, – valiūkiškai atsakė namsargis. – Vieną dieną viską sužinosim... Bet niekas manęs neįtikins, kad čia neįpainiotas nesantuokinis sūnus... – Ir ruošdamasis gerti mėtų užpilą, kurį ponia Karbonė jam pataisydavo kiekvieną vakarą, jis dar paaiškino: – Matot, mano skrandis toks *netikęs*, kad kaskart reikia *pastiprinimo*. – Paskui gurkštelėjo ragaudamas ir pridūrė: – Gerk garduką, smaguri!..

Tuo metu gaidys kapsnojo gabaliuką cukraus, kurį jam buvo numetęs šeimininkas.

– Žiūrėk, Ferdinandai, – vis kalbėjo jis, – nesišlaistyk su gaidiškais reikalais kaip ponas Sikstas... Kitaip turėsi bėdos su viščiukais, *didysis nusidėjėli*.

VI

GRAFAS ANDRĖ

Kai Adrieno Siksto laiškas pasiekė Liunevilį, grafas Andrė, į kurio sąžinę taip primygtinai kreipėsi filosofas ir nuo kurio dabar priklausė Robero Grelu likimas, jau buvo Riome. Likimas taip lėmė, kad šiedu vyrai nesusitiktų, mat žymusis mokslininkas, išlipęs iš traukinio, sėdo į pasitaikiusį „Prekybos“ viešbučio omnibusą, o grafas apsigyveno konkuruojančiame „Visatos“ viešbutyje. Tenai, senais baldais apstatytame kambaryje išblukusiais apmušalais, su nublankusiomis užuolaidomis ir lopytu kilimu, šį 1887 metų kovo vienuoliktosios rytą, kai turėjo prasidėti Grelu bylos nagrinėjimas, vargšės Šarlotės brolis vaikščiojo iš kampo į kampą. Paauksuotas varinis laikrodis su skulptūrėlėmis mitologine tema, puošiantis kambarį, išmušė vidurdienį; rūkstantis židinys vos šildė. Lauke, virš miesto, slūgsojo pilkas dangus, žadantis sniegą – toks dangus dažnai būna Overnėje, kur nuo kalnų pučia žvarbus vėjas. Grafo ordonansas, linksmo veido dragūnas, dar iš vakaro užsakytame numeryje padarė šiek tiek karinę tvarką. Prisukęs laikrodį, užkūręs ugnį židinyje, jis padengė stalą kambario viduryje dviem asmenims. Kartkartėmis pažvelgdavo į vaikščiojantį savo kapitoną – tasai nervingai suko ūsus, kandžiojo sau lūpą, raukė antakius, ir jo vyrišką veidą niaukė be galo skausminga nerimastis. Bet Žozefas Pura – tuo vardu buvo ordonansas – savo naiviu proteliu išsiaiškino, kad grafas ir negali kitaip elgtis, kai teisiamas jo sesers žudikas. Jam, kaip ir visiems, turintiems vienokį ar kitokį ryšį

su Žiusa-Randonų šeima ir pažinojusiems Šarlotę, Robero Grelu kaltumas nekėlė jokių abejonių. Tačiau atsidavęs, pažįstantis ryžtingą savo karininko būdą, jis nelabai suprato, kodėl senąjį markizą išleido į teismą vieną. „Tai man per daug sunku..." – pasakė grafas, ir Pura, dėliojantis ant stalo lėkštes ir šakutes, iš anksto jas nušluostęs, kadangi nepasitikėjo viešbučio tarnautojų švara, matydamas susirūpinusį savo šeimininko veidą pagalvojo: „Vis dėlto jis labai geros širdies, nors kartais būna toks griežtas... Kaip jis ją mylėjo!.."

Andrė de Žiusa, regis, nė nepastebėjo, kad kambaryje ne vienas. Jo rudos, arti nosies įsodintos akys, kadaise nustebinusios, kone sutrikdžiusios Roberą Grelu savo panašumu į plėšrūno paukščio akis, dabar nebesvaidė tų išdidžių žvilgsnių, kurie tarytum įsmigdavo į pašnekovą ir jį užvaldydavo. Ne, jo akyse slypėjo kažkoks nepaaiškinamas netikrumas, beveik gėda, tarytum baimė parodyti savo dvasinę kančią. Pagaliau tai buvo akys žmogaus, kuriam ramybės neduoda įkyri mintis ir kurio nepakeliamo sielvarto geluonis nuolat sminga į jautriausias sielos kerteles. Tas sielvartas nemalšo nuo tos dienos, kai jis gavo iš sesers baisų laišką, kuriame ji rašė apie savo sprendimą nusižudyti. Beveik tuo pat metu atėjo telegrama, pranešanti apie Šarlotės mirtį, ir jis tučtuojau traukiniu išvyko į Overnę, dar nežinodamas, kaip praneš tėvui kraupią tiesą, tačiau tvirtai pasiryžęs atkeršyti – nušauti Grelu, kaip reikalauja teisingumas. Markizas pasitiko sūnų tardamas:

– Ar tu gavai mano antrą telegramą?.. Žudiką mes turime savo rankose...

Grafas nieko neatsakė, suprasdamas, kad tarp jo ir tėvo esama nesusipratimo. Markizas smulkiai papasakojo, kad įtarimai krinta mokytojui ir kad jaunuolis turi būti suimtas kaip žmogžudys. Staiga Andrė, apkvaitusiam iš skausmo, kilo mintis: likimas jam duoda progą atkeršyti, o apie tai jis tik ir galvojo, kai perskaitė – su tokia širdgėla! – sesers išpažintį, iš kurios sužinojo apie jos nelaimingą meilę, paklydimus, apie jos bandymą priešintis, skaudų praregėjimą ir pražūtingą sprendimą. Tereikia tik neparodyti laiško, kuris dabar jo piniginėje, ir niekšas merginos suvedžiotojas bus pripažintas kal-

tu, pasodintas į kalėjimą ir, be abejonės, nuteistas mirties bausme. Garbingas Šarlotės vardas bus išgelbėtas, nes Roberas Grelu negali įrodyti, kokie buvo jo santykiai su mergina. Tada markizas su markize, jos tėvai, tikintys dukters dora ir su didele meile menantys vargšę mergaitę, bent nesužinos apie dukters nuopuolį, kuris įstumtų juos į didesnę neviltį negu savižudybė... Ir grafas André tylėjo.

Jis tylėjo, tačiau ne be didelių pastangų. Tas narsus vyras, iš prigimties apdovanotas tikro kario valia ir kitomis geromis savybėmis, nekentė apgaulės, sandorių su sąžine, visokių gudravimų ir bailumo. Jis jautė: jo pareiga pranešti savo žinias kam reikia, kad nebūtų nuteistas nekaltas. Nors ir kaip tikino save, kad Grelu yra Šarlotės dvasinis žudikas ir kad tai nusipelno bausmės kaip ir fizinis nužudymas, tačiau šis sofizmas, atsiradęs iš jo neapykantos, negalėjo nustelbti kito balso, kuždančio, kad nedera stoti neteisingumo pusėn, o Grelu nuteisimas mirties bausme už nunuodijimą – neteisingas. Viena keista aplinkybė, jam atrodanti beveik siaubinga, tikrai sukrėtė André de Žiusa: kaltinamasis tylėjo. Jei Grelu būtų ėmęs pasakoti apie savo meilės romaną ir gelbėti savo galvą teršdamas garbingą aukos vardą, grafas būtų užsidegęs jam neapykanta. Bet ne dėl prieštaringo būdo, kuris paprastam žmogeliui turėjo būti visiškai nesuprantamas, nusikaltėlis staiga parodė aristokratišką taurumą netardamas nė žodžio, galinčio išniekinti atminimą tos, kurią pats įtraukė į savo bjaurias pinkles. Tas piktadarys teisme laikėsi šauniai, savaip didvyriškai. Šiaip ar taip, dabar jis nebekėlė vien tik pasibjaurėjimo. André tokį elgesį suprato kaip taktiką prieš prisiekusiųjų teismą, kaip būdą, leidžiantį tikėtis išteisinimo trūkstant įrodymų. Bet, kita vertus, iš sesers laiško žinojo apie dienoraštį, kuriame visa suvedžiojimo istorija surašyta valanda po valandos. Dienoraštis ypač galėtų palengvinti Grelu padėtį, bet šis jo neįteikė. Karininkas nesugebėjo sau paaiškinti, kodėl orus priešo elgesys jam varo pasiutimą; tada jį pagauna piktas noras bėgti pas teismo pareigūną ir papasakoti viską, kad atsiskleistų tiesa ir kad velionė niekuo, visiškai niekuo, jokia pomirtinės garbės dalele nebūtų skolinga tam niekšui, ją pražudžiusiam. Kai grafas įsivaizdavo,

kad sesuo, švelni būtybė, kurią jis mylėjo tokia vyriška ir kilnia meile, vyresniojo brolio meile gležnam ir silpnam vaikui, kad jo sesuo priklausė tam storžieviui, atsitiktiniam mokytojūkščiui, jį apimdavo šleikštulys nuo to, kad niekingai įžeista jo kilmingos giminės garbė, ir jis kone alpdavo iš įsiūčio kaip kadaise, kada per karą teko išgyventi Meco kapituliaciją ir sudėti ginklus. Truputį palengvėjo nuo minties, kad šitas žmogus dabar laukia ant gėdingo teisiamųjų suolo, ant kurio sėdasi sukčiai, vagišiai, žudikai, ir netrukus jis atsidurs ešafote arba katorgoje... Ir jis slopino savyje balsą, raginantį: „Tu privalai pasakyti tiesą..." Dieve mano! Kokia kančia jam buvo tie trys mėnesiai, kai nė valandėlės nepaliaudami jį draskė prieštaringi jausmai! Ar jis buvo manevruose, – vėl grįžo į tarnybą, – ar ant žirgo lėkė šuoliais Lotaringijos keliais, ar savo kambaryje dirbo prie lempos, – visur jį persekiojo šis klausimas: „Ką daryti?" Slinko savaitės, bet vis negalėjo rasti atsakymo, ir štai išmušė valanda, kai žūtbūt reikėjo kažką nuspręsti ir daryti, kadangi po dviejų dienų Grelu turėjo stoti prieš teismą ir, be abejonės, būti nuteistas, o bylai nagrinėti buvo numatyti keturi posėdžiai. Žinoma, dar liktų laiko ir paskelbus mirties nuosprendį. Vadinasi, tada vidinė kova vėl prasidėtų iš naujo. Grafas, veiklos žmogus, nepakentė bet kokių dvejonių, o dabar ištisus tris mėnesius negalėjo pasiryžti, ko imtis, nes juo giliau žvelgė į savo sielą, į pačią jos gilumą, tuo aiškiau suprato, kad jo tyla – dar ne galutinis sprendimas. Neprižadėjo sau tylėti iki galo. Tiktai atidėliojo savo pareiškimą, bet nedavė sau žodžio, kad nekalbės. Dėl tos priežasties tiesiog fiziškai negalėjo lydėti tėvo į Teismo rūmus, į pirmąjį posėdį, iš kurio tikėjosi gauti smulkią informaciją. Laikrodis jau išmušė vidurdienį, o po dvylikos silpnų dūžių suskambo gretimos bažnyčios varpai. Tuoj turėjo grįžti senasis Žiusa.

– Kapitone, parvažiavo ponas de Žiusa, – tarė ordonansas, pažvelgęs pro langą, už kurio pasigirdo, kaip pridardėjo ir sustojo ekipažas.

– Na kaip, tėti? – nekantriai paklausė Andrė, vos tik markizas įžengė į kambarį.

– Taigi prisiekusieji stoja už mus, – atsakė markizas.

Ponas de Žiusa nebebuvo tas kvaištelėjęs maniakas, iš kurio taip kandžiai išsišaipė Grelu savo užrašuose. Dabar jo akys spindėjo, balsas ir net judesiai buvo pajaunėję. Keršto troškimas ne tik jo nepakirto, bet dar ir sutvirtino. Jis pamiršo savo hipochondriją, ir jo kalba pasidarė gyva, valdinga ir aiški.

– Rytą buvo traukiami burtai... Dvylikai teisėjų... Užsirašiau jų pavardes, – ir jis pasižiūrėjo į savo popierius, – dvylika teisėjų – trys valstiečiai, du atsargos karininkai, gydytojas iš Egperso, du krautuvininkai, du namų savininkai, vienas fabrikantas ir vienas mokytojas, visi puikūs žmonės, šeimos žmonės, kurie reikalaus griežtos bausmės... Generalinis prokuroras tikras, kad nusikaltėlis bus nubaustas mirties bausme... Ak niekšas! Per tris mėnesius turėjau vieną laimingą akimirką – kai pamačiau jį įvedamą tarp dviejų žandarų ir supratau, kad neišsisuks!.. Nuo šitų stipruolių nepaspruksi... Bet koks įžūlumas! Jis apžvelgė salę... Aš sėdėjau pirmoje eilėje... Jis pamatė mane... Ar tu įsivaizduoji? Net nenusuko akių... Įdėmiai į mane pasižiūrėjo, sakytum puikuodamasis... Mums reikia jo galvos, ir mes ją turėsim!

Senis kalbėjo su nuožmiu pykčiu ir nė nepastebėjo, kokia sielvartinga išraiška atsirado sūnaus veide nuo jo žodžių. Įsivaizdavęs savo priešą nugalėtą valstybės valdžios, saugomą žandarų, tarytum sutraiškytą šitos bevardės ir neįveikiamos teisingumo mašinos baisių girnų, grafas sudrebėjo iš gėdos – iš gėdos žmogaus, pasiuntusio samdomus žudikus. Iš tiesų žandarais ir teisėjais jis naudojasi kaip samdomais žudikais, kaip vykdytojais to veiksmo, kurį mielai atliktų pats, savo rankomis ir savo atsakomybe!.. Taip, tikrai, niekšiška nepasakyti to, ką žino. O ką reiškė teisiamojo žvilgsnis į markizą de Žiusa? Ar Grelu žino, kad Šarlotė prieš savižudybę parašė broliui laišką ir viską papasakojo? O jeigu žino, ką dabar apie tai mano? Vien nuo minties, kad jaunuolis numano visą tiesą ir juos, markizą ir jį, niekina už tylėjimą, grafui užvirė kraujas.

– Ne, – pasakė pats sau, kai tėvas, skubomis papusryčiavęs ir beveik neprataręs nė žodžio, išėjo į posėdį po pertraukos, – aš negaliu tylėti. Viską jiems papasakosiu arba parašysiu...

Jis atsisėdo prie stalo ir ėmė mechaniškai rašyti popieriaus lape: „Pone teismo pirmininke...“ Jau atėjo vakaras, o sielvarto prislėgtas žmogus tebesėdėjo toje pat vietoje, suspaudęs galvą rankomis, parašęs tiktai pirmąją laiško eilutę. Laukė naujienų iš antrojo posėdžio, o paskui susijaudinęs klausėsi tėvo smulkaus pasakojimo:

– Ak, brangusis Andrė! Kaip tu teisingai pasielgei, kad nėjai į posėdį!.. Kokia niekšybė!.. Tik pamanyk, kokia niekšybė!.. Grelu buvo apklausiamas... Jis tebesilaiko savo taktikos ir atsisako kalbėti... Tai dar būtų niekis. Bet ekspertai pranešė savo tyrimų rezultatus. Iš pradžių mūsų puikusis gydytojas... Jo balsas drebėjo, kai pasakojo savo įspūdžius, kuriuos patyrė įėjęs į mūsų vargšės Šarlotės kambarį... Paskui mokytojas Armanas... Tu nebūtum ištvėręs to baisaus siaubo, sakytum mūsų angelo skrodimo, atlikto tenai, priešais salę, kurioje buvo kokie geri penki šimtai asmenų... Paskui kalbėjo chemikas iš Paryžiaus. Po to jam nebeliko jokių abejonių! Buteliukas, kurį tas pabaisa laikė savo rankose, dabar stovėjo ant stalo, aš jį mačiau... O paskui... Kaip galima išdrįsti? Jo advokatas, paskirtasis advokatas, kurio neįtarsi esant kliento draugu... Taigi jo advokatas... Bet kaip tau pasakyti?.. Jis klausė, ar Šarlotė mirė būdama nekalta ir ar buvo tai ištirta... Salėje net pasigirdo nepasitenkinimo murmesys, buvo justi, kad visi pasipiktinę... Ji, mano mergaitė, tokia tyra, tokia kilni, tokia šventa! Man niežti rankos tam žmogui... Net žudikas buvo susijaudinęs, o jo, matyt, niekuo nepaveiksi... Žiūrėjau į jį. Tada jis susiėmė galvą rankomis ir pravirko... Na sakyk, ar įstatymas neprivalėtų ginti aukos nuo viešų įžeidimų?.. Ką turėjo galvoj advokatas? Kad ji turėjo meilužį?.. Meilužis! Tokia kaip ji galėjo turėti meilužį?

Senis buvo taip pasipiktinęs, kad staiga apsipylė ašaromis. Matydamas tokį sukrečiantį tėvo skausmą, sūnus taip pat pajuto, kad jam plyšta širdis ir tvenkiasi ašaros, ir abu vyrai, netardami nė žodžio, apsikabino.

– Tu tik pamanyk, – toliau kalbėjo tėvas, atgavęs amą, – tai pati baisioji teismo procesų pusė – viešai nagrinėti intymaus gyvenimo

dalykus, tuo labiau jos, kuri buvo tokia drovi, net patirdama menkiausius jausmus. Aš tau apie tai jau sakiau... Esu tikras, kad visą žiemą ji kentėjo išsiskyrusi su Maksimu. Jinai jį mylėjo, tikėk manim, tiktai nenorėjo to parodyti... Tai ir pakurstė Grelu pavydą... Kai jis atvyko į mūsų namus ir pamatė ją – tokią žavią, tokią nuoširdžią, tikėjosi ją suvilioti ir paskui vesti. Kaip ji galėjo ką nors numanyti, jeigu aš pats, gerai pažindamas žmones, nieko neįtariau, nieko nepastebėjau? Ir įsivaręs markizas kalbėjo, kalbėjo be paliovos per visus pietus, paskui visą vakarą. Šitaip jis guodė save – prisiminti viską balsu kartais yra vienintelis apsiraminimo būdas. Tačiau tai, kaip nelaimingas tėvas šventai garbino savo velionę dukterį, sūnui, tyliai jo klausančiam, atrodė tragiška, nes tuo laiku jis pats ruošėsi... Kam? Nejaugi iš tiesų suduos seniui baisų smūgį? Užsidaręs savo kambaryje, visiškoje provincijos miesto tyloje, ir pasinėręs į apmąstymus, grafas André vėl išsitraukė sesers laišką ir perskaitė, nors atmintinai mokėjo kiekvieną sakinį. Tos eilutės, parašytos dabar jau amžinai sustingusia ranka, dvelkė neviltim ir kančia, liūdesiu ir širdgėla! Merginos iliuzijos buvo tokios beprotiškos, kova tokia nuoširdi, o prabudimas toks skausmingas, kad grafas vėl pajuto, kaip skruostais ritasi ašaros. Šiandieną jis verkė jau antrą kartą, o juk visą tą laiką po Šarlotės mirties jo akys buvo sausos ir tarsi degančios iš neapykantos. Sau tarė: „Grelu nusipelnęs bet kokios bausmės..." Valandėlę jis sėdėjo nejudėdamas, paskui priėjo prie židinio, kur ugnis jau baigė degti, ir ant pusiau apanglėjusios pliauskos padėjo laiško lapelius. Užbraukė degtuką ir prikišo prie popieriaus. Liepsna iškart apėmė visus lapelius apsukui, paskui pasiekė smulkiai prirašytas eilutes ir šį vienintelį nelaimingos meilės ir merginos savižudybės įrodymą pavertė juosvais pelenais. Brolis žnyplėmis sumaišė popieriaus likučius su visais pelenais. Paskui atsigulęs garsiai pasakė:

– Baigta!

Ir jis užmigo kaip aną vakarą po pirmojo mūšio tuo sunkiu miegu, kokiu užmiega veiklūs žmonės, išeikvoję daug energijos, ir atsimerkė tik devintą valandą ryte, nors paprastai keldavosi anksti.

– Ponas markizas neleido man žadinti kapitono, – tarė Pura, kai, pašauktas šeimininko, atidarė langines.

Saulė džiugiai spindėjo giedroje žiemos pabaigos žydrynėje, o ne kaip pilkame ir žemame išvakarių danguje.

– Ponas markizas jau išėjo prieš valandą... Ar kapitonas žinote, kad šiandieną nusikaltėlis į teismą bus vedamas požemiu, žmonės ant jo įtūžę.

– Kokiu požemiu? – paklausė Andrė.

– Tuo, kuris eina iš kalėjimo į Teismo rūmus... Kalbama, juo vedami didžiausi nusikaltėliai, kuriuos gali sudraskyti minia. Garbės žodis, kapitone, jeigu jis man pakliūtų į rankas, nesusiturėjęs paleisčiau jam kulką į kaktą iš savo revolverio... Pasiutusius šunis ne teisia, o nušauna... Beje, – kalbėjo jis, – užmiršau šio ryto laiškus svetainėje.

Po minutės jis grįžo su trimis vokais rankoje. Andrė, metęs žvilgsnį į du pirmuosius, tuoj pat suprato, iš ko jie. Rašysena ant trečiojo voko buvo nepažįstama. Laiškas buvo siųstas iš Paryžiaus į Liunevilį, paskui peradresuotas į Riomą. Grafas jį atplėšė ir perskaitė tris eilutes, kurias Siksas buvo paskubom pakraigliojęs prieš važiuodamas į stotį. Narsaus, nežinojusio, kas yra baimė, karininko rankos ėmė drebėti. Jis išblyško kaip tas popieriaus lapas, kurį laikė virpančiose rankose, taip išblyško, kad net Pura sunerimęs jį paklausė:

– Jums negera, kapitone?

– Palik mane, – griežtai atkirto grafas, – aš pats apsirengsiu.

Iš tiesų jam reikėjo pabūti vienam ir atsitokėti nuo gauto smūgio. Vadinasi, atsirado pasauly žmogus, kuris, be Grelu, žino Šarlotės mirties paslaptį, – jam teko matyti jaunuolio rašyseną, o čia nebuvo rašyta jo ranka. Tokį siaubą gali patirti net labai drąsūs žmonės, susidūrę su tokiu netikėtu faktu, kad net atrodo antgamtiškas. Jeigu Šarlotės broliui prieš akis būtų stojusi gyva sesuo, tai ir tada jis nebūtų pasijutęs labiau sukrėstas ir išgąsdintas. Kažkas žino apie merginos savižudybę, apie jos laišką, rašytą prieš mirtį, o galbūt ir apie visa kita... Ir ką apie jį galvoja tas paslaptingas tiesos liudytojas? Klaustukas anoniminio laiško pabaigoje iškalbingai tai rodo. Staiga grafas prisiminė, kam

ryžosi praėjusią naktį. Mintyse atgijo, kaip įmetė į ugnį laišką, ir visas veidas nukaito iš gėdos... Išvakarėse priimtas sprendimas, po kurio išmiegojo visą naktį, dabar pasirodė visiškai nepriimtinas. Mintis, kad kažkoks žmogus turi teisę drėbti „grafas de Žiusa padarė niekšybę“, jam, aukštai vertinančiam aristokrato garbę, buvo tiesiog nepakenčiama. Vakarykštis jaudulys, kurį manė užgniaužęs visam laikui, vėl jį pagavo ir visai surėmė, kai iš teismo grįžo tėvas ir jam pasakė:

– Šiandien buvo apklausiami liudytojai... Aš taip pat daviau parodymus... Man buvo ypač sunku prieš posėdį sėdėti liudytojų kambaryje kartu su Grelu motina... Dar gerai, kad ji neapsistojo čia... Ji apsigyvenusi „Prekybos“ viešbutyje. Ištaisė man sceną ir drįso paprašyti, kad pasikalbėčiau su ja. Ir kokia buvo scena!.. Niekada nepamiršiu to grėsmingo veido, juodų akių, kuriose pro ašaras žibsėjo tamsi ugnis... Ji įsikibo į mane ir kalbėjo... Maldavo mane visiems apreikšti, kad jos sūnus nekaltas, kad aš tai žinau ir neturiu teisės liudyti prieš jį. Taip, tai buvo siaubinga scena, turėjo įsikišti žandaras!.. Nelaimingoji! Negaliu ant jos pykti... Tai jos sūnus... Bet, keistas dalykas, ir niekšas kaip jis gali turėti pasauly žmogų, kuris jį myli taip pat, kaip aš mylėjau Šarlotę, kaip myliu tave!.. Na, nesvarbu!.. – kalbėjo toliau nuožmusis senis. – Dabar pirma valanda... Po pietų kalbės generalinis prokuroras... Paskui gynyba... Tarp penktos ir šeštos valandos turėsime nuosprendį... O, kaip džiūgaus mano širdis, kai žiūrėsiu į jį skaitant nuosprendį!.. Štai tikrasis teisingumas. Jis nužudė. Vadinasi, jis turi mirti!..

Tarp penktos ir šeštos valandos!.. Kai grafas Andrė liko vienas, vėl ėmė vaikščioti iš kampo į kampą kaip išvakarėse, o tuo tarpu Pura kartu su pono de Žiusa kamerdineriu nukraustinėjo stalą. Vėliau šiedu vyrai pasakojo, kad niekada nematė savo pono taip smarkiai susijaudinusio kaip per tą pusvalandį, kol tvarkė stalą. Jie labai nustebo, kai grafas staiga paprašė paruošti jam uniformą. Po kokių penkiolikos minučių jis jau buvo apsirengęs ir išėjo iš viešbučio, nors visas tas tris dienas, kai atvyko į Riomą, niekur nekėlė kojos. Viena aplinkybė ypač sujaudino šaunųjį Pura. Jis pastebėjo, kad karininkas išeidamas

pasiėmė revolverį, dvi dienas gulėjusį ant naktinio staliuko. Kareivis prisiminė, ką buvo mąstęs apie ginklą, ir savo būgštavimus atskleidė kamerdineriui.

– Jei Grelu bus išteisintas, – pasakė jis, – kapitonas, ko gero, ten pat paleis jam kulką į galvą...

– Gal mes turėtume jį pasekti?.. – pasiūlė liokajus.

Bet kol abu tarnai tarėsi, grafas jau buvo didžiojoje gatvėje, einančioje į Teismo rūmus. Jis ją gerai pažinojo, nes dar vaikystėje dažnai lankydavosi Riome. Šis senovinis parlamentinis miestas su dideliais aukštalangiais namais, pastatytais iš juodojo Volviko akmens, atrodė dar tuštesnis, dar tylesnis ir niūresnis negu paprastai. Šarlotės brolis žingsniavo Teismo rūmų link. Tačiau apie pastatą, visoje siauroje Šv. Liudviko gatvėje, prie posėdžių salės durų buvo susitvenkusi minia. Grelu byla patraukė visus, kurie turėjo bent valandą laiko. Grafas André vargais negalais prasibrovė pro glaudžias valstiečių iš gretimų kaimų ir smulkių krautuvininkų gretas – visi jie gyvai ir karštai aptarinėjo bylą. Jis sustojo prie dviejų laiptelių į vestibiulį. Du kareiviai ten laikė besiveržiančią minią. Grafas, regis, kurį laiką dvejojo, paskui, užuot ėjęs vidun, nužingsniavo į gatvelės galą. Atsidūrė terasoje, apsodintoje medžiais, kurių šakos dabar buvo plikos; iš terasos tarp niūrių centrinio kalėjimo sienų ir tamsaus Teismo pastato atsivėrė didžiulė Limanio lyguma. Tylą jaukiai drumstė fontano šniokštesys, ir tą šniokštesį galėjai girdėti, nors gretimoje gatvėje gaudė įsiaudrinusi minia. André atsisėdo ant suolo prie fontano. Vėliau jis niekaip negalėjo suvokti, kodėl sėdėjo ten gerą pusvalandį nei kokia galia jį pakėlė ir pastūmėjo nueiti prie Rūmų durų, parašyti keletą žodžių vizito kortelėje, paduoti kareiviui, kad šis per tvarkytoją perduotų teismo pirmininkui. Grafas André aiškiai jautė, kad viską daro beveik ne savo valia, kaip per sapną. Vis dėlto jo sprendimas buvo galutinis, nors ir apimdavo baisus nerimas, koks jis stos prieš tėvą, esantį ten tarp tų žmonių nuleistomis galvomis, nejudriais pakaušiais, pakumpusiomis nugaromis. Tokios būsenos jis pajuto palengvėjimą, kai jo atėjo tvarkytojas, bet, užuot palydėjęs

tiesiai į posėdžių salę, šis žmogus jį koridorium nuvedė į mažą kambarį, tikriausiai pirmininko kabinetą. Ant stalo buvo sukrauti aplankai su popieriais. Ant kablio kybojo apsiaustas ir skrybėlė. Kai jie ten įėjo, vedlys jam pasakė:

– Ponas pirmininkas jus išklausys, kai tik generalinis prokuroras baigs kalbą...

Kaip netikėtai palengvėjo širdy! Jis išvengs kančios viešai ir dar prieš tėvą duoti parodymus! Bet ši viltis netrukus žlugo. Neprabėgus nė dešimčiai minučių į kabinetą įėjo teismo pirmininkas – aukštas senis tulžies nurudinto veido ir žilų plaukų, kurie raudonos mantijos fone atrodė žalsvi. Kai tik grafas ištarė pirmuosius žodžius, kad gali pateikti teisiamojo nekaltumo įrodymą, teismo pareigūno veidas tarytum be galo nustebo, ir jis pasakė:

– Tokiomis aplinkybėmis, pone, aš negaliu išklausyti jūsų parodymų... Tuoj vėl prasidės posėdis, ir jūs galėsite pasisakyti kaip liudytojas, jeigu tik nei kaltintojai, nei gynyba neatmes.

Taigi Šarlotės brolis turėjo nueiti visus kryžiaus kelius!.. Jis susidūrė su abejinga teisingumo mašina, kuri nepaiso ir negali paisyti žmogaus jausmų. Jam teko sėdėti liudytojų kambaryje, ir jis prisiminė sceną, kuri vos prieš kelias valandas įvyko tarp jo tėvo ir Grelu motinos, paskui iš čia nuėjo į teismo posėdžių salę. Ant plikos sienos tenai pamatė paveikslą su Nukryžiuotoju, žvelgiančiu į salę, pamatė, kaip iš didelio smalsumo į jį pasisuko visų galvos, kaip pirmininkas vėl sėdo į savo vietą tarp tarėjų, generalinio prokuroro ir kito prokuroro raudonomis mantijomis; prisiekusieji buvo įsitaisę tribunolo kairėje. Roberas Grelu sėdėjo dešinėje, ant teisiamųjų suolo, sunertomis rankomis, perblyškęs, bet ramus, visa salė buvo prisikimšusi žiūrovų, kurie stovėjo visur, net už teisėjų krėslų, galerijose. Ant liudytojų suolo André pamatė savo žilaplaukį tėvą. Nuo to reginio jam sugrudo širdis, bet ji nesuvirpėjo, kai pirmininkas, paklausęs gynėjo ir prokuroro, ar jie neprieštarauja, kad kalbėtų naujas liudytojas, ėmė duoti įprastus klausimus: vardas, pavardė ir kita, o paskui karininkas turėjo prisiekti pagal formulę. Teisėjai, dalyvavę šioje scenoje, vienu

balsu tvirtino, kad niekada nematė tokios susijaudinusios salės, be to, ir patys jaudinosi, kai šis žmogus, kurio didvyriška praeitis visiems buvo žinoma iš laikraščių straipsnių bylos proga, tvirtu, bet kupinu beribio skausmo balsu pradėjo:

– Ponai prisiekusieji, turiu jums pasakyti tik keletą žodžių. Mano sesuo nebuvo nužudyta, ji nusižudė. Sesers mirties išvakarėse aš gavau jos laišką, kuriame rašė nusprendusi nusižudyti ir kodėl... Ponai, man atrodė, kad turiu teisę slėpti šią savižudybę, ir laišką sudeginau... Žmogus, kurį jūs matote priešais, – ir jis ranka parodė į Grelu, kiek pasisukęs teisiamojo pusėn, – jos nenunuodijo, bet pasielgė dar blogiau... Tačiau tai nepriklauso jūsų teismui, ir jis negali būti teisiamas kaip žudikas. Jis nekaltas... Nesant materialaus nekaltumo įrodymo, nes jau nebegaliu jo pateikti, aš jums prisiekiu.

Žodžiai kriste krito vienas po kito baisaus nerimo apimtoje salėje. Staiga pasigirdo šūksmas, paskui dejonė.

– Jis beprotis! – sukliko balsas. – Jis beprotis, neklausykit jo!

– Ne, tėve, – kalbėjo toliau grafas Andrė, pažinęs markizo akcentą ir pasigręžęs į senį, susmukusį ant suolo. – Aš nesu beprotis... Elgiuosi taip, kaip reikalauja garbė... Tikiuosi, pone pirmininke, man nereikės duoti tolesnių parodymų.

Paskutiniuosius žodžius šis išdidus vyras ištarė su tokiu maldavimu, kad visa salė tai pajuto, ir pasigirdo murmesys, kai pirmininkas jam atsakė:

– Labai apgailestauju, pone, bet negaliu patenkinti jūsų prašymo... Labai svarbūs šie jūsų parodymai neleidžia teisingumui apsiriboti trumpu jūsų liudijimu, ir mūsų pareiga, sunki pareiga – reikalauti iš jūsų patikslinimo...

– Gerai, pone, aš taip pat įvykdysiu savo pareigą iki galo...

Tuos žodžius liudytojas ištarė su tokiu nepalaužiamu ryžtu, kad staiga nuščiuvo salės murmesys ir stojo tyla. Tyloje nuskambėjo pirmininko balsas:

– Jūs, pone, užsiminėte apie laišką, kurį parašė jūsų sesuo... Leiskite man pasakyti, jog, tikrai sakant, keista, kad jums iškart neatėjo

mintis pirmiausia pranešti apie laišką teisingumo institucijoms ir supažindinti su turiniu...

– Laiškas turėjo paslaptį, – tarė grafas, – kurią aš buvau pasirengęs nuslėpti savo gyvybės kaina...

Vėliau jis savo bičiuliui Maksimui de Planui, kurį išsirinko svainiu ir kuris iki pat tragedijos galo elgėsi labai tauriai, taigi savo bičiuliui papasakojo, kad tai buvo pati siaubingiausia jo aukojimosi akimirka, bet nuo šios valandėlės nežmoniškas jaudulys tarytum savo stiprumu nustelbė pats save. Jis privalėjo atskleisti visas šiurpias velionės laiško smulkmenas, papasakoti apie savo išgyvenimus ir išpažinti savo kančias. O kas buvo toliau, tai, kaip pats vėliau sakė, prisiminė tiktai kai kurias netikėtas fizines smulkmenas – šaltus geležinius turėklus, į kuriuos atsirėmė ranka sėsdamasis ant liudytojų suolo, nuo kurio ką tik buvo nuneštas jo tėvas, apalpęs sulig paskutiniais jo parodymo žodžiais... Sakė taip pat atkreipęs dėmesį į pratisą lotaringišką prokuroro tartį – prokuroras atsistojo ir atsisakė kaltinimo... Kiek laiko praėjo tarp prokuroro pareiškimo, Grelu advokato kalbos, prisiekusiųjų išėjimo pasitarti ir grįžimo su neigiamu nuosprendžiu? Niekada negalėjo to prisiminti nė papasakoti, kaip praleido tą vakarą, kai salė ištuštėjo, kai sargas priėjo prie jo ir paprašė išeiti. Jis tik prisiminė, kad kažkur ėjo labai greitai ir labai toli. Kombrondo žmonės, grįžtantys iš teismo, sutiko jį savo kaimo kelyje. Jis ėjo iš smuklės, kur parašė keletą laiškų: vieną savo tėvui, kitą motinai, trečią pulko vadui, paskutinį – Maksimui de Planui. Devintą valandą vakaro pasibeldė į „Prekybos“ viešbučio duris, kur, kaip žinojo iš tėvo, buvo apsistojusi išteisintojo motina, ir durininką paklausė, ar ponas Grelu kambaryje. Durininkas buvo girdėjęs apie triukšmingą teismo posėdį. Iš karininko uniformos suprato, kas stovi priešais, ir susivokė jam atsakyti, kad ponas Roberas Grelu čia nepasirodė. Tačiau, nelaimė, jis pamanė, kad gerai būtų tuoj pat užlipti pas jaunuolį, kuris, prieš valandą išėjęs iš kalėjimo, buvo kartu su savo motina ir ponu Adrienu Sikstu. Sikstas negalėjo pasipriešinti beviltiškam našlės maldavimui, kai ši, sutikusi jį viešbučio koridoriuje, ėmė prašyti pagelbėti jos sūnui atsigauti.

– Pone, – pasakė šis žmogus Roberui, atsiklausęs, ar galėtų pasikalbėti dviese, – būkite atsargus, grafas de Žiusa jūsų ieško.

– Kur jis? – karštligiškai paklausė Grelu.

– Dar negalėjo palikti mūsų gatvės, – atsakė durininkas, – bet aš jam pasakiau, kad jūsų čia nėra...

– Be reikalo, – atsakė Grelu. Ir, pastvėręs skrybėlę, puolė prie laiptų.

– Kur tu eini? – susirūpino motina.

Jaunuolis nieko neatsakė. Galbūt net neišgirdo to šūksmo – taip skubiai lipo žemyn laiptais. Mintis, kad grafas Andrė galėjo pamanyti, jog iš bailumo jis pasislėpė, tiesiog sukrėtė. Jam neteko ilgai ieškoti priešo. Grafas stovėjo kitapus gatvės ir stebėjo viešbučio duris. Roberas jį pažino ir žengė tiesiai prie jo.

– Jūs norite man kažką pasakyti, pone? – paklausė išdidžiai.

– Taip, – atsakė grafas.

– Aš jūsų paslaugoms, – kalbėjo Grelu, – įvykdysiu, ko tik jūs manęs pareikalausite... Aš niekur iš Riomo nevažiuosiu, garbės žodis.

– Ne, pone, – atsakė Andrė de Žiusa, – su tokiais kaip jūs nesikaunama dvikovėje, tokius reikia nušauti.

Jis išsitraukė iš kišenės revolverį, o jaunuolis, užuot šokęs bėgti, stovėjo priešais jį tarytum sakydamas: „Na, išdrįskite." Ir grafas paleido kulką jam į galvą. Viešbutyje žmonės išgirdo šūvį ir pagrečiui priešmirtinį šūksnį, o kai nubėgo įvykio vieton, rado grafą Andrė stačią prie sienos – jis numetė ginklą, susinėrė ant krūtinės rankas ir, rodydamas į sesers mylimojo kūną prie savo kojų, paprastai pasakė:

– Aš įvykdžiau teisingumą.

....

Tikriausiai „Dievo psichologijos", „Aistrų teorijos", „Valios anatomijos" gerbėjai būtų labai nustebę, jeigu būtų pamatę, kas vyko naktį po tos tragiškos scenos trečiajame „Prekybos" viešbučio kambaryje, ir perskaitę savo griežtojo ir įtakingojo Mokytojo mintis. Prie

lovos, kurioje gulėjo numirėlis su tvarsčiu ant kaktos, klūpėjo Robero Grelu motina. Didysis neigėjas, sėdėdamas ant kėdės greta, žiūrėjo čia į besimeldžiančią moterį, čia į mirusįjį, kuris buvo jo mokinys ir užmigo tuo pačiu miegu kaip ir Šarlotė de Žiusa; pirmąkart pajutęs, kad jo doktrina bejėgė ir jis negali pasiremti ja šią valandą, analitikas, apdovanotas beveik antgamtine galia, nusižemino, nusilenkė prieš neįmenamą lemties paslaptį. Į galvą jam atėjo vienintelės maldos, kurią prisiminė iš tolimos vaikystės, žodžiai: „Tėve mūsų, kuris esi danguje..." Žinoma, tų žodžių jis neištarė balsu. Galbūt niekada jų neištars. Bet jeigu yra Dangaus Tėvas, kurio dideli ir maži šaukiasi sunkią valandą kaip vienintelės pagalbos, tai ar pačioje jautriausioje maldoje neglūdi poreikis melstis? O jeigu Dangaus Tėvo nebūtų, argi jaustume norą, troškimą melstis tokią valandą – „Tu manęs neieškotum, jeigu jau nebūtum radęs!.." Nušvitus protui, kaip paprastai būna mokslininkams krizių metu, Adrienas Sikstas prisiminė šiuos nuostabius Paskalio žodžius iš „Kristaus paslapties"[41], – ir kai motina pasimeldusi atsistojo, pamatė, kad jis verkia.

Paryžius, 1888 metų rugsėjis – Klermon Feranas, 1889 metų gegužė

TARP PSICHOLOGINIO IR TEZIŲ ROMANO

Įžengęs į literatūros pasaulį XIX a. antroje pusėje, kai klestėjo natūralizmas, Paulis Bourget (Polis Buržė) liko abejingas Emile'io Zola ir jo šalininkų skelbiamam nuogam fiziologizmui ir jam ėmė priešinti iš Stendhalio, Benjamino Constant'o ir Honoré de Balzaco paveldėtą kruopščią sielos būsenos ir jausmų psichologinę analizę, nagrinėjančią žmonių elgesio motyvus ir pasibaigiančią „moralės anatomija". Save jis laikė garsaus prancūzų meno istoriko ir filosofo Hippolyte'o Taine'o mokiniu, pritariančiu savo mokytojo teiginiui, kad „literatūra yra gyvoji psichologija". Pripažindamas rašytojo moralinę atsakomybę, P. Bourget tiesmukai skelbė savo idėjas tezių romanuose, kuriais išsakė to meto moralinius ir religinius postulatus, stodamas į vieną gretą su tos pačios – katalikiškos – pakraipos atstovais René Bazinu ir Henry Bordeaux. Tačiau, pajungdamas savo pasakojimą tam tikrai idėjai, jis kartu iš tokio braižo savo romanų pašalino staigmenos efektą ir juos pasmerkė užmarščiai – jų neišgelbėjo nė žmogaus poelgių analizės naujovės, nors P. Bourget buvo vienas pirmųjų rašytojų, susipažinęs su Sigmundo Freudo psichoanalizės teorija. Todėl šiandien iš jo gausios kūrybos skaitytojus domina tik keli kūriniai, tarp kurių ir geriausiu laikomas romanas *Mokinys* (*Le Disciple*).

Paulis Charles'is Josephas Bourget gimė 1852 m. rugsėjo 2 d. Amjene. Vaikystę jis praleidžia Klermon Ferane, kur jo tėvas vadovauja universiteto matematikos katedrai. Penkerių metų netenka motinos, o kai tėvas veda antrąsyk, neranda bendros kalbos su pamote, jaučiasi vienišas, bet anksti išmoksta skaityti ir knygos jam tampa geriausia paguoda.

Tėvui persikėlus į Paryžių, ima lankyti vieną iš prestižiškiausių – Liudviko Didžiojo – licėjų. 1867 m. jis nutraukia santykius su Katalikų Bažnyčia. Vėliau pradeda filologijos studijas aukštojoje mokykloje, ketina atsidėti graikų kalbai, tačiau pasirenka literatūros kritiką ir poeziją, stebi Paryžiaus komunos įvykius, atsispindėsiančius ne viename jo romane, ir debiutuoja kaip poetas išleisdamas tris rinkinius: *Nerimastingas gyvenimas* (*La Vie inquiète*, 1875), *Edelis* (*Edel*, 1878) ir *Prisipažinimai* (*Les Aveux*, 1882), kurie išreiškė to meto literatūros tendencijas ir neliko nepastebėti skaitytojų. Kartu jis bendradarbiauja įvairiuose literatūros žurnaluose, lankosi aukštuomenės salonuose, garsėja kaip elegantiškas dendis, besidomintis kelionėmis. 1883 m. išleidžia *Esė apie šiuolaikinę psichologiją* (*Les Essais de psychologie moderne*), kur nagrinėja autorių, padariusių jam didžiausią įtaką, kūrybą (Charles' į Baudelaire'ą, Gustave'ą Flaubert'ą, Ernestą Renaną, Stendhalį, Hippolyte'ą Taine'ą). Tai buvo autoriai, jo nuomone, įkūniję įvairias šiuolaikinio pesimizmo formas. Minėtas veikalas ir netrukus išėjusios *Naujosios esė apie šiuolaikinę psichologiją* (*Nouveaux essais de psychologie moderne*, 1885) parodo jį kaip vieną įdomiausių to meto literatūros kritikų. Kaip tiktai straipsnis *Dekadanso teorija* (*Théorie de la décadence*, 1881) ir prisidėjo prie naujos – dekadentizmo – literatūros srovės Prancūzijoje atsiradimo. Jame rašytojas sugretina individą, visuomenę ir literatūrą. Jis teigia, kad kiekvieno individo kūnas skyla į smulkesnius organus, o šie – į ląsteles. Visuomenę sudaro tam tikros politinės institucijos, kurių kiekviena yra tam tikras individų junginys, o literatūra – tai knygos, kurias sudaro sakiniai, o šiuos – žodžiai. Šią hierarchiją sutrikdo anarchija: kūnas išsigimsta, tauta ir literatūra patiria nuosmukį.

Į tikrovę P. Bourget pirmiausia žvelgia kaip moralistas. Romos imperijos nuosmukį jis aiškina sumažėjusiu gimstamumu, prarastu patriotiniu jausmu, šalies kūną deginančiomis žaizdomis. Užmirštos vertybės stumia literatūrą į nuosmukį, kuris griauna patį jos stilių. Tačiau kritikas žvelgia į reiškinius ir kaip psichologas, jam rūpi išskirtinės jų detalės. Dekadansą jis savotiškai reabilituoja: jo nuomone, vėlyvųjų laikų romėnai pasižymėjo subtiliais jausmais, ypatingu vidaus pasauliu. O dekadentinis stilius gali teikti ir malonumą. Be to, straipsnio autorius pabrėžia, kad dekadanso metu susiformuoja naujoji aristokratija.

Gvildendamas tokias temas kaip pesimizmas, piktnaudžiavimas analize, kosmopolitizmas, jis ieško savotiškos išeities, galiausiai nuvedančios jį prie Hamleto, kuris, atiduodamas pirmenybę sapnui, o ne tikrovei, tampa jo epochos simboliu.

Neatsitiktinai abi *Esė* knygos to meto jaunajai kartai buvo savotiškas gyvenimo kelrodis.

Nors Taine'as jam primygtinai pataria rinktis literatūros kritiko kelią, P. Bourget nusprendžia tapti romanistu. Žavėdamasis tokiais rašytojais kaip Stendhalis, B. Constant'as ir H. de Balzacas, P. Bourget savo kūrybą priešina natūralizmui, kuris, anot jo, visiškai nepaiso veikėjų psichologijos. Tačiau kad ir pasitelkęs naujausius filosofijos (vokiečių filosofo Eduardo Hartmanno mokymą apie nesąmoningumą) ir psichologijos mokslo (Théodule'io Ribot teiginį apie individo daugiaprasmiškumą) atradimus, jis nesugebėjo suteikti romano veikėjams pilnatvės. Jie liko paviršutiniški ir neatsiejami nuo kūrinyje vyraujančios idėjos. Be to, dažniausiai atstovavo aristokratijos ir buržuazijos sluoksniams, kuriuos, autoriaus nuomone, tik ir domino psichologinės problemos, ardė neteisėtos aistros ar šeimos dramos. Vis dėlto širdies paklydimus ar dvasios sumaištį jis aprašo gana švelniai, ir todėl nėra ko stebėtis, kad jo romanų skaitytojos dažniausiai moterys. Rašytojas Léonas Bloy pavadina P. Bourget „moterų eunuchu“.

Psichologinis romanas būdingas pirmajam jo kūrybos etapui, kuris tęsiasi iki pasirodant *Mokiniui* (1889). *Mokinys,* jau pasiekęs savotišką kryžkelę, atveria antrąjį – tezių romano – kūrybos laikotarpį. Pirmojo etapo kūriniuose papročius pakeičia psichologija, rašytojas tyrinėja žmogaus aistras kaip nesuvokiamas mįsles. Neatsitiktinai savo romanus jis vadina „paprasčiausiomis moralinės anatomijos iliustracijomis“. Šiuo laikotarpiu pasirodo tokie jo romanai kaip *Žiauri mįslė* (*Cruelle énigme*, 1885), *Meilės nusikaltimas* (*Un Crime d'amour*, 1886), *Andrė Kornelis* (*André Cornelis*, 1887), *Melo pinklėse* (*Mensonges*, 1887). Visi šie romanai, pasižymintys nepaprastai tikslia psichologine analize, savotiškai atnaujina postnatūralistinį romaną.

Ypač tai ryšku jo romane *Melo pinklėse*, kur regime aukštuomenės atstovę Siuzaną de Moren, nesibodinčią ryšių su pagyvenusiu baronu Deforžu, kuris jau daugelį metų teikia jai materialinę gerovę. Siuzana įsimyli jauną

dramaturgą Renė de Vensi, bet jos jausmas nėra nuoširdus, nes ji atsisako palikti baroną ir ištrūkti iš melo pinklių. Renė bando nusižudyti, bet tokiu savo poelgiu nepriverčia Siuzanos išsiskirti su baronu.

Šia istorija autorius pabrėžia, kad dėl jos liūdnos baigties kalta tiek Siuzana, tiek visuomenė, kurioje viską lemia kilmė ir turtas. O Renė ne tik praranda mylimąją, bet ir iššvaisto savo talentą lengvabūdiškiems kūrinėliams. Romanas baigiamas dvasininko pamokymais.

Psichologiniuose romanuose P. Bourget atkreipia dėmesį ir į pasąmonę kaip svarbų žmogaus psichologijos faktorių, nes ne vieną jo veikėją valdo tamsios iracionalios jėgos. Aprašinėdamas veikėjų poelgius, rašytojas kartais įsileidžia į plačius paaiškinimus ir begalinius svarstymus. Ilgainiui vis stiprėja didaktinės tendencijos. Romanas *Mokinys* tarsi perskiria rašytojo kūrybą į dvi dalis, nubrėždamas ribą tarp psichologinio ir tezių romano.

Remdamasis kelionių medžiaga, P. Bourget parašo įvairaus žanro kūrinių: *Italijos įspūdžius* (*Sensations d'Italie*, 1891), novelių rinkinį *Keliauninkės* (*Voyageuses*, 1897), romaną *Kosmopolis* (*Cosmopolis*, 1892) ir kelionių reportažų knygą *Anapus vandenyno* (*Outre-Mer*, 1895), kur jis aptaria kelionės į JAV įspūdžius, atskleisdamas savo monarchistines pažiūras. 1894 m. P. Bourget išrenkamas Prancūzų akademijos nariu, darosi vis aršesnis monarchijos šalininkas, 1900 m. įstoja į nacionalistinį ir monarchistinį judėjimą *L'Action française*, o 1901 m. vėl atsiverčia į katalikybę.

Nuo šiol P. Bourget romanai jau aiškiai tampa tezių romanais (kartais tezę atskleidžia pats romano pavadinimas, pvz., *Mūsų poelgiai lydi mus* (*Nos actes nous suivent*, 1927), nors pats autorius linkęs juos vadinti idėjų romanais.

Tokio romano žanrines ypatybes puikiai iliustruoja *Etapas* (*L'Étape*, 1902). Jame autorius analizuoja krizę, kurią tuo metu išgyveno Prancūzija. Parašytame svarstant Dreyfuso bylą romane išsigelbėjimas siejamas su praeities tradicijomis. Į kūrinį galima žiūrėti ne tik kaip į romaną, bet sykiu kaip į pamfletą. Prieš skaitytojo akis iškyla dviejų dėstytojų – Viktoro Ferano ir Žozefo Monerono – šeimos. Feranas – turtingas žmogus, katalikas, Sorbonos profesorius, o Žozefas Moneronas garsėja kaip respublikonas, pritariantis socialistams, antiklerikalas. Svarbiausias, autoriaus teigimu, tas faktas, kad

jis neturi šaknų, kilimo iš valstiečių, neseniai įsikūręs Paryžiuje. Jo žmona – vulgari ir kvaila. Sūnus Antuanas padirbinėja pinigus, tampa vagimi, kitas sūnus Gasparas – licėjaus mokinys, kalba žargonu, skaito blogas knygas, duktė Žiuli, pastojusi nuo aristokrato, šauna į savo suvedžiotoją. Ir tik vienas sūnus Žanas, Viktoro Ferano studentas, išsiskiria iš kitų šeimos vaikų, atsisako socialistinių teorijų ir, atsivertęs į katalikybę, gauna profesoriaus dukters Brižitos Feran ranką.

Autoriaus nuomone, visas blogis paeina iš Prancūzijos revoliucijos laikų, iš demokratijos, laisvamanystės. Jei Žozefas Moneronas būtų likęs valstiečiu, būtų buvęs laimingas savo kaime. Tačiau jis panoro kilti aukščiau, ir dėl to prasidėjo visos jo šeimos nelaimės (su šia mintimi ir siejamas romano pavadinimas). Jei Žiuli būtų likusi nemokyta, būtų išsaugojusi savo skaistybę. Kiekvienas romano elementas siejamas su tam tikra teze, ir kūrinys iš esmės virsta pamfletu. Kita vertus, jis puikiai išreiškė rašytojo kintančio pasaulio baimę ir vertė jį ilgėtis ikirevoliucinių laikų. Suprantama, kalbėti apie šio romano meninę vertę beprasmiška, nes ją griauna tiesmuki autoriaus teiginiai. Panašia retorika pasižymi ir romanai *Skyrybos* (*Un divorce*, 1904) ir *Emigrantas* (*L'Émigré*, 1907).

Konservatyvios pažiūros dominuoja ir jo pjesėse *Barikada* (*La barricade*, 1910) ir *Tribūnas* (*Le tribun*, 1911).

Nors Prancūzijos aukštuomenės ir buržuazijos sluoksniuose rašytojas tebeturi didelį autoritetą, o Pirmojo pasaulinio karo ir pokario metais pasirodo vis nauji romanai – *Vidurdienio demonas* (*Le Démon de midi*, 1914), *Mirties prasmė* (*Le Sens de la mort*, 1915), *Nemezidė* (*Némésis*, 1918), *Pasaulio drama* (*Un drame dans le monde*, 1921), *Įsisvajojusi širdis nežino, kur žengia* (*Coeur pensif ne sait où il va*, 1924) – vis dėlto jo kūrinius saisto daug sąlyginumų ir ginčytinų sprendimų, mažėja jo skaitytojų, ir pamažu atsiranda atotrūkis tarp rašytojo ir jo gyvenamojo laikotarpio.

Vėliau P. Bourget kūriniuose vis labiau ryškėja tezė, pasakojimas pajungiamas iš anksto suformuluotiems teiginiams, kurie visą istoriją paverčia nuoseklia, atitinkančia priežasties ir pasekmės logiką įvykių ar samprotavimų grandine. Tokie kūriniai tampa greičiau ideologinių šūkių ruporu, o ne estetiniu vaizdu, galinčiu sudominti skaitytoją. Paskutiniu jo romanu, dar

vertu dėmesio, laikomas *Vidurdienio demonas*, kurio neužgožė tiesmukos tezės. Šiame romane mes jaučiame, kad rašytojas naujaisiais laikais yra tiesiog sutrikęs, nes visų labiausiai bijo pokyčių.

Pagrindiniai jo veikėjai – du dvasininkai: kunigas Lartigu ir vienuolis Belis. Jie rengia rinkimams savo kandidatą – istoriką, kataliką Luji Savinjaną. Jiems ramybės neduoda tik vienas dalykas – jų kandidatui keturiasdešimt treji, tokio amžiaus žmogaus širdį gali užvaldyti „vidurdienio demonas“, kitaip tariant, vėlyva meilė. Prieš dvidešimt metų Savinjanas buvo įsimylėjęs Ženevjevą de Soleak, bet šeima ją ištekino už turtingo jaunikio Kalvijero. Savinjanas irgi vedė, tačiau tapęs našliu dabar gyvena su sūnumi Žaku. Juos skiria požiūris į Bažnyčią: tėvas yra tradicinės katalikybės šalininkas, o sūnus pritaria kunigo Fošono nuomonei, kad kunigai turėtų atsisakyti celibato.

Rinkimų kovoje Savinjanas priverstas šlietis prie Kalvijero, ir tada jis vėl sutinka Ženevjevą. Netrukus jie tampa meilužiais. Tuo tarpu kunigas Fošonas paskelbia nukreiptą prieš popiežių pamfletą, kuriame gina kunigų teisę vesti. Jis ir pats nori vesti Terezę Andro, kurią yra įsimylėjęs Žakas Savinjanas. Tarp šių veikėjų kyla įtampa: Luji Savinjanas įpareigojamas parašyti straipsnį, nukreiptą prieš kunigą Fošoną, Kalvijeras, pasijutęs apgautas, kursto Fošoną sukompromituoti Savinjaną, o Žakas jaučiasi draskomas savo modernistinių pažiūrų į Bažnyčią, meilės tėvui ir apviltos aistros Terezei, nes ši išteka už buvusio kunigo. Romano atomazga tragiška: Žakas žūsta nuo Fošono rankos, Ženevjeva grįžta pas savo vyrą, Terezė – pas savo tėvus, o buvęs kunigas vėl užsivelka sutaną. Galiausiai Luji Savinjanas lieka visiškai vienas...

Kaip matyti, rašytojas gina tradicines vertybes: tėvynę, Bažnyčią, šeimą ir visuomenės tvarką. Vienintelis veikėjas, galintis patraukti skaitytojo dėmesį – Žakas Savinjanas. Nuobodūs stereotipai be galo ištęsia romaną, kurio nė kiek nepagyvina skurdus stilius.

Sunkiai susirgęs, praradęs atmintį, nebeatpažindamas artimųjų, rašytojas miršta 1935 m. gruodžio 25 d. Paryžiuje. Palaidotas Monparnaso kapinėse.

Romanas *Mokinys* ir šiandien lieka žinomiausias P. Bourget kūrinys. Jis ne tik žymi posūkį paties autoriaus kūryboje, bet ir XIX a. pabaigoje buvo

sukėlęs karštus ginčus apie moralinę mokslininko atsakomybę. Prancūzų literatūrologas Pierre'as Macherey įsitikinęs, kad „ginčas apie *Mokinį* (...) paruošė dirvą Dreyfuso bylai ir buvo intelektualų svarstymų“[1] generalinė repeticija.

Dingstį parašyti šį romaną davė tikras atsitikimas – vadinamoji Lebiez byla, sukrėtusi Prancūziją. 1878 m. našlę Gillet, kuri nuomodavo mebliuotus kambarius, plaktuku nužudė du jaunuoliai. Vienas iš jų – medicinos studentas Lebiez dar prieš savo areštą perskaitė viešą paskaitą *Darvinizmas ir Bažnyčia*, o teismo metu teisino savo poelgį remdamasis C. R. Darwino kovos už būvį teorija. Tačiau jau rašydamas romaną P. Bourget susipažįsta su dar viena byla. 1888 m. lapkričio mėnesį prieš teismą stoja studentas Chambige'as, kaltinamas iš anksto suplanuota žmogžudyste: jis nužudo savo meilužę, ištekėjusią moterį, turinčią vaikų, tačiau teismo metu aiškina, kad tai buvo nepavykusi savižudybė, nes abu meilužiai buvo nusprendę mirti drauge. Ši byla taip pat plačiai nuskambėjo, apie ją atsiliepė to meto rašytojai M. Barrèsas ir A. France'as. Jų straipsniuose Chambige'as buvo vertinamas kaip šiuolaikinio – skeptiško ir dekadentiško – jaunuolio tipas. Romano užuomazgų galima ieškoti ir P. Bourget mėgstamo autoriaus Stendhalio kūrinyje *Raudona ir juoda*. Neatsitiktinai ir pats rašytojas savo herojų Roberą Grelu pavadino „Žiuljeno Sorelio imitacija“.

Kūrinys prasideda pratarme *Jaunam žmogui*. Apskritai XIX a. romanų dažnose pratarmėse buvo sprendžiamos literatūros, konkrečiau, romano kaip žanro problemos. P. Bourget romane susiduriame su naujo tipo pratarme. Joje autoriaus literatūros problemos nebedomina. Šlovindamas „tvirtą ir narsią Buržuaziją“, rašytojas prabyla apie patriotizmą. Naujajai kartai, kitaip tariant, jaunimui, turi būti sukurta ir nauja Prancūzija, kuri liko įskaudinta po pralaimėjimo prancūzų–prūsų kare ir Paryžiaus komunos įvykių. Jaunoji karta neturėtų užmiršti revanšo idėjos. Rašytojui ir tenkąs uždavinys skleisti idealą, tikėjimą ir viltį. Jaunas žmogus, norėdamas pasiekti savo idealą,

[1] *P. Macherey* Peut-on encore aujourd'hui lire *Le Disciple* de Paul Bourget? // *Le Trimestre psychanalytique*, publication de l'Association freudienne internationale. – Paris, 1993, n°2. – P. 64.

turėtų, anot rašytojo, atsisakyti dviejų pagundų: brutalaus cinizmo ir intelektualaus epikūrizmo. Kad išvengtų šių spąstų, jaunas žmogus privalo vadovautis dviem dorybėmis: meile ir valia. Meilė turėtų atvesti prie religijos, o valia – prie savojo „aš" kulto. Žodžiu, rašytojas bando lyg ir tapti naujosios kartos dvasiniu vadovu. Neatsitiktinai parašo romaną *Mokinys*.

Romanas grindžiamas autoriaus teze, kad mokytojas visiškai atsako už savo mokinių klaidas, kai šie neteisingai interpretuoja jo sukurtą teoriją. Galima sutikti ir su Macherey, kad „romanu siekiama įrodyti, jog nusikaltimą, nors kokios prigimties jis būtų, net jei buvo įvykdytas ir per atstumą, padarė jį įkvėpęs mokytojas"[2].

Romane tokiu mokytoju tampa filosofas Adrienas Sikstas, kuriam „visa gyvenimo prasmė slypėjo viename žodyje „mąstyti". Tai buvo vienišas, niekam nepavojingas pusamžis senbernis, turėjęs vienintelį tikslą – remdamasis Spinoza, Darwinu, Schopenhaueriu ir Taine'u, sukurti savąją filosofijos sistemą, kurią įkūnijo trimis veikalais: *Dievo psichologija*, *Valios anatomija* ir *Aistrų teorija*. Filosofas apdovanotas analitiko gebėjimais. Pozityvistinė filosofija išnaikino bet kokį jo idealizmą. Tai lengvai atpažįstamas realus asmuo – meno istorikas Taine'as; beje, tai pripažino ir pats veikėjo prototipas. Iš pirmo žvilgsnio atrodo, jog mokslininkas gyvena lyg ir atsitvėręs nuo pasaulio, nes kuklios santaupos jam leidžia išsiversti be darbo universitete. Tačiau pats gyvenimas priverčia filosofą pasitraukti iš „dramblio kaulo bokšto", nes tardytojas jį supažindina su viena byla, kurioje jaunuolis Roberas Grelu kaltinamas nužudęs savo mylimąją, o jo namuose buvo rasti visi Siksto darbai su komentarais. Ir nors filosofas nesupranta savo kaltės, bet prisimena, kad prieš daugiau kaip dvejus su puse metų jis buvo susitikęs su minimu jaunuoliu. Vėliau iš jaunuolio motinos jis gauna Robero Grelu rankraštį, kurį šis prašęs perduoti Adrienui Sikstui. Paaiškėja, kad šį darbą autorius įvardijo kaip *Šiuolaikinė psichologija*, pridūręs, jog šie užrašai apie jį patį, nors rašytojas juos linkęs vadinti *Mūsų laikų jaunuolio išpažintimi*, kuri, beje, ir sudaro didžiąją romano dalį. Joje veikėjas aprašo savo gyvenimo kelią, remdamasis Siksto mokymu: aptaria paveldėtas savybes, dvasinę

[2] Ten pat, p. 64.

aplinką, savo patirtas krizes ir pasakojimą baigia išvadomis. Reikia pridurti, kad ši romano dalis atskleidžia ir paties P. Bourget kai kuriuos vaikystės ir paauglystės epizodus.

Kurdamas Robero Grelu paveikslą, P. Bourget pratęsia romantinės literatūros tradiciją, kurią dar XIX a. pirmoje pusėje įkūnijo Alfredas de Musset savo romane *Amžiaus sūnaus išpažintis*, B. Constant'as romane *Adolfas*, Stendhalis romane *Raudona ir juoda*, pateikdami istoriją apie jaunuolį, metantį iššūkį visuomenei.

Visų pirma, Roberas Grelu ir savo išore, ir vidaus pasauliu yra panašus į romantizmo laikų veikėją. Jis parodomas kaip išskirtinė asmenybė: negali nesigėrėti nei jo gražiu blyškiu veidu, nei jo siekiais, troškimais, aistra, savo vertės suvokimu. Tik romantikams būdingas asmenybės diktatas čia virsta „aš" kultu, kurį kaip gyvenimo dėsnį teigia pozityvizmo filosofija. Ji ieško tikslumo gretindama gamtos ir dvasios pasaulį. Tiek Sikstas, tiek jo mokinys Grelu džiaugiasi, kad ši filosofija humanitarinius mokslus gali paversti tiksliaisiais eksperimentiniais mokslais. Sikstas pabrėžia, kad dabar žmonių jausmus galima tyrinėti kaip cheminius junginius, o šie jo teiginiai sutampa su H. Taine'o žodžiais, kad ydos ir dorybės yra toks pat produktas kaip sieros rūgštis ir cukrus. Tokiais principais Grelu grindžia ir savo elgesį, ir moralę. Savo esmine savybe Grelu laiko dvilypumą. Su juo pirmiausia jis susiduria stebėdamas savo tėvų gyvenimą. Atkreipia dėmesį, kad jo tėvas nevaikšto į bažnyčią kaip jo motina ir jis pats. Motina paaiškina sūnui, kad tėvas lanko kitokio tikėjimo maldos namus, tačiau mažasis Roberas greitai įsitikina, kad motina jam sako netiesą. Tuomet jis padaro išvadą, kad labai mokyti žmonės neprivalo paklusti toms pačioms taisyklėms kaip visi kiti. Toks dvilypumas ilgainiui virsta veidmainyste, nes veikėjas gali užsidėti bet kokią kaukę, kad tik įgyvendintų savo tikslą. Be to, aukštindamas savąjį „aš", jis su tam tikra panieka žvelgia į aplinkinius ir visuomet pateisina savo elgesį. Užtenka tik sumaniai keisti kaukes.

Pačioje savo išpažinties pradžioje Grelu iškyla kaip padorus, sąžiningas žmogus, prisipažįstantis, kad tarp vienuolikos ir penkiolikos metų buvo be galo dievobaimingas – net Pirmosios Komunijos rytą dar sykį ateina pas kunigą išpažinti nuodėmių. Vėliau jis atvirai įvardija priežastis, dėl kurių at-

sisako tikėjimo. Čia ir dvasininkų kritika, ir žmonių abejingumas Bažnyčiai, ir šiuolaikinė literatūra. Nieko neslėpdamas pasakoja ir apie savo pirmąjį meilės nuotykį, pripažindamas instinkto galią. Stengdamasis suvokti save ir suprasdamas, kad tikėjimas čia jam mažai gali padėti, jis pereina į filosofijos klasę, susidomi psichologija, tačiau didžiausią įspūdį jam padaro Adrieno Siksto veikalai, kurie lyg ir nutiesia tiltą tarp jo kaip išorinio ir vidinio žmogaus. Neatsitiktinai Roberas Grelu prisipažįsta esąs Siksto mokinys.

Tačiau, patekęs į markizo Žiusa-Randono šeimą kaip jo sūnaus Liusjeno mokytojas, Roberas užsideda romantiško jaunuolio kaukę, kad galėtų suvilioti jo dukrą Šarlotę. Nors jis labai pasitiki savimi, jos akyse dedasi be galo nelaimingas, tariamai išgyvenęs skaudžią meilę rusei merginai, kuri jį palikusi ir ištekėjusi už turtingesnio. Žodžiu, jis vaidina ir nusivylimą, ir melancholiją, ir romantikams būdingą paslaptingumą. Tačiau tas vaidinimas jam nenusiseka.

Norėdamas įrodyti sau, kad protiniais gebėjimais yra visa galva viršesnis už Šarlotės vyresnįjį brolį Andrė, kuris didžiuojasi savo fiziniais duomenimis, jis, paveiktas filosofo Siksto idėjų, ryžtasi psichologiniam eksperimentui, kur bandomuoju triušiu tampa Šarlotė. Jo apsimestinis meilės prisipažinimas pažadina merginos jausmus, tačiau jo „eksperimentas" neleidžia jam pačiam žengti toliau. Šarlotė iškeliauja į Paryžių ir susižada su vienu iš pretendentų į jos ranką. Tačiau kai jos santuoka vis labiau artėja, Roberas iš rimtųjų įsimyli merginą, kartu įrodydamas, kad jausmai nėra ir negali būti vien tik „cheminis junginys", o jo „bandymas" virsta paprasčiausia meilės istorija, nes jis negali užmiršti Šarlotės nei bemiegę naktį, nei dieną, fiziškai alindamas savo kūną. Ir tuomet Šarlotė grįžta tarsi įtikindama Roberą, kad jo neužmiršo. Vis dėlto Roberas reikalauja iš Šarlotės aiškesnių meilės įrodymų ir pagrasina nusižudysiąs, jeigu ji neateis pasimatyti su juo. Šarlotė įrodo Roberui, kad ne tik jos jausmas tyras, kad ji ne tik ištikima jam, bet niekada nepaliks jo ir nusižudys drauge. Bet Roberas išsigąsta pats savęs ir atsisako minties nusižudyti. Tuo tarpu Šarlotė, perskaičiusi jo dienoraštį, išsiaiškina, kad Roberas tiesiog ja manipuliavo, ir, neištvėrusi tokio pažeminimo, nusižudo. Iš Robero Grelu poelgių matyti, kad jis yra neprisitaikęs gyvenime, nes, pasinėręs į filosofiją, praranda gyvenimo prasmę, bėga nuo meilės,

nemoka naudotis likimo dovanomis, nepajėgia suvokti savęs kaip individo. Didžiausia jo nelaimė ta, kad jis nugrimzta į vienatvę ir mato save tik kaip psichologinio bandymo objektą, o ne kaip subjektą, kuris tvarkytų savo gyvenimą. Be to, jis įsitikinęs, kad tos mintys, kuriomis vadovaujasi, teisingos ir nekintamos, nors iš tiesų tėra abstrakčios ir veda jį į pralaimėjimą. Kitaip tariant, Roberas Grelu įkūnija nusivylusį žmogų, ieškantį savo kelio pakitusioje visuomenėje, kur tradicinės vertybės jau atgyveno. Jo pasirinktas kelias yra amoralus. Šiuo požiūriu jam priešinamas Šarlotės brolis grafas Andrė, kuris, gavęs sesers laišką apie tikrąsias jos mirties priežastis, teisme išsako visą tiesą, nors būtų puikiai galėjęs atkeršyti Roberui, tuo labiau kad tas jau buvo sunaikinęs savo dienoraštį, įrodantį jo nekaltumą. Bet grafas Andrė pasielgia kaip garbingas žmogus. Paliudijęs, kad jo sesuo nusižudė pati, jis šūviu iš revolverio nušauna Šarlotės mylimąjį. Andrė įrodo, kad jam už viską svarbiau garbė ir teisingumas.

Tuo tarpu viešbutyje filosofas Adrienas Sikstas, matydamas nužudytą Roberą Grelu, suvokia savo filosofijos bejėgiškumą, ir jam ateina į galvą tik vaikystėje girdėti maldos žodžiai „Tėve mūsų..." Tačiau jis neišdrįsta melstis. Ir tuomet prisimena prancūzų filosofo ir rašytojo Blaise'o Pascalio žodžius: „Tu manęs neieškotum, jeigu jau nebūtum radęs..." Siksto ašaros liudija jo nuoširdumą. Anatole'is France'as, recenzuodamas šį romaną, teigė: „Tai kiekvieno mokslininko, susikuriančio apie pasaulį tam tikrą idėją, teisė, pasakykime geriau, priedermė išreikšti tą idėją, nors kokia ji būtų. Tas, kuris mano, kad žino tiesą, privalo ją pasakyti. Tai žmogaus šlovė – išdrįsti ištarti bet kokią idėją."[3]

Roberas Grelu, nors pats P. Bourget jį vadino „intelektualiu piktadariu", greičiau įkūnija kartą, kuri, prisiskaičiusi romantinių romanų, nesugebėjo veikti pasikeitusioje visuomenėje. Tokių mokinių, pasiryžusių aklai įgyvendinti tam tikras idėjas, XIX a. literatūroje galima rasti ne vieną: šalia Robero Grelu atsistotų tiek Rodionas Raskolnikovas iš F. Dostojevskio romano *Nusikaltimas ir bausmė* (1867), tiek Žanas Floresà Dezesentas iš J.-K. Huys-

[3] *Jean –Cristophe Coulot.* Avant-propos // Paul Bourget. Le Disciple. – Paris, La Table Ronde, 1994. – P. VI.

manso romano *Atvirkščiai* (1884), tiek Dorianas Grėjus iš O. Wilde'o romano *Doriano Grėjaus portretas* (1891), kurie vienaip ar kitaip pamina moralės principus. Neatsitiktinai pirmos laidos romano pratarmėje autorius teigia: „Ir šią knygą aš rašiau norėdamas tau parodyti, dvidešimtmeti vaike, kurio siela dabar tik formuojasi... kokia piktadarystė slypi po šiuo egoizmu!“

Romanas *Mokinys* – Paulio Bourget kūrybos viršūnė. Jo puslapiuose mes randame nepaprastai tikslią veikėjų poelgių psichologinę analizę, kuri neleidžia abejoti jų pagrįstumu. Rašytojo sprendimai nėra vienpusiški, jie skatina skaitytoją diskutuoti. Autorius geba keisti pasakojimo nuotaiką: meilės epizoduose jaučiamas lyriškumas, įtampos kupini puslapiai dvelkia dramatizmu. Šarlotės mirties aplinkybių aiškinimas paremtas detektyvine intriga. Būdamas psichologinio ir tezių romano kryžkelėje, *Mokinys* ir šiandien įdomus skaitytojui kaip XIX a. pabaigos literatūros faktas.

Lietuvių skaitytojams P. Bourget buvo žinomas iš romano *Vidurdienio demonas*, išleisto dviem tomais 1937 ir 1938 metais (vertė Povilas Jakas). Geriausias rašytojo romanas *Mokinys* tik dabar patenka jiems į rankas.

Vytautas Bikulčius

PAAIŠKINIMAI

[1] *...kartodavome gražias Théodore'o de Banville'io eiles.* – *Théodore de Banville* (1823–1891) – prancūzų poetas, priešinęsis ir materializmui, ir perdėtam romantikų lyrizmui. Neabejingas grožio kultui. Pirmieji eilėraščių rinkiniai *Les Cariatides* (1842), *Les Stalactites* (1846) – liaupsės senovės Graikijos skulptūrai. Itin rūpinosi eilėraščio forma. Savo virtuoziškumą parodė „Akrobatinėse odėse“ (*Odes funambulesques*, 1857).

[2] *...1871 metų taika viską amžinai sutvarkė...* – Po Prancūzijos–Prūsijos karo (1870–1871), nesėkmingo Prancūzijai, 1871 m. sausio mėn. buvo pasirašytos paliaubos.

[3] *Kai prisimeni Restauraciją ir Romantizmo kovas, ar nejauti liūdesio, kad neturi kaip* Hernani *šalininkai ginti literatūros garbingos vėliavos?* – *Restauracija* – žlugus Napoleono diktatūrai, 1814 m. buvo atkurta (restauruota) Burbonų monarchija. *Romantizmo kovos* – romantizmas kilo XIX a. kaip reakcija į revoliucinius įvykius. Kai kurie jo atstovai propagavo Restauracijos idėjas, neigė švietėjų laisvamanybę. Kiti, kaip čia minimos dramos *Hernani* autorius Victoras Hugo (1802–1885), buvo 1830-ųjų Liepos ir 1848 m. revoliucijos šalininkai ir skelbė šūkį: „Naujai liaudžiai – naujas menas!“ Jie kovojo už tai, kad dvaro literatūra būtų pakeista liaudies literatūra.

[4] *...sutikęs... Taine'ą, Leconte'ą de Lisle'į...* – *Hippolyte Taine* (1828–1893) – prancūzų filosofas, istorikas. Garsėjo griežtu analizės metodu. Parašė „Lafontenas ir jo pasakėčios“ (*La Fontaine et ses faibles*, 1853–1861), „XIX a. prancūzų filosofai“ (*Les Philosophes français du XIX siècle*, 1857), „Anglų literatūros istorija“ (L'Histoire de la littérature anglaise, 1864) ir kt. Literatūros kritikas. *Charles Marie Leconte de Lisle* (1818–1894) – prancūzų

poetas. Pritarė demokratijos idejoms, bet po 1848 m. revoliucijos pralaimėjimo nusivylė politika ir atsidavė, pasak jo paties, „giedrai dieviškų formų kontempliacijai". Žavėjosi antika, egzotika. Išleido *Poèmes antiques* (1852), *Poèmes barbares* (1862), *Poèmes tragiques* (1884), nuo 1870 m., dirbdamas Senato bibliotekininku, vertė Homerą.

5 *...rašė žymus analitikas Maurice'as Barrèsas... – Maurice Barrès* (1862–1923) – prancūzų rašytojas ir politikas. Prancūzų akademijos narys (1906). Romanams būdinga egocentrizmas, nacionalistinės ir rasistinės idėjos. Svarbiausi jo kūriniai – dvi trilogijos: „*Aš* kultas" (*Le culte de moi*, 1888–1891) ir „Nacionalinės energijos romanas" (*Le Roman de l'énergie nationale*, 1897–1902).

6 *...senasis Littré... – Maximilien Paul Emile Littré* (1801–1881) – prancūzų filosofas, filologas ir politikas. Pagrindinis jo veikalas – „Prancūzų kalbos žodynas" (1863–1872).

7 *...Koleruso knyga apie Spinozą, Darvino ir Stiuarto Milio knygos apie pačius save. – Kolerusas* (*Johannes Colerus*), knygos apie Spinozą autorius, buvo Hagos liuteronų Bažnyčios vadovas. *Darvinas* (*Charles Robert Darwin*, 1803–1882) – anglų gamtininkas, organizmų evoliucijos teorijos kūrėjas. Nagrinėjo augalų ir gyvūnų kilmę, gamtinės atrankos problemas, rūšių kintamumą ir paveldimumą. Žmogų kildino iš gyvūnų. *Stiuartas Milis* (*John Stewart Mill*, 1806–1873) – anglų filosofas ir ekonomistas. Teigė, kad pagrindinis mūsų veiksmų tikslas yra visuotinė laimė. Nors buvo individualistas ir liberalas, darė nuolaidų to meto socializmo idėjoms, bet pripažino Dievo buvimą.

8 *...suprasti Dekarto egzistenciją... arba gyvenimą „Etikos" autoriaus... – Dekartas* (*René Descartes*, 1596–1650) – prancūzų filosofas, matematikas, fizikas. Filosofijoje taikė abejojimo metodą: tikrais laikyti tik tokius dalykus, kuriuos įmanoma aiškiai suvokti. Idėjos glūdi sąmonėje ir nepriklauso nuo išorinio pasaulio. Subjektyvi savimonė – tai, kuo neįmanoma suabejoti. Teigė dvasinio ir materialiojo pasaulio dualizmą. *„Etikos" autoriaus* – t. y. Spinozos.

[9] *Prancūzijos koležas* – mokymo įstaiga, karaliaus Pranciškaus I įkurta 1530 m.

[10] *...tam tikrą pozityvaus pažinimo apopleksiją, kuri buvo Karlailio ir Milio, Teno ir Renano... mokymo metodas.* – *Karlailis* (*Thomas Carlyle*, 1795–1881) – škotų kilmės anglų rašytojas, istorikas, filosofas. Filosofiniame romane „Sartor Resartus" (1836) satyriškai vertino žmonijos istoriją, reiškė intuityvistines, panteistines pažiūras. *Milis* – žr. 7 paaišk. *Tenas* – žr. 4 paaišk. *Renanas* (*Ernest Renan*, 1823–1892) – prancūzų rašytojas. Nors nuo mažens buvo ruošiamas kunigų luomui, mokydamasis seminarijoje patyrė, paveiktas Hegelio, didelę religinę krizę, kurią aprašė „Vaikystės ir jaunystės prisiminimuose" (*Souvenirs d'enfance et de jeunesse*,1883). Pasirinko filologo kelią, studijavo semitų kalbas, buvo pasiųstas į misiją Libane, lankėsi Palestinoje, kuri jam įkvėpė „Krikščionybės kilmės istoriją" (*L'Histoire des origines du christianisme*, 1863–1883). Pasirodžius pirmam šio veikalo tomui „Jėzaus gyvenimas" (*La Vie de Jésus*, 1863) neteko hebrajų k. dėstytojo vietos Prancūzijos koleže. Rašytojas Jėzų laikė tik žmogumi. Nors ir atmetęs religijos dogmas, toliau domėjosi judėjų ir krikščionių istorija, parašė „Izraelio tautos istoriją" (*Histoire du peuple d'Israel*, 1887–1893). Nuo 1870 m. įgijo prestižą jaunų mokinių (Ch. Maurras, P. Bourget, M. Barrès) akyse.

[11] *...ne toks sausyla kaip Ribo...* – *Ribo* (*Théodule Ribot*, 1839–1916) – prancūzų filosofas ir psichologas, vienas pirmųjų siekęs psichologiją atskirti nuo metafizikos ir ją grįsti biologija. „Filosofijos žurnalo" redaktorius.

[12] *...priminė Lukrecijaus priešiškumą jo laikų tikėjimams.* – *Lukrecijus* (*Titus Lucretius Carus*, apie 97 pr. Kr. – 55 pr. Kr.) – romėnų filosofas ir poetas, hegzametru parašęs epą „Apie daiktų prigimtį" filosofijos tema. Teigė, kad dievai nesikišą į žmonių gyvenimą.

[13] *...kartu su garbiuoju Emiliu Litrė...* – žr. 6 paaišk.

[14] *...naudojantis Fichtės formule...* – *Fichtė* (*Johann Gottlieb Fichte*, 1762–1814) – vokiečių filosofas. Studijavo filosofiją, teologiją, teisę. Rėmėsi Kanto filosofija, bet neigė jo tezę, kad žmogus negali pažinti savaiminės tikrovės. Filosofijoje jam svarbiausia – subjektas „aš", kurį formuoja mąstymas ir valia.

[15] *Šamforas* (*Sébastien Roch Nicolas de Chamfort*, 1741–1794), aristokratų itin vertinamas dėl savo proto, pritarė revoliucijai, bet smerkė terorą, keliskart buvo kalinamas, todėl nusižudė. Rašė pasakėčias, eiles, ypač drąsias epigramas.

[16] *...užliptų ant laužo kaip Brunas ir Vaninis... – Brunas* (*Giordano Bruno*, 1548–1600) – italų filosofas, studijavo teologiją ir filosofiją. Būdamas vienuolis dominikonas, po pirmo apkaltinimo erezija (1576) pabėgo iš Italijos, bet vėliau grįžo ir po kelerių metų trukusio teismo proceso gyvas sudegintas Romoje. Pasmerktas mirti ne tik už Aristotelio filosofijos kritiką (ypač jo kosmologijos), bet už pritarimą Koperniko teorijai, kurią net pralenkė (visatos begalybė, pasaulių gausa ir pan.). Panteistas, Spinozos pirmtakas. *Vaninis* (*Julio Cesare Vanini*,1585–1619) – italų filosofas, panteistas, dvasininkas. Neigė sielos nemirtingumą, pasaulio sukūrimą iš nieko. Klimatas, žvaigždės veikiančios psichinį žmogaus gyvenimą. Apkaltintas erezija ir ateizmu buvo sudegintas ant laužo.

[17] *...pavertė karštu monarchistu kaip Bonaldas arba Žozefas de Mestras. – Bonaldas* (*Louis de Bonald*, 1754–1840) smarkiai puolė bedievišką empirinį materializmą, o kartu ir demokratijos idėjas, gindamas monarchiją ir katalikybę. *Žozefas de Mestras* (*Joseph* de *Maistre*, 1753–1821) – prancūzų politikas, rašytojas ir filosofas. Savojos senato narys, per revoliuciją (1793) emigravo į Lozaną, vėliau buvo Karolio Emanuelio Sardiniečio pasiųstas į Sankt Peterburgą, artimai bendravo su Rusijos caru Aleksandru I. Ryžtingas revoliucijos priešas, nusistatęs prieš „ideologus“, protui priešino tikėjimą ir intuiciją.

[18] *...atvejis, kokį Legranas diu Solis vadina paslėpta epilepsija. – Legranas diu Solis* (*Henri Legrand Dusaulle*, 1830–1886) – prancūzų psichiatras, „Medicinos ir psichologijos analų“ redaktorius, vienas iš teisės pradininkų ir Prancūzijos psichiatrų asociacijos įkūrėjų. Tyrinėdamas proto ligas, rašė apie bendrąjį paralyžių, persekiojimo maniją, epilepsiją, isteriją ir t. t. Taip pat domėjosi teismo medicina, 1864 m. pasirodė jo darbas „Beprotybė tribunolo akivaizdoje“ (*La Folie devant les tribunaux*).

[19] *...pereidavo prie Laplaso hipotezės apie ūkus... – Laplasas* (*Pierre Simon de Laplace*, 1749–1827) – prancūzų matematikas, fizikas, astronomas. Pirmasis suformulavo įvykio tikimybės apibrėžimą. Aiškino Saulės sistemos planetų judėjimo netolygumą, atsižvelgdamas į abipusius periodinius planetų trikdymus.

[20] *...grotelių staldangtę einant Komunijos...* – Anksčiau einantieji Komunijos suklaupdavo prie grotelių, vadinamojo Dievo stalo.

[21] *...Dikenso ir Topferio romanų Floriano ir Berkeno vaikiški tauškesiai. – Topferis* (*Rodolphe Toepffer* arba *Töpffer*, 1799–1846) – šveicarų rašytojas ir piešėjas, tapytojo Wolfgango Adamo Toepfferio (1766–1847) sūnus. Dėl akių ligos turėjo atsisakyti tapybos ir pasirinko literatūrą. Skaitytojų dėmesį patraukė jau pirmoji jo novelė „Mano dėdės biblioteka" (*La Bibliothèque de mon oncle*, 1832), ypač pagarsėjo iliustruotais komiškais albumais, kuriuos galima laikyti šiuolaikinių komiksų pirmtakais. Paliko du romanus „Klebonija" (*Le Presbytère*, 1839) ir „Roza ir Gertrūda" (*Rose et Gertrude*, 1847).

[22] *...„Ženevos apsakymai", „Nikolas Niklbis", „Rob Rojus" ir „Velnių raistas"... – „Ženevos apsakymai"* – Rodolpho Toepfferio novelių rinktinė (*Nouvelles génévoises*, 1840). *„Nikolas Niklbis"*(*The Adventures of Nicholas Nickleby*, 1839) – Charleso Dickenso (1812–1870) romanas, *„Rob Rojus"* (1817) – Valterio Scotto (1771–1832) istorinis romanas, *„Velnių raistas"* (*La Mare au diable*, 1846) – George Sand (1804–1876) romanas.

[23] *...Šį jausmą... aptikau Benžameno Konstano knygoje „Adolfas", ironišką ir agresyvų jį įžvelgiau Beilio kūryboje. – Benžamenas Konstanas* (*Benjamin Constant de Rébecque*, 1767–1830) – šveicarų kilmės prancūzų politikas ir rašytojas. Nors ir vedęs, gana ilgai (1794–1808) turėjo meilės ryšių su Madame de Stael. Tokia paradoksali jo padėtis atsispindi dviejuose jo romanuose „Sesilė" ir čia minimame „Adolfe" (1816). *Beilis* – tikroji Stendhalio pavardė.

[24] *...patyriau ir „Jėzaus gyvenimo"autoriaus įtaką.* – Tikriausiai turimas galvoje Ernestas Renanas, kurio knyga „Jėzaus gyvenimas" (*La Vie de Jésus*) pasirodė 1863 m. Žr. 10 paaišk.

[25] *...o ne baiminga kokio Žufrua melancholija.* – Matyt, čia turimas galvoje prancūzų filosofas, Pedagogikos instituto, vėliau Sorbonos universiteto dėstytojas *Théodore Jouffroy* (1796–1842), škotų filosofų Stewarto ir Reido kūrinių vertėjas į prancūzų kalbą. Jam, kaip eklektizmo atstovui, be kitų dalykų, rūpėjo ir mokslinis psichologijos statusas.

[26] *...nagrinėsiu Boni „Psichologijos" dvitomį...* – *Boni* (*Henri Etienne Beaunis*, 1830–1921) – prancūzų fiziologas ir psichologas, Nansi hipnozės mokyklos narys, žinomas savo darbais apie hipnozę. 1889 m. Sorbonoje įkūrė pirmąją psichologijos laboratoriją, nuo 1894 m. kartu su Alfredu Binet leido žurnalą „Psichologijos metraštis".

[27] *...kai kuriuos puslapius iš Valeso „Ventra".* – *Valesas* (*Jules Vallès*, 1832–1885) – prancūzų rašytojas ir žurnalistas. Reiškė simpatijas proletarams. 1871 m. tapo Komunos nariu ir ją gynė savo laikraštyje „Liaudies šauksmas". Sukilimo pabaigoje nuteistas mirti pabėgo į Londoną, iš kur grįžo tik 1880 m. Jo trilogijoje „Žakas Ventra" (*Jacques Vingtras*, 1879–1886) piešiama autoriaus jaunystė, kova, tragiškas Komunos likimas. Nesiekdamas objektyvumo, rašytojas kūrė realistinius, kartais žiaurius, kartais revoliucinio lyrizmo persmelktus kūrinius.

[28] *Hobsas* (*Thomas Hobbes*, 1588–1679) – anglų filosofas, nominalistinio empirizmo atstovas. Siekė sukurti visas žinojimo sritis apimančią filosofijos sistemą. Pasak jo, filosofija – prigimtinis žmogaus protas, bet ji nėra gamtos suteiktas žinojimas. Svarbiausias veikalas – trilogija „Apie pilietį" (*De cive*, 1642), „Apie žmogų" (*De Leviathan*,1651) ir „Apie kūną" (*De corpore*, 1655).

[29] *...liaudimi, davusia psichologijai Locę ir Fechnerį, Helmholcą ir Vuntą.* – *Locė* (*Rudolf Hermann Lotze*, 1817–1881) – vokiečių fiziologas ir filosofas. Laikomas psichofiziologijos pradininku. Mokslo rezultatus mėgino derinti su idealistine metafizika ir etika. *Fechneris* (*Gustav Teodor Fechner*, 1801–1887) – vokiečių fiziologas ir psichologas. Jo metafiziniai teiginiai apie Visatos sielą kirtosi su tiksliais mokslininko tyrinėjimais. *Helmholcas* (*Hermann Helmholtz*, 1821–1894) – vokiečių fizikas ir fiziologas. Įrodė, kad energijos

tvermės dėsnis yra visuotinis. Pirmąkart išmatavo jaudulio sklidimo nervais greitį (1850), nustatė refleksų latentinį periodą (1854), sukūrė fizikinę, fiziologinę ir psichologinę spalvų suvokimo teoriją (1850–1866), padarė kitų atradimų. *Vuntas* (*Vilhelm Wundt*, 1832–1920) – vokiečių psichologas ir filosofas. Eksperimentinės psichologijos ir etnopsichologijos pradininkas. Leipzige įkūrė pirmąją eksperimentinės psichologijos laboratoriją (1879), leido žurnalą *Philosophische Studien* (nuo 1881 m.). Psichologiškai aiškino mitus, religiją, meną, kalbą. Teigė, kad sąmonę veikia ypatingas psichinis priežastingumas.

[30] *...ar nerizikuoju pasidaryti panašus į Amjelį... – Amjelis* (*Henri Frédéric Amiel*, 1821–1881) – šveicarų rašytojas, kilęs iš protestantiškos šeimos. Penkerius metus (1843–1848) studijavo Vokietijos universitetuose, grįžęs į Šveicariją dėstė estetiką, vėliau filosofiją. Žavėjosi XIX a. idealistine vokiečių filosofija (Hegeliu ir Shellingu). Tapo idealistu panteistu. Jo „Intymiame dienoraštyje“ (1847–1881) atsispindi aiškus kritinis protas ir visiškas introspekcijos nuoširdumas.

[31] *...lygintis su Klodu Bernaru... – Klodas Bernaras* (*Claude Bernard*, 1813–1878) – prancūzų fiziologas ir patologas, vienas eksperimentinės medicinos pradininkų. Tyrė kepenų, smegenų, nervų sistemos veiklą.

[32] *...pagal „Emilio" priesakus. – „Emilis"*(1762) – Jeano-Jacqueso Rousseau (1712–1778) auklėjimo romanas.

[33] *Peržiūrinėjau Helvecijaus knygą „Apie protą"... – Helvecijus* (*Claude Adrien Helvétius*, 1715–1771) – prancūzų filosofas, prancūzų revoliucijos ideologas. Čia minimas vienas svarbiausių jo veikalų „Apie protą“ (*De l'esprit*, 1758) buvo sudegintas kaip pavojingas valstybei ir religijai.

[34] *...sielvartingą Memlingo „Madoną"... „Sekimo" pirmajame puslapyje. – Memlingas* (*Hans Memling*, 1433–1494) – Nyderlandų tapytojas. Mėgo statiškas kompozicijas, perteikiančias santūrią, ramią, bet tikrą religinę nuotaiką. *„Sekimas"* – t. y. „Jėzaus Kristaus sekimas“, XV a. lotynų kalba parašytas dvasinis veikalas, susidedantis iš 4 dalių: „Naudingi dvasinio gyvenimo patarimai“, „Vidinio gyvenimo patarimai“, „Apie vidinę paguodą“ ,

„Pamaldus mokymas, kaip priimti šv. Komuniją“. Paprastai priskiriamas šv. Tomui Kempiečiui.

35 *...mano čatertoniškos grimasos...* – *Čatertonas* – pagal A. de Vigny romaną „Stelo“ (1832) sukurtos dramos veikėjas. Poetas Čatertonas tampa dviejų niekšų auka. Apkaltintas apgavyste, sudegina savo rankraščius ir nusižudo.

36 *Tą Balzaką aš kartą mačiau Paryžiuje, pas Kastrus...* – Kalbama apie Prancūzijos maršalo Kastro (*Charles Eugène Gabriel de la Croix Castries*, 1727–1801) šeimą.

37 *...parsisiųsti visą Labišo komedijų rinkinį.* – *Labišas* (*Eugène Labiche*, 1815–1888) – prancūzų dramaturgas, įžvalgus papročių stebėtojas, moralistas, nepaprastai ištobulinęs vodevilio žanrą.

38 *...tam tiktų Fromanteno „Dominikas“, „Kunigaikštienė de Klev“, „Valerija“, „Žiulija de Treker“, „Slėnio lelija“... Miusė komedijos... Siuli Priudomo eilėraščiai, Vinji poezija.* – *Fromantenas* (*Eugène Fromentin*, 1820–1876) – prancūzų dailininkas ir rašytojas. „Dominikas“ (1863) – jo vienintelis romanas, su santūriu lyrizmu atkuriantis, pasak E. Herriot, „aistringą prisiminimų geismingumą“. *„Kunigaikštienė de Klev“* (1678) – prancūzų rašytojos grafienės Marie-Madeleine'os Pioche de la Vergne de La Fayette (1634–1693) psichologinis romanas, pasižymintis subtilia jausmų analize. *„Valerija“* (1803) – Barbaros Juliane'os de Vietinghoff, baronienės Krüdener (1764–1824) autobiografinis romanas. Autorė, gimusi Rygoje, buvo didelė keliautoja, mistikė, dariusi politinę ir religinę įtaką to meto kai kuriems įtakingiems asmenims. *„Žiulija de Treker“* (*Julia de Trecoeur*, 1872) – prancūzų rašytojo Octave'o Feuillet (1821–1890) moralizuojantis idealistinis romanas, susilaukęs Napoleono III žmonos imperatorienės Eugenijos pagyrų. *„Slėnio lelija“*(*Le Lys dans la vallée*, 1836) – H. de Balzaco (1799–1850) psichologinis, „svajonių“ romanas, kuriame kartojamas iš riterių romanų perimtas nepasiekiamos, „neleistinos“ meilės motyvas. *Miusė komedijos* – prancūzų rašytojas Alfredas de Musset (1810–1857) yra padovanojęs teatrui keletą šedevrų. Jo psichologinėse dramose „Marianos užgaidos“ (*Les Caprices de Mariane*, 1833), „Meile nežaidžiama“ (*On ne badine pas avec l'amour*, 1834), kurioje atskleidžiama jo beprotiška aistra George

Sand, „Žvakidė“ (*Le Chandelier*, 1935) ir kitose tragiškumas derinamas su komiškumu, groteskas su lyrizmu. *Siuli Priudomo eilėraščiai* – *Siuli Priudomas* (*Sully Prudhomme*, 1839–1907) – prancūzų poetas, Akademijos narys. Priklausė parnasiečiams. Po garsiųjų „Stancų ir eilėraščių“ (*Stances et Poèmes*, 1865) jo poezija pasidarė asmeniškesnė, eil. rinkinyje „Vienatvė“ (*Les Solitudes*, 1869) ir „Tuščias švelnumas“ (*Les Vaines tendresses*, 1875) atskleidžiami intymūs žmogaus išgyvenimai. *Vinji poezija* – *Vinji* (*Alfred de Vigny*, 1797–1863) – prancūzų rašytojas, akademikas. Kilęs iš aristokratų šeimos, svajojo apie karininko garbingą tarnybą, bet nusivylęs kareivinių gyvenimu atsidavė kūrybai. Išgarsėjo rinkiniu *Les Poèmes antiques et modernes* (1822–1826), istoriniu romanu „Sen Marsas“ (*Cinq Mars*, 1826). Po motinos mirties, skausmingai nutraukęs ryšius su aktore Marie Dorval, pasinėrė į religinį pesimizmą.

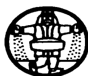
39 *...pažįstamas mokslininkas, ponas Espinas...* – *Espinas* (*Alfred Victor Espinas*, 1844–1922) – prancūzų filosofas. Tyrinėjo gyvūnų grupių elgseną. Prisidėjo prie eksperimentinės psichologijos raidos.

40 *Briero de Buamono knygos apie savižudybę...* – *Brieras de Buamonas* (*Alexandre Jacques François Brière de Boismond*, 1797–1881) – prancūzų medikas. Parašė daug darbų apie proto ligas. Minima knyga apie savižudybę (*Sur le suicide et la folie de suicide*) pasirodė 1854 m. Vienas iš „Medicinos ir psichologijos analų“ (*Les Annales medico-psychologiques*) steigėjų. Turėjo įtakos teismo medicinos raidai.

41 *...Paskalio žodžius iš „Kristaus paslapties“...* – *Paskalis* (*Blaise Pascal*, 1623–1662) – prancūzų mokslininkas, mąstytojas ir rašytojas. Nuo vaikystės pasižymėjo išskirtiniais gabumais: šešiolikos metų parašė knygą „Kūgio pjūvių teorijos tyrimas“ (*Essai sur les coniques*, 1639), devyniolikos metų sukonstravo skaičiavimo mašiną. Atrado vieną pagrindinių hidrostatikos dėsnių, hidraulinio preso veikimo principą ir t. t. 1654 m. patyręs religinę ekstazę pasitraukė į vienuolyną. Mistinę pasislėpusio Dievo koncepciją išdėstė „Laiškuose panelei Roanė“ (*Les Lettres à Mademoiselle de Roannet*) ir ypač užrašuose (pavadintuose „Mintys“).

Parengė *Dalia Lenkauskienė*

Turinys

56a KNYGA

PAUL BOURGET

(liet. POLIS BURŽĖ)

MOKINYS

Romanas

Tituliniame puslapyje
Henri de Toulouse-Lautrec (1864–1901)
„Bučinys“ (1892)

Serijos sudarytojas *Vytautas Visockas*
Meninė redaktorė *Asta Puikienė*
Redaktorė *Birutė Gedgaudaitė*

Leidykla VAGA, Gedimino pr. 50, LT-01110 Vilnius
info@vaga.lt; http://www.vaga.lt; tel. +370 5 2498121; faks. +370 5 2498122
Spaudė UAB „Logotipas“, Utenos g. 41a, LT-08217 Vilnius
Tiražas 1850 egz.

Bourget, Paul

Bo-409 Mokinys: romanas / Paul Bourget; iš prancūzų kalbos vertė Dalia Lenkauskienė. – Vilnius: Vaga, 2009. – 240, [2] p. – (Pasaulinės literatūros biblioteka. XIX a. literatūra / sudarytojas Vytautas Visockas; dailininkas Arvydas Každailis; kn. 56a)

Orig. antr.: Le Disciple. – Virš. antr. ir aut. nenurodyti. – Kn. taip pat: Tarp psichologinio ir tezių romano / Vytautas Bikulčius, p. 215–226. Paaiškinimai / parengė Dalia Lenkauskienė, p. 227–235. – Bibliogr. baig. str. išnašose

ISBN 978-5-415-02117-8

Prancūzų rašytojas P. Bourget (1852–1935), gerai susipažinęs su S. Freudo psichoanalizės teorija, kaip ir H. Taine'as teigė, kad „literatūra yra gyvoji psichologija". Tačiau „Mokinys" ne vien psichologinis, bet ir tezių romanas, nes grindžiamas teze, kad mokytojas atsako už mokinių klaidas.

UDK 840-3

